

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1977, LET. XIV, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

1-2

IZ VSEBINE

Edvard Kardelj: Dialektika znanosti in prakse

Sergej Kraljher: Kontinuiteta revolucije in znanstvene misli

Adolf Bibič: Beleške o problemu ideologije

Čiril Ribičič: Delovanje delegatskega sistema v SIS

Jože Volfand: Nove možnosti ali zaostajanje na področju informiranja

Neda Brglez: O Žiharlovem prispevku k vprašanju kulture

Čavtat 1978: Iz gradiva mednarodne tribune »Socializem

v sodobnem svetu« objavljamo prispevke naslednjih

udeležencev: Najdan Pašić, Božidar Debenjak, Branko

Pubičević, Lelio Basso, Emmanuel Arghiri, G. N. Volkov,

Vladimir Bakarić, Aleksandar Grlčkov, Ivan Kristan in Stipe

Šušar

TEORIJA IN PRAKSA

1977

1-2

revija za družbena vprašanja, let. 14, št. 1—2, str. 1—168, Ljubljana, januar-februar 1977
UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Vladimir Bračič, Zvone Dragan, Nace Golob, Silva Jereb, Polde Kejžar, Andrej Kirn, Peter Klinar, Martin Košir, Stane Kranjc, Marjan Lah, Albin Mahkovec, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Emil Rojc, Janko Rupnik, Nada Sfiligoj, Majda Strobl, Vanek Siftar, Ivo Tavčar, Niko Toš, Peter Toš, Lojze Vežočnik, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Savin Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Boris Majer, Boštjan Markič, Tomo Martelanc, Mojca Murko-Drčar, Oto Norčič, Ciril Ribičič, Vlado Vodopivec

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 50 din, za druge individualne naročnike 80 din, za delovne organizacije 150 din, za tujino 200 din (12 dolarjev), v prosti prodaji je cena enojne številke 10 din in dvojne 20 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Ljubljana — za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-00133-32040-10-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

CGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

EDVARD KARDELJ: Dialektika znanosti in
prakse 3

SERGEJ KRAIGHER: Kontinuiteta revolucije
in znanstvene misli 6

ČLANKI, RAZPRAVE:

ADOLF BIBIČ: Beleške o problemu ideolo-
gije 10

CIRIL RIBIČIČ: Delovanje delegatskega siste-
ma v SIS (ugotovitve iz raziskave) 18

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

JOZE VOLFAND: Nove možnosti ali zaosta-
janje na področju informiranja 30

BOSTJAN MARKIČ: Odmevnost našega sa-
moupravnega sistema 37

RUDI LESNIK: Prosti čas ne izključuje dela
40

DRUŽBA IN KULTURA:

NEDA BRGLEZ: O Ziherlovem prispevku k
vprašanju kulture 46

DRUŽBA IN IZOBRAŽEVANJE:

MILAN DIVJAK: Oblikovanje sistema za izo-
braževanje učiteljev in vzgojiteljic 50

MEDNARODNI EKONOMSKI ODNOSI:

IGOR RAVNIKAR: Gospodarsko sodelovanje
Slovenije z deželami v razvoju 67

SOCIALIZEM V SODOBNEM SVETU:

NAJDAN PAŠIČ: Socialistična demokracija in
družbena osvoboditev dela 74

BOZIDAR DEBENJAK: Samoupravni sociali-
zem in humanistične perspektive 87

BRANKO PRIBIČEVIČ: Razvita kapitalistična
družba, delavski razred in socializem 93

LELIO BASSO: Socialistična vsebina antikolo-
nialne in antiimperialistične revolucije (v na-
šem času) 110

EMMANUEL ARGHIRI: Socialistični projekt
v dezintegriranem kapitalističnem svetu 118

G. N. VOLKOV: Delavski razred razvite so-
cialistične družbe in znanstveno tehnična revo-
lucija 130

VLADIMIR BAKARIČ: O konceptiji združe-
nega dela in dohodka 138

ALEKSANDAR GRLIČKOV: Mednarodne
razmere in strategija boja za socializem 143

IVAN KRISTAN: Samoupravljanje in partici-
pacija v luči razvoja socializma 148

STIPE ŠUVAR: O različnih kvalifikacijah kaj
je socializem danes 151

PRIKAZI, RECENZIJ:

RADOVAN PAVIČEVIČ: Država in politika
(Albin Igličar) 156

IZ DOMAČIH REVIJ 160

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 163

AVTORSKI SINOPSIS 167

KAZALO LETNIKA 1976 (XIII)

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja,
let. 14, št. 1—2, str. 1—168,
Ljubljana, januar-februar 1977

CONTENTS

EDVARD KARDELJ: The Dialectics of Science and Practice	3
SERGEJ KRAIGHER: The Continuity of Revolution and Scientific Thought	6

ARTICLES, STUDIES:

ADOLF BIBIČ: Some Notes on the Problem of Ideology	10
CIRIL RIBIČIČ: The Delegate System in the Selfmanagement Communities of Interest (Research findings)	18

VIEWS, GLOSSES, COMMENTS:

JOZE VOLFAND: New Possibilities or Stagnation in the Field of Information	30
BOSTJAN MARKIČ: Our Selfmanagement System and its Reflections Abroad	37
RUDI LESNIK: Leisure Time does not Exclude Labour	40

SOCIETY AND CULTURE:

NEDA BRGLEZ: B. Zihel and His Contribution to Sociology of Culture	46
--	----

SOCIETY AND EDUCATION

MILAN DIVJAK: The Shaping of the Education System for Elementary and Nursery Teachers	50
---	----

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS:

IGOR RAVNIKAR: Slovenia's Economic Cooperation with Developing Countries	67
SOCIALISM IN THE WORLD OF TO-DAY: NAJDAN PAŠIČ: Socialist Democracy and Social Emancipation of Labour	74
BOZIDAR DEBENJAK: Selfmanagement Socialism and Humanitarian Prospects	87
BRANKO PRIBICEVIČ: Developed Capitalist Society, the Working Class and Socialism	93
LELIO BASSO: The Socialist Content of the Anti-colonialist and Anti-imperialist Revolution in the World of To-day	110
EMMANUEL ARGHIRI: The Socialist Project in the Disintegrated Capitalist World	118
G. N. VOLKOV: The Working Class of a Developed Socialist Society and the Scientific-technical Revolution	130
VLADAMIR BAKARIČ: The Concept of Associated Labour and of Income	138
ALEKSANDAR GRILČKOV: The International Situation and the Strategy of the Struggle for Socialism	143
IVAN KRISTAN: Selfmanagement and Participation in the Light of the Development of Socialism	148
STIPE SUVAR: On Various Definitions of Socialism	151

REVIEWS, NOTES

RADOVAN PAVIČEVIČ: State and Politics (Albin Igličar)	156
FROM DOMESTIC REVIEWS	160
BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES	163
AUTHORS' SYNOPSES	167
CATALOGUE FOR 1976 (XIII)	

СОДЕРЖАНИЕ

ЭДУАРД КАРДЕЛЬ: Диалектика науки и практики	3
СЕРГЕЙ КРАЙГЕР: Непрерывная связь революции и научной мысли	6

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

АДОЛЬФ БИБИЧ: Заметки о проблеме идеологии	10
КИРИЛ РИБИЧИЧ: Делегатская система СИС в действии (результаты исследования)	18

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:

ИОЖЕ ВОЛФАНА: Новые возможности или же отставание в области информации	30
БОШТЯН МАРКИЧ: Отзывы на нашу систему самоуправления	37
РУДИ ЛЕШНИК: Свободное время не исключает работы	40

ОБЩЕСТВО И КУЛЬТУРА:

НЕДА БРГЛЕЗ: О вкладе Зихерла в изучение культуры	46
---	----

ОБЩЕСТВО И ОБРАЗОВАНИЕ:

МИЛАН ДИВЯК: Создание образовательной системы для учителей и воспитателей	50
---	----

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ:

ИГОР РАВНИКАР: Экономическое сотрудничество Словении с развивающимися странами	67
--	----

СОЦИАЛИЗМ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ:

НАЙДАН ПАШИЧ: Социалистическая демократия и общественное освобождение труда	74
БОЖИДАР ДЕБЕНЯК: Социализм на основе самоуправления и перспектив гуманизма	87
БРАНКО ПРИБИЧЕВИЧ: Развитие капиталистического общества, рабочий класс и социализм	93
ЛЕЛИО БАСО: Социалистическая суть антиколониальной и антиимпериалистической революции (в наше время)	110
ИММАНУИЛ АРГИРИ: Социалистический проект в дезинтегрированном мире капитализма	118
Г. Н. ВОЛКОВ: Рабочий класс в развитом социалистическом обществе и научно-техническая революция	130
ВЛАДИМИР БАКАРИЧ: О концепции объединенного труда и дохода	138
АЛЕКСАНДАР ГРАИЧКОВ: Международные условия и стратегия борьбы за социализм	143
ИВАН КРИСТАН: Самоуправление и участие рабочих в управлении в свете развития социализма	148
СТИПЕ ШУВАР: О разных определениях социализма	151

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

РАДОВАН ПАВИЧЕВИЧ: Государство и политика (Альбин Игличар)	156
По страницам отечественных журналов	160
Библиография книг и статей	163
Авторские синопсисы	167
Указатель за 1976 г. (XIII-ий год издания)	

Dialektika znanosti in prakse*

Zahvaljujem se Svetu ekonomske fakultete v Ljubljani, ki me je povabil k sodelovanju v delu fakultete in me izvolil za rednega profesorja te fakultete. Vnaprej se moram opravičiti, ker to moje sodelovanje — zaradi drugih obveznosti, ki jih imam — vsekakor ne bo obsežno, čeprav bom skušal storiti, kar bo v moji moči.

Glede na zelo omejene možnosti mojega sodelovanja na fakulteti bi bilo nemara bolj prav, če ne bi sprejel te nove obveznosti. Toda storil sem to kljub temu, predvsem zaradi enega — ne samo enega, vendar zlasti naslednjega razloga. Globoko sem namreč prepričan, da vaše povabilo izhaja iz zavesti o nujnosti povezovanja znanosti s prakso. To težnjo je naša družba dolžna ne samo podpirati, ampak ji dajati vsestransko spodbudo. Ne obstoji resnična znanost, ki se prej ali slej, neposredno ali dolgoročno, ne potrjuje na kateremkoli področju prakse človeštva. In ne obstoji resnično ustvarjalna praksa — na kateremkoli področju družbenega življenja, ki se v katerikoli obliki in obsegu ne naslanja na znanost.

Vse to nam je vsem, seveda, v načelu od vselej znano. Toda to ne pomeni, da smo glede tega lahko v celoti zadovoljni z našo prakso in z vlogo znanosti v njej. Nasprotno, zdi se mi, da se tu še vedno srečujemo z zelo perečimi problemi. A od uspešnosti njihovega reševanja je v precejšnji meri odvisen nadaljnji napredek ne samo naše znanosti, ampak tudi naše družbe. V negativni smeri tu delujeta predvsem dva dejavnika.

Prvi je nekakšen konservativni empirizem naše prakse, ki je kot nekakšna zaviralna coka tako za razvoj socialističnih in samoupravnih proizvodnih, družbenoekonomskih in političnih odnosov, kakor tudi za razvoj tehnologije, organizacije dela, planiranja itd. Takemu konservativnemu empirizmu znanost ni potrebna. On vzdržuje to kar ima in se vztrajno drži polževih korakov razvoja, največkrat predvsem pod vplivom tujih izkušenj, ki so ponavadi — ko jih sprejema — že zdavnaj zastarele. Lastne kreativnosti ne samo da nima, ampak je tudi ne prizna, kadar se pojavi. Zaradi take svoje neustvarjalnosti je konservativni empirizem obenem prevodnik vseh mogočih tujih tendenc v praksi in znanosti, ki so velikokrat v direktnem nasprotju z usmeritvijo naše revolucije. Razen tega zmanjšuje kreativno moč družbe kot celote in uničuje ustvarjalne kadre, kajti ne dovoljuje jim da bi se s svojimi ustvarjalnimi tež-

* Beseda E. Kardelja na svečani razglasitvi za rednega profesorja politične ekonomije socializma na Ekonomski fakulteti Borisa Kidriča v Ljubljani. Prispevek smo naslovili v redakciji — op. ur.

njami kritično konfrontirali s prakso. Nasprotno, potiska jih v konservativno prakso, kjer mladi ljudje pogosto izgubljajo tudi tisto znanje, ki so si ga že pridobili.

Zdi se mi, da vlogo te konservativno-empiristične miselnosti pri nas še vedno podcenjujemo. A ona je prisotna v vseh plasteh naše družbe: pri delavcih, ki se še niso osvobodili miselnosti meznega delavca, pri delovodnih kadrih, ki so obremenjeni z negativno tradicijo, primitivnim tehnokratizmom in birokratizmom, pri političnih kadrih, ki se vztrajno drže obstoječega, in v delu naše znanosti, ki še vedno živi v tradiciji in strukturi kapitalističnega sveta in ki se nikakor ni pripravljena pomiriti z dejstvom, da živimo v socialistični in samoupravni družbi, v kateri se iste objektivne zakonitosti družbenega, ekonomskega in tehnološkega razvoja velikokrat izražajo na povsem drugačen način. Potemtakem nosilci take konservativno-empiristične miselnosti niso samo med »starimi mojstri«, kot pri nas nekateri pogosto poudarjajo, ampak tudi med vodilnimi strokovnimi in političnimi kadri.

Mislim, da — poleg drugih dejavnikov — na obstanek in krepitev take konservativno-empiristične miselnosti in prakse delujejo tudi še močno prisotni ostanki nekakšne profesionalno-cehovske miselnosti. Zaradi te miselnosti mi še vedno človeka in njegovo delo ter ustvarjanje ocenjujemo predvsem po njegovih formalnih kvalifikacijah, premalo pa po dejanskih rezultatih njegovega dela in ustvarjanja. Seveda, prav je, da se borimo za to, da je za določeno delovno mesto po pravilu pogoj določena formalna kvalifikacija. Ali zaradi same te formalne kvalifikacije rezultati dela in ustvarjanja niso isti pri vseh nosilcih te kvalifikacije. Potemtakem bi morali biti pri nas, na vseh nivojih dela, ustvarjanja in odgovornega upravljanja, prav dejanski rezultati dela in ustvarjanja odločujoči kriteriji za oceno in razporejanje ljudi. A formalno kvalifikacijo oziroma ustrezno šolsko izobrazbo moramo zahtevati od vseh prav zato, da bi svojo delovno in ustvarjalno sposobnost lahko čimbolj kvalificirano izrazili, ne pa da jo samo po sebi tretiramo kot odločujoče merilo dela. In seveda, predvsem rezultati dela in ustvarjanja bi morali biti odločujoči tudi za delež v delitvi osebnega dohodka.

Žal, v velikem delu naše prakse ni tako ali vsaj ni dovolj tako. Zato pri nas tudi ni dovolj spodbude za novatorstvo, racionalizatorstvo in iznajditeljstvo. Profesionalistična »uravnilovka« je velikokrat tako močna, da onemogoča vsako moralno in materialno spodbudo za tako ali podobno ustvarjalno delo in iniciativo. In seveda taki profesionalno-cehovski miselnosti tudi ni potrebna znanost, ampak ji je dovolj, da se lahko šopiri s primitivnim, zaostalim tehnokratizmom.

Drugi negativni dejavnik v povezovanju prakse in znanosti pa so določeno stanje in določene tendence na področju samega znanstvenega ustvarjanja in njegove organizacije. Precejšen del naših znanstvenih zmogljivosti se namreč še vedno bodisi hote ali pa nehotе odtujaše naši družbeni praksi. Nekateri smatrajo, da tako imenovano »služenje znanosti« praksi znižuje nivo znanstvenega ustvarjanja. Pri tem pa pozabljajo, da je — odkar obstoji človeštvo — znanost nastajala zaradi človekove prakse in je služila tej praksi. Če ne bi bilo tako, potem bi se človeštvo še vedno nahajalo v primitivnem barbarskem stanju. Znanost je predvsem izraz zavestne težnje človeka, da spreminja prirodne in družbene pogoje svojega življenja v svojo korist. V tem smislu je specifični aspekt človekove prakse kot zavestnega izraza njegovega bitja. To se nanaša tudi na fundamentalna raziskovanja, čeprav se njihovi rezultati še-

le v bolj ali manj dolgoročnih obdobjih pojavljajo tudi kot sredstvo človekove neposredne prakse. Potemtakem se moramo prav zaradi znanosti same po sebi zoperstaviti težnjam, da se zapira v nekakšne slonokoščene stolpe izolacije od prakse.

Takoj moram dodati, da je zavestnih branilcev takih tez malo oziroma da jih je vedno manj. Kajti ponavadi se take težnje povezujejo z določenimi političnimi in ideološkimi predsodki do sistema naše socialistične in samoupravne prakse, ali pa se za takšnimi stališči skriva pomanjkanje kreativne moči. Toda do podobnih negativnih rezultatov objektivno vodi tudi samo dejstvo, da del naših znanstvenih ustanov kratko malo praktično ne uspeva najti ustrezne oblike sodelovanja s prakso. Vzrokov tega pojava ne vidim toliko v nekem subjektivnem razpoloženju znanosti, kolikor v dejstvu, da pri nas še vedno ni zadovoljivo in dovolj dosledno rešen problem položaja znanosti oziroma znanstvenih ustanov v samem sistemu družbe, združenega dela in delegatskega sistema. Pred leti, ko smo se borili za preobrazbo naših znanstvenih institucij na osnovi samoupravljanja znanosti, smo premalo razmišljali tudi o drugi plati problema, se pravi, kako naj se samoupravne znanstvene institucije povezujejo s celim sistemom družbene prakse. Ko govorim o znanstvenih institucijah, mislim tu tudi na fakultete, ki opravljajo pedagoško in znanstveno-raziskovalno delo. Kasneje smo to napako v precejšnji meri odstranili, toda še vedno obstoji dejstvo, da v organizaciji znanosti obstoji vrsta šibkih točk in da sam sistem ne stimulira dovolj razvoja konkretnih organizacijskih oblik povezovanja znanosti in prakse. A potreben nam je stalni in učinkovit vpliv znanosti na vse oblike odločanja tako delavskih svetov v združenem delu, kakor tudi odločujočih organov delegatskega sistema, samoupravnih interesnih skupnosti, družbenopolitičnih skupnosti in organiziranih vodilnih sil socialistične družbe sploh. Prepričan sem, da bomo storili resen korak dalje v tej smeri s samoupravnimi interesnimi skupnostmi, toda samo pod pogojem, če bodo interesi prakse in znanosti bolj enakopravno zastopani v teh skupnostih kot so danes. Razen tega moramo doseči, da bodo naši znanstveni kadri v mnogo večji meri kot danes sodelovali in soodločali v pripravi na vse bistvene odločitve v sistemu združenega dela in družbenopolitičnih skupnosti. Kajti ni vselej dovolj, da je znanstvenik samo svétnik. Na določenih področjih je nujno, da znanstvenik prevzame nase tudi odgovornost za odločitev prakse, skupaj z drugimi predstavniki družbe. To še zlasti velja, kadar gre za politično ekonomijo in druge družbene znanosti ali pa za tehnološke in slične probleme združenega dela. Zato bomo morali posebno skrb posvetiti mestu in vlogi znanosti v delegatskem sistemu.

To sta, po mojem mnenju, danes dve, rekel bi, glavni fronti, na katerih moramo bojevati bitko ne samo za razvoj naše znanosti, ampak tudi za napredek naše družbene prakse sploh. Veseli me, da je ekonomska fakulteta aktiven dejavnik v tej smeri. Kolikor bom utegnil, bom s svojim sodelovanjem na fakulteti prispeval k takim njenim naporom.

Še enkrat se vam zahvaljujem na priznanju, ki ste mi ga dali z izvolitvijo za člana vaše fakultete. Obenem mi dovolite, da vsem, ki so na kakršenkoli način prispevali k ustanovitvi in razvoju ekonomske fakultete v Ljubljani, kakor tudi vsem znanstvenopedagoškim delavcem in vsem študentom iskreno čestitam k njeni tridesetletnici.

SERGEJ KRAIGHER

Kontinuiteta revolucije in znanstvene misli

S promoviranjem za častnega doktorja Univerze v Ljubljani mi je izkazala ljubljanska Univerza posebno čast in prav tako Ekonomska fakulteta v Ljubljani, ko je za to dala predlog in pobudo. Vsem organom Univerze in fakultete in vsem, ki so sodelovali v taki odločitvi, se iskreno zahvaljujem.*

V posebno čast si štejem tudi dejstvo, da se to visoko priznanje povezuje z dvema pomembnima dogodkoma v razvoju Ekonomske fakultete: s 30-letnico njenega obstoja in delovanja in z njenim poimenovanjem po našem velikem komunistu in revolucionarju, organizatorju in voditelju našega narodnoosvobodilnega boja ter nemu od glavnih utemeljiteljev socialističnega samoupravljanja v Jugoslaviji, tovarišu Borisu Kidriču. Naj mi bo dovoljeno, da ob zahvali za to visoko priznanje pokažem na nekaj značilnosti našega družbenega razvoja, ki so na svoj način pomembne za razvoj našega visokega šolstva.

Kontinuiteto v razvoju naše revolucije je spremljala tudi v razvoju socialistične Jugoslavije in socialističnega samoupravljanja kontinuiteta razvoja naše revolucionarne, na marksizmu in leninizmu temelječe znanstvene misli in teorije. Njen najgloblji smisel in cilj je vedno bil, da postanejo spoznanja in resnice, do katerih se je dokopala, vsebina življenja in dela najširših množic delovnih ljudi in delavskega razreda v spreminjanju materialnih in družbenih pogojev njihovega dela, življenja in razvoja, da bi se na takih osnovah te množice lahko organizirale in krenile v boj kot družbena sila, ki je edino sposobna resnično spreminjati pogoje svojega življenja in razvoja na zgodovinski poti osvobajanja dela in človeka. Zato je ta teorija rastla in raste iz dela, življenja in boja delovnih množic in revolucionarne prakse organiziranih socialističnih družbenih sil, kot njihov sestavni del, ki akcijo množic in njihovo revolucionarno prakso usposablja za nenehno kritično preverjanje svojih lastnih dejanj in spoznanj, da bi bile sposobne pognati se z novimi koraki k boljšemu in naprednejšemu. To velja tako za spreminjanje družbenih odnosov in razvijanje proizvodnih sil in vseh vrednot socialistične družbe doma, v Jugoslaviji, kot za vsestransko uveljavljanje socialistične samoupravne Jugoslavije v mednarodnem življenju in razvoju, v mednarodnem delavskem gibanju in še posebej v odnosih med socialističnimi državami in komunistični-

* Govor S. Kraigherja ob promociji za častnega doktorja Univerze v Ljubljani. Prispevek smo naslovlili v redakciji — op. ur.

mi partijami. Prav zato sta njeni bistveni sestavini borba mnenj in odprtost do vseh tokov sodobne misli in novih spoznanj.

Lik in misel Borisa Kidriča sta še danes tako živo prisotna v našem delu in razvoju prav zaradi tega, ker je z neposrednostjo in prodornostjo svojega dela ter s svojim smelim spopadanjem s protislovji družbenega razvoja in njihovim pogumnim reševanjem, poosebljal lik revolucionarja-marksista, ki je v svojem delu združeval teorijo in prakso revolucionarne preobrazbe naše družbe in ki je v vsakem času in razdobju našega razvoja črpal svojo moč iz organiziranih subjektivnih družbenih sil na čelu z Zvezo komunistov, vključno z znanostjo ter obenem sam prispeval k njegovemu razvoju. Naj mi bo dovoljeno, da posebej poudarim izreden pomen za revolucionarno preobrazbo Jugoslavije prav te medsebojno se oplajajoče povezanosti revolucionarne teorije in prakse v delu tovariša Edvarda Kardelja, katerega neutrudna ustvarjalna misel in neugnano ustvarjalno praktično delo za uresničevanje sprejetih teoretičnih spoznanj spremlja, lahko rečemo, vsak korak v razvoju Jugoslavije iz zaostale polkolonialne državne tvorbe v napredno socialistično industrijsko razvito državo, vsak korak v razvoju socialističnega samoupravljanja in humanejših odnosov med ljudmi in v družbi ter utrjevanje Jugoslavije na teh osnovah kot nerazdružljive skupnosti enakopravnih narodov in narodnosti ter njenega uveljavljanja v mednarodnih odnosih in prav tako vsak korak v poglobljanju in razvoju revolucionarne socialistične misli in usposabljanja zavestnih organiziranih nosilcev družbenega razvoja za izpolnjevanje njihovih revolucionarnih nalog.

Dovolite mi, da povzamem iz tega sledeče ugotovitve. Najprej ugotovitev, da je naša skupna naloga, da s skupnimi napor premagamo pregrade, kjer in kolikor še obstojijo, med znanstvenimi in raziskovalnimi delavci ter dejanskimi ali potencialnimi uporabniki rezultatov njihovega dela. To velja tako za delo raziskovalnih enot v TOZD in za same raziskovalne TOZD v okviru delovnih organizacij oziroma sestavljenih organizacij združenega dela in poslovnih skupnosti, kot za znanstveno-raziskovalne delovne organizacije, za inštitute in njihove TOZD, pa najsi delujejo kot samostojne organizacije ali v okviru univerz oz. Slovenske akademije znanosti in umetnosti. To velja prav tako za gospodarske, kot za vse druge družbene dejavnosti. Tudi znanstveno-raziskovalna dejavnost si lahko zagotovi na vseh področjih družbenega dela poln razmah in neposreden vpliv na družbeni razvoj in trdno ter zanesljivo materialno in kadrovsko podlago za svoje delo in razvoj le toliko, kolikor se bo zasidrala v interesih in potrebah dela in razvoja samoupravnih organizacij in skupnosti ter družbenopolitičnih skupnosti in kolikor se bo naslonila na ustvarjalno iniciativo ter zahteve delavcev samih v organizacijah združenega dela in organiziranih socialističnih družbenih sil in njihovih družbenopolitičnih in družbenih organizacij in društev. To je edino jamstvo tudi za stabilen, na dolgoročne osnove postavljen razvoj t.i. fundamentalnih raziskav. In obratno, praksa organizacij združenega dela in samoupravnih skupnosti, družbenopolitičnih organizacij in skupnosti se bo osvobodila brezperspektivnega prakticizma in neodgovornih improvizacij ter samozadovoljstva in empirizma le, če se bo resnično v svojem delu in razvoju povezala z ustreznim znanstvenim, raziskovalnim potencialom in če bo ta potencial sistematično, skrbno in z vso odgovornostjo razvijala in gojila.

Organizacijske oblike že imamo v obstoječih svetih z udeležbo uporabnikov pri nekaterih znanstveno-raziskovalnih organizacijah, v obstoječih raz-

iskovalnih enotah oz. TOZD v delovnih organizacijah, v obstoječih področnih raziskovalnih samoupravnih interesnih skupnostih in Raziskovalni skupnosti Slovenije. Treba jih je brez dvoma izpopolnjevati, predvsem pa vnesti v njih resnično samoupravno vsebino, da se bodo v njih uresničevali na podlagi dohodkovnih odnosov in svobodne menjave dela skupni interesi in vršili tako svojo odgovorno funkcijo v razvoju posameznih dejavnosti in celotne družbe.

To zahteva z druge strani na vsakem področju družbenega dela in življenja tudi ustvarjalno, na marksistični metodi temelječo kritiko znanstvenih del ter oceno uporabe rezultatov raziskovalnega dela ter njihovih ekonomskih, družbenih in političnih posledic. Taka kritika lahko nastane in se razvija le z zavestno akcijo organiziranih socialističnih sil, vključno z nosilci strokovnega znanja in znanosti. Vse to velja prav tako za naravoslovno-tehnične vede in gospodarstvo, kot za druge družbene vede in družbene dejavnosti v vsej njihovi medsebojni povezanosti in odvisnosti. Organizirani nosilci in oblikovalci socialistične družbene zavesti in njenega razvoja morajo organizirati in sistematično gojiti ustvarjalno marksistično kritiko in se na ta način zanj usposabljeni vsak na svojem področju dela in vsi skupaj v povezanosti in odvisnosti problemov.

Naj končno poudarim še nujnost, da moramo v skladu s tem in z naglimi spremembami v naši družbi in njenim dinamičnim razvojem postaviti sedanji sistem vzgoje in izobraževanja dosledno na osnovo permanentnega izobraževanja človeka z delom in ob delu in temu ustrezno prilagoditi predšolsko in osnovnošolsko vzgojo in izobraževanje, kakor tudi celotni sistem poklicnega in srednjega šolstva ter dosledno izvesti samoupravno organiziranost visokega šolstva in narediti ustrezne spremembe tako v sistemu vključevanja v visokošolski študij, kakor tudi v njegovi vsebini.

Ekonomska fakulteta se je v svojem tridesetletnem obstoju razvila v ugledno in v socialističnem razvoju Slovenije in Jugoslavije nepogrešljivo ustanovo. Na današnji stopnji našega družbenega razvoja postaja njena vzgojna, izobraževalna in znanstveno-raziskovalna funkcija za celoten razvoj naše družbe na ekonomsko racionalnih in domišljenih temeljih in planskih usmeritvah še toliko bolj pomembna in odgovorna.

V socialističnem samoupravljanju in socialistični samoupravni demokraciji združuje človek in delavec kot samoupravljalec v združenem delu svobodno razpolaganje s svojo delovno silo s funkcijo upravljanja, odločanja in razpolaganja s sredstvi družbene reprodukcije in z dohodkom kot družbenim dohodkom, v katerem se tudi njegov osebni dohodek ne pojavlja več kot mezda. Tak položaj delavca kot samoupravljalca, z njegovo pravico dela z družbenimi sredstvi, mu daje možnost, da v celotnem sistemu družbenoekonomskih odnosov in v skladu z osnovami družbenopolitičnega sistema odloča o celotnem produktu in družbeni lastnini, vključno z zagotavljanjem sredstev za svoje osebne dohodke, in možnost celovitega planiranja vseh sestavin in razsežnosti njegovih osebnih, skupnih in splošnih družbenih interesov. To je bistvena razlika od drugih sistemov in na razrednih odnosih utemeljena razlika med etatizmom in raznimi oblikami soodločanja in udeležbe delavcev v upravljanju v kapitalističnih sistemih. Te razlike ne more prekriti nobena podobnost ali analogija z drugimi sistemi, na primer pri zaposlovanju s t.i. trgov delovnih sposobnosti ali delovne sile delavcev, ali večje oz. manjše socialne razlike, merjene z razponi v osebnih dohodkih, niti ne dejstvo, da obstajajo kategorije politične ekonomije, značilne za vsako razvito blagovno

proizvodnjo in mnogi elementi buržoaznega prava, značilni za razvojno stopnjo socializma z delitvijo po delu kot osnovo.

Takò spremenjeni položaj delavca v proizvodnji in proizvodnih ter družbenoekonomskih odnosih, vnaša v družbeno vsebino in karakter vseh kategorij politične ekonomije bistvene spremembe. Naloga politične ekonomije je, da ugotavlja bistvo teh sprememb in njihov vpliv na delovanje ekonomskih zakonitosti blagovne proizvodnje, kjer se vrši ugotavljanje družbeno potrebnega dela za proizvodnjo uporabnih vrednosti še vedno preko vrednosti in cen, kjer deluje lahko denar še v vseh njegovih funkcijah, kjer denar še cirkulira, ko torej še daleč niso razviti odnosi socialistične družbe do stopnje, ki jo je analiziral Marx. Z druge strani pa mora proučevati in ugotavljati posledice teh sprememb za ekonomsko utemeljeni in racionalni razvoj družbe kot celote in posameznih njenih dejavnosti, kakor tudi za ekonomiko samih organizacij združenega dela.

Vendar se v naših družbenih odnosih zakon vrednosti in zakonitosti blagovne proizvodnje ne uveljavljajo več samo in izključno kot slepo delujoči naravni zakon. Z razvijanjem marksistične politične ekonomije si delavci ustvarjajo mogočno orožje proti slepemu delovanju te zakonitosti in za njeno obvladanje, saj nosijo socialistična blagovna proizvodnja in njene zakonitosti v sebi že elemente lastnega preseganja v daljšem zgodovinskem razvoju.

Tako ima politična ekonomija socialističnega samoupravljanja in sistema socialistične samoupravne demokracije v povezavi z ustreznimi drugimi vedami dvojno funkcijo. S proučevanjem delovanja zakona vrednosti lahko zagotavlja ekonomičnost poslovanja ter gospodarjenja z živim delom in s sredstvi družbene reprodukcije. Obenem predstavlja s tem tudi sredstvo in jamstvo, da se družbeno planiranje, samoupravno sporazumevanje ter svobodna menjava dela kot oblike neposrednega povezovanja in usklajevanja interesov delavcev v združenem delu uveljavljajo in opirajo na objektivno dane zakonitosti ter zavarujejo pred samovoljo in voluntarizmom z vsemi negativnimi ekonomskimi in družbenimi ter političnimi posledicami tako za prizadete organizacije kot za celotno družbo.

Z druge strani pa daje spoznavanje delovanja teh zakonitosti možnost ugotavljanja skupnih in splošnih družbenih interesov, ki zahtevajo ukrepe solidarnosti in vzajemnosti, da bi se zavaroval samupravni položaj in pravice delavcev in razvoj njihovih delovnih sposobnosti v skladu z družbenimi potrebami in da bi se zagotovilo delovanje in razvoj organizacij združenega dela in dejavnosti, ki jih goli ekonomski račun trenutno ne prenese, katerih delovanje in razvoj pa opravičuje ugotovljeni družbeni interes. Spoznavanje delovanja zakona vrednosti nudi objektivna merila za spremljanje porasta družbene produktivnosti dela in za ugotavljanje širjenja realnih materialnih osnov za uresničevanje človekovih osebnih in skupnih interesov na podlagi potreb in solidarnosti. Obedve njeni funkciji se v bistvu združujeta v družbenem planiranju in omogočata usklajevanje dinamike družbene reprodukcije in njenih notranjih odnosov za uresničevanje ciljev skupne ekonomske politike in družbenega razvoja.

Ko se ob koncu še enkrat zahvaljujem za izkazano mi priznanje in čast, mi dovolite, da zaželim Univerzi v Ljubljani, učiteljem in študentom in še posebej Ekonomski fakulteti in vsem organizacijam združenega dela, ki nosijo in prevzemajo odgovornost za njen razvoj, poln uspeh v njihovem delu in izpolnjevanju njihovega družbenega poslanstva.

ADOLF BIBIČ

Beležke o problemu ideologije

1. Zakaj obnovljena diskusija o ideologiji?

V petdesetih in na začetku šestdesetih let so bili v politični znanosti čedalje glasnejši glasovi, da problem ideologije nima bodočnosti, da je na obzorju celo »doba konca ideologije«.¹ Morda ne bomo pretiravali, če izrazimo vtis, da je v nasprotju s to napovedjo nastopilo razdobje obnovljene ideološke diskusije in znanstvene refleksije o ideologiji.² Naša sekcija³ sama na sebi priča o tem, da se mednarodna skupnost politične znanosti zaveda pomena ideologije za politično teorijo in politično življenje.

Nimam namena, da bi razmišljal o subjektivnih motivih tega dejstva. Rad bi samo opozoril na nekatere verjetne vire tega pojava.

Na kratko bi lahko rekli, da je, kot običajno, družbena in politična praksa sama bila najboljši sodnik problema ideologije tudi v novejšem času.

1. V razvitih kapitalističnih deželah, s katerimi so tezo o koncu ideologije posebno tesno povezovali, so se zaostriili notranji problemi in protislovja in so dali novo spodbudo premikom proti levisi v različnih območjih sveta.

¹ Danes je na splošno znano, da je teza o »koncu ideologije« povezana z avtorji kot so A. Aron, D. Bell, S. M. Lipset itn. Glej, R. Aron, »Fin de l'âge idéologique?« v: *Sociologica*, Frankfurt a. M. 1955, str. 219—233; D. Bell, *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*; New York, The Free Press, 1960; S. M. Lipset: *Political Man: The Social Basis of Politics*, New York, Doubleday Anchor Books, 1963. Nekoliko zgodnejše kritično stališče do te teze najdemo npr. pri C. W. Mills »Letter to the New Left«, *New Left Review*, št. 5, 1960, ki je ponatisnjena v Ch. I. Waxmann, ur., *The End of Ideology Debate*, New York, Funk and Wagnalls, 1968, str. 126—140.

² Lahko bi naštevati številne vire o pomenu ideologije za sodobno politično teorijo in prakso. Samo kot primere lahko navedemo: Radoslav Ratković, *Ideologija i politika*, Beograd, Institut za političke studije FPN, 1974; V. Mikecin, »Marksizam i ideologija«, *Naše teme*, št. 12, 1965; Vučina Vasović, »Ideologija i demokratija«, *Gledišta*, št. 4, 1970; A. Bibič, »Ideologija, znanost, politika«, *Teorija in praksa*, št. 3—4, 1973; B. Pribečević, »Konec ideologije ali somrak mitologije«, *Komunist*, (Lj.), 5. februarja 1971, str. 16. Na tem mestu puščamo ob strani vprašanje, ali gre pri oživiljanju diskusije o ideologiji za družbeno napreden ali konservativen pojav. Odgovor na to je lahko le rezultat konkretne analize teksta in konteksta takšnih diskusij (A. B.).

O problemu ideologije, sociologije znanja itn. glej tudi, npr., Kurt Lenk, ur., *Ideologie. Ideologiekritik und Wissenssoziologie*, Neuwied und Berlin, Luchterhand, 1967, z obsežno bibliografijo; Jean Meynaud, *Destin des idéologies*, Lausanne, Etudes de science politique 4, 1961; J. J. Wiatr, *Czy zmierzch ery ideologii?* Problemy polityki i ideologii w świecie współczesnym, Warszawa, Książka i wiedza, 1966; W. E. Connolly, *Political Science and Ideology*, New York, Atherton Press, 1967.

³ Gre za sekcijo »ideologija kot kontrola časa in prostora« na X. kongresu IPSA (Edinburgh, avgust 1976), v kateri je avtor razgrnil temeljne teze tega sestavka. — Op. ur.

Ravno ti trendi so spodbudili ideološko debato in debato o ideologiji. Novi antipozitivistični tokovi v družbeni in politični znanosti so problematizirali etablirane discipline, vključno s tezo o koncu ideologije. Problem ideologije je tako, čeprav ni nikoli izgubil svoje aktualnosti, postajal vse očitnejši in je danes postal zares dejstvo, ki ga razume vsak bister otrok.⁴

(2) Kolikor je bila teza o koncu ideologije naperjena izrecno ali tiho proti marksizmu — in nekatere deformacije empiričnega marksizma je bilo in je lahko kritizirati — je rastoči interes za marksizem ne samo v deželah s tradicionalnimi socialističnimi gibanji, ampak tudi v nekaterih deželah, v katerih tradicionalno ni bilo večjega interesa za socialistično ideologijo, sam na sebi zanimal in zanika omenjeno napoved. Na drugi strani pa so spremembe v socialni strukturi, znanstveno tehnološka revolucija, razširitev izobrazbe itn. postavljali in postavljajo vprašanje po spremembi ideologije v socialističnih deželah, v socialističnih in drugih naprednih gibanjih. Potreba, da se izoblikujejo posebne poti socialistične graditve, da se odkrivajo novi odgovori na stara in nova protislovja v socialističnih družbah, so zaostri vprašanje prenovitve ideologije, njene obogatitve z novimi prvinami znanstvenega raziskovanja in njene prilagoditve potrebam nadaljnjega razvoja socialistične demokracije. To je dalo novo spodbudo ideološkim debatam v socialističnih deželah in v mednarodnem naprednem in demokratičnem gibanju. Ta proces tudi zanika vsako pretenzijo, da se postavi socialistična ideologija v monocentrične okvire in zahteva novi slog ideološke debate znotraj sodobnih levo usmerjenih gibanj.

(3) Politika neuvrščenosti⁵, problem odnosov med Severom in Jugom, ne aktualizirajo samo načela nacionalne neodvisnosti in enakih pravic v sferi političnih odnosov, ampak tudi, kar je še posebno pomembno, na področju ekonomije. To daje večji poudarek problemu enakosti in razvoja kot ključnih sestavin filozofije mednarodnih odnosov. To tudi zahteva novi pristop k problemu kulturne identitete posameznih narodov, njihovega specifičnega načina življenja, njihove komunikacijske sposobnosti, njihovega lastnega razvoja itn. Po drugi strani pa ta okoliščina oživilja nove potrebe po sodelovanju med razvitimi in razvijajočimi se, med deželami z različnimi družbenopolitičnimi sistemi, na področjih znanosti, kulture, nove ekonomske odnose itd.

(4) Potreba po večjem mednarodnem kroženju materialnih dobrin, idej in ljudi sproža tudi nove probleme ideološke narave. Ne bi mogli in ne moremo pričakovati, da bo taka potreba sama po sebi izločila različne interese, ki še vedno obstajajo na teh področjih v sodobnem svetu. To zahteva, da se problema ideologije lotevamo na odgovoren način, da gojimo, kot je nekdo primerno dejal, »odgovorno ideologijo«⁶ ali odgovorno diskusijo o vprašanju ideologije. Odgovorna diskusija o ideologiji bi, med drugim, obsegala naslednje značilnosti:

(a) Spoznaj samega sebe in tudi drugega!

(b) Imperativ ideološke obnove v skladu z razmerami posameznih družb.

⁴ Millsove besede v citiranem članku, v: Ch. I. Waxmann, ur., op. cit., str. 131: »Otrok v otroškem vrtcu ve, da je vsaka politična refleksija, ki ima potencialni javni pomen, ideološka: z njenega vidika kritizirajo ali odobravajo politiko, institucije in oblastnike.«

⁵ O politiki neuvrščenosti, njenem bistvu in funkcijah glej npr., E. Kardelj, *Zgodovinske korenine neuvrščenosti*, Ljubljana, Komunist, 1975.

⁶ V. E. Connolly, op. cit., str. 117 ss.

(c) Imperativ, da v to ideološko obnovo vključimo vrednote socialnega ekonomskega, političnega in človeškega razvoja.

(d) Imperativ, da razvijamo novi slog ideološke razprave, ki bi bil v skladu s potrebo, da pospešimo proces emancipacije narodov in človeka in s potrebo, da pospešujemo sodelovanje in integracijo njihovih skupnih naporov in interesov.

2. Ideologija in čas

Iz tega sledi, da je očitna zveza med ideologijo in časom. Tudi če bežno pogledamo na naslove in podnaslove knjig in člankov v novejšem času, se v to kaj lahko prepričamo. Čas izrecno poudarjajo formulacije, kot so »Doba ideologije«, »Ideologija in zgodovina«, toda navzoč je tudi na negativen način v trditvah, da »Ideologija nima zgodovine« ali da je »Konec ideologije« ali pa da celo lahko govorimo, narobe, o »Večnosti ideologije«. Ni pa potrebno, da bi bila časovna razsežnost ideologije izrecno poudarjena, saj je vsebovana v sami časovni zvezi ideoloških problemov. Na časovno dimenzijo mislimo, ko govorimo o ideologiji v zvezi z dogodki, odnosi, procesi, ki dajejo ideologiji posebni zgodovinski pečat. »Socializem«, »razredna ideologija«, »nova levica«, »liberalizem«, »ideološki boj« ali »ideološko popuščanje« — vse te besede so v odnosu s časom, vse so povezane s temporalno razsežnostjo in čas postane v njih in preko njih tako »socialni« in, lahko bi dodali, »politični« čas. Da, koncept ideologije ima sam, kot je dobro znano, časovno dimenzijo⁷ vsaj od Baconove teorije idolov, do racionalističnih oblikovalcev tega termina (Cabanis, Destut de Tracy) prek Marxove kritike »Nemške ideologije« in, to je treba dodati, »fetišizma blaga«⁸, Leninove teorije ideologije⁹ in Gramscijeve koncepcije »hegemonije«¹⁰, Mannheimove sociologije znanja¹¹ do najnovejših rab in zlorab tega termina¹².

V zvezi s problemom časa se srečujemo z različnimi pogledi na razmerje med ideologijo in zgodovino:

(a) Ideologija je imela zgodovino, toda nima prihodnosti.

(b) Ideologija je začasen pojav, povezan z razredno družbo.

(c) Ne moremo predvideti konca ideologije, lahko pa napovemo konec ideološkim konfliktom.

(d) »Ideologija nima zgodovine«.

⁷ Vpogled v zgodovino problema ideologije lahko dobimo, npr., v delu Kurt Lenk, »Problemgeschichtliche Einleitung«, v: Kurt Lenk, ur., op. cit.

⁸ O povezavi med Marxovim pojmom ideologije in njegovo kritiko blagovnega fetišizma glej, Richard Lichtmann, »Marx' Theory of Ideology«, *Socialist Revolution*, št. 1, 1975, str. 45—77. Potrebo, da Marxovo teorijo alienacije obravnavamo v povezanosti z njegovo teorijo izkoriščanja, poudarja npr. U. Cerroni. Glej: U. Cerroni, »Crisi ideale e transizione al socialismo«, *Critica marxista*, št. 1, 1976 str. 37.

⁹ Leninov prispevek teoriji ideologije bi zaslužil zelo natančno analizo tako z gledišča vsebine kot terminologije. Kot primer Leninovega prispevka naj navedemo samo njegovo delo *Kaj storiti?*, ki je imelo velik vpliv na uporabo termina ideologija. Glej: V. I. Lenin, *Polnoe sobranie sočinenij*, Tom 6, Moskva 1959, str. 39.

¹⁰ Glej npr., A. Gramsci, *Note sul Machiavelli* ..., Roma, Editori Riuniti, 1971, passim.

¹¹ Karl Mannheim, *Ideologie und Utopie*, Frankfurt a. M., 1952.

¹² O uporabi tega termina dobimo koristno bibliografsko informacijo iz razprave W. A. Mullins, »On the Concept of Ideology in Political Sciences«, *APSR*, 66. zv., str. 498—510. Glej tudi: Giovanni Sartori, »Politics, Ideology and Belief Systems«, *APSR*, 63. zv., (Junij 1969).

Zadnja trditev je postala posebno znana, ker jo povezujejo z znanim odlomkom Marxove in Engelsove Nemške ideologije¹³ (ki jo je pred nedavnim reinterpretiral L. Althusser)¹⁴. Ali dejansko historični materializem zanika zgodovinskost ideologije? Bilo bi zares absurdno, če bi interpretirali omenjeni pasus v tem smislu. Prav tako bi bilo nedialektično, če bi popolnoma ločili ideologijo na sploh, ki naj ne bi imela zgodovine, in med posebnimi oblikami ideologij, ki bi imele svojo zgodovino.

Da ideologija »nima zgodovine«, lahko, menim, pomeni vsaj tole:

— ideologije ne moremo razumeti kot ločenega področja bivanja, ampak samo v odnosu do totalne socialne strukture in zgodovine;

— ideologija je mrtva, ko prenehajo biti resnični temeljni socialni interesi, katerih izraz je določena ideologija (ko zgubi ideologija, če uporabimo heglovski izraz, svojo »Wirklichkeit«);

— ideje same na sebi ne morejo biti edini ali poglavitni vir zgodovinskega razvoja, ampak samo kolikor so izraz določenih socialnih sil.

Iz vsega tega lahko sklenemo, da nas trditev »Ideologija nima zgodovine«, ne osvobaja potrebe, da raziskujemo tri temporalne razsežnosti ideologije: ideologija in preteklost, ideologija in sodobnost, in ideologija in prihodnost. Poglavitna časovna razsežnost je prihodnost, kljub razlagam, ki temu nasprotujejo. Problem ideologije je bil in ostane povezan s »futurološko« perspektivo. Ideologija je povezana s preteklostjo toliko bolj, kolikor bolj je preteklost navzoča v sodobnosti in s sodobnostjo v prihodnosti. Ideologija je povezana s prihodnostjo celo takrat, kadar gre proti njej, kadar zanika prihodnost. Tembolj je očitno, da je povezana s prihodnostjo, kolikor gre za ideologijo socialne, razredne in nacionalne emancipacije. Razvoj te »futuristične« razsežnosti ideologije je ključnega pomena za sodobno družbo in za sodobni svet.

3. Problem razmejitve pojma ideologije

Čeprav se danes v bistvu strinjamo, da je problem ideologije izredno pomemben za družbeno teorijo in politično prakso, se srečujemo še vedno z dokaj pogosto zmedo glede bistva in meje samega termina. Celó med tistimi, ki se identificirajo z marksizmom, lahko srečamo številne različne poglede na to vprašanje. V grobi posplošitvi imamo dva temeljna pomena »ideologije«, ki imata oba različne implikacije za obseg tega termina. (1. Pojmovanje, ki se bolj ali manj naslanja na Marxove tekste, da pomeni ideologija »sprevrnjeno«, »napačno«, »popačeno« zavest, katere vir so partikularistični interesi. (2. Ideologijo istovetijo z bolj razčlenjenimi sistemi idej, ki so funkcionalne glede na interese neke skupine (razreda), te ideje pa so lahko resnične ali lažne. Več razlogov govori za to, da sprejmemo ta širši koncept. Eden med njimi je, da Marx sam ni bil¹⁵ popolnoma dosleden v uporabi tega termina, da ne omenjamo kasnejšo njegovo uporabo v marksistični tradiciji, če se omejimo nanjo. Lenin je izrecno uporabljal termin »socialistična ideologija« nasproti

¹³ Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*, Berlin, Dietz Verlag, 1959, 3. zv., str. 27.

¹⁴ L. Althusser, »Idéologie et appareils idéologiques d'Etat« (Notes pour une recherche), *La Pensée*, št. 151 (maj—junij 1970), str. 30—80.

¹⁵ Razliko med Marxovo uporabo tega termina v *Nemški ideologiji* in njegovim *Prispevkom h kritiki politične ekonomije* poudarja več avtorjev.

»buržoazni ideologiji«¹⁶; Antonio Gramsci je jasno razlikoval »ideologie storicamente organiche, che sono cioè necessarie a una certa struttura organica, e ideologie arbitrarie, razionalistiche, volute«¹⁷. Drugi argument v korist te širše rabe je, da je takšna raba na splošno sprejeta v znatnem delu sodobne družbene in politične znanosti, ki nagiba k temu, da dá temu terminu nevtralne (ne a priori slabševalni) pomen.¹⁸ In nazadnje, ta termin uporabljajo bolj in bolj tudi v vsakodnevnem družbenem in političnem jeziku. Pojem ideologije je tako širši kot pojem utopije; lahko je tako napačen kot resnična zavest; je ožji kot zavest; lahko je prožen ali okostenel, racionalen ali iracionalen ali kombinacija obeh itn. Definirajo ga, skratka skupinski, v glavnem razredni interesi. Iz tega tudi sledi, da vsebuje ideologija deskriptivne in preskriptivne prvine; da je indikativna in normativna; da ima spoznavne in vrednostne vidike. Če je ideologija lahko zastrašujoča, je tudi lahko humanistična; če je lahko orientirana v smislu *status quo*, je lahko tudi in dejansko je usmerjena k spremembam in družbenim preobrazbam. Ključnega pomena za politično znanost so tiste ideologije, ki »organizzano« le masse umane, formano il tereno in cui uomini si muovono, acquistano la coscienza della loro posizione, lottano«¹⁹. V tem smislu in skozi to aktivistično funkcijo je ideologija intimno povezana z zgodovinskim procesom.

4. Ideologija in družbenoekonomski odnosi

V razpravi o ideologiji in posebno v obravnavi virov ideologije lahko naletimo na nekatere enostranske pristope, ki niso sposobni razkriti celovite narave ideologije. Eden izmed teh pristopov poudarja samo ali v prvi vrsti psihično vsebino ideologije, njene subjektivne motivacijske izvire in subjektivno strukturo, pri tem pa zanemari objektivne, družbenoekonomske in politične vidike, ki odločilno oblikujejo specifično vsebino neke ideologije v določeni zgodovinski epohi. Na drugi strani pa imamo opraviti s pogledi, ki bi jih lahko imenovali ekonomistične in ki podcenjujejo mnogodimenzionalno naravo ideološkega pojava, poudarjajoč samo ali na prvem mestu ekonomski determinizem v oblikovanju ideološke zavesti. Oba omenjena pristopa k problemu ideologije sicer nista brez zaslug, posebno glede tega, kar trdita o pomanjkljivostih nasprotnega pristopa. Res je, da ne moremo razumeti ideologije, ne da bi raziskovali zapletene psihološke mehanizme, skozi katere se oblikuje skupinska zavest. Problem in narava stereotipov, oblikovanja stališč, socialnih percepcij, emocij in učenja je bistvenega pomena za ideologijo neke skupine. Toda če naj razumemo socialne in politične mehanizme ideologije

¹⁶ V. I. Lenin, *op. cit.*

¹⁷ A. Gramsci, *Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce*, Roma, Editori Riuniti, 1971, str. 57. V slovenščini (A. Gramsci, *Izbrana dela*, Ljubljana, CZ 1974, str. 404) se navedeno mesto glasi takole: »Trebaja torej ločiti zgodovinsko organske ideologije, ki so neizogibno potrebne določeni strukturi, od samovoljnih, racionalističnih ideologij, hotenih ideologij.«

¹⁸ R. Ratković, *Politika i ideologija*, *op. cit.*, R. Lane, *Political Ideology*, New York, The Free Press, 1962, str. 14–15; J. J. Wiatr, *Czy zmierzch ery ideologii?*, *op. cit.*, str. 96; F. M. Burlackij, *Lenin, gosudarstvo, politika*, Moskva, Nauka 1970, str. 56 ss.

¹⁹ A. Gramsci, *prav tam* (slovenski prevod, A. Gramsci, *op. cit.* str. 404: »organizirajo« človeške množice, oblikujejo prostor, na katerem se ljudje gibljejo, dobivajo zavest o svojem položaju, se bojujejo itd.)

globlje in v vseh bistvenih razsežnostih, moramo upoštevati družbenoekonomске odnose v dani družbi kot faktor ideološkega ustvarjanja in vpliva. Ta družbenoekonomski aspekt ideologije poudarjamo ne samo nasproti psihologističnemu pristopu, marveč tudi nasproti pristopu, ki uporablja v analizi ideologije kot ključni termin tako imenovane »ideološke aparate države«²⁰. Seveda nihče ne zanika ideološke vloge države v sodobni družbi, toda če poglobljene faktorje neposrednega ideološkega oblikovanja terminološko skrčimo v okvire ideoloških državnih aparatov, nujno naletimo na problem razmejitve med državo in družbo, ki je eden izmed ključnih aspektov vsake politične teorije. Tako je, menim, problematično, če na primer pod pojem ideoloških državnih aparatov kratkotalo subsumiramo tudi družino, vzgojne in kulturne institucije itd., čeprav se zavedamo, da, če stvari posplošimo, raste vloga države na teh področjih. Toda ta terminološka raba, vsaj tako se zdi, odraža problem, ki je globlje konceptualne narave, namreč ravno problem vloge družbenoekonomskih odnosov, produkcijskih odnosov, ne samo kot nekega zunanega faktorja, ki ima vpliv na ideologijo, marveč kot notranje sestavine političnega oblikovanja.²¹ Ni potrebno, da si marksist, da bi priznal vlogo, ki jo ima »delovno življenje« v socialnem učenju delavcev ne samo na njihovem delovnem mestu, marveč tudi onstran njihovih poklicnih interesov. Implikacije »delovnega življenja« pa so še globlje, če nanj gledamo v kontekstu celotne ekonomske strukture družbe, v kateri imajo protislovja med produktivnimi silami in produkcijskimi odnosi bistven pomen ne samo za oblikovanje družbene zavesti. Problem ločitve (die Trennung)²² delavcev od njihovih delovnih pogojev, od rezultatov njihovega dela je tako pomembna sestavina teorije ideologije kot tudi bistveni faktor oblikovanja družbene zavesti. Ali če stvar postavimo pozitivno: problem, kako preseči to ločitev, kako reintegrirati delo in pogoje dela je eno izmed centralnih vprašanj politične teorije in istočasno eden izmed osrednjih problemov politične prakse.²³ Če so delavci na svojem delovnem mestu in v njihovem širšem delovnem okolju podrejeni, če se njihovo delo skrči na posamezne, delne delovne operacije, če ne sodelujejo pri odločanju na ravni tovarne ali drugih temeljnih delovnih institucij, če so samo izvrševalci odločitev, ki jih sprejemajo oddaljeni centri ekonomske moči ali politične oblasti, komaj lahko pričakujemo, da bo njihova samozavest v drugih sferah političnega in družbenega življenja rastla. Če pa delavci dejansko vplivajo tudi na globalne probleme, ki prizadevajo njihove delovne razmere in usodo rezultatov njihovega dela, bo to po vsej verjetnosti vplivalo

²⁰ Ta termin ima osrednjo vlogo v navedenem Althusserjevem članku.

²¹ To je izrecen cilj ali tiha domneva številnih del o samoupravljanju v Jugoslaviji. Vsebovana je v Marxovi teoriji komune in združenega dela v Leninovih pogledih na državo in revolucijo, v Gramscijevi teoriji delavske demokracije itn. V novejših diskusijah o ideologiji notranjo zvezo med družbenoekonomskimi odnosi in ideološkim oblikovanjem poudarjajo številni avtorji. Glej npr. Pierre Riboulet, »Quelques remarques a propos dela lutte des classes dans l'idéologie, L'homme et société, št. 35–36, 1975, str. 187–197; R. Lichtmann, »Marx's theory of ideology«, op. cit.

²² O pomenu termina »Trennung« v socialnem razvoju glej K. Marx, *Grundrisse*, Berlin, Dietz Verlag, 1953, str. 389.

²³ Koncept reintegracije (asociacije) dela in produkcijskih pogojev je eden izmed osrednjih žarišč Marxove teorije družbenega razvoja. Glej, K. Marx-F. Engels, *Izbrana dela*, II. zv., Ljubljana, CZ, 1971, str. 612. K. Marx *Kapital*, III. Beograd, Kultura 1948, str. 369–370 (slovenska izdaja). Glej tudi: E. Kardelj, *Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi*, Ljubljana, DZS, 1972.

na njihova stališča in vedenje v političnem življenju. Ravno zaradi tega se teorija sodobne demokracije ne more omejiti samo na razpravo o ideoloških državnih aparatih, ki postajajo na splošno čedalje bolj pomembni, kolikor čedalje bolj prodirajo z različnimi družbenimi učinki v ekonomsko in druge družbene sfere. Teorija sodobne demokracije se tudi ne more izogniti vprašanju, koliko so družbenoekonomski odnosi sami na sebi rojstno mesto produkcije in reprodukcije ideološke zavesti. Poleg termina »ideološki državni aparati«, če za trenutek sprejmemo to oznako, moremo in moramo predložiti dodatne pojme, ki bi, kot se zdi ustreznejše in temeljiteje izrazili bistvo zapletenega sveta ideologije in njenega oblikovanja. Ta vidik razprave o ideologiji je še posebno pomemben, če ga postavimo v kontekst rastoče koncentracije in centralizacije ekonomskega življenja, v kontekst rastoče vloge transnacionalnih korporacij v sodobni svetovni ekonomiji in politiki in v ekonomiji in politiki posameznih dežel, če ga postavimo dalje v kontekst potrebe, da se čedalje bolj integrirajo produktivne sile na eni strani in na drugi strani v kontekst potrebe nadaljnjega razvoja socialne, politične, ekonomske in kulturne emancipacije narodov in človeka.

Vse to govori za to, da ponovno premislimo o ustreznosti nekaterih ključnih terminov v diskusiji o ideologiji.

Prvič, lahko se vprašamo, ali termin, »politična socializacija« ki je danes na splošno v rabi, ustrezno izraža razčlenjeno problematiko ideološkega oblikovanja. Kakšen je pravzaprav odnos med »politično socializacijo« in »(politično) ideologijo«? Mar ni obsežna novejša literatura o problemu politične socializacije in politične kulture dodatni argument za našo hipotezo, da smo soočeni z novim valom izrecne ali implicitne diskusije o problemu ideologije? In ali niso nekateri odprti problemi v razpravi o politični socializaciji bistveno povezani s podcenjevanjem ali zanemarjanjem zgodovinske razsežnosti družbenoekonomskega, »delovnega življenja« za politično vzgojo?

Drugič, rastoča vloga državnega aparata v ideološkem oblikovanju postavlja v ospredje problem birokratizacije ideološke sfere. Po drugi strani pa ne moremo abstraktno zanikati aktivne vloge države na področju ideologije, marveč jo moramo vrednotiti v skladu s konkretnimi funkcijami, ki jih ima državni ideološki aparat v neki družbi ali na določeni stopnji zgodovinskega razvoja. V konkretnih razmerah je lahko faktor, ki presega ali vsaj omejuje druge močne in odtujene centre ideološkega vpliva in dominacije.

Tretjič, menimo da je termin »ideološki aparati države« preozek, da bi pokrival vse bistvene nosilce in procese ideološkega oblikovanja. Ne moremo namreč skržiti vseh političnih ideoloških aparatov na državni aparat. Ideološki aparati države so samo ena izmed vrst političnih aparatov, poleg drugih, npr. političnih strank. Menimo, da je zato primerno razlikovati med ideološkimi državnimi aparati in ideološkimi političnimi aparati, ki imajo širši pomen. Poleg teh razlikovanj bi lahko predložili uporabo še nadaljnjih podobnih označitev (npr. kulturni, vzgojnoizobraževalni, komunikacijski ideološki aparati), toda z dvema omejitvama: termin »aparat« je, kot se zdi, preozek, da bi obsegal vsa empirična dejstva družbenega življenja, ki so pomembna za ideološko oblikovanje, in preveč formalen, da bi vključil vse procese, ki se dogajajo v teh aparatih.

Četrto, termin »ideološki aparat države« ne vključuje — in to je ena izmed njegovih ključnih pomanjkljivosti — vloge družbenoekonomskih od-

nosov kot temeljne konstitutivne prvine oblikovanja ideologije (s čimer pa ne zanikamo dejstva, da ta termin pri Althusseru zajema razredni boj).²⁴

Petič, poudarjanje vloge družbenoekonomskih odnosov v oblikovanju ideološke zavesti ima dve nadaljnji implikaciji: njihov pomen za politično vzgojo v »prehodnem obdobju«²⁵; njihovo koristnost kot spodbude za nadaljnje obravnave običajnih koncepcij ideološkega oblikovanja (politične socializacije).

Šestič, vloge družbenoekonomskih odnosov ne smemo izolirati od drugih ključnih faktorjev oblikovanja ideološke zavesti, marveč jih moramo obravnavati v povezanosti z njimi.

²⁴ Treba je vsekakor poudariti, da ima navedeni Althusserov članek nekatere pomembne odlike, ki jih vidimo predvsem v tem, da insistira na pomenu splošne teorije ideologije; na vlogi razrednega boja v ideologiji; na rastoči vlogi vzgojnega sistema v procesu ideološkega oblikovanja itn. Toda zdi se, da je ta pristop k problemu ideologije preveč pod vplivom zanemarjanja vrste teoretičnih in praktičnih problemov, ki izhajajo iz Marxove kritične koncepcije »politične države« in »odmiranja« države.

²⁵ Menimo, da je ravno zaradi tega koncepcija socialističnega samoupravljanja velikega pomena za razvoj novih pristopov k problemom politične vzgoje.

CIRIL RIBIČIČ

Delovanje delegatskega sistema v SIS

(ugotovitve iz raziskave)

V okviru raziskovalnega projekta o uresničevanju in delovanju delegatskega sistema v SR Sloveniji proučujemo tudi delegatski sistem v samoupravnih interesnih skupnostih. Raziskovanje je omejeno na samoupravne interesne skupnosti, katerih skupščine so sestavni del skupščinskega sistema. V prvi fazi je bilo raziskovanje posvečeno predvsem normativni ureditvi delegatskega sistema v samoupravnih interesnih skupnostih (ustava, zakoni, samoupravni splošni akti), analiziranju že zbranih podatkov, opravljenih analiz in sprejetih stališč o delegatskem sistemu v samoupravnih interesnih skupnostih ter analiziranju postopka sprejemanja enega izmed aktov v občinski interesni skupnosti.¹ V tem prispevku v glavnem povzemamo temeljne sklepne ugotovitve in predloge prvega faznega poročila.

1. Ustavna izhodišča in zakonska ureditev

1.1. Ustava SFRJ in ustava SR Slovenije vsebujeta nekatera temeljna določila o delegatskem sistemu v samoupravnih interesnih skupnostih. Ustavi določata, da samoupravne interesne skupnosti upravlja skupščina, sestavljena iz delegatov, ki jih volijo in odpoklicujejo delovni ljudje in njihove organizacije in skupnosti kot člani samoupravnih interesnih skupnosti. V samoupravnih interesnih skupnostih, v katerih poteka svobodna menjava dela, mora biti skupščina organizirana tako, da je zagotovljeno enakopravno odločanje subjektov te menjave o medsebojnih pravicah, obveznostih in odgovornostih.

Po ustavi delajo delegati v skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti po smernicah članov, ki so jih izvolili in katerim so za svoje delo odgovorni. Njihov položaj, pravice in dolžnosti torej ustava opredeljuje na enak način kot za delegate v delavskih svetih TOZD; v samoupravnih splošnih aktih interesnih skupnosti in temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti pa jih pogosto

¹ Prvo fazno poročilo, ki so ga izdelali Franc Grad, Peter Jambrek, Katja Polič, Ciril Ribičič, Jani Rudolf, Marjan Šiftar, Valerija Škerbec in Stane Vljaj je objavila v sklopu svojih priročnikov DDU-Univerzum, Ljubljana, januarja 1977. Poročilu sta priložena tudi načrt empiričnega raziskovanja, ki bo izvršeno v letu 1977 in bibliografija o delegatskem sistemu v samoupravnih interesnih skupnostih. Raziskovalno nalogo je financirala Raziskovalna skupnost Slovenije.

enačijo z delegati v zborih skupščin družbenopolitičnih skupnosti (samostojnost pri opredeljevanju in glasovanju v skupščini samoupravne interesne skupnosti).

Po ustavi SFRJ in ustavi SR Slovenije odločajo skupščine samoupravnih interesnih skupnosti s področja vzgoje in izobraževanja, znanosti, kulture, zdravstva in socialnega varstva enakopravno s pristojnimi zbori skupščin družbenopolitičnih skupnosti o vprašanjih s svojih področij.

1.2. Z republiškimi zakoni je delegatska osnova skupščin samoupravnih interesnih skupnosti na navedenih področjih urejena v načelu enako, kot velja za zbere skupščine družbenopolitičnih skupnosti: v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih se oblikujejo delegacije za delegiranje delegatov v skupščine samoupravnih interesnih skupnosti. V primerjavi z delegatsko osnovo, kot je oblikovana za zbere skupščin družbenopolitičnih skupnosti, pa zakoni, ki urejajo delegatski sistem v samoupravnih interesnih skupnostih, odstojajo predvsem v temle:

- delovni ljudje lahko v temeljni samoupravni organizaciji oziroma skupnosti namesto (posebnih) delegacij za skupščine posameznih samoupravnih interesnih skupnosti oblikujejo eno (splošno) delegacijo za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti v vseh naštetih področjih družbenih dejavnosti;

- delovni ljudje v organizacijah izvrševalcev družbenih dejavnosti lahko poverijo funkcije (posebne) delegacije za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti svojemu delavskemu svetu oziroma drugemu ustreznemu organu upravljanja;

- delovni ljudje v skupnostih kmetov oziroma skupnostih obrtnikov lahko poverijo funkcije (splošne) delegacije za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti svoji delegaciji, oblikovani za skupščine družbenopolitičnih skupnosti.

V veliki večini temeljnih samoupravnih organizacij in skupnostih so v celoti uporabili vse naštete posebne možnosti glede oblikovanja delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti (splošne delegacije, delavski svet kot delegacija, dvojne funkcije delegacije za skupščine družbenopolitičnih skupnosti), čeprav jih zakon določa le za izjemno možnost; to je pomembno negativno vplivalo na uresničevanje in delovanje delegatskega sistema v samoupravnih interesnih skupnostih.

1.3. Republiški zakoni so za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti na vseh naštetih področjih družbenih dejavnosti predpisali enak način delegiranja delegatov. Delegacije, konference delegacij oziroma skupščine samoupravnih interesnih skupnosti delegirajo delegate v skupščine samoupravnih interesnih skupnosti »glede na vprašanja«, ki se obravnavajo v teh skupščinah: to določilo uveljavlja nestalno sestavo skupščin samoupravnih interesnih skupnosti.

1.4. Republiški zakoni in samoupravni splošni akti samoupravnih interesnih skupnosti za skupščine občinskih in republiških samoupravnih interesnih skupnosti na vseh naštetih področjih družbenih dejavnosti uveljavljajo dvodomno strukturo. Skupščine sestavljajo zbori uporabnikov in zbori izvrševalcev. Izjema so skupščine občinskih raziskovalnih in kulturnih skupnosti tistih občin, v katerih ni raziskovalnih organizacij in enot oziroma v katerih ni temeljnih organizacij združenega dela in društev, katerih delavci opravljajo kulturne dejavnosti.

2. Analiziranje zbranih podatkov, opravljenih analiz in sprejetih stališč

2.1. Z delegatskim oblikovanjem skupščin samoupravnih interesnih skupnosti se je bistveno razširil krog delovnih ljudi in občanov, ki kot člani delegacij in občani delegati neposredno sodelujejo pri usmerjanju družbenih dejavnosti. Po podatkih RK SZDL Slovenije je bilo v delegacije za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti izvoljenih v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih na območju Slovenije 56.345 delovnih ljudi. Delegacije štejejo v poprečju enajst članov, kar je relativno malo, če upoštevamo, da gre v veliki večini primerov za splošne delegacije, ki delegirajo delegate v skupščine samoupravnih interesnih skupnosti na petih področjih družbenih dejavnosti in morajo po zakonu šteti najmanj 10 članov.

2.2. Kljub temu, da so bile delegacije za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti oblikovane pozneje kot delegacije za skupščine družbenopolitičnih skupnosti (kar je deloma negativno vplivalo na njihovo sestavo), njihova struktura (starostna, kvalifikacijska, socialna, delež članov zveze komunistov in udeležencev NOV) v glavnem ustreza. Deloma slabša je struktura članov izvršilnih organov skupščin samoupravnih interesnih skupnosti.²

2.3. V več kot 95 % primerov so se v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih v SR Sloveniji odločili za oblikovanje splošnih delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti. V več kot 85 primerov pa opravlja v skupnostih kmetov in skupnostih obrtnikov in pri njih zaposlenih delavcev funkcije delegacije za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti delegacija, oblikovana za delegiranje delegatov v skupščine družbenopolitičnih skupnosti. V večini organizacij izvrševalcev družbenih dejavnosti opravlja funkcije posebne delegacije za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti delavski svet oziroma drug ustrezen organ upravljanja.

2.4. V temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih posvečajo premalo pozornosti zagotavljanju materialnih in drugih pogojev za delo delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti in pa opredelitvi položaja, pravic, dolžnosti in odgovornosti članov teh delegacij. To posebej velja za oblikovanje smernic za delo delegacij in delegatov, smernic, ki jih določajo zbori delovnih ljudi in občanov v krajevnih skupnostih oziroma zbori delavcev v temeljnih organizacijah združenega dela in delovnih skupnostih, in za oblikovanje temeljnih stališč v delegacijah in konferencah delegacij.

V temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih je treba zagotoviti tudi boljšo povezanost med člani delegacije za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti in delegati v samoupravnih organih, organih osnovnih organizacij družbenopolitičnih organizacij in člani delegacije za skupščine družbenopolitičnih skupnosti. Brez aktivne udeležbe delovnih ljudi na zbore in njihovih delegatov v samoupravnih organih in organih družbenopolitičnih organizacij ni mogoče bistveneje pospešiti uresničevanja temeljnega motiva oblikovanja delegatskega sistema v samoupravnih interesnih skupnostih, ki je v tem, da se poveča vpliv delovnih ljudi in občanov na programiranje dela, na delovanje, financiranje in razvoj družbenih dejavnosti.

² V delegacijah za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti v SR Sloveniji je 27,6 % članov starih do 27 let, 17,3 % je članov Zveze komunistov in 5,3 % je udeležencev NOV.

Še posebno pozornost je treba posvetiti razmerjem med člani delegacije za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti in delavskim svetom TOZD. Delavski svet mora biti seznanjen z delom in s stališči, ki jih zagovarja delegacija za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti. Prav tako mora imeti tudi delegacija možnost, da zahteva od delavskega sveta mnenje o vprašanjih, o katerih bosta razpravljali in odločali konferenca delegacij in skupščina samoupravne interesne skupnosti. To je še zlasti pomembno v TOZD, ki bodo oblikovale posebne delegacije za skupščine posameznih samoupravnih interesnih skupnosti.

2.5. Podatki Zavoda SR Slovenije za statistiko pa vendarle kažejo, da je prišlo glede vplivanja delovnih ljudi na odločanje v samoupravnih interesnih skupnostih, potem ko smo sprejeli novo ustavo in na njeni osnovi konstituirali interesne skupnosti, do pomembnega napredka. To dokazuje relativno veliko število zborov v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih, zborov, ki so razpravljali o vprašanih družbenih dejavnosti, in število pobud, ki so jih dali ti zbori za obravnavanje posameznih vprašanj v skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti.³

Pregledi dnevnih redov teh zborov kažejo, da na njih ne prevladuje obravnavanje finančnih vprašanj, kakor navadno trdijo. Na žalost pa takšna trditev v večji meri velja za vsebino sklenjenih samoupravnih sporazumov med samoupravnimi interesnimi skupnostmi in temeljnimi samoupravnimi organizacijami in skupnostmi. Slabost glede sklicevanja zborov je predvsem v tem, da se sklicujejo v glavnem le na pobudo organov samoupravnih interesnih skupnosti (zaradi česar imajo največkrat naravo javne razprave o aktivnih samoupravnih interesnih skupnosti), veliko manj pa je primerov, da bi delegacija v svoji organizaciji oziroma skupnosti sama dala pobudo za obravnavanje vprašanj, o katerih teče razprava v skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti.

2.6. Po podatkih iz ankete o slovenskem javnem mnenju leta 1976 se 59 % anketirancev v zadnjem letu ni udeležilo nobenega sestanka. Tudi ta podatek dokazuje, da je zaenkrat še težko govoriti o resnično množičnem vplivu delovnih ljudi in občanov na delovanje samoupravnih interesnih skupnosti. Na drugi strani pa lahko ugotovimo, da so aktivnejši delovni ljudje in občani v precejšnji meri zadovoljni z delovanjem svojih delegatov v skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti in z »usodo«, ki jo doživljajo njihove pobude, izrečene na zborih in sestankih.

2.7. S posebnimi težavami se srečujejo delegati splošnih delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti, ki ne zmorejo uspešno opravljati vseh funkcij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti na petih področjih družbenih dejavnosti. Njihovo delo še otežuje neusklajeno delovanje skupščin različnih občinskih samoupravnih interesnih skupnosti. Pokazalo se je, da so rezultati dela v samoupravnih organizacijah in skupnostih, ki so oblikovale posebne delegacije za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti, boljši, zato so se družbenopolitične organizacije v republiki in skupščina SR Slovenije odločno

³ Vprašanja iz delovnega področja vseh samoupravnih interesnih skupnosti so v letu 1975 obravnavali delovni ljudje in občani v organizacijah združenega dela in krajevnih skupnostih na 954 zborih in 2670 javnih razpravah. Skupščine vseh samoupravnih interesnih skupnosti so dobile v tem obdobju kar 3552 pobud za obravnavo posameznih vprašanj; 51 % vseh pobud je prišlo iz organizacij združenega dela. Primerjaj podatke objavljene v Družbeni razvoj SR Slovenije št. 8 in 9/1976 in Mesečnik statističnih podatkov št. 7, 8, 9/1976.

zavzeli za oblikovanje posebnih delegacij za skupščine posameznih samoupravnih interesnih skupnosti v vseh tistih temeljnih organizacijah združenega dela, delovnih in krajevnih skupnostih, v katerih obstoje temeljni kadrovski in drugi pogoji. Takšna usmeritev bi morala ustrezno odsevati tudi v spremembi zakona o oblikovanju in volitvah delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti. Zakon o oblikovanju in volitvah delegacij ter delegiranju delegatov v skupščine samoupravnih interesnih skupnosti, ki enakopravno odločajo s pristojnimi zbori skupščin družbenopolitičnih skupnosti, bi se moral spremeniti tako, da bi zagotovil oblikovanje posebnih delegacij za skupščine posameznih samoupravnih interesnih skupnosti v večini temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti in da ne bi dovoljeval, da bi funkcije teh delegacij opravljali drugi organi (delegacija za skupščine družbenopolitičnih skupnosti v skupnostih kmetov in obrtnikov, delavski svet v organizacijah izvrševalcev, organ, ki vodi delo društva, organ poklicne skupnosti oz. združenja).

2.8. Preobremenjenost splošnih delegacij je privedla do tako imenovane re-sorske delitve dela med njihovimi člani, kar se je v mnogih primerih izrazilo tudi v kršitvi zakonskih določil o fleksibilnem mandatu delegatov v skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti. Podatki Zavoda SR Slovenije za statistiko pa vendarle kažejo, da se je v večini primerov zamenljivost delegatov v skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti relativno uspešno uveljavila.⁴

Ponekod se zavzemajo za stalen sestav skupščin samoupravnih interesnih skupnosti zato, ker se dogaja, da delegat v skupščini ni seznanjen s prejšnjim delom in sklepi skupščine samoupravne interesne skupnosti. Seveda je očitno, da je treba takšne pomanjkljivosti odpravljati z boljševarjem t. i. povratnega informiranja in z aktiviranjem delegacij kot kolektivnih teles, ne pa s stalno sestavo skupščin samoupravnih interesnih skupnosti.

2.9. Delegacije za skupščine družbenopolitičnih skupnosti, ki praviloma v skupnostih kmetov in obrtnikov opravljajo tudi funkcije splošne delegacije za

⁴ Naslednja tabela prikazuje podatke o tem, kolikokrat so se posamezni delegati v letu 1975 udeležili sej skupščin samoupravnih interesnih skupnosti na obravnavanih petih področjih:

Področje	Število delegatov, ki se je udeležilo sej skupščine SIS					
	enkrat	dvakrat	trikrat	štirikrat	petkrat	večkrat
Izobraževalne skupnosti	5079	902	546	310	142	25
Raziskovalne skupnosti	683	84				
Kulturne skupnosti	1189	620	284	118	7	2
Zdravstvene skupnosti	1053	505	278	191	114	104
Skupnosti Socialnega varstva	375	130	50	16	185	28
S k u p a j	8379	2241	1158	635	448	159

Podatki o uresničevanju zamenljivosti delegatov v zborskih občinskih skupščin in skupščine SR Slovenije kažejo, da se v njihovem okviru zamenljivost delegatov uresničuje še veliko bolj dosledno.

skupščine samoupravnih interesnih skupnosti, po ugotovitvah iz doslej izdelanih analiz ne delujejo uspešno. Zato bi bilo treba zakon o oblikovanju in volitvah delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti spremeniti tako, da ne bi več dopuščal takšne možnosti. Proti temu, da bi ista delegacija opravljala funkcijo za skupščine družbenopolitičnih skupnosti in za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti hkrati, vse bolj odločno nastopajo tudi družbenopolitične organizacije v drugih republikah.

2.10. Čeprav delovanje delavskih svetov v organizacijah izvrševalcev družbenih dejavnosti, kadar ti sveti opravljajo funkcije delegacije za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti, še ni bilo dovolj proučeno, vendarle vse bolj prevladujejo ocene, da delavski sveti teh svojih funkcij v praksi ne opravljajo uspešno.

2.11. Konference delegacij najmanj uspešno delujejo tam, kjer povezujejo veliko število samoupravnih organizacij in skupnosti. V praksi so se konference delegacij v glavnem uveljavile kot vmesna stopnja med delegacijo in skupščino samoupravne interesne skupnosti, ki ovira pretok stališč, mnenj, predlogov in t. i. povratnih informacij. Družbenopolitične organizacije predlagajo, da se konference delegacij odpravijo povsod tam, kjer je mogoče posameznim samoupravnim organizacijam in skupnostim zagotoviti samostojna delegatska mesta v skupščinah občinskih samoupravnih interesnih skupnosti.

2.12. Tudi kadar je zbor uporabnikov številnejši, udeležba delegatov uporabnikov boljša, in kadar se zbor uporabnikov sestaja večkrat kot zbor izvrševalcev, prevladujejo v delu skupščin samoupravnih interesnih skupnosti interesi izvrševalcev družbenih dejavnosti. K temu prispeva deloma neorganiziranost delegatske baze v organizacijah in skupnostih uporabnikov, deloma delegiranja izvrševalcev v zbor uporabnikov (predvsem prek delegacij krajevnih skupnosti) in končno praksa skupnih zasedanj obeh zborov skupščin samoupravnih interesnih skupnosti (z ločenim glasovanjem). Slabosti pri uresničevanju delegatskega sistema v samoupravnih interesnih skupnostih grede predvsem v škodo uveljavljanja interesov uporabnikov, ki v glavnem nimajo drugih učinkovitih poti, da bi vplivali na delovanje interesnih skupnosti in družbenih dejavnosti. To hromi svobodno menjavo dela, še posebej zaradi tega, ker ustvarja med uporabniki nezaupanje do interesnih skupnosti kot »izvrševalskih« oziroma »cehovskih« skupnosti in krepi težnje k proračunskemu financiranju »skupne porabe«. Tako uresničevanje svobodne menjave dela, ki naj zagotavlja enak družbenoekonomski položaj delavcev v družbenih dejavnostih, je torej v veliki meri odvisno ravno od uspešnejšega uresničevanja in delovanja delegatskega sistema.

Dokler izvrševalci razumejo samoupravne interesne skupnosti pretežno kot bolj ali manj učinkovito obliko, ki jim zagotavlja stalne vire finančnih sredstev, in dokler med uporabniki in izvrševalci ne prodre spoznanje, da so samoupravne interesne skupnosti tudi in predvsem oblika, prek katere naj delovni ljudje in občani učinkovito vplivajo na programiranje dela, delovanje, financiranje in razvoj družbenih dejavnosti, toliko časa samoupravne interesne skupnosti ne bodo uspešno uresničevale ustavnih načel o svobodni menjavi dela, o odločanju delavcev o sredstvih, ki so jih ustvarili, o enakem družbenoekonomskem položaju delavcev na vseh področjih družbenega dela in o tem, da naj uporabniki in izvrševalci po svojih delegatih enakopravno usmerjajo dejavnost samoupravnih interesnih skupnosti.

2.13. Oblikovanje in strukturo skupščin republiških samoupravnih interesnih skupnosti je treba v glavnem pozitivno oceniti. V delovanju skupščin republiških samoupravnih interesnih skupnosti pa so še vedno močni elementi hierarhičnih odnosov v odnosu do skupščin občinskih samoupravnih interesnih skupnosti. V njih se še vedno mnogo premalo izražajo pobude, stališča in predlogi iz skupščin občinskih samoupravnih interesnih skupnosti.

2.14. Nerazvitost delegatskih razmerij prispeva, da se v skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti krepi vpliv izvršilnih organov in strokovnih služb. In narobe, kolikor izvršilni organi in strokovne službe samoupravnih interesnih skupnosti pri svojem delovanju presegajo z zakoni in samoupravnimi splošnimi akti določene pristojnosti, to nespodbudno vpliva na delovanje delegatskega sistema in na interes delovnih ljudi in občanov za delo skupščin samoupravnih interesnih skupnosti sploh. Prav tako destimulativno učinkuje tudi omejevanje sredstev za financiranje delovanja samoupravnih interesnih skupnosti oziroma družbenih dejavnosti z državnimi akti oz. družbenimi dogovori, ker stalno sili h krčenju zastavljenih programov in v mnogočem onemogoča ustvarjalno sporazumevanje delegatov uporabnikov in izvrševalcev o programiranju, delovanju in razvoju družbenih dejavnosti.

2.15. Veliko prepočasi se skupščine samoupravnih interesnih skupnosti s področja petih družbenih dejavnosti vključujejo kot enakopraven zbor v delo občinskih skupščin in skupščine socialistične republike Slovenije. Statuti občin še vedno niso jasno opredelili zadev, o katerih naj bi skupščine samoupravne interesne skupnosti odločale enakopravno s pristojnimi zbori skupščin družbenopolitičnih skupnosti; še veliko manjšo pozornost pa posvečajo razvijanju drugih oblik sodelovanja skupščin samoupravnih interesnih skupnosti s skupščinami družbenopolitičnih skupnosti.

3. Ureditev v ustavah in zakonih drugih republik in avtonomnih pokrajin

3.1. Republiške in pokrajinske ustave in zakoni enotno urejajo temeljna vprašanja delegatskega sistema v samoupravnih interesnih skupnostih. V vseh republikah in pokrajinah se skupščine samoupravnih interesnih skupnosti oblikujejo delegatsko. Delegati volijo in odpoklicujejo delovni ljudje in občani temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti — kot člani samoupravnih interesnih skupnosti. Delegati v skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti delujejo po smernicah članov skupnosti in so jim za svoje delo odgovorni. V vseh republikah in pokrajinah skupščine samoupravnih interesnih skupnosti s področja vzgoje in izobraževanja, raziskovalnega dela, kulture, zdravstva in socialnega varstva odločajo enakopravno s pristojnimi zbori skupščin družbenopolitičnih skupnosti o vprašanih družbenih dejavnosti, ki so v pristojnosti teh skupščin. V nekaterih republikah in pokrajinah posamezni občinski statuti dajejo tudi interesnim skupnostim na drugih področjih pravico, da soodločajo s pristojnimi zbori občinskih skupščin.

3.2. V primerjavi z ureditvijo, ki je uveljavljena v SR Sloveniji, pa vendarle obstoje nekatere pomembnejše razlike glede strukture skupščin samoupravnih interesnih skupnosti, glede teles, ki v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih opravljajo funkcije delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti, glede načina delegiranja delegatov v skupščine samoupravnih interesnih skupnosti in glede oblikovanja skupščin republiških interesnih skupnosti.

3.3. Samo v SR Sloveniji in v SR Hrvatski republiški zakoni dosledno uveljavljajo dvodomnost skupščin samoupravnih interesnih skupnosti na obravnavanih področjih. Tudi v drugih republikah in pokrajinah je dvodomnost z zakonom uveljavljena za skupščine republiških interesnih skupnosti, medtem ko dopuščajo zakoni oblikovanje enodomnih skupščin občinskih interesnih skupnosti. Poznamo pa tudi primere, da imajo skupščine interesnih skupnosti več kot dva zbora (npr. trije zbori izobraževalnih skupnosti v SR Hrvatski in zdravstvenih skupnostih v SR Bosni in Hercegovini, SR Srbiji in SAP Kosovu; v zdravstvenih skupnostih v SAP Vojvodini se oblikujejo celo štirje zbori skupščin).

3.4. V SR Sloveniji je najbolj dosledno uveljavljeno načelo oblikovanja delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti. V drugih republikah zakoni bolj ali manj široko dopuščajo oblikovanje ene delegacije za skupščine družbenopolitičnih skupnosti in za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti. Očitno pa vse bolj prevladuje prepričanje, da je ustrežnejše, če se delegacije za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti, oblikujejo posebej, in sicer ena delegacija za več samoupravnih interesnih skupnosti oziroma za vse ali pa posebne delegacije za posamezne interesne skupnosti.

3.5. Edino v SR Sloveniji je dosledno uveljavljen fleksibilni mandat delegatov v skupščinah občinskih in republiških samoupravnih interesnih skupnosti. Zakoni v nekaterih republikah izrecno predpisujejo stalni štiriletni mandat delegatov v skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti, v drugih pa dopuščajo možnost uveljavljanja fleksibilnega mandata, še posebno v občinskih samoupravnih interesnih skupnostih.

3.6. V nasprotju z oblikovanjem skupščin republiških samoupravnih interesnih skupnosti v SR Sloveniji se skupščine republiških skupnosti v nekaterih drugih republikah ne oblikujejo dosledno prek skupščin občinskih samoupravnih interesnih skupnosti, pač pa ponekod tudi neposredno iz temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti.

3.7. Proučiti bi bilo treba, ali so vse te razlike upravičene in jih določajo resnično različne razmere in razlike v razvitosti posameznih republik in pokrajin. Na podlagi analize dosedanjih izkušenj bi bilo mogoče oblikovati nekatere skupne rešitve, npr. z medrepubliškim dogovorom, ki bi gradil na stališčih, ki jih je o samoupravnih interesnih skupnostih izoblikoval zvezni svet za vprašanja družbene ureditve novembra 1974.

4. Ureditev v statutih občin in krajevnih skupnosti

4.1. Statuti občin nimajo obširnejših določil o delegatskem sistemu v samoupravnih interesnih skupnostih. V veliki večini se omejujejo na nekaj splošnih določil o samoupravnih interesnih skupnostih, ki jih v glavnem povzemajo po ustavi. V praksi predvsem povzroča nejasnosti to, da statuti občin niso natančneje opredelili zadev, o katerih odločajo skupščine samoupravnih interesnih skupnosti enakopravno s pristojnimi zbori občinske skupščine, niti niso opredelili drugih načinov sodelovanja med občinsko skupščino in skupščinami občinskih interesnih skupnosti. To je eden izmed razlogov, da skupščine samoupravnih interesnih skupnosti še vedno niso vključene v delo občinske skupščine tako, kot to določa ustava, ali pa soodločajo na neustrezen način (npr. skupno odločanje z družbenopolitičnim zborom).

4.2. Statuti občin in poslovniki občinskih skupščin bi morali podrobneje opredeliti način odločanja v skupščini občinske samoupravne interesne skupnosti takrat, kadar soodločajo s pristojnim zborom občinske skupščine. Pri tem je nesporeljivo, da bi skupščine občinskih interesnih skupnosti v tem primeru odločale kot enodomno telo. Tudi kadar te skupščine odločajo skupaj z zbori občinske skupščine, se morajo odločitve v skupščini samoupravne interesne skupnosti izoblikovati z dvodomnim odločanjem. Eden izmed motivov za vključevanje skupščin samoupravnih interesnih skupnosti v skupščinsko odločanje je namreč ravno v tem, da se prek njih v skupščinah izrazijo enakopravno izoblikovane odločitve, ki so v skupnem interesu uporabnikov in izvrševalcev. Zato morajo skupščine interesnih skupnosti tudi v tem primeru sprejemati odločitve z enakopravnim odločanjem zborov uporabnikov in zborov izvrševalcev. V tem smislu bi bilo treba spremeniti oz. oblikovati tudi samoupravne splošne akte samoupravnih interesnih skupnosti.

4.3. Statuti krajevnih skupnosti samo izjemoma, in še to praviloma le v posebnem statutarne sklepu, natančneje obravnavajo sestavo in delo delegacije krajevnih skupnosti v skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti. Tako imamo v mnogih statutih krajevnih skupnosti še vedno določila o volitvah oz. o tem, kako pošiljajo posamezne delegate v skupščine samoupravnih interesnih skupnosti, čeprav v teh krajevnih skupnostih že več kot dve leti delujejo delegacije za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti. Statuti krajevnih skupnosti bodo morali obsežneje urediti razmerja članov delegacije do delovnih ljudi in občanov, do skupščine oz. zbora delegatov krajevnih skupnosti, do organov družbenopolitičnih organizacij in do delegacije v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti. Ko bomo preoblikovali statute krajevnih skupnosti, bi bilo treba zlasti proučiti možnosti za oblikovanje več posebnih delegacij za skupščine posameznih samoupravnih interesnih skupnosti v krajevnih skupnostih.

5. Ureditev v samoupravnih splošnih aktih organizacij združenega dela

5.1. Določila samoupravnih splošnih aktov temeljnih in drugih organizacij združenega dela uporabnikov in izvrševalcev družbenih dejavnosti o delegacijah za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti so zelo skromna. V mnogih organizacijah nimajo v statutu nobenih določil o delegacijah za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti ali pa imajo o tem povsem zastarela določila. Velika večina organizacij, ki določila o tem vendarle imajo, pa dobesedno, v celoti ali deloma povzemajo besedilo statutarne sklepa o oblikovanju in volitvah delegacij za delegiranje delegatov v skupščine samoupravnih interesnih skupnosti iz novembra 1974. Vsi ti statuti so povsem enako uredili nekatera najnujnejša vprašanja, predvsem glede oblikovanja delegacij in volilnega postopka, medtem ko se skoraj nikjer niso lotili resnejšega dopolnjevanja ponujenih določil vzorčnega statutarne sklepa glede vsebine delegatskih razmerij.

5.2. Le redko statuti temeljnih in drugih organizacij združenega dela posvečajo nekaj pozornosti opredelitvi pravic in dolžnosti delegatov do delavcev, samoupravnih organov in družbenopolitičnih organizacij. Glede položaja delegatov v skupščinah samoupravnih interesnih skupnostih pa večina statutow enostavno dobesedno povzema ustavna določila o položaju delegatov v skupščinah

družbenopolitičnih skupnosti, čeprav ustava posebej in na različen način opredeljuje položaj enih in drugih delegatov v skupščinah.

5.3. Ob dograjevanju samoupravnih splošnih aktov temeljnih in drugih organizacij združenega dela in delovnih skupnosti na podlagi zakona o združenem delu bi bilo treba ustrezno pozornost posvetiti tudi temle vprašanjem:

- proučitev možnosti za oblikovanje posebnih delegacij za skupščine posameznih samoupravnih interesnih skupnosti;

- podrobna opredelitev položaja članov delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti, predvsem pa njihovih razmerij z zbori delavcev, delavskim svetom, organom družbenopolitičnih organizacij in drugimi delegacijami (za skupščine družbenopolitičnih skupnosti in skupščine posameznih interesnih skupnosti).

6. Ureditev v samoupravnih splošnih aktih izobraževalnih skupnosti

6.1. V samoupravnih splošnih aktih občinskih izobraževalnih skupnosti, posebnih skupnosti in republiške skupnosti so določila o pravicah in dolžnostih delegatov tako v njihovih organizacijah in skupnostih kot tudi v zbori skupščin izobraževalnih skupnosti zelo skopa. Ti akti praviloma enačijo njihov položaj s položajem delegatov v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti. Med določili nekaterih njihovih aktov najdemo celo določila o stalnih delegatih v skupščini občinske izobraževalne skupnosti.

6.2. Samoupravni splošni akti izobraževalnih skupnosti premalo poudarjajo ločena zasedanja zborov izvrševalcev in zborov uporabnikov. Nujno bi bilo treba v teh aktih opredeliti način odločanja skupščine samoupravne interesne skupnosti, če odloča skupaj z zborom skupščine družbenopolitične skupnosti, še posebej, ker to vprašanje ni urejeno v občinskih statutih in poslovniki za delo občinskih skupščin.

6.3. Vsekakor je nesprejemljivo, da je v večini samoupravnih splošnih aktov izobraževalnih skupnosti odločanje njihovih skupščin urejeno na klasičen način. Zbor skupščine izobraževalne skupnosti lahko veljavno sklepa, če je na njem prisotna večina prisotnih delegatov. Primerjava teh določil z določili ustave SR Slovenije o sprejemanju odločitev v zbori republiške skupščine (usklajevanje stališč z namenom, da bi se doseglo soglasje; predhodna glasovanja z namenom, da se preveri stopnja soglasja; večina vseh delegatov za sprejem vsake pomembnejše odločitve) pokaže, kako malo pozornosti so pri oblikovanju aktov interesnih skupnosti posvetili vprašanju usklajevanja stališč in oblikovanja odločitev. Skupščine samoupravnih interesnih skupnosti, ki naj bi bile mesta dogovarjanja in sporazumevanja delegatov uporabnikov in izvajalcev, odločajo še vedno pretežno kot klasična parlamentarna telesa s preglasovanjem.

7. Analiziranje postopka sprejemanja akta občinske izobraževalne skupnosti

7.1. Analiziranje postopka sprejemanja samoupravnega sporazuma o osnovah plana razvoja izobraževalne skupnosti občine Ljubljana—Šiška za obdobje od 1976 do 1980 je potrdilo nekatere ugotovljene slabosti v delovanju delegatskega sistema, obenem pa opozorilo na to, da druge slabosti nepravilno pav-

šalno posplošujejo in da jih vsaj pri sprejemanju obravnavanega samoupravnega sporazuma ni bilo.

7.2. Tudi pri delu izobraževalne skupnosti občine Ljubljana-Šiška gradiva za sejo skupščine te skupnosti v celoti ne ustrezajo temeljnim zahtevam delegatskega sistema, skupščine posameznih samoupravnih interesnih skupnosti v občini Ljubljana-Šiška med seboj ne koordinirajo dela, člani delegacij niso vedno dovolj zavzeti in delavni, člani delegacij večkrat ne dobijo odgovorov in pojasnil celo na širše razložena pismena stališča in pripombe, v nekaterih delegacijah se uveljavlja stalnost mandata delegatov itn. Vse to so splošno znane slabosti delovanja delegatskega sistema v samoupravnih interesnih skupnostih, ki so prisotne tudi v izobraževalni skupnosti občine Ljubljana-Šiška.

7.3. V nasprotju z ocenami delegatskega sistema v samoupravnih interesnih skupnostih na sploh pa v izobraževalni skupnosti občine Ljubljana-Šiška ne čutijo problemov prevlade interesov izvrševalcev. Prav tako so delegati v glavnem zadovoljni s pretokom t. i. povratnih informacij: pretok informacij iz delegacije, prek konference delegacij do delegata v skupščini interesne skupnosti in nazaj v glavnem zadovoljivo poteka. Tudi zbori delavcev in samoupravni organi so bili v postopku obravnavanja gradiva precej bolj aktivni, kot bi lahko sklepali iz dosedanjih analiz o delovanju delegatskega sistema. Izredno bogastvo vsebinskih pripomb in dopolnil gradiva pa dokazuje, da razprava v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih, njihovih delegacijah in konferencah delegacij nikakor ni bila samo formalna in se ni omejevala na finančna vprašanja.

7.4. Analiziranje sprejemanja samoupravnega sporazuma je pokazalo, da imajo v nekaterih TOZD delegacije za samoupravne interesne skupnosti, ki so navznoter delovno razdeljene na več skupin za posamezna področja družbenih dejavnosti. To je rešitev, ki ni širše uveljavljena, ki pa lahko bistveno pomaga k uspešnejšemu delu sedanjih splošnih delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti in ki je prav gotovo ustrezna tudi za tiste manjše organizacije in skupnosti, ki nimajo pogojev, da bi oblikovale posebne delegacije za posamezne samoupravne interesne skupnosti. Opisana delitev dela v splošni delegaciji npr. v Litostroju ni ogrozila doslednega uveljavljanja zamenljivosti delegatov v skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti, kar je še posebej pomembno.

7.5. Analiza odgovorov je tudi pokazala, da z vprašalniki, naslovljenimi na člane delegacij, ni mogoče zbirati zanesljivih podatkov o celi vrsti dejstev, kot so npr. roki pošiljanja gradiv, obseg gradiva, podatki o predlagatelju aktov itn.; zato moramo te podatke zbirati na druge načine.

Analize, ocene in stališča nedvomno dokazujejo, da uresničevanje delegatskega sistema v samoupravnih interesnih skupnostih pomembneje zaostaja za uresničevanjem delegatskega sistema v okviru družbenopolitičnih skupnosti.⁵ Obenem pa pregled teh analiz, ocen in stališč kaže, da je bila v zadnjem času v SR Sloveniji ravno delegatskemu sistemu v samoupravnih interesnih skupno-

⁵ Poročilo o uveljavljanju in izpopolnjevanju delegatskega sistema ter delegatskih odnosov (Poročevalec št. 6/1975); Priporočila in sklepi o izpopolnjevanju delegatskega sistema v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih, občinskih skupščinah, skupščini SR Slovenije in skupščini SFRJ, Uradni list SRS št. 13/1975; Analiza o uresničevanju delegatskega sistema in delegatskih odnosov v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih, Poročevalec št.

stih družbenih dejavnostih posvečena pozornost, kakršne so deležna le redka družbena vprašanja. Natančnejšo sliko delovanja delegatskega sistema v samoupravnih interesnih skupnostih, natančnejšo opredelitev vzrokov za zaostajanje in odgovor na vprašanje, koliko so ocene in stališča že pozitivno vplivali na razvijanje delegatskih razmerij in delegatskega sistema v samoupravnih interesnih skupnostih, pa bo mogoče dati šele potem, ko bomo zbrali obsežnejše empirične podatke.

18/1976; Analiza položaja in dosedanjega dela samoupravnih interesnih skupnosti, ki so sestavni del skupščinskega sistema v občinah, Občan št. 5/1976 (posebna priloga); Gradivo za sejo in Stališča in sklepi RK SZDL Slovenije o uresničevanju ustavne vloge samoupravnih interesnih skupnosti ter o razvoju družbenoekonomskih in drugih samoupravnih odnosov v teh skupnostih, Informacije RK SZDL Slovenije, št. 4/1976.

JEŽE VOLFAND

Nove možnosti ali zaostajanje na področju informiranja

Zakon o združenem delu je natančno opredelil odgovornost organizacij združenega dela pri zagotavljanju rednega, pravočasnega, resničnega, popolnega ter po vsebini in obliki dostopnega obveščanja delavcev »o celotnem poslovanju organizacije združenega dela in njenem materialno-finančnem stanju, o pridobivanju in delitvi dohodka ter uporabi sredstev, o rezultatih, doseženih z združevanjem sredstev iz minulega dela v vseh oblikah združevanja dela in sredstev, o pripravah za splošno ljudsko obrambo in o uresničevanju družbene samozaščite, kakor tudi o drugih vprašanjih, ki so pomembna za upravljanje, odločanje in uresničevanje samoupravne delavske kontrole«. Tako pravi zakon o združenem delu v 546. členu, v katerem nato še določa, da imajo delavci pravico in dolžnost da zahtevajo informacije o vseh bistvenih vprašanjih dela, samoupravljanja in življenja v organizaciji združenega dela. Celotno tretje poglavje iz IV. dela zakona o združenem delu, tam, kjer je govor o uresničevanju samoupravljanja delavcev v združenem delu, izraža torej dogovorjeno, jasno in odločno usmeritev, ki naj bi spodbudila konkretna prizadevanja, da nujno spremenimo vsebino, organizacijo in normativno ureditev obveščanja v združenem delu.

Toda že mnogo kritičnih razprav je nakazalo razglasje med opredelitvijo pomena obveščanja in obveščenosti delavcev kot enega izmed temeljnih pogojev za resnično samoupravljanje v ustavi, zakonu in drugih dokumentih v primeri z razvitostjo sistema obveščanja v združenem delu. Za razcep med teorijo, načelnim političnim spoznanjem o tem, da je odločanje proces, »ki predstavlja informiranost, poznavanje dejstev, izmenjavo mišljenja, predlaganje alternativ itd. in ki predpostavlja razvito interpersonalno in masovno komuniciranje...« (dr. France Vreg: Proces odločanja v političnem sistemu in informiranje, »Informisanje u praksi«, 1—3, leto VI, Beograd, 1975), ne odzvanja dovolj zmagovito v samoupravni praksi. Uresničevanje misli in koncepta združenega dela je potekalo hitreje, kot smo postavljali sistem informiranja kot neločljiv, nepogrešljiv člen združenega dela in vseh odnosov v združenem delu. V ospredje razmišljanja nam zakon o združenem delu ponuja strnitev dosedanjih izkušenj v obveščanju predvsem v organizacijah združenega dela. Toda vse dosedanje odgovorne, ne »svobodnostrelske« razčlenitve samoupravnih in delegatskih odnosov v združenem delu po sprejetju ustave nazorno razgaljajo nevarno primitiven odnos do nalog na področju informiranja.

Čeprav pregled statuten organizacij združenega dela, torej normativnega urejevanja informiranja, ne more dati objektivnega merila, se vendarle vse dosedanje ocene zlivajo v dobro znano ugotovitev: da so koncept, organizacija, informacijski kanali in celotno uresničevanje dinamičnega modela informiranja, kakor ga normativno ureja statut organizacije združenega dela, v celoti odvisni od doseženih, uveljavljenih samoupravnih odnosov v delovni skupnosti. Nekateri se celo nagibajo k trditvam, da zaostajamo pri oblikovanju informacijskega sistema, če ta prizadevanja primerjamo z razvitostjo samoupravnih odnosov. Ali drugače — nekateri menijo, da je po ustavi delavski razred prek delegatov v samoupravnih organih in prek splošnih in skupščinskih delegacij močnejše stopil na oder političnega odločanja, kakor pa smo bili pripravljeni z organiziranostjo in delovanjem informacijskega sistema.

Samoupravna in delegatska praksa v marsikateri organizaciji združenega dela ne more spodbijati takšnega kritičnega pogleda. Primerov ni malo. Nekaj jih kažejo že prvi rezultati bolj ali manj strokovno opravljenih raziskav o delegatskem odločanju. Toda empirična spoznanja opozarjajo predvsem na krizo družbeno-politične osveščenosti, kaj mora dejansko pomeniti sistem informiranja v združenem delu — v novih družbeno-ekonomskih odnosih, kjer smo delavci postavljeni v mogočen krog odločanja o celotni družbeni reprodukciji. Združeni delavci bodo ostali brez informacij pred vrati odločanja — ne samo v organizaciji združenega dela, temveč v vseh družbeno-ekonomskih odnosih v združenem delu. Kajti novega sistema informiranja, njegove razredne vsebine in funkcije, ne bomo mogli postavljati na noge kot sredstvo v rokah združenih delavcev, če bomo njegove korenine in njegovo rast zapirali v prostore organizacij združenega dela. Marsikje se je kot divja slez razrasla misel, da morajo graditi osamljene informacijske sisteme v organizacijah združenega dela, zunaj konceptov o integralnem sistemu družbenega informiranja. Toda vir ozkosti v teh razmišljanjih ni neznan. Hrani ga ideologija samozadostnega samoupravljanja, skupinsko-lastniškega odnosa do družbenih proizvodnih sredstev in zavestnega zoževanja samoupravnega odločanja delavcev samo na zadeve znotraj organizacije združenega dela.

Zanimive so uredniške zasnove glasil organizacij združenega dela, v katerih zavestno omejujejo objavljanje informacij samo na družbeno-ekonomska dogajanja znotraj temeljnih organizacij združenega dela. Izbiri posameznih urednikov prepuščajo odločitve, ali bo glasilo (ali katere druge oblike pismenega informiranja) prinašalo informacije o delu delegacij, o odločitvah občinske skupščine in družbeno-političnih organizacij, četudi se nanašajo na njihovo delo in podobno. V večini glasil organizacij združenega dela (lani jih je izhajalo v Sloveniji 487, naklado pa ocenjujejo na 800.000; leta 1974 pa je bilo v Jugoslaviji prek 1100 listov OZD z naklado 2,5 milijona) ne pišejo o delu krajevnih skupnosti, kjer ima OZD lokacijo, kaj šele o tistih, od koder prihajajo delavci na delo. Kljub znanim stališčem o delegatskih zvezah med TOZD in KS, o sindikalnih delegatih v krajevnih konferencah SZDL, o načelih samoupravnega srečujočega se načrtovanja itn.

Rekonceptualizacija sistema informiranja v združenem delu izhaja iz zgodovinskih premis koncepta združenega dela. Zahteva ga tlakovanje poti, ki bodo preprečile različne vrste odtujitev delavcev od odločanja. Toda kritika prakse v sedanjem sistemu informiranja se ne more lotiti samo špranj v in-

formiranju delavcev v organizacijah združenega dela. Ali pa obsodbe monopolov nad informacijami in manipuliranja z informacijami. Premisliti in presoditi moramo postopno, a hitrejše oblikovanje sistema informiranja, ki bo narasel v novih razmerah v združenem delu in ki ne bo prenasičen s še živimi pogledi dezintegriranega, neintegralnega samoupravljanja. Politično organiziranje samoupravne družbe, celotna prepletenost delegatskih zvez radikalno seka vse veje na deblih avtonomističnih, skupinskolastniških, tehnokratskih in liberalističnih pogledov v razvoju samoupravljanja.

Postavljanje nove organizacije sistema informiranja bo potemtakem moralo upoštevati ustavne iztočnice in razvoj družbenoekonomskih odnosov v združenem delu. Mali sistem informiranja v TOZD, v organizacijah združenega dela, v krajevnih skupnostih in drugih samoupravnih sredinah ne bodo mogli izsevati filozofije samozadostnosti. Takšen sistem bo samo ostril nasprotja in povečeval neskladja med informativno dejavnostjo in potrebami združenega dela v delegatskem odločanju. Nikakor ne bo lahka naloga, če bomo hoteli zagotoviti kompletiranost, vertikalno in horizontalno povezanost vseh krakov informativne dejavnosti v živčnem tkivu velikega sistema družbenega informiranja. Že nekaj časa lahko opazujemo še premalo usklajena razvojna prizadevanja prav v politiki informiranja (izrazu komuniciranja se izogibamo, ker še ni množično sprejet, čeprav se v precejšnjem delu strokovnih razprav vse bolj uveljavlja pojem komunikacijski sistem) ne samo na ravni republike, temveč tudi v občinah. V organizacijah združenega dela iščejo samosvoje rešitve; v krajevnih skupnostih informativna dejavnost še ni našla trdnega domovinskega prostora; v občinskih skupščinah službe za informiranje bolj skrbijo le za obveščanje delegatov, enako velja za samoupravne interesne skupnosti; sredstva množičnega obveščanja korakajo bolj vsaksebi; INDOK centri želijo postati nekakšni prometniki na križišču informacij, tako da so celo samoupravni sporazumi o temeljih srednjeročnega plana informacijske dejavnosti v marsikateri slovenski občini zajeli le en del informacijskih kanalov. Ne da bi jasno naglašali temeljnega nosilca informiranja in njihovo življenjsko, čvrsto prepletenost.

Ponekod so celo zožili vse srednjeročne naloge na področju informiranja v en sam cilj — ustanovitev INDOK centra, kot da bo ta rešil vse probleme informiranja v občini ali v posamezni samoupravni skupnosti. Nevarnosti se ne zavedajo. A INDOK centri poskušajo svoje življenjsko rojstvo afirmirati predvsem z novimi glasili in informacijami, z novimi količinami informacij. Sedanja soočanja s prakso v informativni dejavnosti v združenem delu se bodo morala spopasti z omahljivimi ambicijami, da INDOK centri rasejo zunaj informacijske verige — tiste verige, ki je prvi člen spela v temeljni obliki združenega dela. Četudi ustanavljanje INDOK centrov prerašča prvotnost izrazite politične akcije od zgoraj in četudi podpisovanje samoupravnih sporazumov o financiranju, o delovanju in razvoju INDOK centrov že kaže na povečan interes združenega dela, ni mogoče zatiskati oči pred nekaterimi koraki odtujevanja INDOK centrov od delavcev v združenem delu. Franc Šetinc je na seji komisije za informativno dejavnost in politično propagando pri CK ZKS razgrnil dva odklona v delu INDOK centrov: da preveč postajajo skladišče papirja in da premalo razvijajo poti, ki bodo pomagale krepiti delavčevo samoupravno vlogo v združenem delu. INDOK centri ne bodo mogli obstati kot član v informacijski mreži, če se bodo zaustavili na obronku

interesov združenega dela. Ali so sprejemljive teze, da so INDOK centri nekakšna križišča informacij? Ali smemo samo skoz ustanovitev INDOK centrov gledati informacijsko dejavnost v občini? Ali bodo INDOK centri res morali postati nekak vrh v mreži informacijskih podsistemov v občini, da bodo lahko polneje uveljavili njihove specifične naloge? Ali pa je to usmeritev, ki naj ne zasluži podpore. Prav po objavi zakona o združenem delu je prišel trenutek za organizirano politično razpravo v sindikatih in SZDL o možnostih INDOK centrov, da jasneje klešejo podobo informacijskega sistema v temeljnih organizacijah združenega dela. A ne samo v njih. INDOK centri naj le spodobno razdelajo in izpeljejo vse naloge dokumentacijskih centrov. Kolikor seveda ne bodo poiskali sodelavcev — to je institucij, ki bi lahko strokovno dobro opravile ta del nalog v občini. Ponekod so se naslonili na knjižnice. Informativni del dejavnosti pa bo moral doživeti zasuk, globok, temeljit zasuk, samoupravno izpeljan iz združenega dela in z vsemi naboji informacij naravnani v združeno delo.

V tem kontekstu ne bomo smeli spregledati nalog na področju informiranja v krajevnih skupnostih.

Načrti politične, samoupravne in strokovne dejavnosti za zvenljiv prenos vsebine zakona o združenem delu v prakso ne bodo mogli zaobiti obveščanja delavcev, zgrajevanje sistema informacij oziroma komunikacijskega sistema v vseh oblikah združenega dela. Še več. Kritična presoja informacijskih razmer ali ozkih grl v komuniciranju bo celo informativno dejavnost uvrstila med prednostne naloge. O idejno-teoretičnih, razrednih razlogih in za tako razvrstitev prioritet smo že govorili. Niti za hip ne smemo več odlašati z akcijsko-študijskim prijemom pri presojanju načelnih spoznanj o pomenu obveščenosti za delavčevo odločanje v vsakem socialnem okolju. Bolj ko naglašamo veljavo misli o tehtnosti priprave za odločanje, saj prav ta faza širi s sončnim sijem vso resničnost demokratičnega izražanja in oblikovanja interesov, predlogov, potreb, različnih mnenj, bolj potencirano zahteva spremembe prevladujoča praksa v obveščanju.

Res je, ne samo praksa. Prav nenavadno sliko kažejo ugotovitve, v koliko TOZD družbeno-politični, samoupravni in strokovni organizmi spremljajo, analizirajo in spodbujajo pretok informacij ali celotno informativno dejavnost. Skromno število razprav v sindikalnih organizacijah, na sejah delavskih svetov, v strokovnih službah, celo v službah, ki so odgovorne za pripravo gradiv za samoupravne in delegatske organe, nedvomno izraža krizo konkretnega družbeno-političnega odnosa do obveščanja. Najbrž vzroki ne čemijo samo v stopnji osveščenosti ali v nerazvitosti idejnopoličnega odnosa do problematike obveščanja. Toda le s težavo prodirajo v TOZD zamisli o minimalnih standardih obveščanja — ki jih sicer zdaj zakon pravzaprav določa. Svojevrstno mlačnost izraža pomanjkanje strokovnih služb za informiranje v organizacijah združenega dela.

Na primer — najpogosteje se analiza informativne dejavnosti v delovnih okoljih začne in konča pri glasilih (če zanemarimo oblike žive besede in vse bolj razširjene samoupravne delovne skupine). Prepričanje o vsemogočnosti glasil delovnih organizacij že dolgo ni več aktualno — čeprav glasil ne moremo niti podcenjevati niti precenjevati. Časopisna samovšečnost pa škoduje. Najbolj tam, kjer so enomesečniku ali štirinajstdnevniku naprtili vso odgovornost za kakovost obveščanja delavcev. Takih primerov ni malo. Celo tam, kjer

so v samoupravne akte konkretno zapisali naloge na področju informativne dejavnosti.

Ne da bi torej upoštevali ali razgrinjali vse idejno-politične ostrine, ki jih na teoretični in praktični ravni izseva zakon o združenem delu, moramo poleg frontne politične akcije z izrazito odgovornostjo sindikata v združenem delu navreči nekaj povsem pragmatičnih in uporabnih napotil za učinkovito spreminjanje razmer v obveščanju. Za novo kakovost, da bi presekali embrio zastajanja.

Med možnimi nosilci ali izvrševalci dogovorjene politike bodo našli svoje mesto INDOK centri.

Na podlagi skrbnega pregleda normativne ureditve informiranja v samoupravnih aktih, politične ocene o obveščenosti delavcev (tu bodo lahko pomagale samoupravne delovne skupine) o sistemu informiranja v TOZD in o vseh raznovrstnih informacijskih kanalih, ob nenehnem primerjanju z nakazanimi pravicami in dolžnostmi delavcev v informiranju po zakonu o združenem delu, se moramo nujno vprašati, kdo je na potezi.

Kdo bo oblikoval dinamični »mikro«-model informacijskega sistema v TOZD kot enega izmed podsistemov v komunikacijskem sistemu občine? Kakšno vlogo bodo opravile strokovne službe, zadolžene za pomoč vsem oblikam samoupravnega in delegatskega odločanja? Kaj lahko storijo sekretarji v samoupravnih organih in informatorji — ki jih zdaj praviloma izenačujejo z uredniki glasil? Kdo bo konkretno, operativno odgovoren za izvajanje pisane dela obveščanja? Kdo bo začel nepretrgano, vsakodnevno strokovno-politično razmišljati o profilu funkcionalne informacije, ki jo vsako odločanje potrebuje in zahteva kot otrok materino mleko? Kdo bo zasnoval vse komponente vertikalne in horizontalne povezanosti informativne dejavnosti? Kako bomo potemtakem določili politične, samoupravne, organizacijske, materialne in kadrovske stebre za oživitve in poživitev informacijskega sistema, ki bo v delavčevih rokah, ki bo njegovo sredstvo, orožje za obvladovanje celotne družbene reprodukcije?

Na ta nepopolni seznam vprašanj ne bodo odgovarjali posamezniki. Z vprašanji sem hotel opozoriti na vrednost, na izjemno pomembnost naše skromne strokovne pripravljenosti za praktično, za akcijsko ukrepanje. Drugače pa se bomo v svojih željah, da bi bila kakovost obveščanja drugačna, le vrteli okrog jedra problema. Vse bolj se bo v nas razraščalo nezadovoljstvo zaradi deficitov v obveščenosti ali pa zaradi količine informacij, ki bodo več kot jasno govorile o razraščanju administracijskega duha v družbeni praksi. Birokratu je vseeno, kakšno informacijo ponudi delavcu — ali je razumljiva ali je preobsežna ali je pomanjkljiva ali je nefunkcionalna itn., ni važno. Samo, da je. Kmalu se bomo morali začeti vpraševati, kakšno funkcionalno vrednost za delegatsko odločanje nosijo kupi gradiv, ki jih zmore delegat le prelistati? Ali izražajo kilogramski svežnji ciklostilnih papirjev strokovno nemoč, neznanje, začetno zadrego ali pa zavestno prefinjeno obliko psihološkega pritiska na delegate? Ne gre za mejne krivulje razmišljanja o birokratskem ali tehnokratskem odtujevanju delavca od odločanja. Toda pretirana skrb za količino informacij slej ko prej pomeni nevarnost za kakovost odločanja. Posebej še, ker preveč zanemarjamo nenadomestljivo živo besedo.

Vprašanje — kakšno mesto bodo lahko imeli v predlagani politično-strokovni akciji INDOK centri?

Poglejmo spet primer!

Temeljne programske usmeritve INDOK centra v Celju za leto 1977 izražajo takole vsebino:

- nenehno spodbujanje organizacij združenega dela za oblikovanje takšnih informacijskih aktivnosti, da bodo delavcem v vsakem trenutku omogočale neposreden pregled nad planskimi, delitvenimi in samoupravnimi dogajanjem v TOZD in vsebinski vpliv na razvoj teh dogajanj;

- ustvarjanje pogojev za delo in bivanje občana v KS, njegove neločljive povezanosti z mestom dela in bivanja ter njegovega vpliva na oblikovanje vseh odnosov, ki se pojavljajo v KS kot temeljnem vidiku dolgoročne usmeritve družbeno-ekonomskih odnosov;

- spodbujanje in zagotavljanje vseh oblik nadaljnega povezovanja OZD in KS s SIS kot oblik kvalitetnega povezovanja nosilcev oblikovanja sredstev, porabnikov in izvrševalcev ter skupnega dogovarjanja v okviru dogovorjenih planskih izhodišč na področju družbenih dejavnosti.

Formulacije povzemamo dobesedno. Predvsem v prvi usmeritvi lahko znamo še ne dovolj definirano strokovno-organizacijsko pomoč, ki jo bodo lahko INDOK centri ponudili organizacijam združenega dela. Celjski INDOK med drugimi nalogami našteva še tele:

- izdajanje štirinajstdnevni INDOK informacij, ki bodo v pretežni meri vsebovale predhodne informacije delovnim ljudem in občanom, obenem pa jim dajale informacije o njihovih aktivnostih in obveznostih pri nadzoru uresničevanja sprejetih skupnih nalog in sklepov;

- na osnovi dogovora o enotnih načelih informacijske dejavnosti v občini Celje in ustanovitvi INDOK centra bodo izdelani enotni informacijski standardi, ki bodo ločeno za TOZD, KS in SIS, — opredelili okvir osnovnih podatkov, s katerimi morajo posamezna navedena samoupravna okolja redno informirati delovne ljudi in občane;

- za delovne ljudi in občane bomo pripravili materialni pregled uresničenih dogovorov in akcij v preteklih letih, tako da bo za vsako KS ločeno prikazano, kateri in v kakšni meri so bili uresničeni njihovi programi ter v kolikšni meri je bila njihova uresničitev odvisna od solidarnostnega angažiranja občanov; po enaki metodologiji bo izdelana primerjalna analiza realizacije in uspešnosti investicijskih vlaganj v organizacijah združenega dela;

- oblikovanje vzajemnih informacijskih tokov med INDOK centrom in temeljnimi nosilci informiranja — TOZD in KS na osnovi skupnih metodoloških in vsebinskih izhodišč bo naša naslednja naloga; prav tako tudi medsebojna povezava mreže informacijskih podsistemov (statistika, SDK, banke, osrednja knjižnica in podobno) v logično enoto oz. celoto, namenjeno kvalitetnemu informiranju v občini in povezavi z informacijskimi sistemi zunaj občine...

Že teh nekaj povzetkov zarisuje okvir nalog INDOK centra. Ta kljub vsemu premalo poudarja osmišljanje svoje funkcije in je predvsem v tem, da je sredstvo združenega dela, ena izmed oblik informacijsko-dokumentacijske dejavnosti, ki ji bomo vrednost merili glede na njen pomen v delegatskem odločanju. Celjski INDOK se lahko pohvali s hvale vrednim poskusom — s tako imenovanimi animacijskimi, s spodbujevalnimi, predhodnimi informacijami za vsa gospodinjstva v občini. Vendar njihova vsebina še premalo spodbuja k razmišljanju in osveščanju na podlagi informacij in gradiv, ki naj bi delegata,

samoupravljalca, vsakega občana in delavca spodbujala k izražanju stališč pred zasedanjem občinske skupščine ali skupščine interesne skupnosti. Podoba in usmeritev animacijskih informacij še ni jasna. Kritični pretres bi povedal, kje tiči njihova bistvena pomanjkljivost. Informacije pritekajo samo od zgoraj. In še nekaj — v manj kot enoletnem delu INDOK centra je le nekaj organizacij združenega dela poiskalo pomoč v INDOK. Preboj ne bo lahek. Vse dotlej, dokler INDOK ne bo postal zares sredstvo združenega dela, eden izmed motorjev v informacijskem sistemu, ki pomaga poganjati ves pretok informacij — zaradi odločanja, zaradi potrebe in zahteve delavca v združenem delu.

Inovacija v delu celjskega INDOK centra je projekt Celje v časopisju. Osrednja knjižnica je od srede lanskega leta začela zbirati dokumentacijo posebne vrste, zanimivo za vsakega delavca v združenem delu. Kaj zajema naloga? Strokovni delavec v knjižnici spremlja pisanje v 10 slovenskih časnikih oziroma v časopisih, seveda tiste prispevke, ki poročajo, obveščajo ali komentirajo ustvarjanje, delo in življenje celjskega delavca in občana.

V analizo, v aktualno domoznansko dokumentacijo so uvrščeni prispevki iz Novega tednika, Dela, Večera, Dnevnika, Komunista, Delavske enotnosti, Sedem dni, Nedeljskega dnevnika, Mladine in Naših razgledov.

Dokumentacija zajema prispevke, ki se nanašajo na gospodarska, družbeno-politična, kulturna in druga dogajanja na celjskem območju. Strokovno delo je sestavljeno iz treh faz — vsebinska obdelava člankov, bibliografska obdelava in tehnična obdelava.

Najzgovornejši je rezultat. Privlačna bi bila ponazoritev kvantitativne in kvalitativne analize vsega objavljenega. Toda analiza, o kateri bodo razpravljali delavci in občani v temeljnih samoupravnih skupnostih, krajevnih skupnostih, v družbenopolitičnih organizacijah, v redakcijah in drugih okoljih, je razgrnila nekaj poudarkov:

- slovenski prostor dobiva sicer pisano sliko o ustvarjanju in naporih celjskega delavca in občana, a slika je premalo poglobljena;

- pisanje se omejuje na novičarstvo in registriranje, premalo je komentiranja, še posebej glede na predviden sprejem pomembnih odločitev v skupščinah;

- v objavljanju ni kontinuitete;

- v informacijah sevajo praznine, ker v njih premalo nastopajo delavci, občani s svojimi pogledi, stališči, problemi;

- preveč se košati informativnost in premalo afirmativnost itn.

Celjski delavec s pomočjo takšne analize ni zvedel samo, da objavijo navedeni časniki in časopisi mesečno približno 546 prispevkov o celjskem področju (po vrstnem redu Novi tednik 39,4 %, Večer 26,3 %, Delo 19,1 %, Dnevnik 9,8 %, Delavska enotnost 2,5 %, Komunist 2,0 %, Sedem dni 0,4 %, Mladina 0,2 %, Nedeljski 0,2 % in Naši razgledi 0,1 %). Pač pa tudi tiste značilnosti in kvalitativne ocene, ki izvirno slikajo obraz funkcionalne informacije množičnih občil — informacije, bolj ali manj pomembne za delavčevo odločanje. Organizacije združenega dela so se nemudoma zavzele za takšne oblike dokumentacij, da bi tako lahko delavci dobili pregled nad poročanjem o svojem delu. Možni so odmiki od prvinskega namena, analize. Lahko je izreči nekaj besed o spogledovanju s posebnim načinom družbenega nadzora nad informiranjem, kakor ga zmorejo množična občila. Toda — z analizo, s tem, da trgajo nekdanje spone zelo pavšalnih ocen o pisanju množičnih občil, se

uresničuje proces podružbljanja informacij kot nov most k vodilni vlogi, ki naj jo delavec prevzame tudi v informativni dejavnosti. Delavec se vidi v zrcalu, ki so ga zložile takšne ali drugačne informacije. V rokah ima sredstvo za kritično sekanje vozlov, ki se radi kopičijo v informacijskem sistemu. Za vplivanje, za usmerjanje, za spodbujanje k novi kakovosti v obveščanju.

Akcija celjskega INDOK centra lahko zdrsne pod željeni namen. Vendar sedanje izkušnje govorijo, da se odpirajo nova vrata za uveljavljanje informiranja kot funkcije združenega dela. V tem lahko vidimo mik in vrednost INDOK akcije za izdelavo dokumentacije Celje v časopisu — še najbolj, seve, če bo analiza trdno stala na temeljni idejno-politični razsežnosti informacije. Namreč, v kolikšni meri se z njeno pomočjo delavci samoupravno organiziramo kot oblast.

Za sklep — že nekaj oglov problematike obveščanja v združenem delu je raznetilo cel kup nezagorelih zamisli o tem, kako nas v resnici samoupravna, družbena praksa, ne pa le zakon, silita k odločni akciji za utiranje novih poti h kakovostnemu obveščanju.

Če ne bo več strokovno-politične zagnanosti, ustvarjalne napetosti in inovativnosti v informativni dejavnosti, se bomo znašli na tirihi zaostajanja. Kaj lahko pomeni takšna možnost v naši zavestni usmeritvi k hitrejšim spremembam v družbeno-ekonomskih in družbeno-političnih odnosih, sem poskušal premeriti, vsaj z nekaterih pogledov, v tej razpravi.

BOŠTJAN MARKIČ

Odmevnost našega samoupravnega sistema

I

Zgodovinske težnje jugoslovanskega delavskega razreda ne opredeljujemo v kategorijah državne lastnine in državnega upravljanja. Samoupravljanje pri nas ni samo velika zgodovinska projekcija, temveč je tudi že stvarno uresničevanje, je sistem *globalne* organizacije jugoslovanske socialistične družbe. Razvojna pot našega sistema gre v smeri usposabljanja samoupravljalca, da bi bil zmožen prevzemati vse družbene funkcije kot različne oblike svoje *lastne* dejavnosti.

Samoupravljanje, ki ima značaj osnovne ustavne kategorije izvira iz življenjskih interesov in potreb jugoslovanskega delavskega razreda in ni subjektivistična konstrukcija. V samoupravnem socializmu se človek osvobaja spon »političnega državljanca«, čigar družbena funkcija je v bistvu omejena na volitve političnih organov države. Tako pojmovano družbeno samoupravljanje v Jugoslaviji seveda ni nekakšen svojski »splendid isolation« pred skominami velikih sil, temveč je izraz in vsebina temeljnega produkcijskega od-

nosa, je strateška usmeritev naše družbe in ne odblesk trenutnih političnih potreb.

Samoupravljanje kot revolucionarno spreminjanje zgodovinsko preživelih oblik družbenih odnosov, pri nas nima narave eksperimenta, temveč se je že prebilo v družbeno stalnico, ki je primernejši mehanizem za razreševanje družbenih protislovij in za vsklajevanje interesov kot sistem državnolastniškega socializma. Če trdimo, da družbeno samoupravljanje v Jugoslaviji ni nikakršen eksperiment, s tem seveda ne želimo reči, da nekatere *posamične* institucije našega samoupravnega sistema niso okvir, v katerem preizkušamo možnosti in domet najbolj primerne uveljavljanja in odločanja bazičnih struktur družbe.

II

Razvoj socialističnega samoupravljanja kot sestavnega dela sodobnega socializma, pojmovanje socializma kot svetovnega zgodovinskega procesa ter širok splet vprašanj, ki jih pred osveščene napredne sile v kapitalizmu postavlja kriza kapitalizma in njene dalekosežne posledice, nedvomno pogojujejo zanimanje za jugoslovansko samoupravno teorijo in družbeno prakso. Že od same začetne uveljavitve je bilo samoupravljanje deležno študijskega proučevanja in številnih komentarjev in ne samo površne radovednosti in obrobnihih pripomb. Odprtost jugoslovanske družbe in v zvezi s tem vedno bolj razvito znanstveno komuniciranje s svetom ponuja večje možnosti in daje oprijemljive obete za to, da bo družbeno samoupravljanje vedno večji izziv družboslovni znanosti.

Pravilna in smiselna je tista usmeritev jugoslovanske družbene prakse in družboslovnih znanosti, ki v mednarodnem svetu analizo in predstavitev našega samoupravnega sistema povezuje z analizo socializma kot svetovnega procesa, saj je samoupravljanje neločljivi del socializma; socialistično samoupravljanje je bistvena razvojna prvina sodobne epohe sploh. Čeprav uveljavljanje socializma kot svetovnega procesa ni enosmeren proces in smo priče neenakomernega razvoja socializma, socializem in samoupravljanje ostajata velika tema našega časa in sodobne družbe. Socializem kot svetovni proces išče nove strukturalne posege v družbo, česar očitno nekaterniki ne morejo dojeti in tako ostaja odnos nekaterih delov mednarodnega delavskega gibanja do pravilne poti v socializem še vedno pollaščevalen in ekskluziven.

Čeprav Jugoslovani seveda ne trdimo, da smo oblikovali »popolen model« samoupravne družbe in dasi ne bomo za pretirano skromnostjo, pa lahko ugotovimo, da je naš samoupravni sistem — takšen kot se razvija — vendarle zgodovinsko zanikanje uveljavitve birokratskega in tehnokratskega monopola v družbenem življenju. Samoupravno organiziranje se iz območja vizije in teorije že seli v območje družbene prakse. Družbeno samoupravljanje postaja opredeljujoča prvina jugoslovanskega političnega sistema, uveljavlja se samoupravni nadzor nad družbenimi odnosi človekovega bivanja.

Znali smo vse doslej — in ob utrjevanju samoupravljanja in politike neuvrščenosti ni razlogov za bojazen v prihodnosti — ubraniti za *našo*, jugoslovansko družbo pravico do samostojnega socialističnega razvoja. Čeprav dogmatizem (žal) tudi pri nas še ni doživel kristalizacije v muzejski eksponat, združeno delo in samoupravna zavest bistveno onemogočata in preprečujeta njegovo rast.

III

Jugoslovanska samoupravna teorija in družbena praksa ima na kaj opozoriti in kaj pokazati ne samo v odnosu do razvoja socializma v družbah z institucionalizirano socialistično ureditvijo, temveč je samoupravljanje (upoštevaje seveda razčlenitev zgodovinskih pogojev vsake konkretne družbe) tudi družbeni izziv vsem tistim naprednim silam v svetu, ki ugotavljajo, da se vedno bolj krhajo družbene predpostavke meščanskih institucij. Številne ključne politične institucije meščanske družbe so v globoki eroziji, ki jo je težko zaustaviti z delnimi reformami in taktičnim odstopanjem. Številne demokratične institucije se formalizirajo v korist industrijsko-vojaškega kompleksa. Kriza tradicionalnih institucij nas sooča z nezadostnostjo, protislovnostjo in nefunkcionalnostjo starih oblik družbene organizacije.

Gibanje k samoupravnemu podružbljanju najrazličnejših področij človekovega bivanja, od dela do politike, postaja splošna težnja v razvoju družbe in odločujoče vprašanje zdajšnjosti. Priče smo iskanju novih oblik družbene organizacije, ki je svojstvena in odgovarjajoča socialistični družbi, čeprav seveda izhod o neposrednem jutrišnjiku še zdaleč ni vnaprej določen. Številne razčlenitve sodobnega kapitalističnega sveta kažejo, da delavski razred v kapitalizmu ni integriran v politični sistem in da organiziran delavski razred prebija in razširja pokline v mreži kapitalističnih institucij. Razvoj socializma kot svetovnega procesa — samoupravljanje pa je njegov sestavni del — odpira nove zgodovinske možnosti in perspektive. Samoupravljanje ni družbena utopija, ki bi nasprotovala objektivnim razvojnim zakonitostim sodobnega sveta; je realno dozorela zgodovinska alternativa družbam, ki temelje na izkoriščanju.

IV

Naš samoupravni sistem se lahko potrjuje in postaja privlačen za druge sredine, za napredna gibanja v drugih državah, razvitih in nerazvitih, za svet na sploh, če bo izhajal ne le iz trdnih teoretičnih temeljev, temveč še zlasti, če bo ponujal dobre praktične dosežke. Seveda se nam kaže zavedati, da utrditev samoupravljanja pomeni vedno nastopati z realnimi in uresničljivimi alternativami. Na podobo našega samoupravnega sistema — takšno ali drugačno — vplivamo tako s svojimi uspešnimi rezultati, kot tudi s svojimi razvojnimi problemi, krizami in družbenimi zastoji. Z našim samoupravnim sistemom v svetu nismo (le) subjekt, ki vpliva, temveč — po logiki dialektike — tudi objekt, ki je podvržen vplivu.

Prav je, da trdovratno stojimo na stališču, da je različnost poti v socializmu objektivna zakonitost v procesu uveljavljanja socializma kot svetovnega procesa. Živimo v času, ko evrokomunizem tiplje v nova razsežja nujne povezanosti socializma z demokracijo, kar — poleg drugega — tudi družboslovju nalaga širša posploševanja o teoriji socializma. Naša jugoslovanska izpostavljena družbenopolitična lega in zavest da nismo (ne smemo biti) samozadostni v svoji samoupravni pojavnosti, nas zmore še bolj utrjevati v prepričanju, da socializem ni le boj za boljše materialne in socialne razmere človeka, ampak tudi boj za vse širše razsežnosti njegove ustvarjalne svobode.

V luči vsega doslej povedanega smo prepričani, da bi bil na mednarodnih konferencah, srečanjih, okroglih mizah nekoristen takšen »način prikazovanja« jugoslovanskega samoupravnega sistema, ki bi bil le fotografsko natančen prenos normativne resničnosti. Bržčas bi kazalo k posameznim vprašanjem našega samoupravnega razvoja pristopati čimbolj problemsko, s problematizacijo stališč, z razčlenitvijo dilem našega samoupravnega sedanjika. Vsaka prevelika faktografska nakopičenost brez ustrezne analize, ki izpade kot medsebojno nepovezana lepljenka, ne dosega zaželenega cilja.

Kadar razpravljamo o aktualnih problemih socializma in samoupravljanja v mednarodni areni, je včasih tudi utrujajoča (zlasti če se ponavlja pri več izvajalcih) celotna retrospektiva našega sistema. Naš politični sistem ni statična vrednota, ki bi bil zamejen samo v bleščečo revolucionarno preteklost narodnoosvobodilnega boja, temveč je s svojimi sedanjimi razvojnimi problemi tudi dovolj vznemirljiv izziv sodobni civilizaciji.

Nesprenevedajoča se ustvarjalna kritičnost do lastne prakse, osvobodjena tradicionalnih shem ter odsotnost kakršnega koli »agitatorstva«, je prav gotovo tisto, kar omogoča realen in zaupljiv odnos do predstavitve našega samoupravnega sistema. Družbenopolitično raznežene hvalnice in samoupravno »budniški« nastopi so se vedno izkazali kot družbeni bumerang.

RUDI LEŠNIK

Prosti čas ne izključuje dela

Ves čas človekovega razvoja sta se prepletala delo in prosti čas, vendar некоč brez odmerjanja po uri, temveč ubrano z ritmom naravnih sprememb med dnevom in nočjo, po letnih časih itn.

Z industrijskim razvojem se je odnos med delom in prostim časom spremenil in je prosti čas vselej *nasprotje delu*, potreba po počitku, in ni naključje, da so delavci v boju za svoje pravice med drugim zahtevali tudi »več svobode, da bi imeli več prostega časa,« in da je treba odstraniti nevarnost, ki človeka vleče vedno močnejše v objem Moloha totalnega dela (Moloh je bil moabitski bog, ki so mu žrtvovali ljudi).¹ Bitka za znosnejše življenje delavcev je vselej vsebovala tudi prizadevanje za več *prostega časa*, ki pa se lahko uresničuje zlagoma s tem, da se delo prelaga na stroje, ne pa na ramena drugih ljudi.

V razredni družbi se je bitka za več prostega časa običajno razvijala tudi med različnimi razrednimi skupinami in ne nazadnje je opaziti podobne spopade v družinskem življenju ob tradicionalni delitvi »ženskih« in »moških«

¹ Böttcher, Hans: Erholung in der industriellen Gesellschaft als sozialerziherisches Problem. Wuppertal 1969, str. 57.

opravi, kar bo mogoče spreminjati šele z razvojem tehnike in znanosti in bogatejšega socializma. Ne samo to, da je moški delež pri gospodinjstkih opravilih sorazmerno skromen, še vedno se ohranja navada, da se mož po vrnitvi z dela zlekne k branju časopisa, poslušanju novic, medtem ko žena hiti s pripravo kosila, pa tudi mladini, kakor so ugotavljali na Madžarskem, »se zdi delo v proizvodnji nekaj privlačnega, zato se skuša domačega dela osvoboditi.«² To kaže, da se delavčev dan v času, ko še ni ustrezno skrčen delovni čas, v glavnem deli na delo in *počitek*, zato prostega časa skorajda ni bilo mogoče razumeti drugače kot nasprotje delu, kot *kompensacijo za delovni čas*, kot čas, ki je potreben, da se vzpostavi ravnotežje organizma po utrujenosti.

V obdobju helenske kulture se pojavi prosti čas klasično kot čas, namenjen razgovorom, zadovoljevanju vedoželjnosti, razmišljanju, lahko bi rekli da je namenjen neke vrste *samoizobraževanju*; prosti čas je torej tisto bivanje, ko človeku ni treba delati in proizvajati, kar pa razumljivo še ne pomeni, da ne sme ustvarjati. Prosti čas kot »pičlo odmerjena surovina«³ se pojavi v obdobju kapitalistične proizvodnje in se opredeljuje predvsem po primerjavi z delom, torej kot nasprotje, ki vzpostavlja ravnotežje, da se potem lahko še več dela.

Vzgoja in izobraževanje sta tako naravnana predvsem k temu, da človeka usposablja *za delo* in to usposabljanje se lahko podreja predvsem *etiki dela*. Prosti čas se kot pojem, ki pomeni vzgojo zunaj pouka za delo in podrejanje, pojavlja skorajda v današnjem smislu že pri Pestalozziju in Fröblu 1808, ko uporabita pojem »prostega časa« in besedo »prosti čas« že v današnjem pomenu,⁴ ko govorimo o posebni vzgoji za prosti čas in o pedagogiki prostega časa.

Takšno *kvantitativno* pojmovanje prostega časa, ki pomeni predvsem to, da je prosti čas tisti, ki človeku ostaja po delu in po tem, ko zadovolji temeljne življenjske potrebe, je do nedavnega vodilo tudi k stališčem, da je treba prosti čas pač *koristno* uporabiti. Koristno pa je le tisto, kar pospešuje proizvodnjo. Od tod tudi kapitalist spozna, da je prosti čas delavcu potreben, toda predvsem zaradi tega, da bo zmogel povečati delovno *storilnost*. Najbližja pot k takim smotrom pa je *aktivna rekreacija*, ki jo iz ekonomskih osnov začno razvijati za delavce ob delovnih organizacijah.

Čim bolj se krči delovni čas, tem bolj se uveljavlja prosti čas kot od dela neodvisno življenjsko območje; s tem pa že presega tisto pojmovanje koristnosti, ki prosti čas omejuje na rekreacijo in obredje. To pa vodi k *prevrednotenju* vsebin prostega časa, kajti koristno ni zlasti tisto, kar povečuje storilnost dela, temveč vse bolj tisto, kar *zadovoljuje človeka* kot osebnost, mu omogoča ugodno doživljanje. Ob tem se pojavlja tudi v vsej ostrini dvojnost dela in prostega časa, dvojnost delovno koristnega in nekoristnega, kakor da bi vsako delo že izključevalo prosti čas, ga izničevalo; vsako celostno prepletanje dela in dejavnosti prostega časa je nemogoče, kakor kaže opredelitev, da je »prosti čas dneva, ko posameznik ne spi, ne jé in ne dela«.⁵ Vrednostno naglasi takšen prosti čas Dumazdier, ki ga osvetljuje kot čas, »namenjen sprostitvi, zabavi in osebnemu razvoju, torej *človekovi aktivnosti*, ki nima narave dela, zlasti pa

² Szántó Miklós: Einige vorläufige Ergebnisse einer Untersuchung der Freizeit, v: Die freie Zeit als Problem. Berlin 1970, str. 156.

³ Soule, Georges: Mehr Zeit zum Leben. Frankfurt a. M. 1956, str. 132.

⁴ Nahrstedt, Wolfgang: Die Entstehung der Freizeit. Göttingen 1972, str. 22.

⁵ Meyersohn, R.: Mass leisure. Glencoe 1958, str. 175.

ne koristi v ekonomskem smislu, vendar pa je *nova realnost*, samostojna celota, ki je hkrati avtonomna in neodvisna, je socialno-kulturni pojav, enako vreden raziskovanja kakor delo in politika.⁶ Takšno pojmovanje že vodi k pojavi vzgoje in izobraževanja, ki sta potrebna človeku, da lahko zaživi v samostojnem, svojem lastnem prostem času, manj odvisnem od dela, ki ga opravlja v proizvodnji oz. na delovnem mestu.

Prostega časa ni mogoče iztrgati iz celote človekovega življenja, ker ga ni mogoče zadovoljivo izločiti niti kvantitativno, niti po dejavnostih, ni ga mogoče poenostavljeno postavljati za nasprotje delu in ni mogoče podrobno izločevati intervalov dela in prostega časa, intervalov doživljanja ugodja in neugodja, pa tudi ni mogoče govoriti o popolni individualni svobodi, kajti človek ne more živeti in zadovoljevati svojih potreb osamljeno, temveč le v skupnosti z drugimi ljudmi. Človek je *zvestno aktivno bitje*, ki se zaveda, da spreminja sebe in okolje, ter spoznava, da se mora tudi v svobodi podrežati nujnostim, ki so pogoj za svobodo in njegovo ustvarjalnost, pa to tudi doživlja racionalno in emocionalno. Ob tem doživlja delovni in prosti čas tudi psihološko, ob čemer se oblikuje njegova motivacijska lestvica, po kateri se ravna v določenih okoliščinah. *Svobodni čas*, ki ga pojmuje kot čas zunaj obveznosti, vsebuje *prosti čas kot aktivnost*, zato je celostno gledanje v smislu vseh vrst človekove aktivnosti odprlo popolnoma nove odnose do prostega časa, tako, da ni več mogoče govoriti o prostem času kot posebni časovni enoti, niti ne o delu kot aktivnosti, ker moramo tudi prosti čas pojmovati kot aktivnost;⁷ to pomeni, da je potrebno *prosti čas enako spoštovati*, kakor smo doslej spoštovali delo; torej moramo zanj človeka tudi vzgajati, mu pomagati v razvoju, pri pridobivanju ustreznih izkušenj, oblikovanju sposobnosti in vrednot. Pri tem pa je smoter razviti *celostnega človeka*, o katerem pravi Marx, da ni individualist, pa tudi ne neki abstraktni družbeni človek brez individualnosti; pač pa je *splet individualnega in družbenega bivanja*; vzgoja pa mora omogočiti, da človek živi celostno, da zmore biti v času obveznosti in v času svobode kot aktiven, ustvarjalen človek *sposoben, da se izraža* prav prek svoje aktivnosti.

V tem smislu opredeljujemo *svobodni čas* kot ves čas zunaj obveznosti, a »*prosti čas je del svobodnega časa, v katerem subjekt ravna v danih okoliščinah relativno po svoji volji, ne da bi opravljal obveznosti za zadovoljevanje svojih nujnih življenjsko in socialno eksistenčnih potreb ali drugih potreb na zahtevo drugih subjektov.*«⁸ To ne pomeni, da se prosti čas izloča iz narave dela kot vrste človekove aktivnosti, temveč se izloča le iz nasilja, ki lahko izvira od moči in diktata drugih subjektov ali odtujene družbene skupnosti in se ravna po zadovoljevanju človekovih potreb, doživljanju zadovoljstva, zavesti o smiselnosti aktivnosti in z možnostjo ustvarjalnega izražanja. Človek je obenem v položaju, da *spozna nujnosti*, ki se jim mora podrežati, če hoče doživeti svobodo, toda hkrati tudi *okoliščine in sebe spreminja*, da odstrani ovire,

⁶ Dumazdier, Joffré: Une sociologie prévisionnelle et différentielle du loisir. Cahier internationale de la sociologie. Paris 1967, str. 69.

⁷ Murphy, F. James: Philosophical Dimensions of Leisure. Society and Leisure. Prague (1973) 3, str. 198.

⁸ Lešnik Rudi: Zasnove pedagogike prostega časa v Jugoslaviji. Dialogi, Maribor XII (1976) 10, str. 637.

ki še omejujejo njegove *možnosti za vsestranski razvoj* in s tem v zvezi tudi njegove *ustvarjalne* možnosti.

Delo je pa človeku lahko odtujeno samo na sebi, če ga le obvezuje, da streže stroju kot robot, in to mora, če si hoče zaslužiti vsakdanji kruh; tako delo je, razumljivo, tuje dejavnosti prostega časa, ker je tuje tudi človekovi ustvarjalnosti.

Za pedagogiko so taka spoznanja o prostem času bistvenega pomena, ker so od tega odvisni pojmovanje, vloga in pomen pedagogike prostega časa, iz tega izvira resnična sprememba enostranske *vzgoje za delo* k resnični *vsestranski vzgoji* človeka za celostno življenje, v katerem mora obvladovati poleg sveta obveznosti še svojo svobodo. Navsezadnje bo človek še vedno najgloblja osebna zadoščenja, ustvarjalna doživetja iskal ravno na področju prostega časa, ko po nujnem delu, zaposlitvi in ob tem svobodno izraža samega sebe in svoje ustvarjalne zmogljivosti. Drži pa, da je »za večino ljudi pojav in širitev svobodnega časa prvič v zgodovini popolnoma nov položaj: ne več delo, temveč prosti čas bo osrednje področje življenjskega smisla.«⁹ Pri nas dobiva to še poseben pomen, saj moramo *samoupravno osebnost* razviti s široko izobrazbo, s sposobnostmi, da ustvarja samoupravne odnose in bogato rekreativno, družbeno živahno in kulturno dejavnost, kjer pa se brišejo meje in *ločnice med naravo dela in drugih aktivnosti*, pač pa je bistveno osebno zadovoljstvo in doživljanje, ki je lahko ugodno ob rekreaciji, zabavi, sprejemanju kulture in osebni ustvarjalnosti, spremljani z naporom delovne narave, ker človek ni konstrukt mehaničnih delcev, ki bi delovali ločeno in povezano, kakor bi jih usmerjali od zunaj, temveč je *celostna osebnost*, ki *celostno deluje*, sprejema, doživlja, se izraža in izžareva svoje intelektualne in telesne sposobnosti ter sile.

Za *pedagoško aktivnost*, ki je prav tako ni mogoče osamiti posebej za čas obveznosti in posebej za čas svobode, je pomembno, da v osnovah vemo:

— da človekov *življenjski čas* delimo na *čas obveznosti* in *svobodni čas*;

— da *čas obveznosti* obsega delo in vse druge biološke in socialne nujnosti, ki so potrebne za obstoj človeka kot posameznika in družbenega bitja (fiziološke, družinske, družbene, delovne obveznosti itn.);

— Da je *svobodni čas* ves čas zunaj *časa obveznosti*;

— da *svobodni čas* vsebuje lahko brezdolje (pogosto subjektivno doživeto kot dolgočasje), mirujoč počitek, rekreacijo in prosti čas;

— da je *brezdolje* čas, ko človek ne zadovoljuje niti potrebe po počitku kot sredstvu za vzpostavljanje telesnega in duševnega ravnotežja po obveznih naporih in tudi kakorkoli tvorno ne preživlja svobodnega časa, kar pogosto vodi k neugodnemu čustvovanju dolgočasje;

— da je *mirujoč počitek* čas, ko brez posebne aktivnosti človek vzpostavlja ravnotežje, ki ga je porušila utrujenost;

— da je *rekreacija* pretežno aktivnost telesne narave in sprostitve, ki pospešuje vzpostavljanje ravnotežja po utrujenosti in obenem smotrno ter hitro osvežuje ter krepi človeka;

— da je *prosti čas* razsežnost nove človekove dejavnosti v svobodnem času, kjer najgloblje zadovoljuje svoje interese, želje ter smotre, skladno s svojo voljo, sposobnostmi in možnostmi;

⁹ Nahrstedt, Wolfgang: Freizeitpädagogik in der nachindustriellen Gesellschaft 1. Neuwied und Darmstadt 1974, str. 12.

— da prosti čas vsebuje čas *prostovoljnosti* in čas *prostosti*;

— da se v času *prostovoljnosti* subjekt svobodno vključuje v prostovoljne dejavnosti in tako sprejema vse obveznosti, ki iz narave in organiziranosti take dejavnosti izvirajo (npr. prostovoljno vključevanje v šahovski krožek, mladinsko delovno akcijo, pevski zbor itd.);

— da se v času *prostosti* subjekt vključuje v dejavnosti prostega časa, ki ne vsebujejo obveznosti, pa ni nobenih zunanjih posledic, če človek dejavnost kadarkoli prekine, opusti ali spremeni, spremeni pa se njegovo lastno vrednotenje in čustvovanje (npr. nekdo se je lotil izdelave ptičje krmlilnice, pa je sredi procesa aktivnost opustil; sam je to začel, sam se je odločil drugače, neobvezno, pa ni drugih posledic, kakor morda neugodje pred samim seboj).

Take razčlenbe so možne po pojmovanju, ki ga kaže že navedena definicija prostega časa. Za vzgojo pa je to bistveno, ker je treba *vzgojno dejavnost* urejati tako, da ima otrok *možnosti da doživlja in preskuša vse vrste dejavnosti* tudi v vzgojnoorganiziranem bivanju učencev skoz ves dan. Če tega ne upoštevamo, potem se šola ne spremeni, ostane pretežno usmerjena le na usposabljanje za delo, pojmovano po starem, prosti čas pa ostane le nasprotje delu, kar povzroča tudi vrednostno nasprotna pojmovanja, ker ohranja tradicionalno etiko dela, po kateri je prosti čas lahko zlasti nekaj nevrednega, zato časa ne smemo zapravljati. Prosti čas ni zapravljanje časa, kajti zapravljanje je lahko samo tedaj, če nanj gledamo z golih ekonomskih izhodišč pridobitništva ali pa verske etike, ko je prosti čas lahko izvir greha in nemorale. Razumljivo, da je take osnove v odnosu do prostega časa treba preseči in prosti čas sprejeti v prepletenosti z delom kot *celotno človekovo aktivnost*, skoz katero se razvija *vsestransko ustvarjalna samoupravna socialistična osebnost*.

Brez dela ni svobode, ker z delom človek razvija sebe, spreminja okolje, ustvarja blaginjo, ki je pogoj za socialistični razvoj; toda brez aktivnosti tudi ni prostega časa, ki bi človeka zadovoljeval, kajti človek je po naravi *aktivno bitje*, ki nekaj mora početi, vprašanje je le, če beži od okolja, od sebe, ali se zmore ustvarjalno vključevati, samouresničevati in zavestno razvijati skupaj z drugimi.

Samoupravni odnosi so eden izmed bistvenih dejavnikov, ki na drugačni družbeni podlagi omogočajo celostnost dela in dejavnosti prostega časa, ker dajejo velikanske razsežnosti za sodelovanje vsakega posameznika pri družbenem razvoju, s tem pa tudi *ustrezne možnosti za prosti čas kot ustvarjalni cilj*, ki ga je treba doseči. Prav zato je *pedagogika prostega časa* kot dejavnik usposabljanja ljudi, razvoja zavesti o delu in prostem času, o vsestranski aktivnosti kot možnosti osebnostnega razvoja še prav posebnega pomena. Ko razvijamo *celodnevno šolo* in razmišljamo o načrtnem izobraževanju *animatorjev in organizatorjev dejavnosti prostega časa* v delovnih organizacijah in krajevnih skupnostih, je tembolj potrebno, da jasno postavljamo stvarne odnose med delom in dejavnostmi prostega časa, da presežemo protislovja, izvirajoča iz drugačnih razvojnih razmer proizvodnje in družbe ter se soočimo s stvarnostjo, ki postavlja v ospredje predvsem celostnega človeka samoupravne družbe, pri tem pa tudi integriteto dela in dejavnosti prostega časa v luči integritete individualne in družbene osebnosti z relativno svobodo, opredeljujemo z nujnostmi, ki se jih zavedamo. Kdaj je delo vsebina prostega časa, ni odvisno od zunanjih dejavnikov, temveč predvsem od *subjekta* samega, ki si je neko delo izbral za preživljanje prostega časa, ne da bi mislil na zaslužek, tem-

več z mislijo na *ustvarjalno izražanje samega sebe*. Velika osebna sreča pa je, če človek svoje poklicno delo opravlja tako doživeto in zadovoljno, kakor lahko opravlja dejavnosti prostega časa; toda še vedno bo to zaposlitev, ki se odvija v času obveznosti. Morda je na to mislil Marx, ko v viziji komunistične družbe pravi, da bo le-ta omogočala ljudem, »da danes delamo to, a jutri ono, da zjutraj lovim, popoldne ribarim, zvečer gojim živino, po večerji kritiziram, po svojem zadovoljstvu, a da zato ne postanem lovec, ribič, pastir ali kritik«, in na drugem mestu, da »v komunistični družbi ni slikarjev, temveč so kvečjemu ljudje, ki med drugim tudi slikajo«. ¹⁰ Samoupravni odnosi so zato eden izmed bistvenih dejavnikov, ki ob naglem razvoju tehnike in znanosti in s tem temeljite preobrazbe proizvodne tehnologije omogočajo vzpostavljane *drugačnih medčloveških odnosov*, pri čemer dajejo *višjo kvaliteto zvezi dela in svobodnega časa* ob združevanju posameznikovih in družbenih interesov, s tem pa tudi *izvirno kvaliteto in vlogo pedagogiki* v odnosu do prostega časa in s tem *položaju učenca v pedagoškem procesu*, v katerem gre za *odnos med učenjem in dejavnostmi prostega časa*, za celostnost vsestranskih aktivnosti.

¹⁰ Pečjak, Vid: Marxov pogled na osebnost, v: Teorije osebnosti. Ljubljana 1975, str. 59.

NEDA BRGLEZ

O Ziherlovem prispevku k vprašanju kulture

Za Borisom Ziherlom je ostalo tolikšno delo, da nas za zdaj še odvezuje hitre sodbe, vendar je takšno in ne samo tolikšno, da moramo vzpostaviti neko razmerje in se opredeliti do njega. Ne gre za to, da bi zmerili vse razsežnosti in vplive Ziherlove misli, lahko pa poskusimo opredeliti njegov prispevek vsaj k nekaterim vprašanjem kulture, posebej sociologije kulture.

Če bi Ziherl ne živel in delal v času, ko je bilo treba graditi prve in najširše temelje marksistični družbeni misli, utemeljevati in upravičevati sociologijo ter ji najti prostor med drugimi znanostmi in v družbi, torej odgovarjati na nešteta vprašanja iz teorije in prakse, če bi, skratka, kakršen je bil, mogel, bi se bil nemara z znanjem in notranjim veseljem mnogo bolj posvetil vprašanju kulture, razvijanju marksistične estetike, utemeljevanju sociologije kulture na temelju historičnega materializma, prav posebej pa bi se bil nemara še bolj ukvarjal z vprašanji književnosti, zlasti slovenske. Ne samo njegova nagnjenost k vprašanju kulture in publicistike, tudi vodstvo partije ga je zadolževalo že pred vojno za to področje; vendar je neodločljivo nujno delo prihajalo od vsepovsod, da je pravzaprav le redkeje lahko razmišljal o kulturi. Četudi bi bil čas in zunanje okoliščine nemara bolj naklonjene mirnemu akademskemu delu, je vendarle dvomiti, da bi bil izdelal svoj »sistem« sociologije kulture — »sistemov« na sploh ni maral, preveč spominjajo na dokončnost; ukvarjal bi se bil nemara več s konkretnimi posameznimi pojavi in vprašanji, s polemiko, pa tudi s temeljnimi vidiki te problematike, ki so ga zmerom privlačevali.

Iz obsežnega dela izvzemamo tu le tisti del, ki obravnava vprašanja »s področja kulture«. Ta najširša oznaka se nam zdi še najprimernejša, če hočemo označiti in zaobseči vso raznoličnost obravnavanih tem, od splošnih — umetnost in družba, mesto umetnosti v strukturi družbe, mesto umetnosti med »oblikami družbene zavesti«, odnos ZK do umetnosti, kultura in samoupravljanje — do redkejših konkretnih razprav o posamičnih vprašanjih, denimo, o realizmu, o modernizmu, pa seveda o Prešernu in Cankarju.

Če bi morali Ziherlovo misel na kratko predstaviti in jo, denimo, razmejiti od drugih pomembnih dosežkov na področju družboslovja, bi našli značilnosti te misli predvsem v dveh »miselnih postopkih«: v zgodovinskosti in v razlagi splošnih pojavov in kategorij na primerih iz domačih razmer. Pojave in dogodke (družbene, sociološke in kulturne) je poskušal pojasnjevati z iskanjem korenin, v preteklosti, z ugotavljanjem zlasti družbenih nosilcev

tega ali onega pojava in z raziskovanjem sprememb, ki jih v času in prostoru doživljata družbeni nosilec sam ali pojav. Takšne so, denimo, teme o eksistencializmu, prosvetljenstvu, ideologiji drobne buržoazije, ki pa jih je zgodovinsko spremljal in hkrati soočil tudi z domačimi družbenimi razmerami. Tako se mu je tudi malokaj modernega pokazalo kot zares novo, posebno še, ker si je dosledno prizadeval, da bi vedno ločil pojavno obliko nekega pojava od pojava samega. Mnenje, da ni bil naklonjen modernemu, mnenje o »dogmatičnosti«, nemara izhaja med drugim tudi iz tega Ziherlovega pristopa k družbenim in kulturnim pojavom.

Za ugotavljanje, kakšno mesto in pomen je Ziherl pripisoval kulturi, je koristno omeniti tudi to, da je znal široke družbene pojave, ki bi jih lahko imenovali »čiste« sociološke, povezati in obogatiti s kulturno razsežnostjo; vzemimo primer: vprašanje o družbenih razredih, o izkoriščevalski naravi kapitalistične družbe je povezal z odnosom razredov do kulture, ali konkretno z Balzacom, Cankarjem. Da ne govorimo o vprašanjih naroda in nacionalne zavesti, ali o njegovi tezi, da je boj za samoupravljanje kulturni boj.

V razmišljanju o Ziherlovem prispevku k razjasnjevanju vprašanj kulture se zdi manj pomembno, ali govorimo o oblikah družbene zavesti ali o sociologiji kulture. Jasno je seveda, da gre v prvem primeru za zvestobo klasični »shemi« o družbeni strukturi, za razmerje med bazo in vrhno stavbo, druga oznaka pa je posledica novjših pojmovanj, ki so pojem kulture razširila čez okvire tradicionalnega pojmovanja in ga poskušajo na zelo različne načine antropološko utemeljevati. V Ziherlovem delu gre v vsakem primeru za posebno področje človekovega družbenega dela, za področje »duhovne ustvarjalnosti«. Morda tudi ni za nas predvsem pomembno, kaj je Ziherl štel v področje kulture, seveda, če nismo prav nagnjeni h klasifikacijam. Bolj pomembno se zdi, kako je opredeljeval vrednost in pomen kulture za človeka in družbo, saj iz tega izhaja tudi določitev mesta kulture v strukturi družbe. Tu seveda ni mogoče, da ne bi omenili (vsaj) dveh temeljnih teoretičnih oporišč Ziherlovega razmišljanja o kulturi, *Nemške ideologije* in *Uvoda v kritiko politične ekonomije*.

V marksistični družboslovni misli je jasno, da je »zavest a priori proizvod družbe in to bo dokler bodo ljudje« (*Nemška ideologija*). Umetnost je kot proizvod družbenega dela vedno družbena; v nekem smislu je bila najprej nekaj družbenega, njena osamosvojitev je poznejša, je funkcija meščanskega zavedanja svobode, kot taka pa je seveda tudi zraščena z družbeno strukturo. Zgodovinski proces ločevanja umetnosti in družbe se začne z meščanstvom in se posebno poglobi ob prelomu stoletja. Vprašanje torej ni družbena narava umetnosti, vprašanje je določitev »relativne samostojnosti« umetnosti, vprašanje odvisnosti ali vraščенosti kulture in družbe. Marx govori o tem, da je zelo težko opredeliti protislovja, ki se kažejo med splošnim zgodovinskim razvojem in umetniškim dogajanjem; težava je v doslednem zgodovinsko-materialističnem pojmovanju relativne samostojnosti tega dogajanja. Kakor vsa klasična marksistična estetika, se tudi Ziherl seveda ukvarja s temi tradicionalnimi vprašanji, pa še z vprašanji o neenakomernosti družbenega in kulturnega razvoja, z vprašanji »dvojne narave umetnosti«; v tem je njegovo delo za sociologijo kulture mogoče manj izvirno, vendar pa sistematično predstavlja vprašanja, ki naj se jih loti prihodnja marksistična estetika in sociologija kulture. Ziherl govori o dvojni naravi umetnosti, o njeni samostojnosti in družbenosti; ta dvojna narava se vedno znova izraža v veliki odvisnosti in

tudi v konflikatih med obema družbenima sferama. Dvojni naravi umetnosti seveda ne ustreza kar mehanično dejstvo, da je umetnost hkrati estetski in družbeni pojav, sploh pa se to dvoje ne izključuje (»človek ustvarja po zakonih lepote«). Umetnost sama v nekem smislu zanika svojo samostojnost, ko teži po družbeni integriranosti. (Ziherl bi nemara dodal »prava, avtentična umetnost«.) Na znane očitke, da umetnika ne razumejo in ne sprejmejo v času, v katerem živi odgovarja Ziherl z vprašanji »zakaj ne?« in »katero, kakšno je tisto občinstvo, ki ga ne sprejema?«. Gre za dvoje: za vsebino (danes bi rekli sporočilo) umetniškega dela (v kolikšni meri izraža »polnost življenja«, koliko zares izraža objektivno situacijo človeka in življenja) in za to, kateri družbeni sloji jo sprejemajo ali odklanjajo. Na to se seveda navezuje vrsta vprašanj — o napredni umetnosti, o umetniški in življenjski resnici, o idejnem v umetnosti, pa tudi o odtujenosti umetnika in umetnosti. Opozorimo pa naj le na to, da odnos umetnost-družba ni najbolj plodno proučevati v sferi »recepcije«, koristneje se zdi proučevati produkcijo samo, upoštevajoč seveda, da beseda nima pomena zunaj konteksta, v katerem je izrečena. Umetnost ni družbena samo skozi izražanje svoje vsebine, takšna je že skozi način svojega nastajanja, torej skozi lasten produkcijski proces. Že v svojem nastajanju torej umetnost »izraža« družbeno, je »estetsko preoblikovanje stvarnosti«: »Tudi odražanje življenja v umetnosti pojmujejo nekateri močno poenostavljeno, kot golo od-slikavanje, kot pasivno odražanje objektivnih dejstev življenja. Za vsako človeško zavest velja, kar sta dejala Hegel in Lenin: zavest svet ne le odraža, marveč ga tudi ustvarja, oblikuje, je ne le teoretično marveč tudi praktično ustvarjalno dejanje. Ob takem, dialektičnem pojmovanju odražanja sveta v zavesti odpadejo vsa sholastična umovanja o tem, ali je umetnost odraz življenja ali izraz, izpoved umetnika... Vsaka človeška tvorba nosi pečat svoje-ga tvorca, je njegov izraz in vsako umetniško delo je plod ustvarjalnega de-janja.«¹

S tem Ziherl ni razrešil vprašanja o samostojnosti umetnosti in o njeni specifičnosti v sklopu drugih »oblik družbene zavesti«. Za klasične kategorije estetike (lepo, grdo, vzvišeno, na primer; estetski okus), ki jih uporablja tudi Ziherl, kot kategorije, ki naj pojasnijo specifično v umetnosti, njeno enkratnost in izjemnost, se mu ni pokazalo, da so kaj prida plodne; vrednote je iskal v naprednem, objektivnem, življenjskem, v kategorijah torej, ki so zunaj »specifično umetniškega« in v nekem smislu pomenijo bolj delovanje umetniškega dela navzven in opozarjajo na umetnikov objektivni položaj, manj pa na specifičnost umetniškega. V tem pa je pravzaprav dokaz za nevarnosti, ki preti sociologiji kulture, če zanemari marksistično estetiko, in marksistični estetiki, če se ne ukvarja z družbenimi implikacijami umetnosti. S stališča sociološke analize se kaže izjemnost umetniškega dela tudi v tem, kako vzpostavlja odnos do javnosti, do občinstva; to je nedvomno sociološka determinanta umetniškega dela. V primerih, dokaj pogostih, ko sociološka analiza zanemari samo produkcijo umetniškega dela kot (posebno) obliko dela in se omeji zgolj na ta drugi aspekt, gre seveda za sociologiziranje, ki ne more dati pojasnjujočih rezultatov. Nič družbenega v umetnosti ni dano neposredno, pa tudi odnos ljudi do umetniških del je zelo posredovan in pogosto ne za-

¹ Vse navedbe so iz skript *Oblike družbene zavesti* (Uvod v sociologijo kulture), FSPN, Ljubljana 1974.

deva dela samega — zato je tolikšnega pomena proučevanje družbene narave produkcije umetniškega dela.

Kategorije, ki jih je Ziherl štel kot vrednote umetnosti (poleg estetskih), so pravzaprav kategorije in vrednote kulturne politike, saj gre hkrati za razširjanje zavesti s pomočjo umetniškega dela, to pa ima družbene in politične implikacije. Takšna je tudi teza o tem, da je »pravo,« resnično umetniško »delo vedno tudi napredno«; od tu naprej bi lahko rekli, da je umetnost, ki je asocialne narave, pravzaprav negacija neke družbe.

Prav v iskanju kulturne politike, ki bo ustrezna socialistični družbi, si Ziherl postavlja tudi vprašanje o premostitvi prepada med množicami in umetnostjo, med občinstvom in umetnikom, o odtujenem položaju umetnika. Stari D'Alembertov rek »Gorje umetnosti, katere lepote obstajajo le še za umetnika«, je rad uporabljal ne le kot izhodišče za kritiko hermetične umetnosti, ampak pogosto tudi v razpravljanju o modernizmu (ne o sodobnem v umetnosti). »Če marsikateri sodobni umetnik ne najde poti do ljudskih množic, niso krive množice same in njihova morebitna kulturna zaostalost — čeprav le-ta kajpak tudi ima svojo vlogo v odnosih med umetnikom in družbo. Kriv je v veliki meri umetnik sam, njegova subjektivistična zaprtost ...«

Razkole v kulturi, kakorkoli jih že označujemo, denimo, med elitno, visoko in množično (zoper same izraze Ziherl ni imel samo terminoloških pomislekov) bi morali pri Ziherlu razčlenjevati iz izhodišča delitve dela, s proučevanjem inteligence; odkrivali bi jih torej v razredni strukturi družbe kot vzroku in ne pri njih porabnikih kot posledici. Razlikovati bi tudi morali: med inteligenco, ki je ustvarjalno-kritična in se opredeljuje za napredno, in med inteligenco, ki je to po privilegiju razreda, ki mu pripada; pa tudi med kulturo in meščansko rabo (izrabo) kulture.

Ko želimo opredeliti Ziherlovo pojmovanje sociologije kulture in njegov prispevek k tej vedi, se predvsem sklicujemo na predavanja, ki so znana kot Uvod v sociologijo kulture. To je sicer najbolj sistematičen in celovit pregled pojmovanja »duhovne vrhnje stavbe«, vendar ne more pokriti vsega Ziherlovega razmišljanja, ki zadeva vprašanja kulture in umetnosti, kakor eno samo, izvzeto delo tudi ne more biti zadostno merilo za izmero razsežnosti avtorjeve misli. »Šolsko« obravnavane kategorije je marsikdaj poglobil z novimi razmišljanji in je tako bolj prodril v vprašanja umetnosti same. To posebej velja za delo »Umetnost in miselnost«, ki je skoz polemiko odprlo ali razsvetlilo tudi vprašanja čisto estetske vrste in je tudi izzvalo veliko zanimanje. Omeniti pa bi morali še celo vrsto drugih del, v katerih najde lahko marsikatero plodno iztočnico za svoje delo marksistična literarna zgodovina, estetika in sociologija kulture.

Značilnost Ziherlovega prispevka k razjasnjevanju vprašanj kulture — ki smo tu lahko nekatere le nakazali — torej ni predvsem nekakšna čista »sociologija kulture« in tudi ne predvsem estetika, ampak je splošno pojmovanje človeške celostnosti in težnja po socialističnem humanizmu; praktična (politična) izpeljava pa pomeni težnjo po kulturni politiki, zgrajeni na teh temeljih.

MILAN DIVJAK

Oblikovanje sistema za izobraževanje učiteljev in vzgojiteljic

(splošna načela in izhodišča)

Uvod

Vsa leta po vojni smo bili priča bolj ali manj uspešnim prizadevanjem, da bi izboljšali in razvili naš vzgojnoizobraževalni sistem, zlasti pa smo si prizadevali, da bi izpopolnili izobraževanje pedagoških delavcev. Veliko naporov je bilo vloženih v to, da bi dobili dovolj uspešnih učiteljev osnovnih šol in tudi vzgojiteljic za predšolsko vzgojo. Posebno pomembna je bila *prva reforma* učiteljskega izobraževanja, saj smo takrat dobili višje šole — pedagoške akademije, ki so si jih želeli naši šolniki pred vojno, vendar pa jih takratni režim ni omogočil. Nedvomno pomenijo pedagoške akademije velik korak naprej, saj so tako učitelji osnovne šole prvič začeli dobivati višjo in enotno izobrazbo. Škoda pa je, da je ob tej reformi zaostalo izobraževanje vzgojiteljic, čeprav je bilo predvideno tudi za njih višje izobraževanje — podobno kot za učitelje.

Toda po petnajstih letih delovanja pedagoških akademij ugotavljamo, da jih čas prehiteva, da ne morejo take kot so, v celoti opravljati zaupanih nalog, saj je študij prekratek, premalo poglobljen in notranje integriran, da so bodoči učitelji kljub vsemu preslabo teoretično in praktično usposobljeni. Zlasti pa pedagoške akademije dajejo premalo učiteljev in se zaradi tega že pojavljajo težave. Številne kritike kažejo, da je potrebna še *druga reforma* učiteljskega izobraževanja, ki je seveda podobno kot je bila prva, povezana z reformo celotnega našega vzgojnoizobraževalnega sistema. Podobno kot želimo ob drugi reformi v celoti izboljšati vzgojo in izobraževanje in jo prilagoditi novi razvojni stopnji naše družbe, si prizadevamo, da bi tudi izobraževanje učiteljev in drugih pedagoških delavcev sledilo novim zahtevam in pogojem življenja. Seveda pa to ni in ne bo lahko delo. Izkušnje pri nas in drugod kažejo, da je zelo tvegano, težko in zapleteno poseganje v sistem za izobraževanje pedagoških delavcev.

Ko govorimo o reformi pedagoškega šolstva pri nas, smo v precejšnjem zaostanku, ko gre za vzgojiteljice predšolskih ustanov. V začetku so bile te izenačene z učitelji osnovnih šol, saj so se oboji izobraževali na petletnih učnih zavodih. Ob prvi reformi smo učiteljem omogočili študij na višjih šo-

lah — pedagoških akademijah, vzgojiteljice pa so se izobraževale na petletnih srednjih šolah, zato so začele zaostajati za učitelji, čeprav so strokovnjaki ugotovili, da *potrebujejo vsaj podobno stopnjo izobrazbe kot razredni učitelji*. Zaradi tega so v naših sosednjih republikah že uvedli izobraževanje vzgojiteljic na višjih šolah in njihovo izobrazbo približali učiteljski. Ko torej razmišljamo o drugi reformi pedagoškega šolstva pri nas v Sloveniji, je lepa priložnost, da vsaj z veliko zamudo omogočimo tudi vzgojiteljicam višje šolanje, da bi lahko še več prispevale k oblikovanju in razvoju predšolske vzgoje pri nas.

Potrebe po reformi pedagoškega šolstva so bile zlasti poudarjene v zadnjih letih v različnih družbenih dokumentih, nakazali so jih zadnji partijski kongresi, čutijo pa jih tudi učitelji sami in zlasti pedagoške akademije. Vsi akterji, ki sodelujejo pri tej preobrazbi pa se zavedajo, kako pomembnih stvari se lotevajo. Že v prvih težah, ki so nakazale pot reforme, najdemo jasno opozorilo, da so naloge zelo težavne in odgovorne, saj je treba doseči, da bi dobili več učiteljev, ki pa naj bi bili tudi bolje usposobljeni.¹ Teh nalog se je zavedala tudi skupina, ki je dalj časa delala pri zavodu za šolstvo SR Slovenije *osnutek za organizacijsko in vsebinsko strukturo novih pedagoških centrov*. Osnutek za reformo učiteljskega izobraževanja, ki je nastajal na smernicah, ki jih je izdelala skupina pri komiteju za vzgojo in izobraževanje SR Slovenije, je pomenil velik korak dalje, saj smo se z njim precej približali ciljem, ki smo si jih zastavili pri oblikovanju novega sistema za izobraževanje učiteljev. V tem osnutku je predvideno tudi višje izobraževanje vzgojiteljic.² V letošnjem letu skupina nadaljuje z delom. Pripraviti mora enoten, dovolj elastičen, sodoben in družbeno sprejemljiv sistem za izobraževanje učiteljev in nekaterih drugih pedagoških delavcev.

Prizadevanja za reformo pedagoškega šolstva so bila v prejšnjih letih manj načrtna in sistematična, na dan so prihajali različni koncepti. Med drugim so bile pri tem zelo aktivne pedagoške akademije, ki so organizirale ob različnih priložnostih tudi strokovna posvetovanja o izobraževanju učiteljev. V novejšem času pa je več enotnosti in skupnih prizadevanj, kažejo pa se že tudi praktični rezultati. Tako je npr. mariborska pedagoška akademija poleg notranjih *samoupravnih sprememb*, ki jih je terjal nov zakon o visokem šolstvu, že izoblikovala novo strukturo in organizacijo — pedagoški center. S posebnim *samoupravnim sporazumom* so se združile številne gimnazije, vzgojiteljska šola, vzgojna posvetovalnica, osnovne šole in druge ustanove v sestavljeno delovno organizacijo v okviru mariborske univerze. Te ustanove so se zavezale, da bodo združevale sredstva, kadre in delo, da bi kar največ prispevale k oblikovanju pedagoških delavcev. Razvijale naj bi celovit raziskovalni, vzgojno-izobraževalni in samoupravni proces, ki bi koristil oblikovanju bodočih učiteljev in drugih pedagoških delavcev.³ Velik korak k poenotenju prizadevanj pri reformi pedagoškega šolstva je tudi *družbeni dogovor o reformi izobraževanja pedagoških delavcev*, ki je bil podpisan za celotno Slovenijo. Ta združuje, povezuje in obvezuje vse ustanove, ki

¹ Teze za organizacijsko in vsebinsko preoblikovanje šol za usposabljanje učiteljev osnovnih šol in vzgojiteljic vzgojnovarstvenih dejavnosti, Ljubljana 1974, str. 4—5.

² Zavod za šolstvo SRS: Organizacijska in vsebinska struktura pedagoških centrov (osnutek), Ljubljana 1975, str. 63.

³ Pedagoška akademija Maribor: Osnutek besedila samoupravnega sporazuma centra pedagoških delovnih organizacij. Maribor 1975.

izobražujejo pedagoške delavce, pedagoški institut, komite za vzgojo in izobraževanje in druge, ki lahko vplivajo na reformo pedagoškega šolstva, da delujejo enotno in smotno. Nastajajo tudi komisije in organi, ki bodo nadzorovali izvajanje tega sporazuma. S temi in še drugimi ukrepi lahko dosežemo novo kvaliteto in novo stopnjo pri reformiranju pedagoškega šolstva.⁴

O izboljšavah in spremembah v pedagoškem šolstvu pa razmišljajo tudi nekatere znanstvene in druge institucije. Omenimo naj *pripravo profilov pedagoških delavcev* za osnovno šolo in predšolske ustanove. Te zahtevne naloge se loteva pedagoški institut ob sodelovanju zveze skupnosti za zaposlovanje Slovenije in nekaterih drugih institucij. Tako je v neki meri že pripravljena nomenklatura poklicev za področje predšolske vzgoje in varstva, za učitelje osnovnih šol pa delo še teče.⁵ Tudi področna *raziskovalna skupnost* ima v svojem programu projekte, ki se nanašajo na izobraževanje pedagoških delavcev. Takozvani *IV. projekt* predvideva študije in raziskave o izobraževanju vzgojiteljic, učiteljev osnovne šole, vzgojiteljev v domovih in drugih profilov pedagoških delavcev, ki so potrebni v obveznem šolstvu in tudi na stopnji usmerjenega izobraževanja. Raziskovalna skupnost je že odobrila projekt, ki naj bi zajemal prvo fazo raziskave, s katero bi poskušali zgraditi koncept za sodobno organizacijo izobraževanja učiteljev. Ta projekt je prijavil center za raziskovanje in razvoj pri mariborski pedagoški akademiji. Njegov namen je, da bi globlje razčlenili probleme, ki nastajajo pri oblikovanju novega sistema in organizacije pedagoških šol, zlasti pedagoških akademij in bodočih pedagoških centrov. Obetajo se torej globlje študije in raziskave, s katerimi bi bolj ali manj razčistili vprašanja, ki nastajajo pri izobraževanju učiteljev. Pri tem se pojavljajo zanimiva vprašanja, na kakšnih *načelih in izhodiščih* je treba oblikovati nov sistem pedagoškega šolstva, kakšno *metodologijo* je treba uporabiti, da bi bili rezultati zanesljivi in uporabni. V vsakem primeru gre za odločitve in posege, ki bodo močno vplivali na bodoče generacije pedagoških delavcev in s tem tudi na celotni sistem vzgoje in izobraževanja pri nas.⁶

Ko mislimo na nov sistem za izobraževanje pedagoških delavcev, se zavedamo, da gre za večje ali manjše tveganje in bi morali zavoljo tega upoštevati dosedanje izkušnje doma in v tujini, dobro bi morali poznati dosežke ustreznih ved, misliti pa bi morali na naše družbene zahteve, potrebe in razvoj. Dobro bi morali poznati *razvojne tendence v svetu*, v naših sosednjih republikah, saj gradimo nov sistem za bodočnost, ki bo polna sprememb in presenečenj. Zaradi tega bi morali upoštevati naš srednjeročni in dolgoročni družbeno-ekonomski razvoj, ki bo zahteval nove vsebine, cilje in organizacijo izobraževanja. Šele na tej osnovi lahko govorimo o nalogah, ciljih ter organizaciji pedagoškega šolstva. Ker v našem primeru govorimo predvsem o izobraževanju učiteljev in v neki meri tudi o oblikovanju vzgojiteljic za predšolske ustanove, bi se morali vprašati, kako se bodo ta področja razvijala, kakšna bo nekoč *predšolska vzgoja* in kakšno *osnovno šolo* bomo imeli,

⁴ Družbeni dogovor o reformi izobraževanja pedagoških delavcev. Ljubljana 1975 Objave PA Maribor, 1975, VII. str. 17–24.

⁵ Zveza skupnosti za zaposlovanje SR Slovenije: Predlog nomenklature poklicev za dejavnost vzgoje in izobraževanja — področje predšolske vzgoje in varstva. Ljubljana, 1975 (1–45).

⁶ Pedagoška akademija Maribor: Raziskovalni projekt — samoupravna socialistična ustanova za usposabljanje pedagoških delavcev. Maribor, 1975 (1–12).

kaj bo od nje terjala razvita samoupravna socialistična družba in kakšne individualne potrebe bo zadovoljevala. Šele na teh osnovah lahko predvidevamo, kakšnega učitelja bomo potrebovali in kako lahko do njega pridemo.⁷

Pri oblikovanju novega sistema za izobraževanje učiteljev in vzgojiteljic bi morali ob sodelovanju različnih strokovnjakov, kot so sociologi, pedagogi, psihologi in drugi zgraditi osnovne profile pedagoških delavcev, ugotoviti bi morali, kakšno delo bodo opravljali, kakšne vloge bodo igrali. Opraviti bi bilo potrebno *analizo učiteljevega dela z vidikov psihologije, sociologije, pedagogike in medicine dela*, ugotoviti bi morali ovire in motnje, ki nastopajo pri delu. Orisati bi bilo potrebno globalne in specifične probleme učiteljeve osebnosti, ki vplivajo na njegovo delo v šoli in zunaj nje, ugotoviti bi bilo potrebno *determinante*, ki bistveno vplivajo na uspešnost pedagoškega delavca. Globlje bi morali osvetliti pomen učiteljeve osebnosti za razvoj šolarja, njegovo mentalno zdravje, idejno politično, kulturno in socialno razvitost, izobraženost. Vse to terja resnejši pristop k obravnavanju problema in močno presega resolucije, teze, različne predloge, stališča in mnenja o izobraževanju učiteljev in o njihovi družbeni, kulturni in politični vlogi.⁸

Od nekdanj je vprašanje, kakšna naj bi bila učiteljeva izobrazba, vendar imamo redke poskuse, da bi jo resno razčlenili v luči sodobnih in bodočih zahtev. Zadnje čase je bilo veliko razprav o tem, kakšen pomen ima za učitelja *splošna izobrazba* in kakšno je razmerje med njo in *strokovno*, poklicno pripravljenostjo. Ko govorimo o strukturi, obsegu in vsebini učiteljeve izobrazbe, bi se morali temeljito poglobiti najprej v vsebino splošne izobrazbe, nato pa bi bilo potrebno razčleniti vsem pedagoškim delavcem *skupno*, poklicno, strokovno izobrazbo, končno pa bi morali poznati *specifična področja za različne profile*. Zlasti bi bilo nujno potrebno globlje proučiti nekatere bistvene dimenzije učiteljev poklicne izobrazbe, predvsem pa njegovo filozofsko in idejno izobrazbo in kulturo, njegovo poznavanje družbenih ved, pedagogike, psihologije, didaktike, metodik, prav posebno pa še danes zanemarjamo tehnično, zdravstveno, jezikovno in estetsko izobrazbo in kulturo pedagoških delavcev. Za različne profile predmetnih učiteljev pa bi bilo potrebno globlje osvetliti tudi njihovo *strokovno-predmetno* izobrazbo. Poglobiti bi se morali tudi v poklicno izobrazbo domskih vzgojiteljev, defektologov in drugih profilov, ki jih srečamo v našem šolskem sistemu. Vemo tudi, da se bodo v bodočnosti porajali *novi profili* pedagoških delavcev, ki jih danes pri nas še ne poznamo. Premisliti bi bilo potrebno ali današnji profil razrednega učitelja v celoti ustreza nalogam in ciljem nižje stopnje osnovne šole, zlasti pa bi morali ugotoviti, kakšne pedagoške delavce potrebujemo za »malo šolo« in za predšolsko vzgojo.⁹

Šele, ko bi ugotovili profile pedagoških delavcev, vsebino njihove strokovne izobrazbe in vloge, ki jih bodo imeli v osnovni šoli in v predšolskih vzgojnovarstvenih ustanovah, bi lahko razmišljali o *modelu in sistemu* za izobraževanje, prav posebno pa o metodah visokošolskega pouka. Podrobno bi morali vedeti, kako naj bi bile pedagoške šole tehnično opremljene, kakšno izobraževalno tehnologijo naj bi imele, kako naj bi izgledala notranja orga-

⁷ Milan Divjak: Oblikovanje učiteljev osnovne šole. Maribor, 1973 str. 26—42.

⁸ Milan Divjak: Oblikovanje učiteljev...

⁹ Milan Divjak: Izobraževanje vzgojiteljic za predšolske ustanove. V.: Projekt pedagoške akademije, Maribor, 1975, str. 1—24, tipkopis.

nizacija dela, povezanost med oddelki, katedrami, centri in drugimi enotami, kako bi oblikovali samoupravne odnose, kulturno življenje študentov, skrb za zdravje in rekreacijo, za idejnopolično delo in življenje v okviru različnih družbenopolitičnih organizacij. Predvideti bi morali tudi poklicno usmerjanje in izbiro, povezovanje s srednjo stopnjo šolanja, sodelovanje z drugimi ustanovami in delovanje v okolju. Izoblikovati bi morali tudi sistem mentorstva, oblike za povezavo *pedagoškega, raziskovalnega in samoupravnega dela* pri oblikovanju pedagoških delavcev, zlasti pa bi morali podrobno prikazati sistem za praktično usposabljanje študentov, vlogo in pomen eksperimentalnih oddelkov in vadnic. Nakazati bi morali tudi različne oblike študija, t. j. ob delu, permanentno in dopolnilno izobraževanje, dopisni študij in druge oblike, vlogo mediateke ter informacijskega ter dokumentacijskega centra. Govoriti bi morali tudi o reprodukciji pedagoškega kadra na akademiji, o znanstvenem in publicističnem delu ter o vlogi pedagoške akademije oziroma pedagoškega centra v sistemu univerze.¹⁰

Projekt, ki bi poskušal odgovoriti na gornja vprašanja, bi moral biti široko zastavljen, obenem pa bi moral doseči tudi neko globino. Njegova izdelava bi morala biti zaupana ljudem, ki se v problematiko resnično poglobljajo, delo pa bi moralo potekati v *štirih fazah*, stopnjah ali etapah. V prvi fazi, ki že poteka, bi morali nakazati vse bistvene elemente, ki naj bi jih imel tak sistem, ugotoviti bi morali družbene potrebe in možnosti, zlasti pa tendence v razvoju obveznega šolstva. V drugi fazi bi bilo potrebno izoblikovati profile pedagoških delavcev za določena delovna mesta, podrobno bi bilo potrebno opisati delo in vloge učiteljev v šoli in v okolju, v novih razmerah družbenega razvoja. Šele na teh osnovah bi oblikovali predmetnike in *učne programe*, t. j. vsebine izobraževanja. Ob tem bi bilo potrebno tudi predvideti učne pripomočke, ki so potrebni za nemoten študij. V četrti fazi pa bi bilo potrebno izdelati didaktične, metodične in organizacijske principe, oblike dela, vsebino in oblike diplomiranja, permanentnega in dopolnilnega izobraževanja. Po taki poti bi zanesljivo pripravili najboljši sistem za izobraževanje učiteljev in drugih pedagoških delavcev, ki bi imel globljo in trajno vrednost za šolski sistem in za celotno družbo.

Ko govorimo o oblikovanju novega in boljšega sistema za izobraževanje učiteljev in tudi vzgojiteljic ter drugih pedagoških delavcev, mislimo na to, da je treba upoštevati in ohraniti vse *pozitivne dosežke* visokega šolstva ter intencije zakona o visokem šolstvu. To pomeni, da spoštujemo principe in še specifične potrebe *pedagoškega šolstva*, ki ima v naši družbi poseben pomen in pomembne naloge, zato bi bilo potrebno prav tukaj vlagati vse najboljše sile, ki jih premore naše šolstvo, opirati pa bi se morali v teoriji in praksi na najnaprednejša izhodišča in principe. Zlasti naj bi prišla v tem šolstvu do veljave *marksistična naravnost* vsebin in metod dela, *demokracija* sistema in *samoupravnost* medčloveških odnosov, *enotnost, odprtost in fleksibilnost* sistema, *delitev dela*, upoštevali naj bi *stopnjevanost* študija, *interdisciplinarnost*, dosegali naj bi *teoretično poglobljenost* in kulturo, *praktičnost*. Prizadevati bi si morali, da bi dosegli *povezanost* pedagoškega, raziskovalnega in samoupravnega dela, *učinkovitost* študija, praktično uporabnost in ustreznost, uvajati bi morali *različne oblike študija*, zlasti *permanentnost, samostojnost*

¹⁰ Pedagoška akademija Maribor: Projekt — osnutek, 1975.

in vodenje. Le ob takem študiju, ki bi v praksi vodil tudi k uspehom, bi bil pedagoškim delavcem zagotovljen primeren materialni in duhovni standard, z njim pa tudi ustrezen družbeni ugled in položaj.¹¹

I

Ko razpravljamo o oblikovanju pedagoških delavcev, zlasti pa učiteljev osnovnih šol in vzgojiteljic vzgojnovarstvenih ustanov, moramo biti pozorni na njihovo idejno pripravo, formiranje, ki naj temeljita na *marksistični ideologiji*. Na tem področju je opaziti večje ali manjše slabosti, ki jih je treba v novem sistemu zmanjšati. Marksizem, pojmovan kot celota, kot znanstvena teorija ter revolucionarna ideologija in praksa delavskega razreda, je namreč idejni temelj celotne vzgoje in izobraževanja. Pri tem ne gre le za to, da se prihodnji vzgojitelji seznanijo z deli klasikov marksizma, temveč tudi s sodobnim razvojem marksizma, predvsem pa s teorijo in prakso naše samoupravne družbe. Pedagoški delavci se morajo usposobiti, da bi lahko v praksi marksizem ustvarjalno uporabljali pri analizi vzgojne stvarnosti in našega družbenega življenja.¹² Vsebine in metode dela pedagoških šol morajo zagotavljati intenzivno družbenopolitično vzgojo in izobraževanje, pedagoške šole morajo dajati prihodnjim učiteljem teoretično podlago in načela socialistične vzgoje.¹³

Marksizem naj bi bil temelj pedagoške teorije in prakse. Moderna socialistična pedagogika se lahko gradi le na temeljih sodobnih marksistično utemeljenih družbenih ved. Na marksističnih izhodiščih naj bi temeljile tudi vse druge vede, ki obravnavajo človeka, zlasti psihologija, ki naj bi dajala pedagoškemu delavcu napreden dialektično-materialističen pogled na probleme človeka, njegovega razvoja in ustvarjanja.¹⁴ Zlasti študij filozofije in etike naj bi bil na pedagoških šolah poglobljen in povezan z vsemi drugimi področji, zlasti z družboslovjem, psihologijo, pedagogiko, didaktiko in z metodikami.¹⁵ Učitelj si mora pridobiti temelje marksistične pedagogike; ta mu mora omogočiti, da si lahko oblikuje širše socialistične vzgojne smotre, približati mu mora razumevanje razmerja med vzgojo in družbo, tj. materialistično in dialektično pojmovanje vzgojnega in izobraževalnega procesa.¹⁶

Bistveno je tudi, da učitelje in tudi prihodnje vzgojiteljice oblikujemo tako, da bodo prežeti z napredno idejno usmerjenostjo, ki jim bo omogočala poglobljeno razumevanje družbene in pedagoške stvarnosti. Prav

¹¹ Jugoslovenska komisija za suradnjo sa UNESCO in Jugoslovanski zavod za proučevanje šolskih in prosvetnih pitanja, Beograd, 1973 (62—63).

¹² Naloge ZKJ v socialističnem samoupravnem preobraževanju vzgoje in izobraževanja, resolucija X. kongresa ZKJ, Komunist, 1974, str. 43.

¹³ Teze za organizacijsko in vsebinsko preoblikovanje šol za usposabljanje učiteljev osnovnih šol in vzgojiteljic vzgojnovarstvenih dejavnosti, Ljubljana 1974, str. 4—5.

¹⁴ Milan Divjak: Izobraževanje vzgojiteljic na pedagoški akademiji, Maribor 1974, str. 70.

¹⁵ Milan Divjak: Oblikovanje učiteljev osnovne šole, Maribor 1973, str. 165—172.

¹⁶ Vlado Schmidt: Značilnosti marksistične pedagogike, Sodobna pedagogika, št. 3—4, 1974, str. 71—85.

tako mora imeti učitelj zaradi svoje vzgojne funkcije še posebna spoznanja o svetu vrednot, da bi bilo njegovo delo še etično, družbeno in človeško osmišljeno in poglobljeno in da bi lahko zato tudi pri učencih oblikoval pozitivne vrednote ter napredni marksistično dialektični pogled na svet.¹⁷

II

Poleg napredne socialistične in marksistične idejnosti se v vseh razpravah o izobraževanju učiteljev in vzgojiteljic za vzgojnovarstvene ustanove zahteva *samoupravna pot* oblikovanja pedagoških delavcev. To se pravi, da je treba pedagoške šole vzorno samoupravno organizirati, da bi se uveljavili resnični *demokratski socialistični, samoupravni odnosi, vrednote in cilji*. Ne gre le za formalno delovanje ustanove, temveč za poglobljeno teorijo in prakso samoupravljanja, ki naj omogoči nov slog dela in življenja, nove odnose, ki omogočajo ustvarjalnost in življenjsko pripravo za prihodnje naloge. Bistveno je, da lahko vsi, ki delajo v taki ustanovi, odločajo in soodločajo o vseh bistvenih vprašanih dela, učenja, razvoja in eksistence.¹⁸ Še posebej pa gre za vsebino, oblike, metode, organizacijo in učinkovitost izobraževalnega procesa: študenti kot prihodnji pedagoški delavci morajo imeti aktivno vlogo pri lastnem oblikovanju in pri vodenju celotnega življenja na šoli, morajo se aktivno, neposredno, praktično in teoretično pripravljati za samoupravno prakso na prihodnjih delovnih mestih in za samoupravno organizacijo vzgojno izobraževalnega procesa v skupinah, razredih, društvih in organizacijah, ki jih bodo vodili v osnovni šoli ali v vzgojni ustanovi. To je na eni strani podlaga za globlje praktično obvladovanje zakonitosti družbenih pojavov, na drugi strani pa popolnejši pogled na družbo in človeka v njej, zlasti pa podlaga za realen odnos do naše družbene stvarnosti in hkrati perspektiva njenega razvoja.¹⁹

III

Načelo samoupravnosti in marksistične idejnosti, ki naj bi ga spoštovali pri oblikovanju učiteljev in vzgojiteljic vzgojnovarstvenih ustanov, je tesno povezano z zahtevo, da naj bi bil sistem za oblikovanje pedagoških delavcev *demokratsko zasnovan*, da naj bi bil dostopen vsem, zlasti pa tistim, ki čutijo zanj nagnjenja in sposobnosti. Res je, da se za vzgojiteljske poklice odločajo predvsem mladi iz delavskih in kmečkih družin, ki nimajo možnosti za daljši, drag in bolj zahteven študij, vendar pa tudi tako dosežejo boljši družbeni status, kot bi ga imeli, če bi ostali v svojem okolju. Če naj bo sistem študija za pedagoške delavce demokratičen, je treba učiteljem omogočiti prehod na drugo stopnjo v njihovem lastnem poklicu, stroki, področju, hkrati je treba mladim, ki se vpisujejo

¹⁷ Milan Divjak: Oblikovanje učiteljev, str. 68.

¹⁸ Rudi Lešnik: Samoupravna pot učiteljevega oblikovanja, Sodobna pedagogika, št. 9–10/1973, str. 317.

¹⁹ Milan Divjak: Izobraževanje vzgojiteljic na pedagoški akademiji, Maribor 1974, tipkopis.

v te šole dajati ustrezno materialno pomoč, da ne bi bili ovirani na poti k poklicu. Poleg tega pa je treba pridobivati kar najbolj sposobne in perspektivne mlade ljudi, ki bodo ustvarjalno delovali na področju vzgoje in izobraževanja. Mladim naj bi posebej pomagali, zlasti pa naj bi jim zagotovili študentske domove. Ti naj bi bili ob pedagoških šolah. Pri štipendiranju naj bi poleg znanih načel, družbenih dogovorov in smernic upoštevali še poseben pomen teh šol. Upoštevali naj bi pridnost, študijske dosežke, materialni cenzus, spoštovali pa naj bi tudi načelo solidarnosti in razredni pristop, mladim naj bi zagotovili socialno varnost.²⁰ Šolanje za pedagoške poklice naj bi bilo dostopno vsem, ki kažejo izrazite sposobnosti, nagnjenja in veselje do dela z ljudmi, zlasti z otroki.

IV

Zelo pomembno je tudi, da je sistem za izobraževanje učiteljev in vzgojiteljic *odprt, tj. dostopen ljudem z različnimi usmeritvami, z različnimi vrstami izobrazbe*, čeprav je zaželeno, da bi bodoči učitelji in vzgojiteljice imeli ustrezno estetsko in vsako drugo prejšnjo izobrazbo, vzgojo in kultiviranost. Zaželeno bi bilo, da bi na eni strani le imeli kvalitetno srednjo šolo, ki bi pripravljala za študij na pedagoških šolah, torej neke vrste usmerjeno šolo, ki bi v neki meri bila podobna sedanji pedagoški gimnaziji brez njenih slabosti. Na drugi strani pa bi morali sposobnim in prizadevnim absolventom najrazličnejših srednjih šol omogočiti, da se vključijo v študij na pedagoški akademiji na ustrezne oddelke, pa tudi na oddelek za vzgojiteljice. Zaradi tega bi morali za take nezadostno, nepopolno pripravljene kandidate organizirati posebne in dodatne programe, prilagoditi pa bi jim morali tudi oblike študija, da bi lahko enakovredno in uspešno napredovali. Za tako bolj individualizirano delo bi morali seveda imeti več strokovnjakov in prožnejše oblike dela. Vse to lahko velja za predmetne pa tudi razredne učitelje, prav tako pa v neki meri za vzgojiteljice, čeprav je zanje zaželeno, da imajo daljšo in bolj poglobljeno estetsko vzgojo. Tak odprt sistem onemogoča popolno enotirnost, uniformiranost, omejenost, daje pa možnosti, da se v pedagoškem poklicu uveljavijo različni talenti, da vnašajo pestrost in dinamiko, sproščenost in ustvarjalnost, širino, nove ideje pa tudi poglobljenost. Zato nikakor ne bi bilo prav, da bi pedagoški poklic ožili, zapirali v ozke kalupe in mu s tem jemali pravo življenjsko moč.²¹

V

Načelo odpornosti in demokratičnosti pa v ničemer ne nasprotuje načelu, da naj bi bilo izobraževanje pedagoških delavcev najrazličnejših

²⁰ Družbeni dogovor o oblikovanju in izvajanju štipendijske politike v SR Sloveniji (načela), Ljubljana 1974).

²¹ Milan Divjak: *Izobraževanje vzgojiteljic na pedagoški akademiji*, Maribor 1974, str. 72.

profilov vendarle *enotno*, sistematično in organizirano. Kljub raznolikosti, pestrosti profilov, stopenj in smeri pa naj bo izobraževanje pedagoških delavcev vsaj za osnovno šolo in za predšolske vzgojno-varstvene ustanove enotno, tj. kljub specializaciji, prilagojenosti za različne stopnje naj bi imelo veliko skupnih elementov. Zlasti pa velja to za osnovno šolo kot posebno celoto. Prizadevanja, da bi ločili razredni in predmetni pouk, da bi razbili sedanje enotno izobraževanje učiteljev, so po našem mnenju škodljiva, ker razbijajo enotnost, skupne elemente in uvajajo dualizem, nasprotja in protislovja v enotni organizaciji osnovne šole. Slabo je, če se šole, ki naj dajejo podobni poklicni profil, izraziteje razlikujejo. Bistveno je, da vsi pedagoški delavci, zlasti tisti, ki bodo delali na osnovni šoli ali tudi v predšolskih vzgojnih ustanovah in v drugih šolah, dobe neko enotno pedagoško, psihološko, družboslovno in drugo izobrazbo, ki pa naj bo v neki meri prilagojena specifičnostim poklicne podobe, ki naj jo doseže pedagoški delavec. Zaradi tega moramo izoblikovati enoten sistem za izobraževanje učiteljev osnovne šole, ki pa mora omogočati — kot bomo posebej poudarili — stopnjevanost študija, specializacijo, številne usmeritve in profile. Gre za enotnost v raznolikosti, ki omogoča prožno prilagoditev pedagoških poklicev potrebam družbenega razvoja. Prav tako je nujno potreben enoten sistem za izobraževanje vzgojiteljic na višji stopnji, da bi lahko oblikovali temeljni profil vzgojiteljice z višjo izobrazbo. Uskladiti in poenotiti bi morali tudi druge poklicne usmeritve, ki bi prišle v poštev v vzgojnovarstvenih ustanovah, tj. poklice varuške, zdravstvene in socialne delavke v takih ustanovah. Gre seveda tudi za enotnost v izobrazbi učiteljev osnovne šole, zlasti učiteljev razrednega pouka in vzgojiteljic v vzgojno-varstvenih ustanovah. V tem primeru mislimo na številne skupne prvine v izobrazbi, ki pa bi jih poudarili v skladu s potrebami tega ali onega poklica. Vsakdo resda ne potrebuje vsega, vendar pa potrebujejo vsi pedagoški delavci številna spoznanja družboslovja, psihologije, pedagogike, higijene, metodike itd., saj šele ti skupni, temeljni predmeti in področja dajejo pedagoškim delavcem specifično poklicno izobrazbo.²² Zato pa bi bilo napačno, če bi učitelje predmetne stopnje enostavno izobraževali na fakultetah, saj primarna naloga fakultet ni v tem, da bi oblikovale učitelje osnovne šole, temveč morajo izobraževati strokovnjake za svoja področja.

VI

Načelo enotnosti izobraževalnega sistema za oblikovanje pedagoških delavcev se tesno povezuje in dopolnjuje z načelom, ki zahteva in dopušča specializacijo, delitev dela, poglobljenost, ki naj bi temeljila na dobri splošni izobrazbi. Zelo verjetno bo prišlo do delitve dela tudi v osnovni šoli, čeprav imamo ožje specializacije za predmetna področja.

²² Rudi Lešnik: Učitelj sodobne šole in njegovo usposabljanje. Prispevek za razpravo na sestanku aktiva ZK na pedagoški akademiji v Mariboru s sekretarji ZK, 1974, str. 1—12.

Verjetno bomo morali učiteljem omogočiti, da bi lahko bolj poglobljeno delali na nekaterih področjih, razbremeniti jih bomo morali naloge, da bi vsak delal vse. Podobne delitve dela bodo potrebne tudi v vzgojno-varstvenih ustanovah. Poleg varuške, ki naj bi imela popolno poklicno izobrazbo, bi oblikovali še ustrezne zdravstvene in socialne delavce, ki bodo potrebni v predšolskih ustanovah in seveda tudi v osnovnih šolah. Poleg teh osnovnih poklicev so potrebni tudi poklici, ki zadevajo nekatera področja specifičnih dejavnosti, kot so glasba, telesna vzgoja in likovna vzgoja itn. Zlasti pa moramo tudi za predšolske ustanove specializirati nekaj vzgojiteljic za delo z manj razvitimi ali motenimi otroki, zlasti za korekcijo govora, pa tudi za zdravstveno gimnastiko in podobno. Take specialne profile bi lahko oblikovali le na dobro razviti višji vzgojiteljski šoli, zlasti pa na visoki pedagoški šoli z razvejanimi dejavnostmi in s številnimi možnostmi kombinacij. Obsežno in zapleteno področje predšolske vzgoje, pa tudi osnovnega šolanja bo zahtevalo vedno bolj enotno pa tudi specializirano izobražene, oblikovane učitelje in vzgojiteljice, zato bo treba tem nalogam prilagoditi tudi vsebino, stopnjo in organizacijo pedagoških šol. Vsako poenostavljanje teh procesov bi bilo korak nazaj. Zlasti pa bomo morali oblikovati še nove poklicne profile učiteljev, ki jih danes še ne poznamo, zahteval pa jih bo družbeni napredek.²³

VII

Specializacijo lahko uresničujemo le, če se zavedamo, da danes delo terja na eni strani široko razgledanost, na drugi strani pa tudi določeno poglobljenost, strokovnost, teoretično dognanost in praktično usposobljenost. Princip specializacije in delitve dela zahteva, da naj bo *študij interdisciplinaren*, tj. da naj poteka na različnih sorodnih šolah, oddelkih, smereh, skupinah, ki naj daje ustrezno izobrazbeno strukturo. Nedvomno je res, da zahteva oblikovanje učiteljev osnovne šole pa tudi vzgojiteljic vzgojno-varstvenih ustanov specialne šole, ki lahko uresničujejo zaokrožene, sistematične programe, ki naj dajejo harmonično izobrazbo (filozofsko-idejno, družbeno-politično, psihološko, pedagoško, didaktično-metodično, tehnično, zdravstveno, jezikovno in estetsko), seveda pa tudi strokovno-predmetno. Toda različni profili učiteljev in tudi vzgojiteljic terjajo različne usmeritve, ki zahtevajo študij nekaterih specialnih področij, ki jih pedagoška šola ne more imeti (tehnika, agronomija, medicina itn.). Zato naj bi bilo študentom omogočeno, da vpisujejo predavanja na ustreznih višjih in visokih šolah, da bi si lahko pridobili potrebno izobrazbo. Take usmeritve in kombinacije naj bi bile mogoče že med rednim študijem, zlasti pa naj bi jih uvajali pozneje po končanem temeljnem študiju. Učitelj razrednega pouka lahko pozneje poglobi svojo izobrazbo na

²³ Milan Divjak: Oblikovanje učiteljev osnovne šole. Učiteljeva poklicna podoba, Maribor 1973 (310).

področju materinščine, matematike itd., lahko se usmeri na področje defektologije, glasbe itd., na podoben način lahko vzgojiteljica z višjo izobrazbo hitro dopolni svojo glasbeno, likovno ali kako drugo področje izobrazbe. Vse to tudi terja bolj ali manj odprt sistem izobraževanja pedagoških delavcev, stopnjevanost študija in seveda na nekaterih področjih tudi možnost študija na visoki pedagoški šoli. Vzgojiteljica lahko nekatere stvari študira na razrednem pouku, obratno pa lahko razredni učitelji nekatere probleme spoznajo na oddelku pedagoške akademije, ki naj bi se ukvarjal z izobraževanjem vzgojiteljic. Učitelji in vzgojiteljice, ki bi imeli možnost za interdisciplinarni in dopolnilni študij, bi lahko prinašali v šole in vzgojne ustanove novosti, ustvarjalni nemir in napredek.²⁴

VIII

Od vseh začetkov, ko razmišljamo o strukturi, vlogi in možnostih nove pedagoške akademije, se nam vsiljuje misel, da naj bi ustvarili kar se da prožen, *gibljiv ali fleksibilen sistem* izobraževanja učiteljev in tudi vzgojiteljic. Vsekakor je potrebno zagotoviti vsem temeljito splošno in temeljno izobrazbo, ki je potrebna za poklicno formiranje pedagoškega delavca, na drugi strani pa je treba omogočiti izbiro novih področij, smeri, kombinacij, pa tudi preusmeritev z enega področja študija na drugega brez velikih časovnih izgub in administrativnih zapletljajev. Gre tudi za to, da bi imeli študenti možnost izbire po sposobnostih, nagnjenjih in interesih, da bi se lahko vsak na svoj način uveljavil in si izoblikoval svojo poklicno podobo. Gre tudi za to, da bi bil prehod z ene stopnje študija na drugo višjo brez večjih zapletov. Študij naj bi bil praviloma *stopnjevan* tako, da bi lahko učitelji osnovnih šol pa tudi vzgojiteljice *dosegle na svojem področju celo visoko izobrazbo*. Praviloma naj bi bil študij za vzgojiteljice omogočen na višji stopnji, pozneje pa tudi na visoki. Podobno velja za učitelje osnovnih šol. Znotraj teh stopenj, smeri in struktur pa naj bi izdelovali ustrezne programe, ki bi omogočali izbiro, prehajanje, kombinacije. Tako bi lahko vzgojiteljice hitro in uspešno dopolnjevale izobrazbo na oddelku za razredni pouk in se prilagodile za pouk v nižjih razredih osnovne šole, narobe pa bi se lahko diplomanti oddelka za razredni pouk naglo prilagajali za delo v predšolskih ustanovah. Učitelji predmetnega pouka naj bi imeli možnost za hitro prilagoditev za delo v nižjih razredih in narobe, pa tudi za specialne naloge, ki se bodo porajale v osnovni šoli in v vzgojno-varstvenih ustanovah. Za take fleksibilne oblike študija moramo v programe vnašati veliko »skupne« izobrazbe, ki daje temelje za gradnjo specialnih področij. Odprtost, stopnjevanost, možnosti za specializacijo, fleksibilnost in integriranost študija naj bi omogočile razvoj in napredek sposobnim, delavnim in prizadevnim pedagoškim delavcem, spodbujale naj bi jih k poklicni mobilnosti, k iskanju najustrežnejšega

²⁴ Milan Divjak: Izobraževanje vzgojiteljic na pedagoški akademiji, Maribor 1974, str. 75, tipkopis.

mesta v vzgojnoizobraževalnem sistemu pa tudi v družbi. Na ta način bi bil pedagoški poklic bolj privlačen in zanimiv tudi za bolj zahtevne in sposobne ter perspektivne mlade ljudi, ki so končali srednjo šolo.^{25, 26}

IX

Sistem za izobraževanje pedagoških delavcev pa naj bi bil organiziran tako, da bi omogočil ne le različne usmeritve, specializacijo, interdisciplinarni študij, odprtost in stopnjevanost, temveč tudi *različne oblike*, metode in sredstva študija. Na eni strani naj bi se na takih šolah uveljavljali vsi pozitivni dosežki višjega in visokega šolstva, na drugi strani pa naj bi bila pedagoška, samoupravna in tehnična organiziranost pouka in študija na višku in prilagojena naravi, potrebam in smotrom pedagoške šole. Za zdaj poznamo na obeh akademijah le redne, izredne in dodatne oblike študija, nimamo pa nekaterih drugih oblik, recimo permanentnega študija, skupinskega študija, dopisnega študija, pa tudi ne interdisciplinarnega študija. Delo na klasičnih pedagoških šolah je dokaj ozko usmerjeno, bolj ali manj slabo so razvite novejšie metode. Toda prav na pedagoških šolah naj bi bilo pedagoško delo izredno smotno, organizirano, individualizirano, upoštevali naj bi najnovejša načela visokošolske didaktike in sploh spoznanja, ki naj bi postala sestavina izobrazbe učiteljev. Zlasti naj bi študentom omogočili veliko samostojnega dela, iskanja in uveljavljanja, učili naj bi jih praktične uporabe teoretičnih spoznanj pedagogike, didaktike, psihologije. Pedagoško, študijsko in kulturno ter raziskovalno in razvojno delo na pedagoških šolah naj bi bilo zelo razvito, sodobno, smotno in seveda zato učinkovito. Učitelji pedagoških šol, zlasti metodiki pa tudi vsi drugi strokovnjaki, morajo razvijati stroko, ki jo obravnavajo, obenem pa tudi metode posredovanja, študija. Tako so vsi učitelji akademije tudi oblikovalci visokošolske didaktike, dolžni so iskati nove poti do stroke in študenta. Novo kvaliteto učiteljeve izobrazbe je treba razvijati na modernih vsebinah, na znanosti, na dosežkih kulture in na potrebah družbenega življenja, obenem pa je treba oblikovati tudi nove metode pedagoškega dela.

Pri oblikovanju novega sistema za višje izobraževanje vzgojiteljic je treba začeti z izrednimi in dopolnilnimi oblikami študija. Te je treba razvijati, izpopolnjevati in zbirati izkušnje, formirati učitelje akademije, nato pa bi bilo možno v nekaj letih začeti tudi z rednimi oblikami dela. Podobno velja tudi za študij na drugi stopnji za učitelje. Tudi tu bi morali najprej nekaj let pomagati izrednim študentom, nato pa polagoma uvažati tudi redne oblike študija na drugi stopnji. Seveda pa je treba vse te prehodne oblike študija graditi na temeljito premišljenem in izoblikovanem programu rednega, sistematičnega študija. Podrobno bi morali ob-

²⁵ Janko Plemenitaš: Motivi za izbiro učiteljskega poklica. V.: Posvetovanje o oblikovanju osnovnošolskih učiteljev, Maribor 1970.

²⁶ Osnovne smernice razvoja pedagoške akademije v Mariboru, Maribor 1973, str. 1-8.

delati problematiko permanentnega študija — izpopolnjevanja učiteljev in vzgojiteljic.

Ko govorimo o višjem izobraževanju vzgojiteljic, mislimo predvsem na njihovo *izobraževanje ob delu*. Podobno velja za učitelje, ki bi nadaljevali študij na drugi stopnji. V obeh primerih bi morali ohranяти tesno zvezo med študijem in delom, med teorijo in prakso, v obeh primerih bi moral biti program tako zgrajen, da bi zahteval in omogočal najprej temeljito ovrednotenje, obnovitev in osvežitev teoretičnega znanja, ki so si ga vzgojiteljice dobile na srednji stopnji, učitelji pa v višji šoli, poleg tega pa tudi ovrednotenje, izboljšanje praktičnih izkušenj, ki so si jih pedagoški delavci pridobili v letih prakse. Toda izredni študij bi moral dati še več. Izrednim študentom bi moral omogočiti, da se seznanijo z najnovejšimi spoznanji ustreznih strokovnih in znanstvenih področij, da poglobijo in razširijo teoretično znanje, izobrazbo in tako dosežejo novo, višjo kvaliteto, stopnjo izobrazbe, ki bi jim omogočila boljše, bolj sproščeno, uspešno in zanesljivo delo v šoli, večje zadovoljstvo in možnosti za smotrni individualni študij, torej za permanentno izobraževanje. Obenem pa naj bi učitelji ob delu in študiju tudi napredovali v svojem poklicu, pridobivali pa naj bi si tudi višji, trdnjši in ugodnejši družbeni status. Izobraževanje ob delu je za učitelja značilno, odkar obstaja ta poklic, saj je nemogoče, da se učitelji ne bi izpopolnjevali, toda potrebno bi bilo, da bi imeli dobro organizirane visoke pedagoške šole, ki bi jim omogočale redno, sistematično in trajno rast in razvoj. Zelo bistveno vlogo pri permanentnem izobraževanju učiteljev bi naj imeli specializirani centri, ki so sestavni del pedagoške šole, zlasti center za izobraževalno tehnologijo, center za poklicno usmerjanje, center za permanentno usposabljanje učiteljev in drugi. Ti centri bi razvijali svoja področja, bili bi temelj za pedagoško dejavnost, obenem pa bi omogočali stik s prakso.²⁷

X

Ker naj bi v prihodnje tudi predšolska vzgoja postala del temeljnega vzgojnoizobraževalnega sistema, in naj bi se tesneje povezala s šolsko dobo, bi morali tudi oblikovanje pedagoških delavcev za obe področji skupaj načrtovati. Prišlo naj bi od *tesnejšega povezovanja pri izobraževanju vzgojiteljic in učiteljev osnovne šole*. Ob prejšnjih učiteljiščih in vzgojitelskih šolah, ki so trajale pet let, smo izenačili izobrazbo enih in drugih poklicev. Ko smo reformirali in odpravili učiteljišča, smo predvideli tudi višje izobraževanje vzgojiteljic. To so uresničili v nekaterih delih Jugoslavije, pri nas v Sloveniji pa smo ostali pri starem, kljub nekajletnim prizadevanjem, da bi tudi vzgojiteljicam omogočili višjo izobrazbo. Da pa bi bila stvar še bolj nenavadna, predlagajo nekateri, da bi vzgojiteljice izobraževali le v štiriletnih srednjih šolah, čeprav kažejo potrebe,

²⁷ Milan Divjak: Izobraževanje vzgojiteljic na pedagoški akademiji, str. 127—149.

da bi dvignili izobrazbo učiteljev na visoko stopnjo. Toda prizadevati si moramo, da izobraževanje vzgojiteljic ne bi po trajanju in kvaliteti zaostajalo za izobraževanjem učiteljev. Potrebno je celo, da bi bilo oblikovanje vzgojiteljic boljše, popolnejše, saj je tudi njihovo delo bolj subtilno, odgovorno in zahtevno.²⁸

Problem integracije, ki zadeva izobraževanje vzgojiteljic in učiteljev osnovne šole, je v tem, kako vključiti oddelek za izobraževanje vzgojiteljic, tj. oddelek za predšolsko vzgojo, v celotno strukturo pedagoške akademije, če bi se odločili, da bi akademije prevzele izobraževanje tega kadra. Pri tem gre za vsebinsko, organizacijsko in samoupravno povezovanje. Vzgojiteljice, ki bi delale v starejši skupini, pa tudi v mali šoli, bi morale poznati del problematike razrednega pouka, tj. teorijo in prakso osnovne šole. Prav tako pa naj bi učiteljice-elementarke dobro poznale problematiko predšolske vzgoje, družinsko vzgojo in še marsikaj drugega. Očitno imajo razredni učitelji in vzgojiteljice mnogo skupnega, predvsem morajo oboji dobro poznati otroka in metodiko.

Čeprav na tem mestu ni treba razpravljati o različnih modelih, ki bi bili možni pri oblikovanju višje šole za izobraževanje vzgojiteljic, je za zdaj najbolj racionalno in tudi realno, da bi vzgojiteljice na višji stopnji izobraževali na oddelkih za predšolsko vzgojo na pedagoških akademijah. Pri tem pa bi morali skrbeti, da tak oddelek ne bi bil kak privesek, suha veja, stranska dejavnost, ki bi jo zanemarjali ali pa površno obravnavali, ali pa, da ne bi poskušali takega oddelka izenačiti z oddelkom za razredni pouk. Takemu oddelku je na eni strani potrebna popolna samostojnost, specializiranost v kadrih, programih, opremi, v stilu dela, v pedagoški praksi, v raziskovalnih projektih in drugod, hkrati pa je potrebna tudi plodna povezava z drugimi oddelki pedagoške akademije, zlasti z oddelkom za skupne predmete in z oddelkom za razredni pouk. Oddelek za predšolsko vzgojo bi bil za pedagoško akademijo temeljni oddelek, sledil bi mu oddelek za razredni pouk, za skupne predmete, tesno pa bi se lahko povezoval tudi z oddelki, ki gojijo estetska področja. Gre pač za to, da bi bil oddelek za predšolsko vzgojo zdravo integriran v celotno strukturo pedagoške akademije, da bi vanjo kot celoto vnašal nove vsebine, oblike dela, nove probleme, na drugi strani pa bi vsa akademija prispevala svoje za njegovo krepitev, rast in razvoj. Zlasti pa bi se možnosti oddelka za predšolsko vzgojo povečale, če bi nastajale močne in razvite visoke pedagoške šole.

XI

Ves sistem za izobraževanje vzgojiteljic pa tudi učiteljev moramo izoblikovati tako, da bi bil *učinkovit*. Ne gre le za formalno stran višje izobrazbe vzgojiteljic ali visoke izobrazbe učiteljev, temveč za novo kvali-

²⁸ Milan Divjak: Povezanost med izobraževanjem vzgojiteljic in učiteljev osnovnih šol. Prosvetni delavec, 1975, št. 11, str. 5, št. 12, str. 5.

teto, za vsebinske, organizacijske in druge spremembe, ki morajo nastati, če naj izboljšamo izobraževanje vzgojiteljic in učiteljev. Premajhna učinkovitost akademij se kaže zdaj tako, da premalo vpisanih študentov diplomira in da pri diplomirancih študij traja predolgo. To se pravi, da je treba študij na višji vzgojiteljski šoli vsebinsko tako zasnovati, da ga lahko študentke končajo v določenem roku. Seveda pa je treba ustrezno pripraviti tudi organizacijo študija, materialne možnosti, izboljšati je treba pedagoški proces. Vse to velja tudi za izobraževanje učiteljev, ki kljub dveletni šoli traja poprečno tri leta ali pa še več. Seveda pa ni dovolj, če večina študentov konča študij v rednem roku, potrebna je tudi kvaliteta znanja, izobrazbe, teoretične in praktične priprave, zlasti pa so potrebne delovne in študijske navade, še posebej pa želja in potreba po nadaljnjem samostojnem izobraževanju. Učinkovitost študija in priprave vzgojiteljic ter učiteljev osnovnih šol se naj ne bi kazala predvsem v kvantiteti priučenih informacij, učne snovi, temveč v resnični izobrazbi, v širini pogledov na človeka, posebej na otroka in njegovo vzgojo, na družbo in dogajanja v njej. Za vse to pa je potrebno skrbno vodenje, potrebne so sodobne vsebine in oblike pedagoškega dela na akademiji, sodelovanje med študenti in učitelji akademije, povezovanje šole in študentov z okoljem, s pedagoško stvarnostjo in družbeno prakso, potrebno je tudi intenzivno družbenopolitično in kulturno delovanje študentov.

XII

Končno moramo opozoriti na načelo, ki zahteva, da naj bi tudi vzgojiteljice in učitelji osnovnih šol dobili temeljito teoretično izobrazbo, da naj bi ne ostajali na ravni polizobražencev, ki le izvršujejo navodila strokovnih zavodov, sami pa se ne znajo, ne smejo ali ne morejo odločati. Cilji višje izobrazbe vzgojiteljic bi bili tudi v tem, da bi *poglobili tudi teoretično razgledanost vzgojiteljic, njihovo razumevanje zakonitosti, pojavov*, in v tem, da bi znale analizirati tujo in lastno prakso, jo osmisliti in pokazati različne stopnje samostojnosti in kreativnosti. K tej teoretični razgledanosti spada tudi sposobnost za marksistično analizo stvarnosti, za globlje dojetje zvez med vzgojo in družbo, kulturo in tehnologijo, med ideologijo in stvarnostjo družbenega življenja. Bistveno je pač, da bi prihodnjim vzgojiteljicam in učiteljem osnovnih šol omogočili, da bi si pridobili popolnejšo *teoretično kulturo*, globlje razumevanje pojmov in pojavov, zvez in odnosov, zlasti pa občutljivost za družbena vprašanja, za otroka in njegov psihofizični razvoj. Vsega tega srednja šola ne more dati, ker oblikuje premlade ljudi, pa tudi vsebinsko ne more doseči takšne teoretične globine, kakršno lahko uveljavi višja ali visoka šola. Zaradi tega je zamisel o nižanju izobrazbene ravni vzgojiteljic in učiteljev nevzdržna, nesprejemljiva. Če hočemo dvigniti teoretično raven pedagoških delavcev, jim je treba dati poglobljena spoznanja iz celega kompleksa družbenih ved, ki se neposredno povezujejo in dopolnjujejo s pedagoškimi, psihološkimi in drugimi vedami, zlasti pa s področja kulture. Zlasti pa

jim je treba omogočiti pogled v *metodologijo* ustreznih strok, v zgodovino znanosti in seveda tudi pogled v prihodnost. Poleg tega je treba študente uvajati v praktične prijeme pri raziskovanju različnih manjših problemov, v študij strokovne literature in podobno. Podobne cilje bi morali uveljavljati tudi pri izobraževanju učiteljev na visoki stopnji. Seveda pa lahko pomagajo študentom pri oblikovanju take teoretične kulture le taki učitelji akademij, ki tudi sami iščejo, raziskujejo, znanstveno mislijo. K takim možnostim pedagoške akademije približuje ustanovitev raziskovalnih in razvojnih centrov, ki naj združujejo in organizirajo vsa prizadevanja učiteljev in študentov v tej smeri.²⁹

XIII

Popolnoma pa bi bilo zgrešeno, če bi na višji šoli za izobraževanje vzgojiteljic in pozneje na visoki pedagoški šoli uganjali le strogo teorijo, če bi se izživljali v znanstvenih in podobnih raziskavah, zanemarjali pa bi drugo, tj. praktično plat pripravljanja vzgojiteljic in učiteljev za delo. Če bi bilo tako, bi bili oboji praktično premalo pripravljeni za delo v šoli in v vzgojnih ustanovah, in to bi bila za otroke katastrofa, saj taki pedagoški delavci lahko otrokom več škodujejo kakor koristijo. Ko smo skušali prikazati učiteljev poklicni profil, vsebino in kvalitete njegove izobrazbe in delovne kulture, smo opozorili, da ne smemo prakse, praktične priprave razumeti preozko, da je ne smemo mejiti na hospitacije in nastope ali kaj podobnega, temveč moramo prakso razumeti širše. Na podoben način smo želeli razložiti tudi *praktično pripravljenost vzgojiteljic*, le da smo upoštevali značilnosti njihovega prihodnjega dela. V nobenem primeru ni dovolj nekaj nastopov in hospitacij, nekaj bežnih stikov z otroki, pač pa moramo dolgoročno, tj. ves čas študija omogočiti študentkam in študentom stike z otroki. Daljnovidni učitelji vzgojiteljskih šol in tudi nekaterih pedagoških gimnazij obiskujejo vrtnice in osnovne šole, uvajajo dijake in študente v praktično delo, povezujejo mlade pedagoške delavce z otroškimi društvi in organizacijami. Pri tem jih vodijo tako, da si pridobijo spretnosti in sposobnosti za konkretne stike z otroki. Toda praktično delo poskušajo uvajati tudi na taka področja, kot so družboslovje, pedagogika, didaktika, zlasti pa v metodike. Tako se pokažejo številne priložnosti za praktično lotevanje problemov na podlagi teoretičnih predpostavk in spoznanj. Kljub teoretični poglobitvi mora študij pedagoških področij imeti neko praktičnost, uporabnost, življenjskost, aktualnost, funkcionalnost. Ob tako široki zasnovi prakse pa je treba na višji šoli posebej organizirati nastope in hospitacije v osnovnih šolah in vzgojnovarstvenih ustanovah. Tem namenom bi bilo dobro žrtvovati več časa, kot ga dajemo zdaj, bolj podrobno bi morali izdelati organizacijo pedagoškega — praktičnega usposabljanja vzgojiteljic in učiteljev.

²⁹ Milan Divjak: Naloge sodobnega in bodočega učitelja osnovne šole, Teorija in praksa, št. 4 1974, str. 440—448.

Reforma vsakega, zlasti pa pedagoškega šolstva mora poseči v vsebino, metode in organizacijo dela, pouka, pri čemer bi dali prednost vsebini. Nov sistem je neučinkovit, če ostajamo pri stari vsebini, če zaostajamo za razvojem znanosti in tehnologije in če zanemarjamo potrebe družbenega razvoja. Ko gre za vsebino učiteljskega izobraževanja, se pojavi vprašanje, kako naj iz množice informacij, iz obsežnih znanstvenih področij izbiramo tisto, kar bodo potrebovali bodoči pedagoški delavci, kako naj jih oblikujemo, da bodo sposobni za samoizobraževanje, za stalno iskanje in izpopolnjevanje. Ko razpravljamo o vsebini in metodah izobraževanja učiteljev in drugih pedagoških delavcev, ne mislimo le na različna znanja, spretnosti in podobno, temveč na izobrazbo, ki je dosegla visoko stopnjo *integriranosti, smiselnosti*, določen teoretičen nivo in praktično uporabnost. Oblikovati se morajo spoznanja, ki jih je mogoče uporabiti in dalje razvijati, izpopolniti, poglobljati in ki prispevajo tudi k formiranju stališč ter pogleda na svet in življenje. Oblikovanje učiteljev in vzgojiteljic je subtilen proces, je stvar angažiranega študija, reševanja problemov, iskanja in razmišljanja. Ob površnem, kratkotrajnem, mehničnem in neprizadetem učenju bodoči učitelj slabo dojame resnice, spoznanja, informacije, njegovo vrednostno doživljanje je šibko in površno, zato si oblikuje površen odnos do znanosti, kulture in vrednot, zlasti pa do družbenega življenja. Izobraževanje mora biti hkrati tudi oblikovanje osebnosti, in svetovnega nazora.

Ob zaključku našega razmišljanja o principih ter izhodiščih za reformo učiteljskega izobraževanja bi želeli poudariti, da je oblikovanje pedagoških delavcev zahtevno delo in da je pri tem potrebno imeti pred očmi bistvene *probleme, naloge in cilje*. Gre predvsem za oblikovanje duševno zdravega, razgledanega, idejno zrelega pedagoškega delavca, ki bo znal slediti spremembam, ki bo razmeroma ustvarjalen in produktiven, samostojen, ki bo znal ustvarjati zdravo in pristno avtoriteto, humane medsebojne odnose, ki bo znal premagovati težave in protislovja v sebi in v svojem okolju. Učitelj bo moral reševati dokaj zapletene probleme, obvladati bo moral nove tehnike in metode, zlasti novo izobraževalno tehnologijo in nove vloge, ki ga čakajo v razredu, v organizacijah, v lokalni skupnosti in v družini. Take in podobne lastnosti so zaželenne in potrebne vsakemu razvitemu človeku, vendarle pa jih še bolj želimo pri učitelju, ki bi naj bil umsko, socialno, čustveno in moralno razvita osebnost. V času priprave na pedagoških šolah bi morali zlasti razvijati *spoštovanje do človeka in posebej do otroka, odnos do dela, do kulture, spontanost, samostojnost, široke in žlahtne interese, odpornost proti rasni, nacionalnim, verskim, spolnim in drugim predsodkom*. Seveda se začne skrb za bodočega zdravega človeka že v predšolski dobi, nadaljuje se v času obveznega in srednjega šolanja, potrebna pa je tudi na visokih šolah. Tu razvijamo te pozitivne lastnosti v nove dimenzije in kvalitete, posebej mladim odpiramo poglede v družbo, v človeka, v razvoj in vzgojne ter razvojne zakonitosti posameznika, naroda in celotne človeške skupnosti. S tem se krog izobraževanja odpira v samostojno delo in učenje, v lastno zorenje in iskanje, ki se zlasti pri učitelju nikoli ne zaključi, posebej še zato, ker ima ves čas opraviti z mladimi razvijajočimi se bitji.⁹⁹

⁹⁹ Milan Divjak: Nekaj problemov učiteljeve osebnosti. Naši razgledi, 4. julija 1975, str. 1–2.

IGOR RAVNIKAR

Gospodarsko sodelovanje Slovenije z deželami v razvoju

Usmeritev v ekonomsko sodelovanje z neuvrščeni in državami v razvoju je za neuvrščeno socialistično Jugoslavijo ne samo politični, temveč tudi globji gospodarski interes. To potrjuje tudi dejstvo, da je bilo takrat, ko so recesivna gibanja v svetu ekonomijam številnih držav povzročala nemajhne probleme, prav razširjeno sodelovanje z deželami v razvoju eden glavnih vzvodov za dinamično rast našega gospodarstva, sicer zelo odvisnega od menjave s tujino. Jugoslovansko gospodarstvo je v veliki meri komplementarno z gospodarstvi drugih neuvrščenih in držav v razvoju, kar je, če upoštevamo vzajemne interese, dobra podlaga za opredeljevanje dolgoročnih ciljev naše razvojne politike. Še posebej velja ta ugotovitev za Slovenijo, ki ima dokaj razvito predelovalno industrijo, hkrati pa ji primanjkuje surovin, in je zato eksistenčno navezana na vključevanje v mednarodno delitev dela in razvijanje stalnega gospodarskega sodelovanja z državami v razvoju.

Slovenija zaostaja za drugimi republikami

Dosedanji dosežki Jugoslavije na področju ekonomskega sodelovanja z neuvrščeni in državami v razvoju so pa po vseh ocenah, tako po vsebini kot po obsegu, nezadovoljivi; oziroma zaostajajo za našimi političnimi odnosi s temi državami. Pri tem pa Slovenija še zaostaja za drugimi našimi republikami in pokrajinama, kljub temu, da že lahko govorimo o premikih, vendar pa še ne o preobratu na tem področju.

S poglobljanjem in razširitvijo dosedanjega sodelovanja z neuvrščeni in državami in deželami v razvoju bomo hkrati tudi uresničevali sklepe 5. konference neuvrščenih držav v Colombu glede prihodnjega gospodarskega sodelovanja. Cilji, načini in oblike akcije neuvrščenih za novo mednarodno gospodarsko ureditev, opredeljeni v *Ekonomski deklaraciji* in *Akcijskem programu o gospodarskem sodelovanju* dajejo združenemu delu dolgoročne smeri za delovanje na tem področju.

Prepričanje o nujnosti navezovanja trdnjših in dolgoročnih gospodarskih stikov, še zlasti razvijanja tako imenovanih višjih oblik sodelovanja z državami v razvoju (npr. skupnih posegov, predvsem na področju investicijske gradnje), se vse bolj prebija tudi v slovenskem gospodarstvu. Nadaljnji uspešen razvoj

našega gospodarstva in celotne republike je, kot izhaja tudi iz vseh planskih dokumentov, neposredno povezan z večjim in učinkovitejšim prodorom na tuje trge.

Široko zastavljena akcija daje prve rezultate

Zahvaljujoč široko zastavljeni družbenopolitični in gospodarski akciji, ki teče že nekaj let, predvsem pa organizacijskim pripravam za enotnejši, učinkovitejši in racionalnejši nastop v državah v razvoju, ki jih spodbuja gospodarska zbornica Slovenije, so že doseženi prvi rezultati. Poleg samoupravnega sporazuma o združevanju sredstev za gospodarsko sodelovanje z DVR, ki uspešno deluje že tretje leto, smo lani začeli z ustanavljanjem poslovnih skupnosti — konzorcijev, v katere se samoupravno povezujejo organizacije združenega dela, zainteresirane za usklajen nastop v državah v razvoju. Podpisan je tudi samoupravni sporazum o načinu in pogojih za usklajen nastop pri izvajanju investicijskih del v tujini, s katerim naj bi podpisnice, ki združujejo delo in sredstva, ustvarile temelje za uspešen poslovni nastop v tujini.

Te in druge organizacijske oblike naj bi omogočile slovenskim delovnim organizacijam, da bi s skupnim nastopom lahko prevzemale celotne projekte, da bi bile bolj prodorne in učinkovite pri nastopih v deželah v razvoju in da bi skupno prevzemale tveganja, ki spremljajo takšne posle; tveganja se dostikrat branijo. Pri tem se bodo seveda povezovale z organizacijami združenega dela v celotnem jugoslovanskem gospodarskem prostoru. Storjeni so tudi že prvi koraki v smotrnejšem organiziranju mreže poslovnih enot (podjetij in predstavništev) v državah v razvoju.

Velja omeniti, da v preteklosti ni bila neustrezna samo organiziranost slovenskega gospodarstva, še zlasti glede na njegovo razdrobljenost, ampak je tudi širša družbena skupnost premalo spodbujala delovne organizacije, da bi razvijale trajnejše oblike gospodarskega sodelovanja z neuvrščenimi in državami v razvoju. V tem smislu bo treba tudi v prihodnje dograjevati sistem, predvsem pa sprejemati ustrezne ukrepe tekoče ekonomske politike. Prizadevanja bodo potrebna tudi pri uveljavljanju novih sistemskih zakonov na področju zunanje trgovine, ki bodo predvidoma sprejeti koncem februarja letos in ki bodo odprli še večje možnosti za razširitev sodelovanja z DVR.

Razprave o gospodarskem sodelovanju Slovenije z državami v razvoju

O tem, kje smo zdaj na področju gospodarskega sodelovanja z neuvrščenimi in državami v razvoju in kakšna naj bo smer nadaljnje akcije na tem področju, so v zadnjih dveh mesecih potekale zavzete razprave v naši republiki, tako v okviru gospodarske zbornice in v združenem delu, kot v raznih republiških organih. Sklep teh razprav je bilo posvetovanje predstavnikov organizacij združenega dela (7. februarja), ki ga je organizirala zbornica. Podlaga za razpravo je bilo poročilo, pripravila ga je Gospodarska zbornica Slovenije, ki zajema organiziranost našega gospodarstva za sodelovanje v državah v razvoju, združevanje dela in sredstev v te namene, mrežo poslovnih enot v DVR, blagovno menjavo in druge oblike sodelovanja Slovenije s temi državami, kakor tudi naloge, ki nas v prihodnje čakajo na tem področju.

Hkrati je dala zbornica v obravnavo tudi predloge in sklepe za razširitev programa gospodarskega sodelovanja z državami v razvoju, ki so ga udeleženci posvetovanja v celoti podprli. Izhodišča za oceno in analizo dosežene stopnje gospodarskega sodelovanja z neuvrščeni in državami v razvoju so bile naloge, opredeljene v resoluciji skupščine SR Slovenije o ekonomskih stikih SRS z deželami v razvoju sprejete marca leta 1975, kakor tudi sklepi, stališča in obveznosti, ki izhajajo iz dokumentov Colomba. Nekatere naloge glede tega sodelovanja pa razčlenjuje tudi resolucija o družbenoekonomski politiki za leto 1976.

Iz vseh teh dokumentov izhaja vrsta nalog, ki jih mora opraviti gospodarska zbornica Slovenije, kot asociacija združenega dela. Gre predvsem za naloge na področju organiziranosti, povezovanja gospodarstva za učinkovitejši, skladnejši nastop v deželah v razvoju, za združevanje dela in sredstev ter za spreminjanje regionalne usmerjenosti zunanjetrgovinske menjave Slovenije in organizacijo mreže poslovnih enot v tujini. Pomembne naloge ima zbornica tudi na področju informiranosti gospodarstva, kakor tudi glede delovanja sistema in ukrepov tekoče ekonomske politike, v sodelovanju z republiškimi upravnimi organi.

Dejavnost za boljšo organiziranost gospodarstva

V letu 1975 je zbornica na podlagi programa (Organiziranost gospodarstva za sodelovanje z deželami v razvoju) začela konkretno akcijo za boljšo organiziranost gospodarstva za sodelovanje z deželami v razvoju na podlagi samoupravnega sporazumevanja in dogovarjanja. Namen tega sporazumevanja je postaviti temelje povezovanja zainteresiranih organizacij združenega dela, ki poslujejo na nekih določenih trgih oziroma, ki imajo perspektivo, da pričnejo sodelovati s posameznimi državami. Samoupravna organiziranost na domačem trgu naj omogoči ustanavljanje skupnih poslovnih enot (podjetij ali predstavništev) v deželah v razvoju oziroma večje preusmerjanje poslovnih enot v tujini v DVR.

Rezultat takih sporazumevanj naj bi bile poslovne skupnosti, ki omogočajo širšo in koncentrirano ponudbo blaga, povezujejo take ponudbe z možnostmi nakupa in so širša platforma za vzpostavljanje trajnih višjih oblik gospodarskega sodelovanja, za skupna vlaganja v industrializacijo dežel v razvoju, poleg tega pa omogočajo lažje ustvarjanje dolgoročnih povezav za neposredno preskrbo naše industrije s surovinami iz teh dežel. Pri tem gre seveda tudi za cenejše in racionalnejše poslovanje ter možnosti skupnega koriščenja kvalificiranih delegatov v poslovnih enotah v DVR. Tako povezovanje omogoča tudi učinkovitejše vključevanje v skupne akcije v jugoslovanskem merilu.

Vse oblike predvidenega skupnega nastopa so na eni strani odprte vsaki delovni organizaciji v Jugoslaviji, na drugi strani pa se vključujejo v občasno (za konkretne posle) ali trajno sodelovanje z drugimi posameznimi, širšimi ali integriranimi, organizacijami v Jugoslaviji, ali kot partnerji tujih firm, kadar pride do takih poslovnih povezav (npr. pri investicijskih delih). Vključujejo se v organe v gospodarski zbornici Slovenije in gospodarski zbornici Jugoslavije, zlasti pa bodo usklajeno sodelovale v regionalnih sekcijah v GZJ. Poslovne skupnosti se vključujejo v delo meddržavnih mešanih komitejev za dežele v razvoju, katerih delo je pomemben vir za nove poslovne možnosti.

Ustanovljenih prvih pet konzorcijev za usklajen nastop v DVR

V začetku leta 1976 je zbornica Slovenije dala pobudo za poslovno povezovanje v konzorcije za gospodarsko sodelovanje z deželami v razvoju ter pri tem ponudila svojo organizacijsko in strokovno pomoč. Sestavili so tudi prioritetni vrstni red držav, kjer obstajajo najboljše možnosti za povečanje menjave in drugih oblik sodelovanja. V prvo prioriteto so bili uvrščeni: Kuvait in druge štiri države v arabskem zalivu, Libija, Nigerija, države Vzhodne Afrike, Irak, Iran, Egipt, Alžirija, Indija, Malezija, CAR, Zambija, Venezuela in Kolumbija. Hkrati je treba težiti k razširitvi članstva že obstoječih konzorcijev, vzporedno s tem pa utrjevati njihovo vlogo. Že ustanovljeni konzorciji še niso vsi v polni meri zaživel, pri sedanjem sporazumevanju za ustanavljanje nadaljnjih konzorcijev pa se kažejo različne težave, nemalokdaj tudi objektivne (npr. pomanjkanje kadrov), kar zavira njihovo hitrejšo realizacijo.

Programi poslovne usmerjenosti in vključevanje v razvojne načrte DVR

Med poslovnimi načeli, na katerih temeljijo samoupravni sporazumi o ustanavljanju konzorcijev, velja omeniti komplementarnost organizacij združenega dela, ki stopajo v konzorcijski sporazum, delitev izvoznega in uvoznega programa, skupno poslovno koriščenje možnosti, ki jih ustvarja uvoz enega člana poslovne skupnosti za omogočanje izvoza drugega člana. Vsa ta in druga poslovna načela naj bi bila konkretizirana v vsakoletnih skupnih programih izvoza in uvoza in realizirana v okviru dogovorjene skupne poslovne politike. Zato je tudi nujno, da konzorciji čim prej izdelajo konkretne programe za svojo poslovno usmerjenost, zlasti pa še za vključevanje v razvojne programe ustreznih držav do konca sedanjega srednjeročnega planskega obdobja. Pri tem naj bi se udeleženske te skupnosti med drugim stalno povezovale tudi s Centrom za proučevanje sodelovanja z DVR, da zanje opravlja raziskovanje ustreznih trgov in njihovih razvojnih programov.

Za uspešen prodor na trge držav v razvoju je potrebna stalna navzočnost organizacij združenega dela v teh državah. Kako je taka stalna navzočnost draga, celo kadar gre za skupen nastop, kaže podatek, da bo predvidena organizacija konzorcijev in ustreznih skupnih poslovnih enot v tujini potrebovala okoli 500 milijonov kvalitetnih sredstev za začetna osnovna sredstva, skupni letni stroški pa bodo dosegli skoraj 20 milijonov dinarjev. Odtod izvira tudi potreba tesne povezave takega organiziranega nastopa s sredstvi združenimi na podlagi samoupravnega sporazuma o združevanju sredstev za gospodarsko sodelovanje z DVR.

Samoupravno sporazumevanje o nastopu pri izvajanju investicijskih del

Hkrati s pripravami za ustanavljanje konzorcijev je stekla tudi akcija za samoupravno sporazumevanje o načinih in pogojih za usklajen nastop pri izvajanju investicijskih del v tujini. V smislu zakona o prometu blaga in storitev s tujino zajemajo investicijska dela consulting, projektiranje, raziskave, gradbena, rudarska, geološka in podobna dela, montažerstvo, izgradnjo kompletnih objektov in dobavo opreme za take objekte, puščanje v obratovanje, nadzor in podobno.

Samoupravni sporazum, ki ga je do konca spetembra 1976 podpisalo 31 OZD, od teh 7 SOZD s 56 delovnimi organizacijami, zajema torej tudi prenos tehnologije in inženiring oziroma objekte od projektiranja do izgradnje »na ključ«. S tem sporazumom podpisnice urejajo način nastopanja pri izvajanju investicijskih del v tujini, koordiniranje tega nastopa, in določajo organe za izvajanje sporazuma. Investicijska dela v tujini bodo podpisnice opravljale po načelu specializacije in delitve dela v okviru svojega predmeta poslovanja. Usklajevale bodo svoje razvojne programe in proizvodne plane za tisti del kapacitet, ki so ga namenile za izvoz, oblikovale skupno poslovno politiko in usmerjale ta del svojih gospodarskih potencialov na posamezne vrste objektov in na posamezne trge.

Za nosilca obvez akvizicije poslov in realizacije del določa sporazum razne oblike (predstavništvo, konzorcij, skupni ponudnik in skupni prevzemnik obvez). Predvideno je tudi sodelovanje s konzorciji za skupen nastop v posameznih državah v razvoju. Tudi ta sporazum je odprt za vse OZD v Jugoslaviji. Podpisnice se bodo povezovale s sorodnimi jugoslovanskimi organizacijami združenega dela in grupacijami in sodelovale z njimi pri teh poslih. Smernice za poslovno politiko podpisnic sporazuma pri nastopanju v tujini urejajo zlasti možnosti za transfer tehnologije, kot možne oblike tega transferja pa priporočajo projektni inženiring in consulting ter kompleksni inženiring. Podpisnice menijo, da vprašanje izvajanja investicijskih del v tujini v obstoječih predpisih in v tistih, ki se pripravljajo, ni ustrezno in celostno urejeno. Zato bodo na vseh ravneh skušale uveljaviti ustrezna stališča in rešitve.

Pregled investicijskih del, ki jih izvajajo jugoslovanske OZD v tujini, govori o tem, da je delež Slovenije pri teh delih zelo majhen, še zlasti v deželah v razvoju. Ta se giblje od nič odstotkov v letu 1973 in 1974 do 6,9 odstotka v letu 1975 in 6,2 odstotka v letu 1976. (Delež jugoslovanskih OZD pri investicijskih delih v DVR pa znaša od 15,2 do 21,4 odstotka od skupno izvršenih del v tujini.) Nekoliko ugodnejše je stanje glede izvoza opreme.

Po sprejetju skupščinske resolucije in akcij gospodarske zbornice Slovenije so OZD, zlasti tiste, ki se ukvarjajo z inženiring posli in pripravo ponudb za dela v tujini, zelo povečale svojo aktivnost pri akviziciji poslov. Tako je bilo v letu 1975 oddanih ponudb za investicijska dela v DVR v vrednosti skoraj 2,5 milijard dolarjev, žal pa je bil rezultat teh prizadevanj minimalen. Zaradi visokih stroškov pri pripravi ponudb za investicijska dela, še zlasti, ker so navadno ponudbe neuspešne, organizacije združenega dela vse pogostejše nastopajo na trgih DVR s firmami iz zahodnih ali vzhodnih držav. Trenutno je aktivnost slovenskih organizacij združenega dela, zainteresiranih za izvajanje investicijskih del v DVR, usmerjena v 14 držav Afrike, 8 držav Azije in 3 države Latinske Amerike.

Omrežje poslovnih enot v DVR

V zadnjih nekaj letih je opaziti tudi večje angažiranje naših organizacij združenega dela pri ustanavljanju mešanih podjetij v deželah v razvoju, npr. v gradbeništvu, lesni, kovinski in tekstilni industriji, farmacevtiki in kmetijstvu. Sicer pa je analiza obstoječe mreže poslovnih enot (podjetij in predstavništev) v deželah v razvoju pokazala, da glede teh dežel še vedno zaostajamo v pri-

merjavi z mrežo v tujini nasploh. Na koncu septembra 1976 je delovalo v tujini skupno 160 poslovnih enot slovenskih organizacij združenega dela, od tega 87 lastnih ali mešanih podjetij in 73 stalnih predstavništev. V deželah v razvoju pa je bilo od tega le 13 lastnih ali mešanih podjetij in 16 stalnih predstavništev, kar pomeni, približno 18 % celotne mreže. Poleg tega pa je pomembna tudi ugotovitev, da se je v dolgoročne naložbe za preskrbo s surovinami doslej usmerilo zelo malo organizacij združenega dela. Proizvajalna podjetja v DVR imajo le Slovenijales (CAR), Emona (CAR) in Intertrade (Madras). Pri naložbah v industrijsko dejavnost v deželah v razvoju pa so angažirane le štiri OZD s petimi podjetji (Iskra v Venezueli in Ekvadorju, Jugotekstil v Keniji, Krka v Keniji in Tomos v Gani). V zaključni fazi so pripravljala dela za naložbe Mebla v Egiptu, Lesnine v Tuniziji in v Slonokoščeni obali ter Leka v CAR. Pri skoraj vseh teh naložbah sodelujejo OZD z ustanovnimi deleži s krediti iz sredstev, združenih na podlagi samoupravnega sporazuma.

Nov impulz omrežju v državah v razvoju bodo gotovo dali konzorciji, ki že ustanavljajo nove skupne poslovne enote v teh državah (npr. Kuvait in druge države arabskega zaliva prek Metalke), ali pa bodo razširili obstoječe (Yugoniger — Tehnoimpex v Nigeriji, SMELT v Libiji, Aprimex-Emona v Keniji). Predvideno je pa tudi preusmerjanje hipertrofiranega in preveč uvoznega naravnega omrežja v razvitih zahodnih državah v dežele v razvoju, k čemur bo prispeval tudi nov sistem ekonomskih odnosov s tujino. (Ta med drugim postavlja zahtevo, da naša trgovinska podjetja v tujini opravljajo, razen v DVR, več kot polovico prometa z izvozom jugoslovanskega blaga.)

Značilnosti blagovne menjave

V blagovni menjavi z državami v razvoju Slovenija še vedno zaostaja v primerjavi z drugimi republikami in pokrajinama, čeprav se je lansko leto začela širša ekspanzija na tem področju. Jugoslavija je v letu 1975 realizirala v državah v razvoju 16,8 % svojega celotnega izvoza, Slovenija pa le 8,8 %. Tako je udeležba Slovenije v izvozu cele Jugoslavije v DVR dosegla 9,8 %, medtem ko naša republika sicer tradicionalno realizira okoli 18,5 % celotnega jugoslovanskega izvoza. Podobna oziroma še bolj neugodna so gibanja na strani uvoza. Jugoslavija je npr. v času od 1971 do 1975 uvažala iz držav v razvoju 14,2 % vsega uvoženega blaga. Slovenija pa komaj 4,8 %. Ta slika sicer ni popolna, ker je znaten del uvoza iz DVR surova nafta, ki v podatkih uvoza Slovenije ni zajeta, kljub temu pa je udeležba naše republike v celotnem jugoslovanskem uvozu iz teh držav premajhna. To so tudi posebej poudarili v sedanjih razpravah o gospodarskem sodelovanju Slovenije z DVR, saj je na nekaterih trgih naš premajhen uvoz že ovira za razširitev medsebojnega sodelovanja.

Ena izmed značilnosti blagovne menjave Slovenije (podobno velja tudi za vso Jugoslavijo) je, da na samo 20 DVR prihaja skoraj 92 % izvoza in prek 91 % uvoza. Sicer pa imamo razvito blagovno menjavo s 116 državami v razvoju. Te ugotovitve pomenijo, da čakajo naše gospodarstvo še velike naloge, za prospekcijsko ustreznih novih trgov; to je pospešeno mogoče doseči edino s povezovanjem, združevanjem dela in sredstev ter dogovorno delitvijo trgov. Hkrati pa je seveda treba izdelati sistem, ukrepe in med drugim tudi finančne

instrumente (olajšave, kreditno politiko, vprašanja tveganja), od katerih je odvisno celotno sodelovanje s temi državami. Združeno delo se bo moralo v sedanjem srednjeročnem obdobju trdno spoprijeti s cilji, opredeljenimi v pripravljenem družbenem dogovoru o razvoju zunanje trgovinske menjave, izboljšanju njene regionalne strukture ter racionalnem nadomeščanju uvoza za čas med 1976—1980, dogovoru, ki predvideva, da bo ob koncu tega obdobja udeležba DVR v regionalni strukturi slovenskega izvoza dosegla 18 %. To pa pomeni, da bo morala biti poprečna letna stopnja rasti izvoza v te države 24 %, kar je vsekakor zelo zahtevna naloga.

Pomembnost vsestranskega tekočega informiranja gospodarstva

Tako v gradivih, ki jih je pripravila gospodarska zbornica Slovenije, kot v vseh razpravah o nadaljnjih smereh in programu gospodarskega sodelovanja naše republike z državami v razvoju je bila posebej poudarjena vloga informiranja gospodarstva. Poleg stalnih predstavnikov, ki jih imajo že same organizacije združenega dela ali njihove skupnosti v DVR, je nujno, da izpopolnimo stalni sistem obveščanja o možnostih nastopa našega gospodarstva na teh trgih (npr. predstavniki Ljubljanske banke).

Gospodarski zbornici Jugoslavije bodo tudi predlagali, da sproti daje na razpolago poročila in druge informacije, ki jih iz teh dežel pošiljajo stalni predstavniki GZJ; v takšen informacijski sistem naj bi tudi vključili gospodarska poročila in dnevne operativne gospodarske informacije, ki jih dostavlja mreža naših diplomatsko-konzularnih predstavništev v tujini. Zagotoviti si je treba tudi povratne informacije, vse informacije pa morajo biti na razpolago združenemu delu. V tem smislu bodo v zbornici Slovenije pripravili predlog za koncept o uspostavljanju in organiziranju ustrezne stalne službe poslovnih informacij.

Sistem in ukrepi tekoče ekonomske politike

Vsi ugotavljamo, da bodo pri nadaljnjem povečevanju obsega gospodarskega sodelovanja z državami v razvoju vedno močnejše stopala v ospredje številna vprašanja, ki zadevajo sistem in mere tekoče ekonomske politike. Zato bo gospodarska zbornica Slovenije predlagala izvršnemu svetu skupščine SRS, da v okviru federacije intenzivira svoja zavzemanja za konsistenten sistem in ukrepe tekoče ekonomske politike na podlagi predlogov, ki jih zajema obravnavano poročilo. To zlasti velja za sistemske rešitve, ki naj ustvarijo stabilnost in varnost naložb, spodbujajo vlaganja v države v razvoju, bodisi v njihovo industrijo bodisi v skupno eksploatacijo surovin, pa tudi vplivajo na sklepanje dolgoročnih aranžmajev po stabilnih cenah, količinah in neposrednih poteh komercializacije s temi državami. Nujno je, da uvoz tako pridobljenih primarnih surovin postavimo na dolgoročne temelje in ga odtrgamo od sedanjega tržno-borznega načina nabave. Podlaga za tako izdelan sistem ni samo v naših neposrednih interesih, temveč izvira tudi iz sklepov in stališč, sprejetih v Colombu, ki so mednarodna obveza za neuvrčenost.

Iz istih razlogov je treba iskati in izpolnjevati tudi sistemske rešitve v okviru same Slovenije.

NAJDAN PAŠIČ

Socialistična demokracija in družbena osvoboditev dela

Protislovni zgodovinski proces preobrazbe delavskega razreda v osnovni subjekt političnega sistema

Socialistična preobrazba družbe predpostavlja in zahteva demokratizacijo političnih odnosov in institucij, kakršne ni uresničila in ni mogla uresničiti nobena razredna družba v zgodovini. Ta temeljna postavka marksistične politične teorije logično izhaja iz samega razumevanja bistva socializma kot procesa družbene osvoboditve dela.

Če mora biti osvoboditev delavskega razreda, kakor je pisal Marx, res »delo samega delavskega razreda«, potem je demokracija — in to najširša ple-

V tej številki *Teorije in prakse* nadaljujemo z objavljanjem prispevkov mednarodne tribune *Socializem v sodobnem svetu* (Cavtat 1976). V prejšnji številki smo poleg uvodne predstavitev posvetovanja bralce seznanili s prispevki, ki so utemeljevali potrebo po takšnih srečanjih (Dušan Popović), razmišljanje o različnih teoretičnih pogledih na socialistično revolucijo (Vjekoslav Mikecin), razpravo o problemih blagovne proizvodnje v socializmu (Miladin Korać), razgrnili sestavine ideologije antikolonialne revolucije (Stane Južnič), predstavili nekatere aktualne vidike socializma v Južni Evropi (Jean-Pierre Chevenement — Pariz), pogled na probleme socializma v LR Kongo (Ololo Gaston — Brazaville), ter analizo razmerja med problemom socializma in demokracije v razvitih kapitalističnih deželah (Lucio Libertini — Rim). Tudi sestavki, ki sledijo, sicer ne zerpajo v celoti vseh idej, ki so jih na posvetovanju prezentirali številni tuji in domači udeleženci, vendar nudijo širše možnosti za vpogled v različne tokove sodobnega socializma. V prispevkih Vladimirja Bakarića, Božidarja Debenjaka, Ivana Kristana, Najdana Pašića, Stipeta Šuvarja najdemo kljub različnim poudarkom napor, da razmišljajo o socializmu z gledišča Marxove osvoboditve dela in samoupravljanja, kot se predvsem uresničuje v jugoslovanski družbi. G. N. Volkov iz Moskve izraža poglede, ki so značilni za sovjetski pristop k vprašanju delavskega razreda v sodobni sovjetski družbi, ki jo označuje kot »razvito socialistično družbo«. Emmanuel Arghiri iz Pariza dokaj pesimistično razmišlja o perspektivah socializma v razvitih kapitalističnih deželah in je še posebno skeptičen glede revolucionarnega potenciala delavskega razreda v teh družbah. To tezo in podobne trditve, ki jih često srečujemo v socialističnem gibanju v kapitalističnih deželah, skuša argumentirano ovreči v svojem prispevku Branko Pribičević. Medtem ko Lelilo Basso iz Rima razmišlja o socialistični naravi antikolonialne in antiimperialistične revolucije, pa Aleksandar Grlićkov razgrinja bistvene razsežnosti sodobne strategije boja za socializem.

Pozoren bralec bo lahko ugotovil različne pristope k problemu sodobnega socializma, zlasti glede delavskega razreda v njem, kar se je na posvetovanju včasih izrazilo tudi v polemičnih oblikah (na primer med Mikecinom in Volkovim, Pribičevićem in Arghirijem itn.).

Prispevek smo razvrstili v dve skupini glede na to, ali so bili predloženi kot referati ali pa gre za diskusijske prispevke (B. Pribičević je svojo diskusijo za objavo bistveno razširil). — *Opomba uredništva.*

bejska demokracija — bistvena politična predpostavka za graditev družbe, v kateri se brišejo razredne razlike in zginja razdelitev na vladajoče in vladane.

V tem smislu moramo razlagati tudi drugo poglavitno Marxovo misel, misel, ki je prav tako zapisana v splošnem statutu mednarodnega delavskega združenja, da je namreč »ekonomska osvoboditev delavskega razreda veliki cilj kateremu moramo kot sredstvo podrediti vsako politično gibanje«.

Napredni pomen in nujnost boja za čim doslednejšo demokratizacijo politične organizacije družbe sta v tem, da samo najširša demokracija, ki presega omejenosti meščanskih političnopredstaviških institucij, omogoča, da se delavski razred konstituira v enotno politično moč, ki neposredno in odločilno vpliva na smer in vsebino državne politike.

V zgodovinski epohi, katere osnovna značilnost je boj za družbeno osvoboditev dela, je demokracija *življenjski razredni interes delavcev*, ne pa zunaj zgodovinski, razredno nevtralen sistem institucij, ki zagotavlja abstraktno in v bistvu lažno enakopravnost vseh interesov. V tem je bistvena razlika v razumevanju demokracije med revolucionarnim marksizmom in raznimi liberalno-meščanskimi in malomeščanskimi teorijami in koncepcijami.¹

»... prvi korak v delavski revoluciji (je) v tem, da proletariat postane vladajoči razred, da se izbojuje demokracija.«

Tako Marx in Engels že v Komunističnem manifestu enačita »to, da proletariat postane vladajoči razred,« in »to, da se izbojuje demokracija«: drugo je pogoj in sredstvo, da se uresniči prvo.

Toda to, da razred mezdnih delavcev postane dominantna družbena sila, je — kakor nam kažejo zgodovinske skušnje — kar najbolj zapleten in protisloven zgodovinski proces, ki v celotni sodobnosti revolucionarno pretresa ves svet in najgloblje posega na vsa področja človekovega družbenega obstoja. Tudi delavski razred, ta osnovna realna sila družbenozgodovinskega napredka v sodobni družbi, je sam proizvod zgodovinskega razvoja in ga zato nujno specifično opredeljuje vsaka etapa v razvoju celotne družbene strukture. Tu ne gre za kakšno mistično in transcendentno moč v človeški zgodovini niti za zunanji izraz kakšne absolutne ideje, ki bi se skrivala efemernim naličjem materialnega sveta, pač pa gre za izkoriščen družbeni razred, ki z močjo naravne nujnosti nastaja in se razvija prav iz objektivnih materialnih življenjskih razmer kapitalistične družbe kot konstitutivni element kapitalistične družbe in hkrati kot njena negacija.

Revolucionarne lastnosti delavskega razreda, velikanska potencialna moč družbenega prevrata, ki se skriva v njem, niso kakšne vrojene lastnosti tega razreda, lastnosti, ki bi mu bile dane vnaprej in za zmerom, pač pa izražajo dejstvo, da objektivni življenjski položaj tega razreda določa, da se dolgoročni, zgodovinski interesi proletariata, ki se lahko osvobodi svojega podrejenega družbenega položaja le tako, da odpravi privatno lastnino in na njej temelječi sistem mezdnih odnosov, ujemajo s splošnimi potrebami družbenega razvoja, ki so povezane z radikalno razrešitvijo nasprotja med družbeno naravo sodobne industrijske proizvodnje in privatnim (in državnim) kapitalističnim pod-

¹ »Pojem demokracije,« pravi Engels v pismu Berensteinu, »se spremeni vsakokrat, kadar se spremeni demos (ljudstvo), in zato nam ta pojem ne pomaga niti za korak naprej. Po mojem bi morali reči takole: proletariatu so za osvajanje oblasti tudi potrebne demokratske oblike samo kot sredstvo. Če se torej nekdo zavzema za demokracijo kot za cilj, potem se mora opirati na kmete in malomeščane...«

rejanjem celotne proizvodnje in razdelitve in ustvarjanju profita in reproduciranja družbene dominacije kapitala.

Socializem se iz utopistične filantropske vizije preobrazi v znanstveno utemeljeno projekcijo in v program revolucionarne spremembe osnovnih družbenih odnosov s tem, da se spremeni sama podlaga boja za njegovo uresničitev. Glavni dejavnik, s katerim računamo v tem boju, ni več razsvetljevalna dejavnost pojasnjevanja in moralnega prevzganja, s katero naj bi oblastnike in privilegirane sloje prepričali, da se odrečejo svojih privilegijev v korist izkoriščanih množic. Marksizem boj za socializem s področja socialne utopije prenese na področje znanstvenega predvidevanja in realne politike s tem, da odkriva tiste mogočne moči zgodovinske negacije obstoječega stanja, moči, ki nastajajo iz samih objektivnih materialnih razmer človekovega družbenega obstoja in ki se v praksi nenehnega spopadanja izkoriščevalcev in izkoriščanih preobrazajo v trajne dejavnike revolucionarne akcije.

Gre za dolgoročne, zgodovinske interese proletariata — tistega družbenega razreda, ki je glavni steber sodobnih proizvodnih sil, ki jih je ustvaril in hkrati zaslužil kapitalistični proizvodni način. Glavna gibalna sila zgodovinske preobrazbe družbe so prav interesi tega razreda, ki ga njegov celotni življenjski položaj že vnaprej določa, da je grobar stare družbe in zidar nove.

Osrednje vprašanje celotne strategije boja za socializem v nacionalnih in internacionalnih razmerah postane to, kako osvoboditi, kako maksimalno aktivirati to temeljno moč družbenega napredka. Z iskanjem adekvatnega odgovora, ki bi ustrezal konkretnim zgodovinskim razmeram, so se ukvarjali Marx in marskisti v vseh razmišljanjih o oblikah organiziranja delavskega gibanja in o najustreznejših oblikah političnega sistema.

O pogojih in poteh »preobrazbe proletariata v vladajoči razred«

Že v Komunističnem manifestu je dal Marx dragocene elemente za odgovor na vprašanje, kako doseči, da zgodovinski interesi delavskega razreda postanejo odločilni dejavnik, gibalna in usmerjevalna sila celotnega družbenega razvoja.

V družbi razredne delitve in izkoriščanja — vse dokler se v katerikoli obliki mezdnih odnosov ohranja ločitev delavcev od sredstev in rezultatov dela — ostajajo dolgoročni, zgodovinski interesi delavskega razreda (utemeljeni v objektivnih zakonitostih in nujnostih podružbljanja proizvodnje) prikriti, zatrti in zadušeni s protislovji realnega družbenega položaja samega delavskega razreda v konkretnih zgodovinskih razmerah. Proti temu, da bi proletariatski postal enotna družbenopolitična sila, deluje v kapitalističnih razmerah (pa tudi v celotnem prehodnem obdobju) vrsta dejavnikov, ki se glede na splošne okoliščine in glede na odnose med razrednimi silami uveljavljajo z različno močjo in intenzivnostjo; ti dejavniki so npr.: blagovno-denarni odnosi, v katerih je tudi delovna sila blago, zaradi česar »organizacijo proletarcev v razred... vsak hip znova razbija konkurenca med samimi delavci«;² odzemanje presežnega dela proizvajalcem, zaradi česar je delavski razred brez številnih materialnih in kulturnih pridobitev družbenega napredka; politični sistem, v kate-

² Komunistični manifest v: K. Marx, F. Engels, Izbrana dela, CZ, II., Ljubljana 1971, str. 599.

rem se vzdržuje podvojenost na »javno oblast« in družbo, zaradi česar birokracija ohranja monopol predstavljanja »splošnih družbenih interesov« na škodo delavskega razreda.

Če naj se delavski razred zares »preobrazi v vladajoči razred« in s tem odpre pota za svojo celotno družbeno emancipacijo, je treba premagati vse naštete dejavnike in še druge dejavnike, ki delujejo proti tem prizadevanjem. To je mogoče doseči samo s sredstvi političnega organiziranja in političnega boja, in delavski razred mora poseči po tem orožju.

Izhodišče in glavna tema v vseh Marxovih razmišljanjih o političnem organiziranju proletariata in o ustroju države in politične oblasti v prihodnji socialistični družbi je prav vprašanje, s katerimi političnimi sredstvi in kako osvoboditi zgodovinski interes delavskega razreda kot temeljno integrirajočo revolucionarno silo družbenega gibanja k socializmu. Marx v komunističnem manifestu poudarja dva momenta, ki sta odločilnega pomena za politični boj delavcev:

prvič, delavski razred nujno potrebuje politično in idejno avantgardo — svojo politično stranko, ki se dvigne do spoznanja o splošnih pogojih boja za družbeno osvoboditev dela in ki v spletu posebnih interesov zastopa splošne, zgodovinske interese razreda kot celote;

drugič, delavski razred mora nujno osvojiti politično oblast in vzpostaviti svojo politično dominacijo, to je, takšno demokracijo, ki bi delavski razred varovala pred tem, da bi se moč birokracije osamosvojila, in bi hkrati omogočala, da se njen razredni interes prizna in politično zavaruje kot splošni družbeni interes.

Oblike političnega organiziranja delavskega razreda in njegov odnos do obstoječega sistema političnih institucij morajo v vsaki etapi in vsaki deželi ustrezati potrebam, ki izhajajo iz protislovij konkretnega družbenega položaja proletariata in z njim povezanih osnovnih izkoriščanih množic. To je trajni zakon političnega organiziranja delavskega razreda, vse dokler je to organiziranje nujna in bistvena komponenta boja za družbeno osvoboditev dela.

Strategije »različnih poti« in njihov skupni imenovalec

Razred mezdnih delavcev je zgodovinski proizvod in del obstoječega sistema, v katerem ta razred nosi glavno breme proizvodnega dela. Ta sistem določa materialne pogoje njegovega obstoja, spodbude njegovih spontanih reakcij in motive vsakdanjega vedenja, proces formiranja njegove razredne zavesti, ki je pod nenehnim pritiskom celotne ideologije in vrednostnih sistemov vladajočih razredov. Delavski razred se mora za svoje vsakdanje interese »zdati in tu«, za svoj »vsakdanji kruh« bojevati v sklopu obstoječega sistema, s pogoji, ki jih vsiljuje ta sistem, in s sredstvi, ki jih ta sistem dopušča. To določa vsebino in domet boja za vsakdanje interese delavskega razreda v celoti in njegovih posameznih delov, boja za poboljšanje in spreminjanje njegovega položaja v samem sistemu.

Toda delavski razred je tudi zgodovinska sila negacije obstoječega reda. Njegovo proizvodno delo, ki se nenehno in nezadržno povezuje in podružblja v vse širših razsežnostih, je v nepomirljivem nasprotju z njegovim mezdni položajem; prav k odpravi tega položaja delavski razred zakonito teži. Njegov zgodovinski interes tako postaja glavni družbeni in politični izraz objektivnih

zgodovinskih težnjah negiranja obstoječega reda, spodbijanja njegovih zakonitosti in odpravljanja njegovih glavnih institucij.

Iz dvojnosti objektivnega položaja delavskega razreda izhaja zapletena dialektična povezanost in razdeljenost neposrednih in zgodovinskih, posebnih in splošnih interesov delavskega razreda, njegovih spontanih gibanj in oblik razredne samodejavnosti in njegove organizirane in zavestno usmerjene revolucionarne akcije.

Temeljni namen političnega organiziranja delavskega razreda, boja za oblast in »osvojitve demokracije« je osvobajanje revolucionarnih sil in potenc negacije razredne družbe. To je hkrati tudi merilo za naprednost in demokratičnost vsake konkretne oblike razredno-političnega organiziranja, vsake metode boja, vsake institucionalne strukture političnega sistema v celoti.

Boj za socializem ima nujno politično obliko in poteka s političnimi sredstvi. Zato sta politično organiziranje in »osvajanje demokracije« stalna potreba delavskega razreda in vseh socialistično opredeljenih družbenih sil. Vendar pa se konkretna vsebina te potrebe spreminja glede na okoliščine in razmere razrednega boja, ki so v posameznih fazah zgodovinskega razvoja in v različnih deželah in delih sveta nujno različne (še posebej tedaj, ko družbeno gibanje k socializmu postane proces v svetovnih merilih).

V vseh oblikah političnega organiziranja delavskega razreda (v sindikatih, partiji itn.) in v vseh političnih institucijah, ki jih ta razred zavzema in vzpostavlja, potekata povezovanje in sinteza njegovih neposrednih in dolgoročnih, zgodovinskih interesov, hkrati pa se uresničuje enotnost spontane neposredne akcije in zavestnega vodenja in usmerjanja, kar je delo politične in idejne avantgarde.

Vendar pa *načina*, kako se uveljavlja ta povezanost in enotnost različnih strani in elementov v zapletenem kompleksu odnosov, ki jim pravimo politično gibanje delavskega razreda, *relativnega pomena* posameznih dejavnikov in *intenzivnosti* njihovega delovanja ne določajo enkrat za vselej kakšne standarde, nespremenljive oblike in formule.

V dolgem zgodovinskem procesu preobražanja »razreda na sebi« v »razred za sebe«, v različnih fazah preobrazbe proletariata iz brezpravne izkoriščane množice v dominantno družbeno silo se odnos med delavskim razredom in njegovo politično avantgardo ves čas zgodovinsko preverja, nanj pritiskajo vselej nove zahteve in potrebe. Elementi spontanega neinstitucionaliziranega upora množic in elementi trdne organizacije in zavestno usmerjene politične akcije se povezujejo na različne načine in v kontekstu različnih zgodovinskih okoliščin dobivajo različen relativni pomen in vlogo.

Med »mirnimi«, legalnimi oblikami boja v obstoječem kapitalističnem redu in nasilnimi, revolucionarnimi sredstvi, ki ta red napadejo in podirajo, so samo umetne, izmišljene meje. Pravo vprašanje ni v tem, ali so sredstva »miroljubna« ali nasilna, pač pa v tem, ali peljejo h glavnemu cilju razrednega boja — k družbeni osvoboditvi dela — k cilju, »kateremu moramo kot sredstvo podrediti vse oblike političnega organiziranja in delovanja«.

Prav tako je samo privid družbene statike, če menijo, da so neposredni interesi delavskega razreda ločeni od dolgoročnih ali da jim celo nasprotujejo. S stališča realne dinamike zgodovinskega gibanja so ti interesi drug od drugega odvisni in neločljivi. Neposredni interesi, ki bi povzročili, da bi se odrekli boju za dolgoročne cilje, za končno odpravo mezdne suženjstva, ne morejo

veljati za resnične interese delavskega razreda. Na drugi strani pa se tudi dolgoročni interesi, ki ne izvirajo iz konkretnih, vsakdanjih življenjskih razmer izkoriščanih množic in ki se ločujejo od boja za neposredno in nujno spreminjanje teh razmer v korist delavcev, nujno spremenijo v abstraktne ideje brez realne podlage v stvarnosti, saj zato, ker so ravnodušni do tistega, kar teži vsakdanje življenje ljudi, ne morejo nuditi tiste nujne prve spodbude, ki milijonske množice požene v boj za spremembo družbenega stanja v celoti.

Velika zapletenost razmer, v katerih se delavski razred bojuje za svojo družbeno osvoboditev, in še posebej vse izrazitejša raznovrstnost in spremenljivost teh razmer v prostoru in času so razlog, da so problemi adekvatnega političnega organiziranja revolucionarnih sil in njihovega odnosa do dane in možne strukture političnih institucij stalno aktualni in stalno teoretično in praktično odprti.

Različni odgovori na odločilna vprašanja politične strategije boja za socializem so bili in so še zdaj glavni vir notranjih razhajanj in spopadov v mednarodnem delavskem gibanju, vir ostrih idejnih in političnih delitev, konfrontacij in cepitev, ki jih je polna svetovna zgodovina tega gibanja od njegovih začetkov pa do današnjih dni. Pri tem se je nujen načelni boj proti tokovom in usmeritvam, ki so dejansko (včasih odkrito, včasih prikrito) opuščale položaje delavskega razreda in socialistično usmeritev nasploh, mešal z doktrinarsko nestrpnostjo, političnim rivalstvom in s težnjami k hegemoniji; najgloblje korenine teh teženj so v birokratizaciji samih delavskih organizacij, pa tudi v državni strukturi dežel, v katerih so že odpravili politično oblast buržoazije.

Že v časih prve in druge internacionale se je pokazalo, da težnje, da bi glede organiziranja delavskega gibanja in sistema oblasti v socializmu poiskali in vsilili enotne rešitve, ki bi veljale za vse dežele in za vse faze revolucionarnega boja, škodijo stvarnim interesom socialističnega gibanja. Danes pa, ko zgodovinska sprememba družbenih sistemov postaja proces v svetovnih razsežnostih in se prebija skoz splet neskončno različnih konkretnih razmer, absurdnosti in birokratsko-hegemonistične narave takšnih teženj nikakor ni mogoče spregledati,

Ali pa to pomeni, da s tem, da opuščamo splošno obvezne modele politične organizacije, zginevajo tudi možnosti, da bi na znanstveni, marksistični podlagi ugotovili kakršnekoli zanesljive kriterije in merila, s katerimi bi lahko ocenjevali in objektivno analizirali razredno bistvo in resnično demokratičnost političnih institucij in konkretnih oblik organizacije, ki nastajajo iz prakse boja za socializem v različnih zgodovinskih razmerah? Ali nas to, da priznavamo različne politične oblike in poti gibanja k socializmu, napeljuje k popolni relativizaciji teoretičnih koncepcij in kriterijev, k temu, da trdna načela nadomestimo s poljubnostjo in subjektivizmom? Takšen sklep bi bil v temeljih zgrešen. Fetišiziranje in absolutiziranje kakršnihkoli oblik politične organizacije, iz ločenih iz zgodovinskega konteksta, sta nezdružljiva z duhom in črko marksistične teorije. Marksisti izhajajo iz revolucionarnega razrednega stališča, ne pa stališča abstraktne filozofske kontemplacije in ocenjujejo oblike politične organizacije in konkretne politične institucije po tem, koliko prispevajo k zagotavljanju pogojev, da se osvobodijo in neposredno izrazijo revolucionarne potenciale delavskega razreda in da njegovi zgodovinski interesi postanejo odločilni dejavnik v celotnem družbenem gibanju.

Znanstveno utemeljena strategija boja za socializem torej zahteva, da politične institucije in oblike političnega organiziranja nasploh nenehno kritično ponovno preverjamo, spreminjamo in razvijamo, izhajajoč iz tega, kar je glede na *dane* zgodovinske okoliščine in glede na *konkretna* protislovja družbenega položaja delavskega razreda nujno potrebno, da bi v kar največji možni meri zagotovili dve splošni predpostavki socialistične graditve oziroma gibanja k socializmu:

prvič: zavestno usmerjanje družbenopolitične akcije k osnovnim ciljem socialistične družbene preobrazbe;

drugič: razvijanje takšne demokracije, ki omogoča, da se dolgoročni interesi delavskega razreda izrazijo čim neposredneje in s čim manj političnega posredovanja.

Zavestno razvijanje političnih odnosov in institucij v *funkciji* temeljnega zgodovinskega procesa družbene osvoboditve dela je temeljni in trajni zakon politične strategije zavestnih socialističnih sil. Vsako odstopanje od tega načela, vsako fetišiziranje političnih institucij in oblik organizacije *neodvisno* od konkretnih razmer razrednega boja lahko ogrozi ali popolnoma prekine vitalno funkcionalno povezavo med cilji in sredstvi osvobodilnega boja proletariata in vseh socialistično usmerjenih družbenih sil. Zato je kanonizacija kakršnihkoli oblik politične organizacije (predstavnških institucij, države, partije) znanstveno nesprejemljiva, politično pa reakcionarna.

Ko se delavski razred bojuje za svojo družbeno osvoboditev na zgodovinskih tleh razredne družbe in njenih družbenoekonomskih in političnih zakonitosti, mora tudi sam nujno uporabljati sredstva svojega lastnega političnega organiziranja in potem, ko osvoji državno oblast, uporabljati organizirano politično moč in nasilje, da bi svojemu razrednemu interesu zagotovil modus in status splošnega družbenega interesa, katerega uresničevanje zagotavljajo pravne norme in celotna državna politika.

To pomeni, da splošne zakonitosti političnega življenja neizbežno delujejo tudi na sredstva in oblike razrednega boja proletariata. Vse dokler politika obstaja kot razmeroma ločena sfera družbenih odnosov, kot sfera, v kateri se prisilno razrešujejo protislovja različnih interesov, in dokler obstaja kot posebna veja v družbeni delitvi dela, ki monopolizira upravljalvske privilegije, ostaja sfera posredovanja in človeške odtujitve. Nobena oblika političnega organiziranja, nobena politična institucija ni imuna proti birokratizaciji, pred težnjo, da se osamosvoji glede na družbene sile, ki je iz njihovih potreb nastala in ki bi morala uveljavljati njihove interese. Sredstva se spreminjajo v cilje, sluge in izvrševalci v upravljalvske in gospodarje, sekundarni interesi, povezani z izvrševanjem neke funkcije, v primarne interese, ki zatirajo tiste temeljne skupinske in razredne potrebe in interese, zaradi katerih je ta funkcija sploh nastala.

Ta proces politične alienacije poteka vsak dan in v množičnih razsežnostih. V čim večjem obsegu mora neki razred v boju za svoje temeljne interese in cilje uporabljati sredstva politične moči in nasilja, toliko večja je tudi nevarnost, da pride do birokratske alienacije njegovih organizacij in oblik boja.

Za razredni boj proletariata in vseh z njim povezanih izkoriščanih množic v preteklem in v tem stoletju nista značilni samo velikanska ekspanzija in vrsta uspešnih revolucij v našem času, temveč so zanjo značilna globoka protislovja, razcepi in krize v samem delavskem gibanju; najgloblji vir teh kriz je

birokratizacija samih delavskih institucij, sindikatov, partij in državne oblasti, ki jo delavski razred osvoji v revoluciji. Na področju birokratizacije organizacij in političnih institucij delavskega razreda so nastali in se razvili tudi pojavi svetovnega pomena in vpliva, pojavi, izmed katerih je vsak posebno odstopanje od glavnih ciljev boja za družbeno osvoboditev dela in v tem smislu tudi zaznamuje poraz dosledno revolucionarnih socialističnih sil. To velja predvsem za protirevolucionarni »tradeunionizem«, za socialno-demokratski revizionizem in oportunistem in za stalinizem v njegovi klasični obliki in sodobnih različicah.

V funkciji spreminjanja osnovnega proizvodnega odnosa

Socialna demokracija in stalinizem sta prevladovala v neki celotni fazi v razvoju mednarodnega delavskega-socialističnega gibanja in sta ustvarjala neštete politične in ideološke ovire za kritično analizo političnih procesov in odnosov v okviru organiziranih delov delavskega gibanja, še posebej pa za kritično analizo uradne politike in njenih idejnih premis. Odtod izvira potreba, da se povrnemo k nekaterim Marxovim analizam, še posebej k teoretičnim premisam Marxove analize pariške komune.

Že pri prvih korakih na področju svojega organiziranja je komuna opustila klasične parlamentarne politično-predstavniške institucije in vzpostavila nov mehanizem demokratskega političnega odločanja, s katerim se začelja premostitev prepada med javno oblastjo in družbo. Na tem kratkotrajnem revolucionarnem izkustvu pariškega proletariata je Marx utemeljil pomembna teoretična stališča o politični organizaciji družbe v prehodnem obdobju.

Za to organizacijo mora biti značilna maksimalna neposredno demokratska odprtost za interese osnovnih delovnih množic, ki prvič v zgodovini postanejo subjekt odločanja (svobodno izvoljeni, odgovorni in v vsakem trenutku zamenljivi delegati namesto klasičnih političnih reprezentantov), hkrati pa morajo biti v to organizacijo vgrajena vsa institucionalna zagotovila proti osamosvajanju birokratskega upravljavskega sloja: odprava vseh birokratskih privilegijev in vsakršnega pooblaščenega državnega aparata oblasti mora torej že od začetka in zavestno odpirati poti za odmiranje države.

Druga pomembna misel, ki jo je Marx formuliral, ko je pojasnjeval nauke komune, je njegovo opozorilo, da komuna ni težila k temu, da »bi z ljudskimi odločitvami uvajala kakšne izdelane utopije«, da uresničuje abstraktne ideale, temveč »samo k temu, da osvobodi tiste elemente nove družbe, ki so se že razvili v okrilju stare buržoazne družbe«.

Vloga zavestnih organiziranih političnih sil je osvobodilna, ne pa zasužnjevalna: njihova naloga ni v tem, da življenje vklenejo v kalupe neke v glavi skonstruirane idealne ureditve, pač pa da, izhajajoč iz objektivnih zakonitosti družbenega razvoja, ustvarjajo splošne razmere, v katerih se bodo lahko uresničile objektivno dozorele možnosti za bogatejše in svobodnejše življenje. To je podlaga, na kateri je mogoče uresničiti spoj zavestnega usmerjanja, temelječega na sili revolucionarne oblasti, in spontanega, neposredno demokratičnega pulziranja družbenega življenja, ki vsak dan vpliva na procese političnega odločanja. V takšnem spoju, v takšni povezavi in medsebojni določenosti spontana aktivacija množic ne vodi v negotovost in v anarhijo, a tudi zavestno

usmrejanje se ne more izroditi v birokratski subjektivizmu, ki nasiljuje objektivne zakonitosti in svoboščine družbenega življenja.

Tretjič: demokratičnost in progresivnost vseh oblik političnega organiziranja ne nastajata in se ne razvijata sama od sebe, pa tudi nista odvisna zgolj in predvsem od subjektivne opredelitve sil, ki so v politični revoluciji dobile v svoje roke aparat javne oblasti (država). Stvarno naravo in razvojno smer političnih institucij v zadnji instanci in pretežno določa vloga, ki jo imajo v temeljnem procesu spreminjanja osnovnih proizvodnih odnosov v korist delavskega razreda (v konstituiranju dolgoročnih interesov delavskega razreda kot glavnega vzvoda družbenega napredka).

Brž ko je ta vitalna funkcionalna zveza prekinjena, brž ko politične institucije ne delujejo več in se ne razvijajo več v funkciji spreminjanja proizvodnih odnosov v korist združenega dela, se odpre pot za njihovo birokratsko degeneracijo: resnična demokracija se spremeni v formalno.

Etatistične meje demokracije

Če oblike političnega odločanja in izvrševanja oblasti ne spodbujajo in ne podpirajo ekonomske emancipacije delavskega razreda, pač pa neposredno ali posredno varujejo in utrjujejo odnose, v katerih se ohranjajo prvine meznega, podrejenega delavčevega položaja, potem tudi te same oblike ne glede na demokratičnost zunanjih oblik zgubijo resnične demokratične in progresivne lastnosti: v njih samih se krepijo prvine političnega posredništva in birokratske odčitne upravljaljskih funkcij.³

Ta ključna revolucionarna postavka marksistične politične teorije — spoznanje, da obstoji dialektična povratna povezava med procesom radikalnega spreminjanja proizvodnih odnosov s pomočjo organizirane politične sile delavskega razreda in samo to politično silo, njeno organizacijo in naravo — je bila in je še danes nezamenljivo izhodišče za znanstveno analizo zelo zapletenih in izjemno perečih problemov, ki so nastali v praksi graditve države in političnih sistemov v vrstah dežel, kjer so tako ali drugače podrl sistem buržoazne politične oblasti in kjer so socialistično družbeno preobrazbo razglasili za temeljni cilj uradne politike.

Povsod se kaže in vselej znova potrjuje neka splošna zakonitost: revolucionarno-demokratične oblike politične organizacije, ki so se rodile v sami revoluciji, se razvijajo in utrjujejo v procesu uresničevanja svoje temeljne funkcije spreminjanja proizvodnih odnosov v korist združenega dela. Revolucionarno nasilje, nujno za odpravo ekonomskih predpostavk vladavine eksploatatorskih razredov (predvsem privatna lastnina proizvodnih sredstev), ne ogroža razrednega bistva in resnične demokratične narave nove oblasti, temveč jih samo izraža in potrjuje.

Resnična kriza institucij socialistične demokracije delavskega razreda (kriza, ki se lahko zaostri vse do avtokracije stalinistične vrste) ima svoje mate-

³ Komuna je bila, pravi Marx, »tista končno odkrita politična oblika, v kateri se je lahko izvršila ekonomska osvoboditev dela. Brez tega zadnjega pogoja bi bila komunalna ureditev nemogoča in zmotna. Politična oblast producenta ne more obstajati ob nadaljnjem obstoju njegovega družbenega hlapčevstva (K. Marx, *Državljanska vojna v Franciji*, v: K. Marx, F. Engels, *Izbrana dela*, CZ, Ljubljana 1968, IV. zv., str. 301).

rialne vire v spremembi funkcije teh institucij: kriza nastane tedaj, kadar instrumenti nove oblasti prenehajo rabiti za to, da bi še naprej spreminjali proizvodne odnose v korist združenega dela, in se spremenijo v orodje konserverjanja začetne ali prehodne oblike podružbljanja proizvodnih sredstev — v instrument splošnega utrjevanja in varovanja državnolastniškega monopola. Zunanje oblike politične organizacije lahko ostanejo demokratične; lahko so celo formalno še naprej razvite in popolne, vendar pa nujno zgubljajo svojo demokratično vsebino. Za takšno demokratično krinko hierarhična struktura izvršilnih organov in profesionalni državnopartijski aparat prevzemata vse funkcije resničnega političnega odločanja in izvrševanja oblasti.

Resnična socialistična demokracija — spreminjanje delavskega razreda v temeljni subjekt političnega odločanja — postane iluzorna in fiktivna, ker ne more preseči meje, določene s proizvodnim odnosom. Šibkost splošnega družbenoekonomskega položaja delavskega razreda, ki se izraža v sistemu državno-mezdnih odnosov, negativno vzvratno deluje tudi na politični položaj in vpliv delavskega razreda. To onemogoči proces razvoja socialistične demokracije, katerega nosilec so lahko samo združeni delavci, ki se vse bolj osvobajajo podrejenega meznega položaja. Če se državnolastniški monopol nenehno vzdržuje, to nujno pripelje k temu, da oblast postane oblast v imenu delavskega razreda in oblast nad delavskim razredom. Tam, kjer ustvajajo procese, v katerih delavski razred obvladuje presežno družbeno delo, se prej ali slej zaustavi tudi proces politične demokratizacije.

Od politično-predstavniške demokracije k neposredni delegatski demokraciji

Vsaka demokracija, tudi demokracija v socialistični družbi, ima svoje družbenoekonomske pogoje in predpostavke. Osnovna predpostavka socialistične demokracije je preobrazba državne lastnine v družbeno lastnino, s katero upravljajo sami proizvajalci. V tem smislu samoupravljanje, ki ga razumemo kot sistem odnosov, v katerih ljudje v združenem delu upravljajo neposredno z delovnimi sredstvi v družbeni lastnini, s pogoji in rezultati svojega dela, ni samo bistveni pogoj za socialistično demokracijo, temveč tudi njeno najgloblje bistvo.

Revolucionarno bistvo samoupravljanja se kaže v tem, da samoupravljanje z vsem svojim razvojem spodkopuje in podira dva glavna stebra, na katerih temelji družbenoekonomska in politična ureditev vsake razredne družbe, tudi družbenih sistemov, ki temeljijo na državnolastniškem monopolu. To sta lastniški monopol in hierarhija.

Odprava slehernega lastniškega monopola nad proizvodnimi sredstvi in odprava hierarhičnih odnosov ne le v globalni družbi, temveč tudi v vsaki družbeni celici, ustvarjata dotlej nezaslutene možnosti za svobodno in neposredno izražanje različnih osebnih in skupinskih, ožjih in širših, neposrednih in dolgoročnih interesov. Ker pa je politika vselej sfera konfrontacije in usklajevanja interesov ob pomoči politične (državne) sile, tudi samoupravna revolucija glede artikulacije interesov in možnosti za njihovo demokratično sintezo nujno sproža prevrat v celotni strukturi političnih institucij.

Razvitega samoupravljanja ni mogoče utesniti v institucionalne okvire politično-predstavniške demokracije in ga prisiliti, da v njih ostane, saj samoupravljanje samo na sebi podira predpostavke, na katerih je temeljila ta demo-

kracija (ločenost privatne in javne sfere družbenega življenja, politično posredovanje pri izražanju in uresničevanju osebnih in skupinskih interesov).

Sistem samoupravne socialistične demokracije se lahko uspešno razvija, če se stalno in pristno funkcionalno povezuje s temeljnim procesom družbenega osvobajanja dela. Samoupravno organiziran delavski razred postaja resnični subjekt političnega sistema prav toliko, kolikor njegovi dolgoročni (zgodovinski) interesi dobivajo odločilno vlogo in odločujoči vpliv v celotnem procesu političnega odločanja in na vseh ravneh družbene organizacije. Prav s tem je povezano tudi ključno vprašanje političnega organiziranja družbe, ki gre skozi proces samoupravne preobrazbe:

kako konkretno zagotoviti, da se splošni, dolgoročni interes združenega dela zakonito prebija in dejansko prevladuje v razmerah, ko: 1. je odpravljen državno-partijski monopol izražanja in predstavljanja splošnih interesov delavskega razreda in socialističnega družbenega razvoja; 2. prihaja do spopadov interesov v samem delavskem razredu in se uveljavlja protislovje med njegovimi neposrednimi in zgodovinskimi interesi (to izvira iz denarno-blagovne narave ekonomskih odnosov v celotnem prehodnem obdobju).

V takšnih razmerah se zapletena družbena protislovja očitno ne morejo razreševati sama od sebe, zgolj spontano, brez ustreznega posega nekaterih političnih dejavnikov. Preobrat družbenih odnosov v korist združenega dela je odprt proces, ne pa tudi že uresničeno stanje. Cela vrsta dejavnikov, ki se povezujejo na različne načine, povzročajo, da je celotni položaj združenega dela razmeroma šibak: nedodelanost novih proizvodnih odnosov in njihova obremenjenost z ostanki starih privatnolastniških odnosov (ki so še zmerom živi, ker proizvodne sile še niso zadosti razvite); nizka stopnja resnične tehnološke in ekonomske integracije združenega dela na samoupravnih temeljih; povezovanje razdrobljenih celic samoupravne organizacije izključno — ali skoraj izključno — prek trga, kar v razmerah hudega neskladja med povečanimi potrebami in omejenimi materialnimi možnostmi gospodarstva lahko zaostri konflikte in spopade materialnih interesov v samem združenem delu, spodbudi skupinsko-lastniške težnje in — v nasprotju s planiranjem — okrepi tržno stihijo in odpre prostor za krepitev in osamosvajanje posredniških funkcij, za premoč menjalne sfere nad proizvodno sfero in, nazadnje, za stihijsko vzpostavljanje različnih oblik tehnokratskega in birokratskega tutorstva nad neposrednimi proizvajalci.

Te objektivne slabosti celotnega družbenega položaja delavskega razreda v prvih fazah razvoja samoupravljanja in vse dokler samoupravljanje končno ne preraste v celoten sistem družbene organizacije, je treba kompenzirati s političnimi sredstvi: z novo vlogo, ki jo prevzemajo politične organizacije delavskega razreda (sindikati, partije), in s takšno preobrazbo mehanizma državne oblasti, ki državo spreminja v instrument združenega dela, to je, v poseben modus njegove lastne organizacije.

Iz objektivnih okoliščin boja delavskega razreda za njegovo družbeno osvoboditev se porajata zgodovinska nujnost in potreba, da vpeljemo takšne oblike demokracije, s katerimi bomo premagali mehanizme klasičnega političnega predstavniškega sistema in odprli procese integracije celotne družbene organizacije v samoupravno organizacijo združenega dela. To je zgodovinski pomen delegatskega sistema, ki neposredno institucionalno povezuje sfero samoupravnega organiziranega združenega dela in sfero političnega odločanja.

Vsa dosledna revolucionarno-demokratska gibanja v zgodovini so težila k temu, da vzpostavijo odnose neposredne povezanosti in odgovornosti med poslanci (delegati) v predstavniških telesih in tistimi, ki so poslance izvolili in delegate delegirali. Toda da bi to uresničili, da ne bi samo v teoriji, temveč tudi v realnih procesih političnega odločanja odgovorni in zamenljivi samoupravni delegat zamenjal osamosvojenega političnega reprezentata, je bilo nujno, da se spremeni sama podlaga za konstituiranje predstavniških teles. Do radikalnega preobrata lahko pride šele tedaj, ko namesto »abstraktnega državljanstva« — to je posameznika zunaj konteksta realnih družbenih (predvsem proizvodnih) odnosov, potopljenega v amorfno večmilijonsko volilno telo — izhodiščna podlaga za konstituiranje predstavniških teles postanejo delovni ljudje in državljani, ki se samoupravno organizirajo v temeljne organizacije združenega dela in v druge samoupravne organizacije in skupnosti in ki jim prav tak samoupravni položaj v okviru temeljnih celic družbene organizacije omogoča, da postanejo resnični subjekti političnega odločanja tudi na širšem družbenem področju. Šele s temi pogoji postane mogoče, da postanejo delegati tista vez, ki neposredno povezuje samoupravne procese v družbeni bazi z odločanjem o splošnih družbenih zadevah, z usklajevanjem interesov na širšem družbenem področju in z določanjem politike, ki poteka v skupščinah.

Nova ustava SFRJ izhaja iz možnosti, ki so nastale z oblikovanjem temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti, te obsegajo vse moduse družbene eksistence delavnega človeka, njegovega življenja in dela (organizacije združenega dela, mestne in interesne skupnosti itn.); s tem pa nova ustava potrjuje delegatsko podlago in strukturo vsega skupščinskega sistema. Vse temeljne samoupravne organizacije in skupnosti volijo svoje stalne delegacije, ki oblikujejo široko institucionalizirano podlago vsega skupščinskega sistema in omogočajo nenehno povezanost in medsebojni vpliv samoupravnega družbenega temelja in središč politike odločanja.

Z uresničevanjem sistema delegacij, katere kot svoje stalne organe volijo neposredno temeljne samoupravne organizacije in skupnosti, se vzpostavljajo trdni in stalni kanali dvosmerne komunikacije med skupščinami, v katerih določajo samoupravno in državno politiko v okvirih ustrezne družbenopolitične skupnosti, in samoupravnim temeljem, ki se prek delegatov iz svojih delegacij neposredno vključuje v proces političnega odločanja. Kadar poslanca ali odbornika, ki ni imel ustaljene in institucionalizirane zveze s svojim »volilnim telesom«, zamenja delegat, ki je neposredno vključen v proces odločanja na ravni delegacij, ki so ga izvolile (delegirale), pa tudi na ravni skupščine, v katero so ga izvolili (delegirali), nastane glede načina, kako skupščine izvršujejo svoje osnovne funkcije, v bistvu nov položaj. Ta položaj zaznamuje prelomni trenutek v zapletenem procesu preobrazbe skupščinskega mehanizma v celoti v integralni del samoupravne strukture.

Med novimi proizvodnimi odnosi, katerih bistvo je samoupravljanje delavcev pri delu z družbenimi proizvodnimi sredstvi, in delegatskim sistemom kot institucionalnim ogrodjem procesa neposrednega demokratičnega političnega odločanja vlada odnos pristne povezanosti in medsebojne določenosti. Delegatski sistem je izraz in projekcija novih proizvodnih odnosov na področju splošne politične organizacije družbe. Hkrati pa je tudi zelo pomemben in nujen instrument v boju za utrditev in nadaljnje razvijanje teh proizvodnih odnosov. Delegatski sistem odpira poti za prevladovanje podvojenosti na

javno oblast in družbo in za integracijo funkcij dela in upravljanja (političnega odločanja) v enotno funkcijo samoupravno organiziranega združenega dela in tako močno vpliva nazaj na naravo in razvoj proizvodnih odnosov v celoti.

Vendar pa normativne rešitve niso nikoli popolne in nikoli same od sebe ne odpravljajo vseh težav in ovir v zvezi s tehničnimi problemi delovanja nekega zapletenega družbenega mehanizma in v zvezi z omejitvami, ki jih postavlja subjektivna pripravljenost in možnost, da se stotine tisočev delegatov angažirajo v stalnem sodelovanju z ustreznimi skupščinskimi sveti.

V praktičnem boju za uresničenje ustavne koncepcije delegatskega sistema v Jugoslaviji je nujno, da pogumno kritično prodremo za fasado normativnih rešitev in ne prizanašamo iluzornim predstavam o stvarni razdelitvi političnega in družbenega vpliva in moči v samih delegatskih institucijah, kakršne so danes, in okoli njih, in da tudi ne prizanašamo tistim predvidevanjem, ki ne izhajajo iz objektivne znanstvene ocene stvarnih možnosti in realnega odnosa sil in v katerih nenehno mešajo tisto, kar hočemo, s tistim, kar je.

Niti sprejete normativne rešitve niti naša družbenopolitična praksa in delovanje različnih subjektov političnega življenja niti tiste sile, ki so že s samim svojim družbeno-zgodovinskim položajem vnaprej določene, da so glavni nosilci procesa družbene osvoboditve dela (delavski razred in njegova avantgarda), ne smejo postati predmet ideološke fetišizacije, saj bi s tem zmanjšali njihovo sposobnost, da resnično spreminjajo družbene odnose.

Konkretna zgodovinske okoliščine, v katerih si naša družba pionirsko prizadeva, da bi se glede svoje celotne organizacije osvobodila etatistično-birokratske lupine razredne družbe, so izjemno zapletene in težke. Nove oblike političnega odločanja, ki naj človeku v združenem delu zagotovijo stalen, neposreden in odločilen vpliv na celotne pogoje njegovega družbenega obstoja (delegatski vpliv namesto politično-predstavnih odnosov in institucij) ne padajo kot že gotovi modeli iz oblakov teoretične imaginacije, prav tako pa jih ne more podariti kakšna dobrodelna razsvetljena elita.⁴ Te oblike so lahko edinole plod dolgotrajnega in vztrajnega boja, v katerem se novi odnosi in institucije gradijo v samem procesu revolucionarnega spreminjanja položaja združenega dela in kot instrument teh sprememb.

⁴ Največji revolucionarni misleci in voditelji delavskega gibanja so bili vselej skeptični in kritični do cenene demagoške fetišizacije delavskega razreda, do nekritične idealizacije njenih revolucionarnih sil in možnosti v danem zgodovinskem trenutku. Sam Marx, ki je prvi odkril in znanstveno pojasnil družbeno-zgodovinsko vlogo delavskega razreda, je bil odločno proti temu, da bi zbujali iluzije o tem, kaj je delavski razred zmožen v nekem konkretnem položaju, proti temu, da bi prikrivali težave, ki da čakajo v prihodnjih bojih. Značilne so njene kritične besede, ki jih je naslovil na tiste člane centralne uprave zveze komunistov, ki so v trenutku revolucionarne oseke leta 1850 vztrajno zagovarjali idejo o »podžiganju revolucije« na vsak način: »Manjšina postavlja dogmatsko razumevanje namesto kritičnega, idealistično namesto materialističnega,« je govoril Marx. »Gibalo revolucije postaja gola volja namesto realnih odnosov. Medtem ko mi delavcem govorimo: prebiti morate 15, 20, 50 let državljanskih vojn in bojov med narodi ne le zato, da spremenite odnose, pač pa tudi zato, da sami sebe spremenite in se usposobite za politično oblast — pa vi, narobe, pravite: takoj moramo priti na oblast — ali pa gremo lahko spat! Medtem ko mi še posebno nemške delavce opozarjamo, kako nerazvit je še nemški proletarijat, se vi neokusno priljužete nacionalnemu čustvovanju in stanovskim predsodkom nemških obrtnikov, kar je vsekakor popularnejše. Kako demokrati iz besede *narod* delajo sveto stvar, tako delate vi z besedo *proletariat*.« (Navedeno po: Franz Mehring, *Karl Marx*, Kultura, Beograd, 1958, str. 211.)

Samoupravni socializem in humanistične perspektive

»Delavec bo moral nekega dne prevzeti politično oblast, da bi zgradil novo organizacijo dela; moral bo strmoglaviti staro politiko, če noče, tako kot stari kristjani, ki so to zane-marjali in zaničevali, priti ob nebeško kraljestvo na zemlji.«

Karl Marx

Beseda »socializem«, kakor se rabi danes v marskističnih analizah,¹ označuje fazo revolucionarne preobrazbe razredne v brezrazredno družbo. Po svoji naravi je ta faza globoko humanistična, saj z bistveno humanizacijo vseh človeških (družbenih) razmerij (z zvajanjem vseh razmerij na »samega človeka«, kot pravi mladi Marx, toda ne na človeka v njegovi »nekultivirani, nesocialni pojavnosti, človek(a) v (njegovem) naključnem bivanju, človek(a), kakršen je v svojem dejanju in nehanju, človek(a), kakor ga je pokvarila celotna ureditev naše družbe, izgubljen(ega) za samega sebe, odtujen(ega), izročen(ega) oblasti nečloveških razmer in prvin, z eno besedo človek(a), ki še ni dejansko generično bitje«² pripravlja novo fazo razvite človeške družbe,³ ki izhaja iz lastnih odnosov in ne več iz postopnega in progresivnega ukinjanja elementov stare (»predzgodovinske«) družbe, dozorele človeške družbe, ki je nova človeška razmerja že ustvarila kot vladajoča, kot način življenja, ki je »naraven«,⁴ razumljiv že sam na sebi.

¹ Izvirna Marxova formulacija je »prva faza komunistične družbe« (*Kritika gothskega programa*).

² Marx, *Zur Judenfrage*, NEW 1, 360: »der Mensch in seiner unkultivierten, unsozialen Erscheinung, der Mensch in seiner zufälligen Existenz, der Mensch wie er geht und steht, der Mensch, wie er durch die ganze Organisation unserer Gesellschaft verorben, sich selbst verloren, veräußert, unter die Herrschaft unmenschlicher Verhältnisse und Elemente gegeben ist, mit einem Wort, der Mensch, der noch kein wirkliches Gattungswesen ist« (prevod po izdaji: Izbrana dela, I, Ljubljana 1969, str. 168).

³ »Die bürgerlichen Produktionsverhältnisse sind die letzte antagonistische Form des gesellschaftlichen Produktionsprozesses (...). Mit dieser Gesellschaftsformation schließt (...) die Vorgeschichte der menschlichen, Gesellschaften (Vrwort *Zur Kritik der Politischen Ökonomie*, kurziv — B. D.).

⁴ Prim. klasično Marxovo formulacijo iz *Kritike gothskega programa*: »Womit wir es hier zu tun haben, ist eine kommunistische Gesellschaft, nicht wie sie sich auf ihrer eignen Grundlage entwickelt hat, sondern umgekehrt, wie sie eben aus der kapitalistischen Gesellschaft hervorgeht, also in jeder Beziehung ökonomisch, sittlich, geistig, noch behaftet ist mit den Muttermalen der alten Gesellschaft, aus deren Schoß sie herkommt.« (NEW 19, S. 20, podčrtal Marx). Gre za »univermeidbar(e) Mißstände« (Ibid., s. 21), ki izginejo šele, ko se komunistična družba »razvije na svojih lastnih osnovah«.

V komunističnem gibanju je povedana misel v svoji posplošeni obliki bolj ali manj sprejeta. Toda če se ozremo na njene konkretizacije v zgodovini, zadenemo na množstvo raznorodnih tendenc in na zelo različne oblike socialistične prakse. Z ene strani je bilo večkrat izjavljeno, da je »faza graditve socializma končana« in da se prehaja na »graditev komunistične družbe« (od takih izjav so se hitro tudi umikali). Z druge strani pa revolucionarni asketizem, ki teži k hitremu odstranjevanju »ekonomskih, etičnih, duhovnih materialnih znamenj stare družbe«, in njemu nasprotni ekonomski realizem, ki se loteva skoraj izključno graditve »ekonomske osnove socialistične družbe«, izhajajoč pri tem iz prepričanja o razredni nevtralnosti tehnike in tehnologije; razbijanje Marxove sintetične celote⁵ na ti dve skrajnosti ali eklektično spajanje teh dveh skrajnosti že dolgo spremlja delavsko gibanje v njegovi teoriji in praksi, dobiva različne oblike, specifične za prostor in čas, in karakterizira politične boje znotraj tega gibanja. S tretje strani so v sistemu oblasti meščanskega razreda aktualnejša vprašanja političnega monopola buržoazije, zaradi česar postaja problem realizacije socialistične družbe bolj ali manj »teoretsko« vprašanje, katerega »praktična« stran se prestavlja v prihodnost. S četrte strani praksa samoupravne socialistične družbe osvetljuje to problematiko na nov način.

Problemi v delavskem gibanju, o katerih je govor, zahtevajo od nas, da posvetimo potrebno pozornost bistvenim dimenzijam socialistične družbe, da spremenimo (teoretsko posplošene) izkušnje in rezultate borbe delavskega razreda in s tem obnovimo sintetično marksistično razumevanje prehoda v novo družbo. Pri tem se nam ni treba bati možne »fragmentarnosti«, ki razultira iz posploševanja specifične prakse posameznih delov delavskega gibanja; nevarna bi bila samo tista »fragmentarnost«, ki bi ostajala v okviru ene od »strani« Marxove sinteze. Naloga tega referata je poudariti nekatere specifične elemente, ki so dobili poseben pomen ravno skozi prakso samoupravljanja.

Iz trditve, da revolucionarna družba v svoji prvi fazi (»socializmu«, oziroma »prvi fazi komunistične družbe«) še ne izhaja iz »lastnih osnov«, sledi sklep, da je naloga te faze revolucionarne preobrazbe postopno odpravljati osnove stare družbe in ustvarjati osnove nove. Po tem osnovnem značaju je to faza »diktature proletariata«. Katere so njene naloge? Kakšna je njena politična oblika in kakšna je njena socialna karakteristika? Po mišljenju, ki je nekaj časa prevladovalo v komunističnem gibanju in ki se v novejšem času vse bolj umika novim zgodovinskim izkušnjam — med njimi zavzema eno od vidnih mest naše, jugoslovansko izkustvo zadnjih tridesetih let — je naloga »diktature proletariata« zrušiti stari sistem oblasti, nacionalizirati gospodarstvo, izvršiti spremembe v šolstvu, kulturi, morali, javnem mnenju, zagotoviti dominantno vlogo »marksizmu-leninizmu kot ideologiji partije delavskega razreda«. Interes delavskega razreda se izraža v vseh družbenih sferah izključno skozi »partijo delavskega razreda«, ki prevzame politično oblast, uvede v nacionalno in zadržno gospodarstvo strog sistem planiranja od zgo-

⁵ Prim. *Kritiko gothskega programa*: »nachdem mit der allseitigen Entwicklung der Individuen auch ihre Produktivkräfte gewachsen« (v verziji 1891 »auch die Produktionskräfte gewachsen«) »und alle Springquellen des genossenschaftlichen Reichtums voller fließen — erst dann kann der enge bürgerliche Rechtshorizont überschritten werden« itd. Ta poudarek je druga polovica Marxove sinteze.

raj, plansko izvaja delitev na »stroške upravljanja in obrambe«, »stroške skupnih potreb« (zdravstvo, šolstvo, znanost, kultura, šport idr.) ter plačilne in pokojninske sklade. Celo če ta sistem vodenja družbe obravnavamo izključno kot teoretski model — če torej odmislimo njegove politične realizacije in danes splošno znane hude deformacije in stranpote — pridemo do sklepa, da jemlje »diktatura proletariata« oblike diktature »v imenu proletariata« ob veliki nevarnosti, da se pretvori v diktaturo »namesto proletariata«: politični subjekt namreč tu ni sam proletarijat, temveč en njegov del, ki se pod težo svojih funkcij vse bolj profesionalizira in se tako osamosvaja nasproti proletariatu. Razen tega se ta diktatura približuje modelu »vzgojne diktature«, v kateri obstaja na eni strani razsvetljena manjšina, na drugi pa nerazsvetljena večina.

Temu modelu je mogoče ugovarjati z raznih stališč. Zato so vsi ugovori tudi dobili svojo zgodovinsko formulacijo. Pri tem nas ne zanimajo ugovori liberalcev, ki so pod formulo »totalitarizma« istovetili in še istovetijo komunizem in fašizem; odvečna je tudi diskusija s kautskyjanci, katerih pojem demokracije je prav tako čisti meščanski pojem.⁶ Resno pa je treba jemati kritike s stališča političnega pluralizma, ki izhajajo iz demokratskih izkušenj meščanske demokracije v lastnih deželah in iz spoznanja, da odgovornost za demokracijo danes prehaja na delavski razred, potem ko je buržoazija že pokazala, da ji je demokracija v svoji razviti obliki v napoto; njihova zahteva, da se socializem gradi na pluralizmu politično izraženih interesov, ima svojo zgodovinsko upravičenost kot ena od možnosti razvijanja demokracije, ki bo globlja in bolj vsebinska od najboljšega, kar je ustvarila buržoazija v svojem revolucionarnem obdobju. Seveda pa je razumljivo, da nosi vsako od izkušenj delavskega razreda obeležje prostora in časa, zaradi česar ga je težko mogoče uporabiti kot merilo za drugačne zgodovinske okoliščine.

Pripombe na ta model s pozicij »revolucionarne nestrpnosti«,⁷ ki terja takojšnje udejanjenje vizije »neposredne demokracije«, imajo svoje delno opravičilo v tem, da je jedro omenjenega modela ustvarjanje posredništva med delavskim razredom in udejanjanjem njegovih interesov. Enostranost te koncepcije se kaže v njenem padanju iz ene v drugo skrajnost, iz spontanizma v koncepcijo revolucionarne zarote in narobe. Ta dialektika »revolucionarne nestrpnosti« sodi že v železni repertoar delavskega gibanja. Za tole izmenjavo mišljenj bo zanimivo pretehtati, kakšne možnosti humanosti in svobode odpira samoupravna socialistična družba in kako realizira tisti humanistični program, ki ga je Marx formuliral s tako navdihnjenimi besedami.

Po uspešno končani revolucionarni vojni in treh letih izgradnje nove družbe — ki je bila začeta še v okviru tradicionalnih koncepcij socialistične družbe — je bila Jugoslavija z grobim napadom Informbiroja opozorjena ravno na specifičnost svojega revolucionarnega izkustva: v znani resoluciji je bila napadena njena teorija (z naštevanjem »sumljivih marksistov«), njena revolucionarna samozavest in humanizem, široka fronta naprednih sil, ki so se združile s komunistično partijo v boju proti fašizmu za socializem. V nadaljnjem razvoju se je pokazalo, da je revolucijo — tudi poleg vseh kompromisov, ki so bili nujni za njen goli obstoj — mogoče poglobiti, izhajajoč

⁶ Na to sta poleg znanih Leninovih kritik opozorila R. Luxemburg in K. Korsch.

⁷ W. Harich je ustvaril formulo »revolutionäre Ungeduld«.

prav iz tega njenega posebnega značaja. Najprej je na dnevni red ponovno prišlo vprašanje: kaj je bistveni cilj revolucije? Zaradi česa se sploh začenejo socialistične revolucije? Kritika stalinistične prakse do delavskega razreda je privedla do tega, da se je sistematiziralo izkustvo prvih delavskih svetov, ki so nastali že leta 1949, tako da so bili delavski sveti uzakonjeni kot obča praksa. S tem se je začel silovit proces družbene preobrazbe: pokazalo se je, da je smisel politične zmage delavskega razreda prav v spremembi »organizacije dela«, v spremembi vloge delavca. »Delavec bo moral,« pravi Marx, »nekega dne prevzeti politično oblast, da bi zgradil novo organizacijo dela; moral bo strmoglavit staro politiko, če noče, tako kot stari kristjani, ki so to zanemarjali in zaničevali, priti ob nebeško kraljestvo na zemlji.«⁸ Bistvena naloga politične oblasti delavskega razreda je torej negirati staro politiko in priznavati nov tip politike, da bi negirali staro in zgradili novo organizacijo dela. Smisel je torej prav v novih delovnih odnosih, politična oblast pa je sredstvo vzpostavitve nove organizacije dela. S tem se je torej začel proces preobrazbe značaja družbenega dela; proces, ki je značilen za množico poskusov, omahovanj, kompromisov in novih zaletov in ki postopoma ustvarja družbeni in politični sistem današnje Jugoslavije. Po prvi fazi, ko je samoupravljanje vpeljavano v materialni proizvodnji, pride druga faza, v kateri se razširi na dejavnosti za zadovoljevanje skupnih družbenih potreb (zdravstvo, šolstvo, kulturo, znanost), in končno na upravljanje in obrambo. Toda s to ekspanzijo se proces ne konča. Rezultat vsake od teh faz je namreč samo delen. Samoupravljanje je postavilo pod vprašaj podedovane načine funkcioniranja družbe in ustvarilo na vsakem družbenem »sektorju« elemente novih razmerij; toda bistvena razmerja med temi »sektorji« še niso postavljena na samoupravno podlago; šele v tretji fazi se samoupravljanje integrira v celoto. Šele v trenutku, ko materialna razmerja med sferami družbenega dela ne nastajajo več v ločeni sferi družbenega odločanja, temveč izhajajo iz delovnega dogovora teh sfer, ko vprašanja cirkulacije denarnih skladov, cestne mreže, zdravstvenega zavarovanja ali šolanja niso več v domeni izključno »strokovnega«, »tehničnega« ali administrativnega odločanja, marveč zahtevajo demokratsko dogovarjanje vseh zainteresiranih strani, tj. delegacijo delovnih ljudi — šele tedaj postane samoupravljanje celota. To predvideva nova ustava (sprejeta 1974. leta) in to tudi nastaja kot njena realizacija.

Nova organizacija političnih in delovnih razmerij v družbi je torej v tem, da nastajajo vsi družbeni materialni programi v široki argumentirani razpravi od baze do ravni končnega odločanja, da prehajajo na vseh ravneh skozi roke delegacij delovnih ljudi, aktivnost teh delegacij pa pomeni nenehen proces sinteze partikularnih interesov in želja, družbeno danih možnosti in izraženih potreb. Nova organizacija sestoji nadalje v skupnem nadzoru nad proizvodom dela ne samo na njegovi poti do tržišča, temveč tudi v njegovem gibanju v trgovini in denarni cirkulaciji. Ta faza samoupravne organizacije družbe postaja zdaj realnost. Omejena je s skromnimi materialnimi možnostmi, ki pri dogovarjanju vežejo partnerje in manjšajo svobodo akcije. Drugo omejitev predstavljajo konservativne težnje, da bi še nadalje odločal ozki krog »poklicanih« in da bi se izkoriščala priložnost, ki jo nudi zapletenost problematike, ki se še bolj zapleta z jezikom in številkami.

⁸ Karl Marx, *Rede über den Haager Kongress*, NEW 18, 160. prim. MEID IV, 338.

Vzpostavljanje delegatskega sistema je torej prineslo organizacijsko možnost artikuliranja (izražanja) množstva družbenih interesov; prineslo je potrebo po razjasnjevanju tistega, kar se je zdelo »samo ob sebi razumljivo«, in morda dejansko jè ali pa tudi ne; privedlo je do koordiniranih aktivnosti vseh družbenih sektorjev in do medsebojnega nadzora pri odločanju; delegat je vedno delegat svoje baze, v tem procesu on ni neodvisna avtoriteta, ki bi uživala neomejeno zaupanje baze, ampak mora kot delegat svoje odločitve vnaprej ali naknadno dati v verifikacijo bazi, ki ga je delegirala. S tem se v družbenem procesu dosega dvoje: prvič, preprečuje se osamosvajanje in ločevanje političnega predstavnika od tistih, katere predstavlja; drugič, baza ima stalni vpogled v proces odločanja in v argumentacijo, na osnovi katere se ta proces dogaja; to pripelje do nenehne aktivizacije baze, ji ne dopušča pasivnosti in onemogoča pasivno prepuščanje odločitev predstavnikom. Kot takšen je delegatski sistem v polnem pomenu besede »šola upravljanja« — šola za delegata in šola za bazo, je nosilec novih kvalitet v političnem življenju.

V klasičnem tipu politike morajo dobiti interesi posameznikov in družbenih skupin najprej posebno »politično« obliko, da bi lahko postali družbeno relevantni; morajo se izoblikovati kot program in zahteve političnih strank ali njihovih struj oz. frakcij, da bi v boju in konkurenci teh političnih struktur našli svoje mesto v celoti družbenega gibanja. Proces samoupravnega dogovarjanja pripelje do neposrednega izražanja bazičnih interesov posameznika in družbenih skupin. Naloga družbenopolitičnih organizacij je kanalizirati te artikulirane interese in ne dopuščati nastajanja antagonizmov ali obnavljanja razmerij stare družbe. Toda odkod nevarnost obnavljanja elementov stare družbe? Tradicionalno pojmovanje socialistične družbe kot brezkonfliktna je impliciralo predpostavko, da prihajajo elementi stare družbe od zunaj in predstavljajo nekakšno nalezljivo bolezen, ki napada zdravo telo nove družbe. Naloga diktature proletariata je bila glede na to preprečiti takšno rovarjenje tujih agentur in »večno včerašnjih« elementov. Ta tip tolmačenja konfliktov je bil že večkrat podvržen marksistični kritiki, ki je dokazala njegovo nedialektičnost. Naša marksistična teorija je vedno izhajala s stališča, da je žarišče konfliktov v protislovnosti samih razmerij v produkciji, da torej ne prihaja od zunaj, ampak nastaja v sami socialistični produkciji. Gre namreč za družbo, ki se še »ni razvila na svoji lastni osnovi«, v kateri torej še ni »izginila zaslužnjevalska podrejenost individua delitvi dela, s tem pa nasprotje med duhovnim in telesnim delom«, pa tudi delo še ni »postalo ne samo sredstvo za življenje, ampak tudi prva življenjska potreba«. Te Marxove besede predstavljajo jedro problematike socialistične družbe prehodnega obdobja.

Kaj pravzaprav pomeni povezovanje »delitve dela« in »nasprotja med duhovnim in telesnim delom« v en sklop? Gotovo ne tega, da Marx od *Nemške ideologije* naprej (v kateri je to povezovanje prvokrat eksplicirano) pa do kraja življenja podčrtuje razliko med fizičnim delavcem (blue collar) in intelektualnim delavcem (white collar), temveč to, da je prišlo do cepitve intelektualne in fizične strani samega enostavnega delovnega procesa; bistveni sestavni deli človeškega dela kot človeškega dela (najprej obstaja idejno, kot zamisel, kar se potem realizira materialno) so v vseh organizacijah dela razredne družbe, od sužnjelastniške do kapitalistične, razdeljeni v dve osnovni skupini individuov: skupina, ki razpolaga z materialnimi pogoji dela, razpo-

laga obenem tudi z njegovo duhovno stranjo, z zamisljijo, s postavljanjem smotra in cilja; druga skupina, ki izvaja živo fizično delo, izvaja tuje materialne programe. Izvedenost gospodarja, pravi Aristoteles,⁹ je v tem, da zna zaukazati to, kar naj suženj opravi; v njegovem imenu lahko to počne tudi njegov oskrbnik. Kot dobavitelji tehnoloških idej in rešitev so »white collars« v moderni družbi v očitni odvisnosti od sodobnih »gospodarjev« in »oskrbnikov«, s tem pa nastajata tudi znanost in tehnologija kot taki na strani kapitala zoper delo. Družba prehodnega obdobja je ukinila položaj »gospodarja«, tako da je njegove prerogative prenesla na družbo kot celoto (v fazi nacionalizacije na državo kot predstavnika družbe), toda s tem še ni odpravila vloge »oskrbnika«, ki je v tesni zvezi s samim načinom produkcije; dokler obstaja produciranje, ki zahteva hierarhično organizacijo dela, katere osnova je torej ločenost duhovnih in fizičnih potenc dela, bo obstajala tudi možnost, da se »racionalnost« produkcije loči od neposrednega delavca kot »tehnična racionalnost«, bo obstajala tudi nevarnost tehnokratizma, fetišiziranja »gladkega teka« ipd. — skratka, stalno se bo treba bojevati proti nevarnosti, da bi kaka grupacija v imenu »racionalnosti«, »tehničnega uma«, »sodobne organizacije proizvodnje«, »ekonomskega napredka« ipd. monopolizirala odločanje za neko elito. Zunanji (ekonomski in idejni) pritiski nahajajo oporo ravno v tej protislovnosti prehodnega razdobja, v kateri že obstaja oblast delavskega razreda, medtem ko so elementi nove organizacije dela šele v nastajanju. S tem je mogoče pojasniti nihanja v razvoju dežele, pa tudi občasno večji vpliv tehnokratizma v javnem življenju in poostren boj proti tehnokratizmu in njegovi ideologiji v zadnjih letih.

Demokracija in diktatura kot tudi proletarska demokracija in diktatura proletariata so pojmi, ki jih je seveda treba vzeti v dialektični enotnosti. Meščanska demokracija je bila vedno demokracija za meščanstvo in diktatura meščanstva. Diktatura proletariata je »najširša demokracija«, to pa se pravi razvijanje demokratskih oblik ob represiji tistega, kar obnavlja staro družbo; v naših razmerah je to pač tehnokratizem, ki pomeni v zadnji konsekvenci prodor kapitalističnih »ekonomskih, etičnih, duhovnih« razmerij (če smemo uporabiti Marxove besede iz Kritike gothskega programa), in tehnobirokratizem, ki teži k obnavljanju arhaičnih ekonomskih, etičnih in duhovnih modelov iz zgodovine novejšega socializma in tutorstva neke elite nad interesi delavskega razreda.

Arhaični model razmerja med delavskim razredom in njegovo avantgardo je bil podoben tisti delitvi družbe na dva dela — na vzgojitelje in vzgajane — ki jo Marx kritizira v 3. tezi o Feuerbachu. Vzgojiteljska elita kot taka je imela vedno prav in ni bilo treba, da bi se kakorkoli sama vzgajala. Samoupravna družba ne prenese take razdelitve; tukaj avantgarda sama kanalizira družbeno akcijo v smeri spreminjanja družbenih odnosov — iniciira spremembe, ki morajo dati večjo veljavo vsakemu delovnemu človeku, sprostiti njegovo iniciativo, s čimer dejansko zavestno spreminja tako samo sebe kot razred, kateremu pripada. Avantgarda, ki je gibalec samoupravne socialistične demokracije, je tudi sposobna, da ne pade v skušnjave doktrinarstva in avtoritarizma.

⁹ *Politika*, 1255 b 23.

Globoko humanistični program socialistične družbe temelji na demokratizaciji vsakdanjega življenja, na ustvarjanju novih »ekonomskih, etičnih, duhovnih« razmerij, novega odnosa do človeka, varovanja človekovega okolja itd. Vse to se v vsaki deželi godi v konkretnem boju v konkretnih materialnih možnostih, v konkretnih materialnih okvirih. Že leta 1949 je eden od velikih jugoslovanskih marksistov formuliral to dilemo z besedami: »Našemu delovnemu ljudstvu za zdaj še ne moremo dati tistega, kar bi želeli, vendar gre za to, ali obstaja načelo, da bi našemu človeku dali vse tisto, kar je mogoče, in nenehna težnja za napredkom in graditvijo človečanske svobode. Takšen je, na kratko prikazan, najgloblji smisel našega boja.«¹⁰ Kot cilj socialistične izgradnje je ta avtor podčrtal, da to ne more biti »kakšen kasarniški, sivi socializem, ki uničuje človeško individualnost, ampak socializem, ki je najvišje dvignil prav svobodo in človeški razvoj.«

Principi, pa naj bodo postavljeni na splošno ali konkretnije, živijo toliko, kolikor se izvajajo v praksi, kolikor se izpolnjujejo z vsakdanjim življenjem. Tako tudi ti principi niso bili samo deklarirani, ampak so našli pot v življenje. Konkretni boj tega zgodovinskega trenutka je boj za utrjevanje socialistične poti razvoja, za utrjevanje socialističnega sistema vrednot, boj za ustvarjanje trajne demokratične kulture političnega življenja, ki bo lastna osnova višje faze, komunistične družbe v ožjem smislu. Kljub vsem doseženim razultatam so pred nami še velikanske naloge. Nekatere od njih prihajajo zdaj na vrsto: na primer, preobrazba tehnologije, da bi se v načinu proizvodnje spodsekale korenine tehnokratizma. To ni naloga samo ene dežele, temveč naloga svetovnega proletariata in njegove inteligence, s tem pa tudi tehnične inteligence. Pred to nalogo se stekajo poti socializma. In ta naloga na nov način aktualizira idejo samoupravljanja in hkrati spodbuja, da bi bila sinteza revolucionarnega boja proletarcev vseh dežel.

UDK 141.82(497.1):331(100)

BRANKO PRIBIČEVIĆ

Razvita kapitalistična družba, delavski razred in socializem

Teoretična in politična polemika o poteh in perspektivah socializma v deželah razvitega, »dozorelega« kapitalizma vse bolj priteguje pozornost kar se da raznoličnih socialnih in političnih sil. Seveda pa so ta vprašanja najbolj zanimiva za organizirane socialistične sile, o njih pa razpravljajo tudi mnogi drugi pomembni idejno-politični tokovi in formacije.

¹⁰ Boris Kidrič, Pogovor z italijanskimi socialisti 5. novembra 1949, Zbrana dela, IV, Ljubljana, 1976, str. 72.

Čeprav je vprašanje možnosti in oblik revolucionarne preobrazbe v središčih svetovnega kapitalizma že desetletja navzoče v razpravah, pa je postalo pred kratkim še posebej aktualno in pomembno. K tej aktualizaciji so največ prispevale globoke ekonomske motnje v teh deželah v zadnjih nekaj letih, zaostrovanje kriznih tendenc, velike strukturne spremembe v glavnih sektorjih kapitalističnega gospodarstva (silovito naraščanje procesa koncentracije in centralizacije, krepitev monopolističnih tendenc, dominantni položaj multinacionalnih družb, nove težnje k uveljavljanju usmerjevalne vloge kapitalistične države itn.), neslutene možnosti in tudi grožnje, ki jih prinaša proces znanstveno-tehnične revolucije, daljnosežne transformacije v razrednih in socialnih strukturah in končno tudi izredno pomembne spremembe v razvrstitvi sil in v idejno-političnih naravnostih delavskih in socialističnih sil, ki delujejo v tem delu sveta. Razprava o sedanjih problemih visoko razvite kapitalistične družbe se vse bolj povezuje tudi z možnostmi v daljši prihodnosti, z logiko in s smislom nadaljnega razvoja takega družbenega sistema.

Odgovori na ta vprašanja so seveda glede na razredno-politična in idejno-politična izhodišča dokaj različni. Medtem ko posamezne struje v delavskih in socialističnih gibanjih zastopajo stališče, da je socializem edini izhod in rešitev za vse temeljne probleme in protislovja razvitih kapitalističnih dežel, pa na drugi strani (zlasti v vrstah meščanskih kritikov) poudarjajo, da je ta del sveta »končno presegel« to alternativo med kapitalizmom in socializmom, da so za dežele, ki stopajo k »postindustrijskemu« obdobju, socialistične rešitve povsem neuporabne. Medtem ko eni napovedujejo temu svetu skorajšen zlom, predvidevajo drugi postopno prehajanje v mirne vode »postindustrijske družbe«, ki se ne bo otrsela le vseh ekonomskih skrbi in problemov, marveč tudi današnjih socialnih napetosti, spopadov in protislovij.

V žarišču omenjenih teoretičnih razprav in političnih soočanj je vprašanje družbenega položaja, zgodovinskih možnosti in vloge delavskega razreda v deželah razvitega kapitalizma. Našo pozornost priteguje zlasti vse bolj razširjena teza, da delavski razred v teh deželah zgublja lastnosti in potencialne, ki bi mu omogočili, da bi bil nosilec in glavna sila antikapitalistične preobrazbe. Medtem ko so bile v svetu socializma poprej v središču teoretičnih in političnih sporov predvsem metode, oblike in narava boja delavskega razreda za revolucionarno preobrazbo, zdaj nekateri dvomijo o njegovi pripravljenosti, sposobnosti in možnosti, da bo vodilna sila, subjekt zgodovinskega prehoda iz razredne družbe v brezrazredno družbo.

Značilno je, da s temi tezami ne nastopajo samo politične struje in grupacije, ki delujejo v okviru delavskih in socialističnih gibanj, marveč tudi številni predstavniki meščanske politične misli. Dejansko je idejno-politični spekter zagovornikov teze, da je delavski razred izpraznil svoj revolucionarni potencial — ker se je bolj ali manj integriral v dano družbeno ureditev — zelo širok. S takimi ocenami nastopajo nekateri predstavniki radikalne in tudi ekstremne levice v delavskih gibanjih (razne skupine tako imenovane nove socialistične levice oziroma nove levice: trockisti, anarhisti, gibanje mestne gverile, privrženci generalne linije, za katero se zavzema KP Kitajske, in tem podobne tendence). Na drugi strani s podobnimi nazori nastopajo mnogi desni socialno demokratski teoretiki, ki svojo reformistično in oportunistično politiko praviloma pojasnjujejo in opravičujejo s tem, da večina delavcev »noče« nikakršnih sprememb proizvodnih odnosov. Četudi so idejno-teoretična izho-

dišča različna, so sklepi domala istovetni: delavski razred ni več tista sila, ki deluje ali naj bi delovala v smeri radikalne socialistične družbene preobrazbe. Do podobnih sklepov prihajajo tudi mnogi meščanski teoretiki. Ta stališča so zlasti očitna v njihovih tezah, da je ekonomski razvoj tako razvodenel meje med tradicionalnimi razrednimi formacijami kapitalistične družbe, da so te meje domala povsem zabrisane, da poslej ni moč govoriti o razredih, ki se razlikujejo, zlasti pa ne o razredni polarizaciji med buržoazijo in delavskim razredom. V tem smislu razširjajo mnenje, da tvorijo vsi zaposleni tako imenovani srednji razred, ki je zainteresiran predvsem za to, da ohrani in okrepi sedanjo družbo »množične porabe«.

Navedena tri značilna politična in idejno-teoretična okolja, v katerih nastajajo ocene o bistveni deradikalizaciji delavskega razreda v osrednjih predelih svetovnega kapitalizma, o njegovi deproletarizaciji, o tem, da je povsem zgubil vse revolucionarne lastnosti in zmožnosti, seveda dokaj različno interpretirajo politično naravo teh tez. Po oceni predstavnikov raznih levičarskih struj je ta pojav seveda izredno negativen. Zato v teh krogih govorijo o tem pojavu kot o vraščanju v družbeno ureditev, o kapitulaciji, korumpiranju, buržoaziranju in spreminjanju delavskega razreda v delavsko aristokracijo. Hkrati se teoretiki te struje prizadevajo, da bi našli »zamenjavo« za ta bolj ali manj »zgubljeni« delavski razred. Desni socialni demokrati izrabljajo te ocene za alibi oziroma za opravičilo svoje dosedanje politike razrednih kompromisov in odstopanja od kakršnihkoli ukrepov za radikalne družbene spremembe. In kar je še važnejše, s temi tezami upravičujejo, da se še popolneje vraščajo v dano ureditev. Meščanski teoretiki vidijo v teh tezah tolažbo, da bo sedanja razredna družba kljub vsem svojim protislovjem in slabostim preživela izziv socializma.

Za sodobno marksistično misel in revolucionarno gibanje so zanimive zlasti omenjene »pesimistične« interpretacije, ki jih širijo razne levičarske in quasi levičarske skupine. Te ideje so zanimive predvsem zato, ker jih skušajo praviloma predstaviti kot dosledno uporabo marksistične analize v razmerah razvite kapitalistične družbe. Posebno pozornost pritegujejo tudi zato, ker se skušajo uveljavljati kot edina dosledna revolucionarna interpretacija, pa tudi kot strategija boja za socializem v razmerah razvitega kapitalizma. In končno je ta razlaga — kar ne velja za drugi dve navedeni interpretaciji — teoretično mnogo bolj izoblikovana in ima lahko zato v posameznih delavskih in socialističnih okoljih mnogo večjo težo in vpliv.

Ti »pesimistični« pogledi sprožajo med mnogimi marksisti odpor in ostre reakcije. V mnogih delavskih gibanjih so se jim odločno uprli. Toda če sledimo teoretičnim diskusijam in politični polemiki, lahko ugotovimo, da je odklanjanje teh tez prej politično motivirano kot pa teoretično utemeljeno. Neredko tiste, ki te teze spodbijajo, bolj skrbijo njihove implikacije, kot pa to, ali so teze zares napačne. Tako razsojanje je uglaseno s trditvijo, da teze o popolni deradikalizaciji delavskega razreda ni moč sprejeti že zato, ker bi bila sicer prihodnost socializma — vsaj v tem delu sveta — povsem negotova in mračna. Drugače povedano: stališče, da delavski razred ni zgubil lastnosti subjekta revolucionarnega procesa, branijo samo zato, ker bi uveljavljanje nasprotnega stališča povzročilo usihanje perspektive in defetizem. Navedene teze naj bi pobijali predvsem zato, ker ogrožajo zgodovinsko perspektivo in določne interese organiziranih socialističnih sil.

Ne da bi ugovarjali tehtnosti in pomenu teh motivov, pa moramo vendarle ugotoviti, da za sprejemanje ali odklanjanje tez o deradikalizaciji delavskega razreda tako razsojanje ne more biti odločujoče. Stališča o popolni utopljenosti delavskega razreda v kapitalistični red, o njegovi nesposobnosti in nezmožnosti, da bi bil nosilec revolucionarne preobrazbe, ne odklanjamo zato, ker bi bile ocene in sklepi, ki jih prinašajo te analize, za nas politično nesprejemljivi, marveč zato, ker smo prepričani, da niso pravilni, da niso znanstveno utemeljeni. Zato bomo skušali dokazati neutemeljenost argumentov, ki jih največkrat navajajo v prid tem nazorom.

Takoj bi želel poudariti, da navajajo privrženci teze, po kateri je delavski razred v razvitih kapitalističnih deželah »odpisan« kot zgodovinski nosilec revolucionarne preobrazbe, zelo pogosto dejstva, ki jih ni mogoče enostavno prezreti. Opozarjajo na pojave, ki jih lahko v nekaterih primerih sicer empirično dokažemo, ki pa so kljub temu bolj navidezna kot pa dejanska podlaga za takšno črnogledno ocenjevanje zgodovinskega poslanstva delavskih partij v teh deželah. Značilni in hkrati najbolj pomembni dokazi, s katerimi nastopajo predstavniki »pesimistične« interpretacije — zlasti tisti iz vrst zahodno-evropske levice — so predvsem tile:

Velikemu delu delavstva — v posameznih deželah pa celo večini — je uspelo, da si v okviru dane družbene ureditve zboljša materialne življenjske razmere. Namesto pričakovanega siromašenja proletariata je že desetletja opazna težnja k zboljševanju njihovega življenja in dela. Ta tendenca je očitna zlasti po drugi svetovni vojni. Postopno toda zanesljivo zboljševanje življenjskih razmer je sprejeto kot bistvena lastnost dane ureditve. In dokaj široko je zakoreninjeno prepričanje, da dajejo razvita gospodarstva teh dežel in njihov ugodni položaj v mednarodni delitvi dela lepe obete, da se bodo ekonomske zahteve delavcev na podoben način uresničevale tudi v prihodnje. Že zdaj uživa večina delavcev v teh deželah eksistenčne razmere, ki se bistveno razlikujejo od tistih, ko »proletarec v revoluciji ni mogel zgubiti nič drugega kot svoje verige«. Zdaj stalno narašča število delavcev, ki imajo neko določeno premoženje, to pa lahko — čeprav ne nujno — vpliva na njihovo razredno zavest. Delavec, ki je v zadovoljevanju svojih materialnih zahtev dosegel današnjo raven, ni pripravljen, da bi šel v radikalen spopad z nosilci družbene ureditve. Mnogi med njimi, poudarjajo avtorji teh tez, se vedejo kot državljani, ki nočejo »zaklati kokoši, ki jim nosi zlata jajca«.

V visoko razvitih deželah se je znatno zboljšal tudi družbeni položaj velikega dela meznih delavcev. Prek njihovih ekonomskih in političnih organizacij jim je uspelo od lastniških razredov izsiliti številne koncesije. Predstavnikom delavskega razreda je uspelo, da na določen način ne vplivajo samo na notranje odnose v podjetjih, marveč tudi na odnose v širšem družbenem prostoru. Tudi socialne razlike naj ne bi bile več tako opazne in drastične. Tu posebej poudarjajo, da je zvečevanje realnih dohodkov omogočilo velikemu delu delavstva, da se je v standardih porabe (prehrana, oblačenje, stanovanje in delno tudi v zabavi) približal socialnim kategorijam, ki stoje na socialni lestvici med delavskim razredom in veliko buržoazijo.

Pod vplivom teh dveh vidikov in še nekaterih drugih zgodovinskih in družbenih okoliščin je močno otopela ostrina razrednih antagonizmov, poje njala pa je tudi njihova intenzivnost. V delavskem gibanju se že desetletja krepi ozračje, ki je naklonjeno razrednemu kompromisu. Pozitivne tendence

pri razreševanju neposrednih zahtev delavcev so pustile svoje posledice oziroma so »načele«, deformirale njihovo razredno zavest. Zato delavski razred vse bolj pristaja na obstoječe stanje. Ko je dosegel neko določeno raven materialne blaginje, je postal v zgodovinskem smislu žrtev te blaginje. V svojem političnem vedenju vse bolj sprejema kriterije in meje porabniške družbe razvitega kapitalizma. Svojo moč in borbena sposobnost je pripravljen uporabiti le za to, da bi dosegel kar najbolj ugodne pogoje v danem redu, nikakor pa ne za to, da bi to ureditev radikalno spreminjal. Množice so pripravljene podpreti vsako akcijo, ki obeta več dobrin in uslug v danem sistemu porabe, ne podpirajo pa take politike, ki se zavzema za odpravljanje vladajočega sistema porabe oziroma sistema družbenih odnosov, katere odsev je ta poraba.

4 Velik del delavstva v teh deželah že desetletja podpira politično vodstvo desno naravnanih socialno-demokratskih strank, in, kar je še huje, tudi izrazito meščanskih strank. Ko se zagovorniki teh tez sklicujejo zlasti na izkustvo anglo-saksonskih dežel, v katerih so milijonske delavske množice opora meščanskih strank, ocenjujejo, da bo tako stanje težko spremeniti. V oporo svojih pesimističnih ocen navajajo zlasti primere tistih dežel, v katerih so imeli delavci v zadnjega pol stoletja priložnost, da so svoje politično prepričanje izražali bolj ali manj svobodno. Če so tudi v takih razmerah glasovali za buržoazne stranke, ne pa za tiste, ki se zavzemajo za radikalne družbene spremembe, potem je to zadosten dokaz, da so politični ujetniki lastniških razredov.

5 Zboljševanje materialnih življenjskih razmer delavstva in družbenih razmer v visoko razvitih deželah nasploh je sprožilo pojav množične depolitizacije delavskega razreda. Veliko mezdnih delavcev misli in se vede izključno tako, kot da bi pripadali družbi »množične porabe«. Na sedanji ravni življenjskih razmer delavci sploh niso več zainteresirani za velike probleme in protislovja globalne družbe.

V podporo stališča, ki je »odpisal« delavski razred, navajajo tudi primer iz zgodovine dosedanjih socialističnih revolucij. Opozarjajo, da so imeli med mnogimi doslej uspešnimi socialističnimi revolucijami odločilno vlogo kmetje, siromašni kmečki sloji — ne pa mestni delavci. Glede tega poudarjajo zlasti izkustva kitajske, kubanske in vietnamske revolucije.

V oporo temeljni tezi, da je delavski razred v razvitih kapitalističnih deželah že izčrpal svoje zgodovinsko poslanstvo ter zgubil svoje revolucionarne potence, navajajo še nekatere trditve, ki pa niso bistvene. Nanašajo se na različice že doslej navedenih stališč. V nekaterih analizah navajajo vse omenjene momente, v drugih je težišče samo na nekaterih. Ugotovimo lahko, da mnogi avtorji prisojajo največjo težo prvemu izmed naštetih dejavnikov — namreč ugodnemu razvoju gibanja življenjskih in delovnih razmer. Ne glede na to, ali izvajajo svoje sklepe iz vseh ali pa samo iz nekaterih izmed naštetih ugotovitev, je njihova ocena enaka, namreč — da so možnosti za socializem v tem delu sveta v glavnem zelo slabe. Ker pa vendar verjamejo v možnost in nujnost socialistične preobrazbe, ne iščejo samo novih poti, marveč včasih tudi nove subjekte, socialne in razredne sile, ki bodo vodile in uresničile revolucionarni preobrat.

V razmišljanju predstavnikov skrajne levice in nekaterih drugih grupacij, ki so zdvomile v revolucionarno moč delavskega razreda razvitih dežel, se najpogosteje pojavljajo tele strateške opredelitve:

① Prvič, razredno-politični subjekt, nosilec in agens, zgodovinska avantgarda socialistične preobrazbe na Zahodu ni več v teh deželah, pač pa to poslanstvo prehaja na socialne in politične sile, ki delujejo zunaj tega področja. In ker je razredni boj v središčih kapitalizma »zamrl«, danes poteka v mednarodnih razsežnostih. Razredni boj se »internacionalizira«, in sicer v tem smislu, da postaja danes spopad med kapitalističnim centrom in nerazvitimi deželami (kot njegovo »periferijo«) temeljna oblika razrednega boja med buržoazijo in proletariatom. Predpostavka je razločna: Zahod v celoti je svetovna buržoazija — nerazvite dežele pa proletariati. In ker je prihodnost na strani dežel v razvoju, bodo te na tak ali drugačen način prinesle razvitim deželam socializem.

Poznamo nekaj različic, kako izražajo to strateško oceno. Zelo avtoritativno je bila npr. izoblikovana leta 1965 v znanem članku Lin Piaoj, takratnega obrambnega ministra LR Kitajske, ki je svet razdelil na »socialistično vas in na kapitalistično mesto«. V »socialistično vas« je uvrstil vse dežele v razvoju. Ko je Lin Piao v mednarodne razsežnosti projiciral nekatera izkustva kitajske revolucije, je zatrjeval, da bo »svetovna vas« vse bolj zoževala in obkoljevala »kapitalistično mesto«, dokler ga končno ne bo zavzel svetovni proletariati. Podobno misel vsebuje še vedno prisotna teza o spopadu med »vzhodnim in zahodnim vetrom«, pri čemer prvi neizogibno zmaga nad drugimi. Enak smisel imajo tudi ocene, da odseva spopad med razvitim in nerazvitim delom temeljno razredno protislovje sodobnega sveta. Ne glede na to, kako je ta varianta formulirana, je prav gotovo najbolj ekstremna različica opisane črnogledne ocene revolucionarnih možnosti delavskega razreda v razvitih kapitalističnih deželah. Najbolj ekstremna zato, ker nasploh opušča možnost avtohtonih revolucionarnih preobrazb v teh deželah — in to ne samo v sedanosti, marveč tudi v prihodnosti. Zgodovinski subjekt revolucionarne preobrazbe išče zunaj tega področja.¹

② Druga razlaga je izvedena iz prve, vendar je zarisana v precej milejši obliki: boj ne bo odločen v konfrontaciji med centrom in periferijo, marveč morajo priti spodbude iz nerazvitih dežel, ki bodo zdramile dremave revolucionarne potencialne v kapitalističnih metropolah. Revolucionarne sile svetovnega »juga« bodo opravile njim prisojeno poslanstvo zgodovinskega »detonatorja« (vžigalnika) na en izmed dveh možnih načinov: z močjo lastnega zgleda ali pa tako, da bodo centru vsilile nove ekonomske odnose. Privrženci tega nazora pravzaprav ugotavljajo, da bodo prodori (uspehi) socializma v deželah v razvoju uresničeni že v najbližji prihodnosti — nekateri pristavljajo: že v zdajšnjih socialističnih deželah — in da bodo delovali kot dejavniki razrednega osveščenja in politične emancipacije delavstva v zahodnih deželah. Druga različica te strategije izhaja iz prepričanja, da bo že sama uveljavitev enakopravnih ekonomskih odnosov (v smislu odpravljanja sedanjih privilegijev Zahoda) tako prizadela kapitalistični center, da bo kmalu prišlo do močnih

¹ Sodim, da je ta teza nesprijemljiva — seveda ne zato, ker ocenjuje odnose med razvitimi in nerazvitimi deli sveta kot elemente razrednega boja, pač pa zato, ker zanika, da bi bil tak spopad možen v razvitih kapitalističnih državah. Teoretična implikacija je popolnoma jasna: možna je tudi kapitalistična družba brez razrednih antagonizmov. Predstavniki skrajne leve seveda niso prvi niti edini, ki imajo takšne nazore — za njimi so tudi mnogi meščanski teoretiki. Vendar pa je čisto zanesljivo eno: tega nazora ni moči uskladiti niti z analizami avtorjev znanstvenega socializma, še manj pa z realnostjo današnje razvite kapitalistične družbe.

pretresov, ki bodo zrevolucionirali proletariat in tako odprli proces radikalnih preobrazb. Tretja strateška koncepcija se izraža v šodbi, da bodo v razvitih kapitalističnih deželah prevzele vlogo delavskega razreda druge socialne grupacije, ki jih režim ni uspel vsrkati vase in ki so podvržene ostrim oblikam izkoriščanja in diskriminacije. Tu zlasti opozarjajo na take grupacije, kakršne so raso ali etnično diskriminirane kategorije prebivalstva, delavci, zaposleni v tistih industrijskih področjih, ki stagnirajo ali propadajo, nezaposleni delavci, mladina, ki nima možnosti zaposlitve, ter razne skupine mestnega prebivalstva v velikih industrijskih aglomeracijah, ki životarijo na obrobju teh skupnosti. (3)

Četrtič, dopuščajo tudi možnost, da bi delavski razred razvitih kapitalističnih dežel postal nosilec revolucionarne preobrazbe, kolikor bi ga doletela usoda, da bi moral prehoditi pot »očiščevanja« v hudi, pravzaprav apokaliptični ekonomski in družbeni krizi. Če naj delavski razred uresniči vlogo revolucionarnega subjekta, se mora najprej reprotoarizirati. In edini način, kako naj bi to dosegel, je v tem, da bi bili njegovi pripadniki pahnjeni v razmere hudega pomanjkanja — v množično brezposelnost, drastično zmanjševanje realnih zaslužkov, v stradanje itn. Za zgled takega ocenjevanja lahko navedemo referat, s katerim je nastopil predstavnik francoske ekstremne levice Arghiri Emmanuel. (4)

Čeprav se zagovorniki takih ocen in teh novih strateških konceptov napredka socializma sklicujejo na marksizem, sodimo, da je njihove poglede zelo težko uskladiti s temeljnimi teoretičnimi in metodološkimi načeli in idejno-političnimi izhodišči znanstvenega socializma. Vsestranska kritična analiza teh pogledov bi morala zajeti tako predpostavke, s katerih izhajajo, kakor tudi njihove politične koncepcije, zlasti pa strategijo boja za socializem, s katero se spuščajo v teoretične polemike in politične boje. V tem prispevku je poudarek na predpostavkah. Vzrokov za to je več. Sodimo, da s premisami, s katerih ti avtorji izhajajo, »vzdrže« ali »padejo« tudi njihove politične koncepcije. Drugi vzrok pa je ta, da so nekatere izmed navedenih strateških koncepcij zarisane tako nerealno, da je brez posebnih prizadevanj mogoče dokazati ne le to, da niso utemeljene, marveč tudi, da niso združljive z marksistično teorijo revolucije.

Poskušali bomo ovreči temeljno premiso, na kateri grade vse navedene teze — namreč stališče, da je delavski razred kapitalističnih držav zgubil vse značilnosti izkoriščanega razreda in revolucionarne družbene sile ter da zato ne more več igrati vloge razredno-političnega nosilca (subjekta) socialističnega razvoja. Izhajali bomo iz argumentacije zagovornikov navedenih pogledov ter predstavili najvažnejše nasprotné dokaze. Poskušali bomo torej dokazati, da ne drži teza, da delavski razred razvitih kapitalističnih držav ni več oziroma, da ne more biti več subjekt (nosilec) revolucionarnega procesa. Da bi podali naša stališča bolj pregledno in sistematično, se bomo osredotočili le na najbolj pomembne argumente ter jih razvrstili v dve skupini. V prvi skupini bomo obravnavali nekatere empirično-zgodovinske vidike, v drugi pa tiste, ki imajo ključni teoretično-metodološki pomen za marksistično teorijo revolucionarnega subjekta. Ene in druge bomo neposredno soočali z nazoni, o katerih razpravljamo. In končno: naših pogledov pretežno ne bomo mogli razvijati in dokazovati na široko, ker nam obseg prispevka tega ne dopušča. (1)

Na drugi strani si bomo prizadevali, da bodo vsa važnejša stališča oprta na ustrezne argumente.

V naši analizi ne bomo spodbijali predvsem posamičnih dejstev, na katera se opirajo predstavniki »pesimistične« interpretacije, marveč predvsem zveze, ki jih vzpostavljajo med temi pojavi in zgodovinskimi in revolucionarnimi potenciali delavskega razreda v visoko razvitih kapitalističnih deželah. Njihova pomanjkljivost ni toliko v sami faktografiji (čeprav ima tudi ta nekaj šibkih točk), pač pa v teoretičnem utemeljevanju in v sklepih, na katerih gradijo svoje politične ocene in koncepcije. Skušali bomo pokazati, da celo tedaj, kadar se sklicujejo na nespodbitna dejstva, na teh ni moč graditi tistih sklepov, ki so predmet naše kritike.

① Ugotovili smo že, da je glavni argument privržencev »pesimistične« interpretacije ta, da so delavci v teh deželah dosegli razmeroma visoko raven materialne blaginje in si zato ne želijo radikalne družbene spremembe. Če se opiramo prav na zgodovino delavskega gibanja v tem delu sveta, pa tudi na nekatera sodobna izkustva, tedaj lahko ugotovimo, da ni moč postavljati take neposredne in mehanske korelacije med ravniijo življenjskega standarda in težnjo k družbenim spremembam oziroma pripravljenostjo, da se deluje v tej smeri.

Če bi bila teza, kateri oporekamo, pravilna, potem bi morale imeti socialistične ideje praviloma najmočnejšo oporo v najslabše plačanih plasteh delavskega razreda. V zgodovini delavskega gibanja, zlasti zahodnoevropskega, pa zasledimo številne primere, ki kažejo, da temu ni tako. Opozorimo naj, da so v večini teh dežel prav gornji sloji delavskega razreda, kvalificirani in boljše plačani delavci, vedno prednjačili v spoznavanju nujnosti in potrebnosti samostojnega razrednega organiziranja. Prav te plasti delavskega razreda so tudi najprej sprejemale socialistične ideje. Tudi v velikem uporuh proti tradicionalnemu trade-unionizmu, do katerega je prišlo v Veliki Britaniji v devetdesetih letih preteklega stoletja — in ki ga poznamo kot gibanje »novega trade-unionizma« — so prednjačili predvsem boljše plačani metalurgi in delavci strojne industrije. Zelo zanimiv je tudi podatek, da imajo v mnogih zahodnoevropskih državah delavske partije, ki se zavzemajo za radikalne družbene spremembe, v svojih vrstah in med svojimi volivci večji odstotek boljše plačanih delavcev kot pa tiste partije, ki so izrazito reformistično naravnane. (To lahko na primer ugotovimo s primerjalno analizo članstva in volivnega telesa švedske socialnodemokratske stranke in švedske komunistične partije). Empirični podatki kažejo, da je tudi druga stran prikazanega korelativnega odnosa samo pogojno točna. Znano je namreč, da so prav nekateri najslabše plačani sloji, vključno z delavci, politična opora izrazito konservativnih ali celo reakcionarnih političnih sil.

② Drugič, teoretične analize, ki utemeljujejo tezo o zgubljanju revolucionarnih lastnosti delavskega razreda v razvitih deželah na relativni zasičenosti njihovih materialnih zahtev, izhajajo iz znanstveno povsem zgrešene podmene, da so materialni interesi oziroma potrebe v bistvu nezgodovinske, enkrat za vselej dane veličine. Celotno izkustvo družbenega razvoja, zlasti pa izkustvo delavskih bojov, nas preperečujejo, da temu ni tako. Človeške potrebe in na njih zasnovani interesi so zgodovinsko globoko determinirani. Zato tudi govorimo o elastičnosti človeških potreb in zahtev. To pomeni, da človeške potrebe in zahteve nimajo neke absolutne meje. Nasprotno: že zadovoljene potrebe,

zlasti potrebe materialne narave, so spodbuda za porajanje novih, praviloma še večjih potreb. Vsekakor bi bila domneva, da so delavci — tudi v deželah, ki imajo najvišji standard — že dosegli tisti »konec« potreb, povsem ne-realna. Tu moramo zlasti poudariti, da je bistvo sodobne kapitalistične družbe, bistvo tako imenovane družbe množične porabe prav v tem, da ne prestando spodbujati nove potrebe. Razen tega je znano, da ta družba razen ustvarjanja in zadovoljevanja novih potreb pogosto spodbuja tudi namišljene, lažne potrebe, samo da bi zadovoljila zahtevi kapitala, da ne prestando širi domači trg. Zato ni utemeljeno, da bi pričakovali nekakšno stanje zasičenosti, saturiranje delavskih potreb oziroma dokončno zadovoljitve delavskih revindikativnih zahtev. Tudi v naslednjih letih bo prihajalo med osnovnimi razrednimi in političnimi silami do ostrih spopadov okoli notranje razdelitve.

Kot lahko zanesljivo trdimo, da ni nujno, da bi ti spopadi dobili širše razredno-politične dimenzije, ker jih lahko dana družba še nekaj časa bolj ali manj uspešno vsrka in preteče napetosti ublažuje — je na drugi strani prav tako zanesljivo, da bodo spopadi te vrste tudi v prihodnje važno področje bojev delavcev; da na tem področju ni možno trajnejše premirje, še manj pa soglasje med delavci in kapitalisti.

3 Tretjič, to, da je kapitalizmu doslej uspevalo v svojih mejah zadovoljiti mnogo delavskih zahtev, zlasti zahtev materialne narave, še ne pomeni, da je to trajna lastnost tega sistema. Nasprotno, sodimo, da je to veliko bolj posledica specifičnih zgodovinskih razmer, ki so vladajočim razredom omogočale, da so delavskim množicam dajale občutne koncesije. Tu naj posebej poudarimo, da so bile te koncesije vedno rezultat organiziranega boja delavskega razreda, najrazličnejših oblik pritiska. Pogosto so imeli ti boji zelo ostre oblike. Prav tako je važno tudi, da so se kljub doseženemu napredku v veliki večini razvitih kapitalističnih držav zadržala še dokaj obsežna področja materialne revščine. Zdi se, da se je edino trem visoko razvitim skandinavskim državam posrečilo, da so se resneje približale razmeroma celostnemu razreševanju problema akutne revščine.

Skratka, menimo, da ni treba obsolutizirati materialnih dosežkov organiziranega delavstva v teh deželah. Tako kot bi bilo napačno podcenjevati doseženo, ne bi bilo nič manj napačno, če bi spregledali še vse odprte probleme. Še več: v nekaterih izmed dežel, ki so vključene v ta del sveta, obstajajo velikanski eksistenčni problemi velike množice delavstva (na primer v deželah južne Evrope). Najvažnejše je, da pri oblikovanju politike delavskih in socialističnih sil nikakor ne smemo izhajati iz dosedanjih zmožnosti sistema, da bolj ali manj uspešno zadovolji nekatere delavske materialne potrebe — kot da bi to bila imanentna lastnost sistema, njegova zgodovinska konstanta.

4 Četrtrič, premalo natančno so formulirane in pojasnjene teze o vraščanju delavskega razreda v dano družbeno ureditev. Očitna je tendenca, da se v razpravo o tem pojavu vpletajo močna politična čustva, ostre kvalifikacije, ki pa so pogosto slabo utemeljene in argumentirane. Pravzaprav gre bolj za pavalne ocene kot pa za pretanjena in znanstveno utemeljena spoznanja. V številnih dosedanjih ocenah (pa naj gre za tiste, ki govorijo v prid te teze, ali pa za one, ki jo pobijajo) je več odprtih vprašanj kot pa zadovoljivih odgovorov. V bistvu še vedno ni do konca razčiščeno, kaj mislijo s pojmom »vraščanje«. Kakšen je družbeni in idejnopolitični smisel in pomen tega pojava? Kateri so bistveni kriteriji in parametri za njegovo identifikacijo? Postavlja

se tudi vprašanje, ali lahko že vsak pojav blažitve razrednih antagonizmov, »približevanja« delavskega razreda sistemu in pa tega sistema delavskemu razredu opredeljujemo za vraščanje. Ali lahko iz tega, da večji deli delavstva v neki deželi praviloma glasujejo za neko meščansko stranko, že sklepamo na vraščanje? Odgovora nismo dobili tudi na vprašanje, ali je moč v nekih določenih okoliščinah domnevati, da je možen tudi nasproten proces, ali lahko po daljšem obdobju »zbliževanja« in vraščanja pride tudi do nasprotne tendence v razvoju razrednih odnosov. Naj sklenemo: teze o vraščanju delavskega razreda še niso dovolj natančno izoblikovane in znanstveno dokazane. Prav gotovo je mnogo empiričnih dejstev, ki pričajo, da so razredni antagonizmi občutno splahneli, da je v večjem številu dežel tega področja prišlo do določenega »zbliževanja« med sistemom in večjimi deli delavskega razreda; vendar sodimo, da vse to še ni zadostna osnova za pavšalne trditve o popolni in dokončni integraciji delavskega razreda v vladajoči sistem družbenih odnosov. Dejanski razredni odnosi so mnogo bolj zapleteni in mnogo bolj izniansirani.

- ⑤ Petič, sklepi, ki jih delajo avtorji na podlagi izkustva socialističnih revolucij v nerazvitih deželah, niso prepričljivi. Če so imeli v kateri izmed teh dežel delavci v revoluciji manjšo vlogo kot na primer siromašni kmetje, to še ne pomeni, da bodo — analogno prejšnjemu primeru — tudi v deželah z zelo številnim in dobro organiziranim delavskim razredom delavce lahko zamenjale kake druge socialne skupine.

Kot smo že omenili, lahko na obravnavane teze naslovimo resne teoretično-metodološke očitke. Naše stališče je, da je teoretično utemeljevanje teze o deradikalizaciji delavskega razreda oziroma dokazovanje, da je delavski razred zgubil lastnost revolucionarnega zgodovinskega subjekta, v navskrižju z dvema temeljnima zahtevama marksistične teorije družbe. Kateri so ti elementi in kolikšna je njihova teža?

- ① Prva pripomba izhaja iz bistvenega marksističnega teoretično-metodološkega pustulata, ki terja, da znanstvena misel vedno spoznava in odkriva razliko med pojavnim in bistvenim, trenutnim in dolgoročnim, med vnanjo in notranjo težnjo. Zagovorniki obravnavanih tez delajo sklepe samo na podlagi tega, kar je danes opazno, manifestno in značilno za stanje zavesti, način mišljenja in opredeljevanja velikih skupin in slojev razreda mezdnih delavcev. Iz ugotovljenih pojavov, ki so danes prisotni, važni in značilni, zlasti pojavov, ki so empirično merljivi, sklepajo o tem, kako se bodo stvari obračale v času, ki prihaja, govorijo torej o tendencah razvoja. Trdimo, da je tak prijem značilen za pozitivizem, ne pa tudi za marksistično metodo analize tendenc družbenega razvoja. Marksizem se razlikuje od meščanske znanosti prav po tem, da odkriva zapletene mehanizme družbenega razvoja, notranja protislovja in gibalne sile, ki so pogosto skrite v globljih slojih družbenih organizmov. Važno je teoretsko in metodološko vodilo, da morajo biti revolucionarne sile sposobne odkriti tendence, dejavnike in elemente razvoja, ki so v danem trenutku komaj opazni, da spoznavajo tisto, kar bo odločilno jutri — čeprav je v sedanjem trenutku lahko komaj vidno, slabotno in nevljavno. Marksizem terja od revolucionarnega gibanja, da vidi dalj in globlje od sedanjega, trenutnega, pojavnega in bežnega.

Marx je to pomembno metodološko načelo neposredno uporabil v svojih analizah položaja in družbene vloge delavskega razreda. Ko se je soočal z

objektivnim stanjem, ko je bila večina delavstva pod močnim in celo prevladujočim vplivom meščanske ideologije, zlasti meščanskega liberalizma, ko je ta večina odklanjala pozive in pobude za samostojno razredno organiziranje, je znal Marx jasno razlikovati med tem, kaj mislijo posamezni delavci ali pa celo večina delavcev v danem trenutku o svoji zgodovinski vlogi — in tem, kakšna je objektivna vloga tega razreda, vloga, kakršna izhaja iz njegovega položaja v družbeni delitvi dela. Zelo pomembno in za našo razpravo o vlogi delavskega razreda zelo poučno je stališče Marxa in Engelsa; naj ga obnovimo:

»Ne gre za to, kaj si posamezni proletarec ali celo celotni proletariat ta čas predstavlja kot cilj. Gre za to, kaj ta cilj je in kaj bo zaradi tega, 'je' proletariat prisiljen zgodovinsko napraviti. Njegov cilj in njegova zgodovinska akcija je očitno in nepreklicno določena v njegovi lastni življenjski situaciji kot tudi v celotni organizaciji današnje meščanske družbe.« (Sveta družina).

Navedeno stališče je izraženo zelo ostro in z očitno polemično noto. Neposredno je naperjeno proti vsem tistim, ki se v svojih analizah niso mogli odtrgati od danega, obstoječega in pojavnega. Postavlja se vprašanje, ali je treba navedeno Marxovo in Engelsovo misel razumeti tako, da je za politiko revolucionarnih sil povsem nepomembno, kaj si »posamezni proletarec« ali celo »celotni proletariat« predstavlja kot svoj cilj oziroma kako politično misli. S celotnim svojim teoretičnim in praktično političnim opusom sta Marx in Engels — in kasneje tudi Lenin — povsem jasno pokazala, da je tako sklepanje povsem napačno. Za socialistične sile je izjemno pomembna vednost, kakšno je v vsakem zgodovinskem trenutku tipično, večinsko opredeljevanje vseh delavcev v neki deželi, ali pa v posamičnih delih razreda. Socialistična politika, zlasti pa politika, ki je naravnana k radikalni družbeni preobrazbi, mora še posebej upoštevati počutje v danem trenutku, ubranost duhov v delavskih okoljih. Neposredne naloge morajo biti tako zastavljene, da bodo pretežno usklajene s temi počutji; da je vsak sklep in pobuda revolucionarnega gibanja »v sozvočju« z ravnino razredne zavesti. Na drugi strani pa je poanta navedenega Marxovega in Engelsovega stališča v tem, da nikakor ni možno teoretične vizije in zgodovinske perspektive graditi samo na tistem, kar je pomembno in značilno za počutje in politično opredeljevanje delavcev v določenem zgodovinskem trenutku.

Jasno razlikovanje in dosledno upoštevanje teh dveh ravni zavesti — možnosti danega trenutka in zgodovinskih potenc — je največja značilnost marksistične teorije revolucije in ocenjevanja zgodovinske vloge delavskega razreda kot revolucionarnega subjekta. Če izhajamo iz tega kapitalnega stališča utemeljiteljev znanstvenega socializma, lahko ugotovimo, da je teoretično utemeljevanje protagonistov »pesimistične« interpretacije vloge delavskega razreda v visoko razvitih kapitalističnih deželah izrazito nezadostno, pomanjkljivo in neprepričljivo. Ko se sklicujejo na nekatere nedvomno povsem resnične pojave iz vsakdanjega življenja, uporabljajo te pojave kot dokaz za teze, ki bi terjale povsem drugačne argumente. Dejstvo je, da se veliki bloki delavskega razreda danes ne naravnavajo in ne vedejo kot subjekti velikega zgodovinskega preobrata, da raven njihove razredne zavesti ni v skladu z zgodovinskimi možnostmi in z vlogo tega razreda — toda to ne pomeni, da bo tako tudi jutri. Marx in Engels nista črpala svojih teoretičnih sklepov o zgodovinski vlogi delavskega razreda iz katerihkoli posebnih lastnosti njegove družbene zavesti, marveč iz objektivnega položaja, ki ga ima ta razred v vsaki kapita-

iistični družbi — ne glede na njegove specifične lastnosti, ekonomske vzpone in padce, stopnjo organiziranosti in stanje njegove razredne zavesti.

② Tudi drugi teoretično-metodološki očitek zadeva samo izhodišče »pesimistične« interpretacije. Kot smo videli, postavljajo v svojih analizah vsi njeni zagovorniki na prvo mesto ugotovitev, da je zaradi spleta okoliščin visoko razviti kapitalistični družbi uspelo zadovoljiti mnogo ekonomskih zahtev delavskega razreda. To, da delavski razred zgublja revolucionarne lastnosti, pojasnjujejo s tem, da pač večina delavcev v teh deželah danes »živi dobro«, da ni več množične akutne revščine, da socialne razlike in krivice nimajo več tako drastičnih oblik in razsežnosti, kot so jih poznali v preteklih fazah razvoja kapitalističnega sistema. Bolj ali manj odkrito poudarjajo, da delavec, ki je materialno zadovoljen, ne more biti subjekt radikalnega spreminjanja družbenih odnosov. Kapitalistični družbi je uspelo vključiti dokaj pomembne spremembe v sistemu razdelitve — vendar je kljub temu ohranila vse bistvene značilnosti temeljnega produkcijskega odnosa, načina proizvodnje. To modrovanje vsebuje dve tesno povezani teoretični stališči, ki sta po naši oceni enako nezdružljivi z marksistično teorijo revolucije. Prvo je stališče, da je temeljni in najvažnejši vir revolucionarne energije in revolucionarnosti razreda mezdnih delavcev v ekonomski bedi. Delavci postajajo revolucionarni zato, ker so potisnjeni v najbolj surovo revščino, dobesedno zato, ker gladujejo. Njihova revolucionarnost začne pojemati tedaj, ko začenja sistem reševati njihove probleme te vrste. Drugo stališče poudarja, da je vir revolucionarnih potencialov v družbenih krivicah, ki izhajajo iz sistema razdelitve.

Mnogi privrženci pesimistične interpretacije vedno navajajo ta dva vidika — *revščino in krivice*. Takoj bi rad opomnil, da ta prijem pri problemu izvora revolucionarne energije v sodobni razredni družbi ni niti nov niti originalen. Skoz vso zgodovino socializma so se pojavljale teoretske šole in politične skupine, ki so svoj zagovor socializma gradile prav na teh vidikih. Že od časov zgodnjih socialistov — utopistov — zlasti pa še od Proudhona dalje se pojavljajo teze, da bodo mezdni delavci podpirali sile radikalnih sprememb (revolucije) ali pa bodo sami dejavnik takih sprememb — ker so zelo revni in ker živijo v razmerah skrajne bede. Druga teza je še bolj prisotna — socializem je nujen zato, ker je obstoječi sistem krivičen, krivičen pa je zato, ker se ustvarjeni družbeni proizvod ne deli »pravično«. Tudi v sodobnem socialističnem gibanju se pojavlja precej takih teoretičnih interpretacij, precej je še tudi političnih grupacij, ki na ta način utemeljujejo stvar socializma. In kar je najbolj zanimivo, ni malo takih, ki se imajo za marksiste, pa v svojih nazorih izhajajo iz teh in tem podobnih trditev.

Glede na vse naštetu naj posebej poudarimo, da znanstveni socializem ni stvari socializma nikoli utemeljeval na etičnih in moralnih postulatih in obsodbah kapitalizma kot krivičnega reda. Prav tako se znanstveni socializem ni nikoli oklepal teze, da je delavski razred zato revolucionarna družbena sila, ker živijo delavci v neugodnih in težkih ekonomskih razmerah, ker so izpostavljeni mnogim družbenim krivicam. In končno: v žarišču marksistične teorije revolucije ni bila zahteva po spremembi razdelitve, pač pa revolucionarna odprava danega sistema (načina) proizvodnje.

Ta stališča lahko zasledimo v delih klasikov na mnogih mestih. Spomnili bomo na nekaj takih mest, zlasti zato, ker jih nekateri tako radi spregledajo.

S temi stališči sta utemeljitelja znanstvenega socializma polemizirala domala vse življenje. Tako je na primer spopad s stališčem, da je socializem nujen zato, ker je kapitalizem krivčen, ena izmed osrednjih tem v Marxovi polemiki s Proudhonom, tema, ki jo je obdelal v *Bedi filozofije*. Na več mestih v tem spisu Marx odklanja to stališče in se celo norčuje iz Proudhonovega tarnanja nad družbenimi krivicami, v katerih vidi (Marx) nazore »zmedenega malomeščana«. Enaka stališča navaja tudi Engels v *Stanovanjskem vprašanju*, in ta stališča so prav tako polemično uglasena proti Proudhonu in njegovim privržencem v delavskem gibanju. Ta ideja je temeljito obdelana v prvi knjigi *Kapitala*, v kateri avtor razvija tezo, da ni in nikoli ne more biti nekakšnih absolutnih in večnih kriterijev človeške morale in pravice, s katerimi bi lahko ugotavljali in presojali moralnost in pravičnost določenih družbenih sistemov in ekonomskih formacij. Kapitalistični način razdelitve je povsem »pravičen«, če ga presojava in ocenjujemo z merili, ki jih je prinesel s seboj kapitalistični način proizvodnje. Drugačnih kriterijev — to Marx posebej naglašja — pa v kapitalistični družbenoekonomski formaciji sploh ne more biti. Posebej opozarja tudi na to, da prisvajanja presežne vrednosti s strani kapitalista ni moč obsojati z vidika nekakšnih abstraktnih načel in norm človeške morale in pravičnosti. V veliki polemiki z Lassallom in njegovimi pristaši je to spet ena izmed glavnih tem. Prav tedaj, ko so te ideje vključili v programski dokument združene nemške socialne demokracije, je Marx proti temu zelo ostro reagiral:

»Obširneje sem obravnaval ‚neokrnjeni donos dela‘ ter ‚enako pravico‘ in ‚pravično razdelitev‘, da bi dokazal, kako zelo grešijo sestavljavci programa, ko hočejo na eni strani naši stranki znova vsiliti za dogme pojmovanja, ki so v neki dobi imela svoj smisel, a so sedaj zastarele fraze ...

Ne glede na vse doslej povedano, je bilo sploh napačno delati toliko hrupa o tako imenovani razdelitvi in jo naglašati za glavno stvar.

Vsakokratna razdelitev potrošnih sredstev je le posledica razdelitve proizvodnih pogojev. Razdelitev proizvodnih pogojev pa je odvisna od načina proizvodnje ... Vulgarni socializem (in od njega del demokracije) je to prevezel od buržoaznih ekonomistov, da gleda na razdelitev ter jo obravnava kot neodvisno od načina proizvodnje in razlaga zato socializem tako, kakor da gre pri socializmu v glavnem za razdelitev.» (Kritika Gothskega programa; kurziv — B. P.)

V delih utemeljiteljev znanstvenega socializma je še cela vrsta podobnih stališč. Vendar bo že to dovolj, da prikažemo, da klasiki stvari socializma niso izvajali iz kritike danega sistema razdelitve, oziroma iz obsojanja in odklanjanja »krivic«, ki jih trpe proletarci, ker ne dobivajo »neokrnjenega donosa dela«. Še manj bi lahko trdili, da so videli izvir revolucionarne motivacije in energije v ekonomski bedi, v katero je pahnjen proletarijat. Izvira revolucionarne vloge proletariata niso iskali na tej strani, celo v tistih časih ne, ko je bil velik del proletariata resnično podvržen najbolj brutalni eksploataciji in je životaril na sami meji fizične eksistence. Za Marxa in Engelsa ekonomska beda ni bila vzvod in izvir revolucionarnosti proletariata. Kot smo lahko ugotovili, sta take poglede odklanjala, češ da so neznanstveni, malomeščanski oziroma izvirajo iz »vulgarnega socializma«.

Kje sta torej utemeljitelja znanstvenega socializma videla osnovo in vir zgodovinske vloge proletariata? Kje so torej izhodišča, iz katerih sta gradila

k razumevanju mehanizmov socialne zgodovine prav zaradi tega, ker se je znala izogniti tako pasti voluntarističnega subjektivizma kot tudi grobega (mehanicističnega) ekonomskega determinizma. Teorije, s katerimi tu polemiziramo, so tipični primer ekonomskega determinizma: razredno zavest proletariata opredeljuje izključno materialni položaj delavskega razreda. To je drastično izoblikovano v tezi o nujnosti, da se delavski razred razvitih dežel ponovno proletarizira (obuboža), če naj bi spet postal razrednopolitični nosilec socialistične preobrazbe. Mimogrede naj omenimo, da so imele te teorije v komunističnem gibanju precej širok krog zagovornikov v tistem času, ki ga danes dokaj enotno ocenjujejo kot obdobje ekstremnega sektaštva in dogmatizma. To je bil čas, ko so mnoge partije kot svoje geslo širile znani rek »kolikor slabše — toliko boljše«. Smisel tega gesla je v tem, da je za proletarsko gibanje in za stvar revolucije v celoti »toliko boljše«, kolikor so življenjske in delovne razmere proletariata »slabše«. Izhodišče te predpostavke je pravzaprav enako kot pri današnjih levih ekstremistih — proletariat bo revolucionaren le tedaj, če bo živel v težkih razmerah; kolikor bolj se razmere slabšajo, toliko bolj narašča njegov radikalizem, njegova borbenost in revolucionarnost. Odtod torej tisto »toliko boljše« za revolucijo.

Toda če smo dognali, da so navedene interpretacije nezdružljive z izvirno marksistično teorijo revolucije in s koncepcijo proletariata kot zgodovinske avantgarde, to še ni zadosten dokaz, da so te teorije tudi danes neutemeljene. Ali sta ekonomski in družbeni napredek prinesla kake take spremembe, ki bi dajale večjo možnost za vzpostavljanje neposrednega korelativnega razmerja med materialnimi razmerami delavskega razreda in njegovo revolucionarnostjo? Ali lahko govorimo o zastarelosti navedenih stališč utemeljiteljev znanstvenega socializma?

Sodimo, da zgodovina socializma in delavskih gibanj ni spodbila temeljnih izhodišč klasikov; v sodobnih družbenih gibanjih ne najdemo elementov, ki bi resneje podprli tezo protagonistov »pesimistične« interpretacije glede možne vloge delavskega razreda v razvitih zahodnih državah. V mejah prostora, ki nam je odmerjen, bomo navedli samo nekaj primerov v oporo tej trditvi. Akutne bede in socialne krivice nihče ne sme podcenjevati kot povzročitelje družbenih uporov, političnega dinamizma in sprožanja energije. Znani so številni primeri revolucionarnih gibanj, katerih množična opora se je napajala prav pri teh virih. V nekaterih družbenih okoljih in razmerah so ti viri lahko tudi danes izredno pomembni. Na drugi strani pa je znano, da so huda revščina kot tudi ekstremne razlike in krivice kot njuna večna spremljevalca lahko tudi vzrok in osnova za množično brezbržnost, podzavestno obupovanje in za umikanje iz velikih socialnih dogajanj. Četudi iz okolij, ki so zapadla v tako počutje, od časa do časa vzplamtevajo izbruhi jeze in protesta, so to pretežno pojavi, ki nimajo nič skupnega z revolucionarno akcijo. Take grupacije so prej plen raznih malomeščanskih protestnih gibanj kot pa revolucionarnih delavskih gibanj. Značilne so bolj za marginalne socialne skupine, ki jih običajno imenujemo lumpenproletariat, kot pa za moderni proletariat. In kar je posebno pomembno, akcije, ki se rojevajo iz takih izbruhov, so bolj spontane kot pa organizirane. Zgodovina nas uči, da je izredno težko zasnovati dolgoročno, zavestno in organizirano revolucionarno akcijo, ki bi temeljila prvenstveno na uporih proti revščini. Dodajmo še eno važno zgodovinsko izkustvo — izbruhi jeze, ki jih povzroča elementarna beda, v nekaterih trenutkih spro-

ščajo velikanske uporniške energije, vendar je njihovo trajanje praviloma zelo omejeno. Zelo težko je zagotoviti trajnejšo usmerjenost in učinkovitost. Protestni izbruhi, ki izvirajo iz socialnih vzrokov te vrste, so kot požari slame — naglo izbruhnejo in tudi naglo ugasnejo.

Razen tega so lahko večji ekonomski spopadi v širših plasteh revščine voda na mlin ne samo levičarskim, pač pa tudi desničarskim in celo skrajno reakcionarnim političnim silam. Novejša — zlasti evropska — zgodovina nam ponuja za to obilico primerov. Zato ne bi škodovalo, če bi vsi tisti, ki trdijo, da pelje pot v novo, socialistično družbo le skoz kataklizmo množične brezposelnosti in bede, o tem temeljito razmislili.

Tu smo našli samo nekaj razlogov za to, zakaj prihodnosti revolucije in socializma v sodobnem razvitem svetu ne moremo povezovati s pojmom množične revščine.

Seveda pa obstaja ob tem odprto vprašanje, ali je možno pričakovati širšo politizacijo množic, njihovo reovlucioniranje v razmerah relativno visoke porabe in nasploh ugodnih življenjskih razmer. Ali je realno pričakovati, da bodo imeli tisti vidiki družbenega položaja proletariata, ki so imeli v Marxovih analizah in sklepih o revolucionarnih možnostih in vlogi razreda mezdnih delavcev osrednje mesto, enako vlogo gibalne sile socialne revolucije tudi v sedanjih razmerah? Ali je realno pričakovati, da bo protest proti položaju meznega dela, proti raznim vidikom zaslužnjevanja, odtujevanja, zatiranja, degradacije in pohabe, ki jih prinaša mezdno delo, dovolj močno revolucionarno razredno sprožilo za akcijo?

Pristaši »pesimistične« interpretacije odgovarjajo z odločilnim »ne«. Trdijo, da si večina delavcev v visoko razvitih deželah ne želi več socializma. Mimorede naj opomnimo, da je povsem mogoče, da si ne želijo takega socializma, kakršnega jim ponujajo predstavniki skrajne levice. Možno je tudi, če mislijo »socializem socialistične prvotne akumulacije«, »forsirane industrializacije«, »vsemogočne države« ali enostavno »težki socializem« — ki naj bi bil kakorkoli splošni vzor, zgled za vse ostale — da potem seveda velik del delavcev v visoko razvitih deželah ni pripravljen, da bi se politično angažiral v boju za tako vizijo nove družbe.

Toda vrnimo se k naši osnovni temi, k vprašanju: ali je moč pričakovati, da se dá delavske množice sploh mobilizirati na podlagi odprtih in v kapitalizmu nerešljivih vprašanj položaja človeka-proizvajalca v meznem delovnem odnosu?

S posploševanjem izkustev delavskih gibanj v visoko razvitih zahodnih deželah lahko ugotovimo, da so taki dvomi neutemeljeni. Z množico empiričnih podatkov in s trdno logiko lahko zagovarjamo sodbo, da je prav ekonomski razvoj predpostavka, da bo razred mezdnih delavcev prišel do spoznanja o bistvu svojega družbenega položaja. Logika tega sklepanja je tale: v razmerah skrajne bede je mezdni delavec kajpak emotivno in intelektualno povsem zaposlen s problemi elementarne eksistence. V takih razmerah nima niti »časa« niti možnosti, da bi globlje razmišljal o notranji naravi vladajočega sistema produkcijskih odnosov. Šele tedaj, ko bo večina razreda mezdnih delavcev onstran boja in skrbi za elementarno fizično eksistenco, bodo nastajali pogoji, da bodo zavestno dojemali in se usmerjali k reševanju tistih temeljnih problemov svojega družbenega položaja — ki so imanentni sleherni kapitali-

stični družbi — ne glede na stopnjo ekonomskega razvoja in materialne življenjske razmere.

Najnovejši razvoj družbenih razmer in razrednih odnosov v visoko razvitih kapitalističnih deželah daje obilico gradiva, ki potrjuje navedene ocene. Zadnjih deset let v mnogih izmed teh dežel vprašanje družbenega statusa, položaja delavca ne dobiva le enega izmed najbolj vidnih mest v politiki organiziranih delavskih in socialističnih sil, marveč tudi v vsakdanjih razrednih spopadih. V velikih stavkovnih akcijah, ki so konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let pretresale nekatere izmed teh dežel, so bile na prvem mestu prav zahteve te vrste. Opomnimo naj samo na množične stavke v Franciji leta 1968, v Italiji leta 1969 ter na kasnejše stavke v Belgiji in na Švedskem. Niti najmanj ni naključje, da se je zadnja leta okrepilo gibanje za vključevanje delavcev v proces upravljanja. Vse večji pomen in težo dobivajo take zahteve, ki presegajo okvire klasičnih razrednih revindikacij. V skandinavskih deželah je močno razširjeno geslo o nujnosti boja proti »zlati kletki«. Smisel te misli je jasen — delavci se ne zadovoljujejo več s tradicionalnim stališčem lastnikov kapitala, češ da se delavčeve pravice nehajo z določitvijo cene, ki jo dobiva za prodajo svoje delovne sile.

Teh teženj seveda ne gre precenjevati. Boj za zaslužek, za klasične revindikacije je še vedno tisto najširše področje, na katerem prihaja do razrednega spopadanja in merjenja sil. Naravnost k »statusnim« problemom, k postavljanju zahtev, ki posegajo v samo bistvo vladajočega sistema proizvodnih odnosov, še ni postala množična in odločujoča. Pa vendar je danes mnogo bolj izrazita in dejavna kot je bila pred nekaj desetletji.

Velike delavske in socialistične sile še vedno niso dovolj pripravljene, da bi izražale te vrste delavskih teženj in zahtev. Sedanjemu trenutku nikakor ne ustreza niti klasični reformizem niti jalovi maksimalizem druge velike grupacije v delavskem gibanju teh dežel. Ugledni voditelj KP Italije je pred kratkim zelo odkrito izjavil, da evropska levica še vedno ni izoblikovala politike, ki bi omogočala konstruktivne rešitve in dajala prave odgovore na pereče probleme današnjega kapitalističnega sveta (Giorgio Amendola v članku »Dosednost in strogost), objavljenem v reviji KP Italije »Politika in ekonomija«, september 1976).

Mnogo lažje in enostavneje je oblikovati tako politiko delavskih partij in sindikatov, ki se mora spoprijemati z nekaterimi neposrednimi, zlasti ekonomskimi problemi delavskega razreda in jih izražati. Pri določenih okoliščinah je odziv zelo nagel in širok. Usmerjanje množic k bistvenim vprašanjem temeljnih protislovij razredne družbe, zlasti k nerešenim problemom položaja, ki ga imajo kot proizvajalci — pa vsekakor ni lahka naloga. Razgaljenje bistva meznega odnosa, spoznavanje tega, v kolikšni meri je delavec kot neposredni proizvajalec brezpraven, kako velike so posledice delavčeve odtujenosti, kako kapitalizem neizogibno rojeva »razdrobljeno« delo, pohablja proizvajalca in degradira njegovo osebnost — je prav gotovo mnogo bolj zapletena naloga, kot pa je pritegovanje množic v boj za revindikacije, za prerazdelitev ustvarjenega dohodka. Na drugi strani pa angažiranje množic za ta vprašanja ponuja neprimerno večje revolucionarne možnosti. Kapitalizem je doslej supešno reševal številne delavske zahteve iz zadnje navedene zvrsti (ekonomske in tem podobne revindikacije). Ni izključeno, da bo tako lahko ravnal še nekaj časa. Zato je bilo v dosedanjih fazah razvoja delavskega gibanja tudi možno uvelja-

viti politiko razrednega kompromisa in sporazuma. Povsem drugače pa je z zahtevami, ki zadevajo razreševanje osnovnih problemov delavcev kot neposrednih proizvajalcev. Teh zahtev kapitalizmu ni uspelo rešiti, ker jih po naravi stvari sploh ne more rešiti. Razredni kompromis je mogoč samo dotlej, dokler odločujoče sile delavskega razreda s svojimi stvarnimi zahtevami ne začno prodirati v to »zaprto« sfero. Takrat, ko bo težišče delavskih zahtev prešlo na to področje, bodo možnosti za kompromis drastično omejene. V dosedanjih razrednih bojih v zahodnih deželah so nastale že številne predpostavke, da se težišče tako z neposrednih ekonomskih zahtev prenese na temeljne klasičnopolitične zahteve. Dosedanje zaostajanje na tem področju ne odseva le stopnje razredne zavesti proletariata, marveč tudi premoč drugačnih usmeritev v delavskih gibanjih.

Nobenega dvoma ni, da obstajajo objektivni pogoji za to, da delavski razred v visoko razvitih deželah uresničuje svojo vlogo revolucionarnega subjekta. Odprto vprašanje pa je, ali bo te možnosti izkoristil. Perspektive revolucionarnega gibanja v tem delu sveta so dandanes odvisne predvsem od tega, v kolikšni meri bodo zavestne organizirane socialistične sile zmožne na nov način zasnovati svojo politiko in strategijo, da smelo posežejo v domala nedotaknjene izvire revolucionarne energije, ki jo vsebuje položaj proletariata v kapitalističnem produkcijskem odnosu. Nekateri pojavi iz najnovejše zgodovine delavskih gibanj in razrednih bojov v teh deželah kažejo na to, da se postopno prebujata zavest in spoznanje, da so glavni problemi sodobne razredne družbe prav na tem področju — ter da pelje pot k socializmu prav prek boja, ki ga bo proletariats vsilil vladajočim družbenim silam na področju, ki je doslej zaprto za zahteve po reševanju odprtih problemov delavcev kot neposrednih proizvajalcev. Mobiliziranje delavskih množic za to vprašanje je edino jamstvo za uspeh socialistične preobrazbe. Samo tako je mogoče zagotoviti kontinuiteto antikapitalističnega napredovanja.

LELIO BASSO

Socialistična vsebina antikolonialne in antiimperialistične revolucije

(V našem času)

Marx je čisto nedvoumno dokazal, da se mora kapitalizem — da bi se ohranil — neprestano širiti in razvijati, neprestano zvečevati svoje proizvodne sile in širiti vpliv na vse večji prostor, dokler ne obvlada svetovnega trga.

Tak razvoj in taka ekspanzija potekata očitno v dveh oblikah: v obliki intenzivnega in ekstenzivnega razvoja. Intenzivno se kapitalizem razvija v osrednjih področjih, kjer je že dosegel trdno in centralizirano strukturo in iz katere potem izžarevajo prizadevanja k ekstenzivnemu širjenju. Za prvo težnjo

so značilni hiter tehnološki razvoj, visoka stopnja rasti proizvodnih sredstev, vse večja koncentracija, vklepanje vsega prebivalstva v funkcijo meznega delavca (če že ne pravega delavca, pa vsaj takega, ki ima status meznega delavca), v delavca, ki je v širšem smislu odvisen od podrejanja celotnega družbenega življenja — in to na vseh področjih — odnosom kapitalističnega tipa (celo delavec, ki ni v meznem odnosu, ki je torej vsaj formalno neodvisen, je namreč v bistvu v večini primerov odvisen od nekega kapitalističnega podjetja). Ekstenzivni razvoj spodbuja težnjo, da kapitalizem pomika svoje meje tudi k tistim geografskim področjem in sektorjem, ki jih še ni zajel kapitalizem (trgovina, podeželje, kolonialne dežele), vpeljuje v njih kapitalistične odnose, povzroča zmešnjave in neravnotežja, ki prinašajo imperalizmu bogate sadove — hkrati pa na vse večjem prostoru kapitalizma spodbuja razvoj nerazvitosti. Temu vidiku kapitalističnega razvoja je posvetila veliko pozornost Roza Luxemburg. Čeprav lahko njeno ekonomsko motivacijo tega procesa kritično ocenjujemo, pa je njena analiza izredno pedirna in zastrašujoče aktualna tudi danes. Zdaj smo si namreč že popolnoma na čistem, da sta razvitost in nerazvitost samo dve strani istega pojava, da pospešeni razvoj kapitalističnih dežel neizbežno spremlja nerazvitost na prostranih geografskih področjih — in sicer v sorazmerju s tako imenovanim procesom »odpiranja škarij«. Vse to nam omogoča, da v interesu ciljev socialistične revolucije proučujemo ti dve tako različni strani enega in istega problema; ekonomske razvitosti in nerazvitosti.

Prav Marxu gre zasluga, da je revolucijo vključil v zgodovinske procese — in sicer tako, da je ni obravnaval kot posledico povsem subjektivnih človeških hotenj, marveč jo je opredeljeval kot rezultat objektivnih procesov, ki potekajo mimo volje nas, revolucionarjev.

Kot je znano, povzročajo ti procesi nekatera protislovja, in prav ta protislovja v nekem trenutku tudi sprožijo revolucionarno krizo. Marksistov sicer ne bi bilo treba še posebej opozarjati (čeprav je tudi to koristno za kontinuiteto našega razmišljanja), da temeljno protislovje kapitalistične družbe, ki določa revolucionarni proces, ni v antagonizmu med kapitalisti in proletarci, temveč med proizvodjalnimi silami in proizvodnimi odnosi. Šele tedaj, ko začne proizvodni odnosi zavirati nadaljnjo rast proizvodjalnih sil, bo zgodovina kapitalistično družbo dokončno odpisala. Poleg tega temeljnega protislovja pa obstajajo še protislovja drugačne narave, med katerimi so pomembna zlasti tista, ki ohranjajo kapitalistične in predkapitalistične proizvodne odnose.

Ker je revolucija bistvena lastnost razvojnega procesa in jo določajo nekatera protislovja, bo prav, če ugotovimo, kako se razvijajo protislovja prve vrste in kako protislovja druge vrste. Prvo, kar lahko ugotovimo je to, da imajo protislovja na teh dveh področjih, ki sta različno razviti, tudi različno naravo. Gre za področji, od katerih pravimo prvemu »osrednje« področje (Združene države Amerike, industrializirana kapitalistična Evropa in Japon-ska), drugemu pa »obrobno« področje (tako imenovani »tretji svet«).

V središču kapitalizma močno izstopa prav temeljno protislovje, ki se progresivno zaostrojuje. Kapitalizem je namreč primoran, da vse bolj in bolj pospešuje razvoj proizvodjalnih sil, ki v svoji rasti postajajo tudi vse bolj kolektivne, družbene in teže zato k uvajanju socialističnih proizvodnih odnosov kot nosilne strukture. V nasprotju s tem procesom pa so kapitalistični proizvodni odnosi v bistvu zasebniški odnosi, katerih cilj je ustvarjanje privatnega profita.

Taki odnosi postanejo v nekem določenem trenutku ovira — če že ne zavora — za nadaljnji razvoj proizvodjalnih sil. S tem povzročajo stanje hudih nesorazmerij, zaostrenih napetosti, ki se lahko sprevržejo v revolucionarno krizo. Seveda prihaja pred izbruhom revolucionarne krize do začasnih pomirjenj, do občasnih kompromisov, do nestabilnih ravnotežij, ki so lahko krajši ali pa tudi dolgotrajnejši. Toda kljub temu to temeljno protislovje ostane, se še bolj zaostruje, si kot krt pod zemljo koplje nov rov k neki drugi resni krizi, ki postane v nekem določenem trenutku revolucionarna kriza — in tej je dano, da razbije okvir obstoječih proizvodnih odnosov.

To temeljno protislovje je Marx osvetlil z različnih vidikov, vendar se vsi vedno znova stekajo k temu, da se kapitalizem ne more izogniti nuji, da prestando razvija proizvodjalne sile, kar seveda pomeni, da nujno tudi zvečuje proizvodne možnosti. Kapitalistična narava proizvodnih odnosov ekspanzijo proizvodnje hkrati podreja zahtevam profita (in plačilni zmožnosti kupca) in s tem deluje kot zaviralna sila. Če hoče kapitalizem preživeti, mora hkrati uporabljati zavoro in menjalnik hitrosti. V tem protislovju tiči vzrok za ekonomske krize, za imperialistične vojne in za vsa druga neravnovesja v kapitalistični družbi. Edini način, da se ponovno vzpostavi ravnotežje, je ta, da se proizvodne sile odresejo zaviralnih sil, ki jih uporablja zasebni kapital. Samo v taki družbi, kjer proizvodnja ne bo zasnovana na zasebnem profitu, marveč na skupnih potrebah, je moč sedanja protislovja odpraviti. Seveda pa taki naravi družbenih proizvodjalnih sil ustreza samo socialistična narava proizvodnih odnosov. Kot smo videli, je ta Marxova revolucionarna predpostavka o družbi razvitega kapitalizma v bistvu hipoteza, ki temelji na objektivnih procesih, ki predpostavljajo, da se vanje zavestno vključuje delavski razred kot revolucionarna sila, ki bo ta proces pravilno usmerjala. Ta usklajenost objektivnih procesov in subjektivne udeležbe proletariata (drugače povedano: razrednega boja) je možna zaradi tega, ker kapitalistična družba hkrati, ko zaostruje svoja lastna protislovja, razvija tudi antagonistično zavest razreda proletarcev. Zato je možno tudi hkratno dozorevanje obeh procesov, objektivnega in subjektivnega, ki po Marxu določata revolucijo.

Kot vsi vemo, se ta Marxova shema ni uresničila v razvitem kapitalističnem svetu, ker so tu objektivni pogoji dozorevali hitreje, kot pa je dozorevala revolucionarna razredna zavest. Sicer pa je že sam Marx ugotovil ta neenakomerni razvoj na primeru Anglije, ki je bila v času prve Internacionalne glavna metropola kapitalizma. Anglija, je pisal Marx, ima vse materialne pogoje za revolucijo, nima pa subjektivnih pogojev zanjo. To zaostajanje je pripisoval predvsem psihološkemu dejavniku oziroma lastnostim angleških ljudi. Taka razlaga je bila seveda možna v času, ko je bil ta pojav omejen na eno samo državo — na Anglijo. Danes pa je kapitalistični razvoj močno napredoval na evropskem Zahodu, v Združenih državah Amerike, na Japonskem — pa so te dežele kljub temu daleč od revolucije; delavski razred podpira ali buržoazne partije (kot na primer v Združenih državah Amerike) ali pa podpira delavske partije (na primer socialnodemokratske), ki sodelujejo v raznih meščanskih vladah zato, da bi bolj učinkovito podprle kapitalistični sistem.

Za tak pojav moramo danes iskati drugačnih razlag. Povsem razumljivo je, da se ni moč zadovoljiti s tako banalnimi razlagami tega pojava, kot je npr. izdajstvo vodij gibanja, prav tako pa ne tudi z zelo popularno teorijo

o delavski aristokraciji, sploh pa ne s trditvijo, da se je velika večina delavstva kapitalističnega sveta preobrazila v nekakšno aristokracijo. Že leta zagovarjam drugačno razlago, ki se je sicer izmaknila pozornosti Marxa, je pa povsem v skladu z marksističnimi pojmovanji.

Iz navedenega izhaja, da se moramo vrniti h konceptiji, ki je v bistvu marksistična, namreč o kapitalistični družbi kot »totaliteti«, kot družbeni formaciji, ki razpolaga s svojo lastno notranjo zgradbo, ki si prizadeva, da v »zgodovinskem bloku« — po besedah Gramscija — uskladi strukturo in nadgradnjo, družbene odnose in ideologije, institucije in modele življenja. »Kolikor v razvitem buržoaznem sistemu vsak družbeni odnos predpostavlja neki drugačen odnos v ekonomsko-buržoazni obliki, je vsak dani element hkrati tudi predpostavka — in to je značilno,« pravi Marx v *Grundrisse*, »—slehnega buržoaznega sistema. Tudi sam organski sistem kot totaliteta ima svoje predpostavke, njegov razvoj v totaliteto pa je prav v tem, da si podredi vse elemente družbe ali pa iz nje vsrka tiste dele, ki jih potrebuje. Tako zgodovinsko postaja totaliteta. Izoblikovanje take totalitete je eden izmed momentov njegovega procesa, njegovega razvoja.« In prav v okvir takega sistema ali kapitalistične »družbene formacije« vgrajuje tudi delovanje proizvodnih odnosov, ki vedno težijo — kot pravi Marx v *Kapitalu* — k temu, da se reproducirajo, tako, da se sčasoma zdijo »naravni« celo samemu delavcu, tako da končno tudi delavcu zameglijo pogled in mu mistificirajo zavest.

Če torej nastopajo proizvodjalne sile v svojem razvoju v revolucionarni funkciji, oziroma razbijajo obstoječi sistem, pa funkcija kapitalističnih proizvodnih odnosov ni le v tem, da prestrežejo udarce, marveč da delujejo tudi v nasprotni smeri — in sicer s tem, da reproducirajo sami sebe in ustvarjajo pogoje za prav tako reprodukcijo, ki lahko zaslepi zavest delavstva. V sistemu totalitete, ki mora že po svojem bistvu odsevat skladnost med celoto in deli, je mistifikacija zavesti nujen element. V kapitalističnem razvoju potemtakem ne prihaja na dan le ena stran razvoja: namreč razvoja proizvodjalnih sil, ki terjajo podružbljanje, zaostrovanje nasprotij, naraščanje revolucionarne razredne zavesti. Hkrati se razvija tudi temu nasproten proces, ki se kaže v neprestani težnji k podrejanju ali prilagajanju delov sistema kapitalistični strukturi, torej tudi k mistificirani zavesti, krepitvi kapitalističnih odnosov, k ustvarjanju takih institucij in ideologij, ki ustrezajo potrebam posameznih faz kapitalističnega razvoja. »Vsaka oblika proizvodnje ustvarja svoje lastne pravne odnose, lastne oblike vladavine itn. Rudimentarnost in splošnost se kažeta prav v tem, da se stvari, ki so sicer organsko povezane, kot po naključju postavljajo v medsebojni odnos...« — to so besede iz *Kritike politične ekonomije*. Če bo torej v skladu z načelom totalitete oziroma nujne notranje skladnosti sistem povsem uspel v svojih prizadevanjih, da bi mistificiral delavsko zavest, bomo dobili obliko vladavine, ki jo bodo navdihovala načela buržoazne demokracije; če pa v tem ne uspe, bo sistem to kompenziral z ustvarjanjem oblik diktature in totalitarnih vladavin.

Nasploh lahko ugotovimo, da je mistifikacija uspela domala v vsem razvitem kapitalističnem svetu in zato je tudi prišlo povsod do integriranja delavskega razreda v sistem. Tako je v tej interpretaciji, ki povsem ustreza Marxovemu nauku, tudi razlaga tega, česar Marxu v njegovem času ni uspelo pojasniti na primeru Anglije.

Toda kljub temu, da si Marx tega ni znal pojasniti tako, kot sem zgoraj razmišljal, je kljub temu našel pravilen odgovor v domnevi, da se lahko začetki revolucije pomaknejo na obrobje kapitalizma.

Znano je, da se po Marxovem mnenju avtentični socializem lahko rodi le iz faze visoko razvitega kapitalizma, ko so v okvirih te družbe že postavljeni temelji za prihodnjo družbo. To pa predpostavlja: širok proces podružbljanja proizvodnje (t. j. kolektivni oz. javni kapital, mnogoštevilno delavstvo, svetovni trg, visoka raven proizvodnje itn.), uravnavanje procesov proizvodnje — to bo posebej poverjeno znanosti in tehniki, ki sta prav tako podružbljeni — regulacijska intervencija javne oblasti, visoka stopnja omike in zrelosti delavskega razreda itn. Zato je Marx dolgo sanjaril, da si bo socializem lahko izbojeval popolno zmago šele tedaj, ko bo zadal smrtni udarec v srce kapitalizma, oziroma ko bo zmagal v Angliji. Toda če se mora revolucija — po mnenju Marxa — končati v srcu kapitalizma, so njeni začetki možni tudi na njegovi periferiji, tam, kjer se kapitalizem še ni utegnil povsem zakoreniniti in se razviti v celosten sistem, kjer se zgodovinsko še ni utegnil izoblikovati v totaliteto. Marx ni domislil le teorije, marveč je to teorijo podprl tudi s primeri iz prakse. Sodil je, da je možno angleški kapitalizem užugati z irsko revolucijo. Ker je bila Irska v tedanjem času le ena izmed predkapitalističnih dežel, je domneval, da prihaja ob delavski revoluciji v Nemčiji do ponovitve »kmečke vojne«; zato je po letu 1860 svojo pozornost usmeril k Rusiji kot možnemu žarišču revolucije v Evropi. Po mojem mnenju bi morali prav skoz to marksistično prizmo proučevati tudi socialistično naravo antikolonialne in antiimperialistične revolucije naše dobe, oziroma revolucije na obrobju kapitalizma.

Spomnimo se zdaj na tisto, kar smo rekli na začetku. Kapitalizem po svoji naravi teži k ustvarjanju svetovnega trga oziroma k širjenju oblasti nad celotno gospodarsko dejavnostjo, kjerkoli že je in kakorkoli že poteka, samo da prinaša kar največji dobiček in omogoča proces akumulacije. V tem smislu je njegov ekstenzivni razvoj pogoj za intenzivni razvoj, tako kot je bil svoj čas ta zadnji pogoj prvemu — pri čemer je prav ekstenzivni razvoj omogočil kapitalizmu v metropolah, da je prevladal na svetovnem trgu, in sprožil odnos odvisnosti. Toda ko kapitalizem napreduje v osvajanju novih področij, prvo protislovje, ki ga izzove, ni notranje protislovje samega kapitalizma, marveč je to protislovje eksterne narave. Gre za protislovje, kako se kapitalizem sooča z nekapitalističnim svetom, kako se kapitalistični proizvodni odnosi soočajo s predkapitalistično proizvodnjo, s kmetom, obrtnikom, proletarcem, kako kapitalizem na svojem obrobju vzpostavlja stike in poganja korenine. Znano je, da kapitalizem povsod, kamor prihaja, ne ruši le obstoječih proizvodnih odnosov, marveč skali tudi celotni sklop družbeno-kulturnih ravnotežij in že s tem sproži vrsto reakcij, ki se lahko sprevržejo v revolucionarne pretrese; seveda kažejo te reakcije bolj zanikanje, odklanjanje sprememb in nastajanje neenakomernosti kot pa pozitivno ideološko in politično opredeljenost. Odpor predkapitalističnih slojev, prevrati, ki že več kot stoletje spremljajo kapitalistično prodiranje v svet, se porajajo prav iz naštetih protislovij, ki so značilni za periferijo kapitalizma.

Pa vendar so dežele na obrobju kapitalizma — čeprav so še vedno v fazi predkapitalističnega gospodarstva — na neki poseben način že vključene v svetovni kapitalistični trg. Kolikor bolj novi kapitalistični odnosi prenikajo v

notranjost stare družbe, se pridružujejo obstoječim protislovjem eksterne narave, ki odsevajo spopadanje starega sveta z novim, in se z njim prepletajo v nova protislovja, ki so značilna za kapitalizem. Nastajajo prvi zametki delavstva, nastajajo intelektualni sloji, ki so asimilirali izkustva razvitih dežel — in tudi ti so izraz notranjih protislovij kapitalizma. Položaj teh družbenih slojev namreč ni enostaven, raje nasprotno: njihova težava je v tem, da so potisnjeni v stvarnost, ki je hkrati kapitalistična in predkapitalistična in v kateri delujejo poleg avtohtonih kapitalističnih odnosov še tisti, ki se nanašajo na odvisnost od zunanjega kapitalizma. V takih razmerah se delavci, ki jih eksploatira kapitalizem, lahko čutijo privilegirane glede na kmete ali pa glede na množice, pravzaprav glede na dobršen del prebivalstva, ki je izruvan iz svojega okolja, iztrjen iz starih odnosov in starih ravnovesij, ni pa se še vključil v nove odnose in nova ravnotežja. V slojih intelektualcev tako stanje lahko zaneti upor proti imperialističnemu izkoriščanju, v katerem so zgubili vlogo »leadershipa«, lahko pa ta sistem tudi sprejmejo kot model in sklenejo z njim zaveznitvo. Prav tako je možno, da tudi domača buržoazija pristane na odnos odvisnosti od imperialističnega kapitala ali pa si prizadeva izboriti avtonomno vlogo in si s tem zagotovi prednost, da ji ne odvzamejo del profita v korist metropole.

Ob teh zapletenih odnosih, ki jih v tem okviru ne moremo nadrobno obravnavati, saj so v vsaki deželi specifični, pa se vendar v odnosih periferija-center postopno izoblikuje temeljno protislovje, ki izhaja iz tega, da je odnos periferija-center nasploh odnos odvisnosti, dominacije, kar ima izredno hude posledice. Kapitalizem, ki se iz sedeža metropole širi k novim področjem, h kolonijam in k polkolonijalnim (danes pravilneje k neokolonijalnim) deželam, se ne omejuje le na razdiranje starih stanj in starih ravnovesij, marveč povzroča razmere, v katerih ni več možnosti za razvoj odvisne dežele. To se ne dogaja le z ropanjem rudnih in kmetijskih bogastev, marveč tudi s tem, da se je velikim multinacionalnim družbam, ki so glavne »izvoznice« kapitalizma v dežele »tretjega sveta«, doslej posrečilo, da so s tržnimi mehanizmi, s političnimi in družbenimi zavezništvi z lokalnimi reakcionarnimi silami vsilile odvisnim deželam take ekonomske razmere, ki onemogočajo, da bi avtonomno in zavestno načrtovale razvoj (kajti glavni centri odločanja, ki uravnavajo njihovo ekonomiko, so zunaj dežele, v kapitalističnih metropolah); onemogočajo tudi možnost, da bi zadržale zase vsaj del proizvedenega presežnega dela (nizke mezde, izvoz profita, neenakopravna menjava, visoke obrestne mere, »royalty« itn.). V perifernih deželah se srečujejo uničujoči učinki (kot je pisal Marx za Irsko), ki jih prinaša tuji kapitalizem in ki nastajajo zaradi premajhne razvitosti lastnega kapitalizma. Danes bi lahko rekli, da gre za škodljivost, ki jih prizanaša nerazvitost. Periferna dežela je namreč prav zato, ker je vključena v svetovni kapitalistični trg, še naprej pod peto razvitejšega kapitalizma, ki ji onemogoča, da bi ustvarila avtonomen mehanizem razvoja, in je zato obsojena na spiralo nerazvitosti. In vse to ni nič drugega — to smo že v začetku poudarili — kot narobna stran z vsem tem neločljivo povezanega razvoja imperialističnih držav.

S tem protislovjem se postopno zraščajo tudi vsa druga protislovja, ki jih povzročajo nove razmere in različne uporniške pobude, ki jih izzove: zahteve kmetov, da bi izvedli agrarno reformo, težnja drobnih buržujev, da bi zasedli odgovorne in vladajoče položaje ali preprosteje, da bi si zagotovili splošni

družbeni napredek, odpor delavcev do življenjskih in delovnih razmer, včasih pa tudi pritiski tako imenovane nacionalne buržoazije, ki ne more doseči ugodnega kompromisa z imperializmom. Ker ima vsako teh stališč različne nianse, poudarke in tone in ker noben izmed navedenih razredov ni čisto enoten, lahko vsa ta hotenja, vse te heterogene težnje strnemo v skupnem imenovalcu, v boju proti imperializmu kot dejanskem povzročitelju nerazvitosti.

Seveda bi bilo neutemeljeno, če bi hoteli vse te revolucionarne pritiskne spravljati v neposredno zvezo s socialistično vsebino. Tudi ruske kmečke množice, ki so s svojo podporo omogočile zmagovit izid bojševiške revolucije, so se borile predvsem za zemljo in proti stoletnemu izkoriščanju, manj so se zgleđovale po leninski tezi o zavezništvu med delavci in kmeti, še manj pa so vedele, da se borijo za socialistično družbo, v kateri bodo kmalu po revoluciji kolektivizirali zemljo. Tudi pariške množice, ki so zavzele Bastiljo, zrušile monarhijo in podprle teror, niso hotele ustoličiti *Code civil*. Protesti množic, ki se izražajo v neštetih prevratih, niso vedno naravnani k snovanju nove družbene ureditve. Gradijo jo ne da bi si jo jasno predstavljali, usmerjeni so predvsem k odpravljanju in popravljanju zlorab, tako da bi bil boljši že obstoječi sistem. Včasih se v njih prebujajo samo negativno, rušilno razpoloženje; drugič pa imajo posebne cilje, denimo, zemljo kmetom, splošna volilna pravica za srednje meščanske sloje itn.

Revolucionarne elite v nekaterih deželah so prevzele nase nalogo, da povežejo dokaj različne sile v boju proti imperializmu. Revolucijam so vtisnile neko ideološko posebnost, ki bi jo nasploh lahko opredelili kot nihanje med socializmom in nacionalizmom. Bolj kot želja po enakosti je v tem socializmu poudarjena težnja k uresničevanju naglega gospodarskega razvoja, ki ga lahko — tako upravičeno domnevamo od časov sovjetske revolucije — nerazvita država hitreje doseže v razmerah socialistične strukture, ki se je iztrgala iz mreže kapitalističnih odnosov, kot pa v odvisni kapitalistični strukturi. Nacionalni element revolucije se izraža predvsem v revoltu proti imperializmu, ki pravzaprav skuša vse dežele uporabiti kot neizčrpen vir svojih profitov, iz katerih pa bo zajemal tudi surovine, delovno silo in porabnike. Multinacionalne družbe, ki si prizadevajo uresničiti te cilje, poskušajo z izredno subtilnimi metodami in ob pomoči nacionalnih vlad odvisnih dežel spremeniti celotno prebivalstvo v porabnike ameriških proizvodov, zato pa morajo uničiti avtohtone nacionalne kulture in vpeljati ameriške modele. Kajti tudi porabnik *shewing-gum* ali *coca-cola* je za kapitalizem značilen model porabnika. Proces, ki teži k temu, da bi pri vseh narodih zabrisal njihovo nacionalno identiteto, je nujen in integralen del ekstenzivnega razvoja kapitalizma. Nacionalistično obarvani odpor ima torej svojo objektivno podlago v obstoječem protislovju. Zato bi lahko to včasih nerazločno podobo, ki nastaja iz zapletenih odnosov, opredelili kot »nacionalno ideologijo razvoja«, v kateri sta socializem in marksizem izražena predvsem v svoji antiimperialistični funkciji, v ideji o planiranju ter v zavestni graditvi svoje prihodnosti.

Progres moderne tehnike ima v tem procesu pomembno vlogo. Popolnoma resnična je Marxova trditev, da si kapitalizem sam koplje grob. Torej v središču presnavljanja neke tradicionalne družbe v vsaj delno modernizirano in industrializirano družbo niso le rušenja starih ravnotežij, spreminjanja vsakdanjega načina življenja širokih množic, njihovo osvobajanje iz spon in zavor, ki so značilne za patriarhalne družbe — pa so zdaj v novih razmerah odpo-

dale. Gre tudi za globoke spremembe v miselnosti, ki je bila v tradicionalnih družbah zagledana predvsem v preteklost, naravnana k ubogljivosti do starejših, k čaščenju prednikov, k ohranjanju starih navad itn. V industrijskih družbah tehnika omogoča spreminjanje, izboljševanje in popolnoma drugačno graditev. Ne usmerja več človekovega mišljenja k čaščenju preteklosti, ampak h graditvi prihodnosti. S tem omogoča revolucionarno propagando brez predsodkov. Ko moderna tehnika pride tudi na vas, se zgodijo podobni premiki kot v mestih, s tem pa se odpira pot množični ideologiji razvoja, v katero vohila elita — glede na svoj položaj in opredeljenost — vključuje to ali ono prioriteto ali pa se enostavno odloča za zmes vseh komponent razvoja. Kdaj pa kdaj je treba celo desetletje čakati na čisto jasno predstavo o tem, kaj je temeljni cilj revolucije. V času revolucionarnega vrenja skoraj ni mogoče ocenjevati, kaj je, po tistem, kar o njej govorijo ali pa mislijo, pač pa samo po tem, v kar se dejansko izoblikuje.

Sele med revolucijo izstopajo in dobivajo čistejšo podobo njene prave značilnosti — pa tudi njena notranja protislovja, seveda tudi nasprotja med posameznimi družbenimi sloji, ki so v revoluciji sodelovali, pa tudi razlike med različnimi opredelitvami, ki se kažejo v vsaki novi fazi in med katerimi je treba izbirati. Ideologija je v tem procesu lažno pregrinjalo družbenih napestosti in nima vloge veznega tkiva med različnimi nazori, saj je pred razmahom revolucionarnega boja skoraj ni; kaže pa se pred čisto določenimi političnimi, družbenimi in ekonomskimi odločitvami. V skladu s premočjo te ali one skupine, te ali one opredelitve je mogoče tudi spremeniti podobo revolucije. V razvitih deželah so objektivne možnosti za socialistično reševanje temeljnega protislovja že dozorele, v perifernih pa zaradi premajhne razvitosti proizvodnih sil socialistična naravnost še ni dokončna niti glede objektivnih pogojev niti glede zrelosti zavesti množic. Medtem ko kapitalistični razvoj v središčih — kot smo videli — blaži antagonistično funkcijo množic oziroma subjektivni dejavnik revolucije, pa se kaže nerazvitost v perifernih deželah v takih okoliščinah, da postaja položaj množic vse bolj nevzdržen in zato tudi revolucionarno učinkuje. To še toliko bolj, ker ekonomsko-družbene strukture in institucije vse bolj pešajo, družba kot celota pa ni notranje povezana, ne deluje integracijsko, kar sicer lahko trdimo za razviti kapitalizem.

Socialistična vsebina antiimperialistične revolucije ima dvojno poslanstvo: objektivno in subjektivno. Objektivni vidik se kaže v tem, da mora antiimperialistična revolucija, če naj svoji deželi izbojuje ekonomsko samostojnost in možnost za avtonomen razvoj, s silo iztrgati deželo iz mreže svetovnega kapitalističnega trga. To seveda ne pomeni, da bi se morala dežela popolnoma izključiti iz odnosov s kapitalističnimi deželami, ampak mora ohraniti popoln nadzor nad ekonomskim razvojem. Ta nadzor mora imeti tudi nad mednarodno trgovino in investicijami kapitala ter katerokoli drugo obliko odnosov, ki bi jo lahko spravila v odvisnost. Hkrati bi morala izkoristiti tudi odnose s socialističnimi deželami, to pa toliko bolj, kolikor spoštujejo njeno neodvisnost. Kolikor širši je pomen emancipacije in kolikor več dežel se osvobaja kapitalistične nadvlade, toliko bolj se oži zaledje kapitalizma in toliko manj so trdna tla, iz katerih črpa moči za ekonomski napredek. To seveda ne pomeni, da mora kapitalizem zaradi takega izčrpavanja odmreti. Kaže samo na to, da bo postopno naraščanje njegovih težav zmanjševalo možnosti, da bi zlahka premagoval postopno dušenje v lastnih protislovjih in vedno znova pomikal

mejo, na kateri je kompromis z delavstvom še možen. Skratka, treba je nadaljevati z integriranjem delavskega razreda, katerega bodo zvečane napetosti ponovno potiskale k zaostrovanju razrednega boja.

K temu ga bodo silile same skušnje iz bojev — in to je prav subjektivni vidik socialistične vsebine antiimperialističnega boja »tretjega sveta«. V zadnjih letih smo bili priče občudovanja vrednih primerov revolucionarnosti »tretjega sveta«. Nobenega dvoma ni, da bi brez vojne v Vietnamu tudi ne bilo odpora na ameriških univezah. Tega odpora tudi ne bi bilo, če ne bi v džunglah in na riževih poljih Vietnama doživela vrsto porazov ena najmočnejših vojska na svetu; premagalo jo je ljudstvo revnih kmetov. Pred ljudstvom ki je terjalo svobodo, je odpovedala najbolj moderna in najbolj uničevalna vojaška tehnika skupaj z računalnikom gospoda McNamare, ki je ukazoval operacijam bombnikov; sam bog kapitalizma — dolar — se je ustrašil porazov, ki mu jih je prizadela ta vojna; pa tudi za ves ta učinkovito urejeni in racionalni svet, kakršnega je Amerika vcepljala v zavest svojih otrok, se je pokazalo, kako hudo zlagan je. Iz te skušnje se je razvilo nasprotovanje: zanikovanje avtoritete staršev, učiteljev, tiska, duhovnikov in škofov. Na to se navezujeta francoski in evropski upor leta 1968. Lahko ugotovimo, da se ta pojav danes spet kaže, vendar bolj kot predigra tistega, kar se lahko odigra v razvitem svetu kot nasprotni udarec dogodkom v nerazvitem svetu.

Antikolonialna revolucija nerazvitega sveta je danes potemtakem nujna komponenta socialistične revolucije v svetu. Vendar pa še vedno velja Marxov nauk, da bo socializem dokončno zmagal v svojem boju šele takrat, ko bo zadel imperializem prav v srce.

EMMANUEL ARGHIRI

Socialistični projekt v dezintegriranem kapitalističnem svetu

Naslednja analiza temelji na skorajda tradicionalni postavki zgodovinskega materializma, po kateri je *končna* determinanta zgodovine razvoj produktivnih sil. Na kratko je razložen v dveh znanih Marxovih odstavkih:

»... Meščanski zgodovinarji so že zdavnaj pred menoj opisali zgodovinski razvoj tega boja med razredi... Kar sem jaz novega prispeval, je bilo 1. dokaz, da je obstoj razredov vezan samo na *določene zgodovinske razvojne faze proizvodnje*...« (Marxovo pismo Weydemeyerju z dne 5. marca 1852; *podčrtal* — E. A.)

»Nobena družbena formacija ne propade prej, preden se ne *razvijejo vse proizvodjalne sile*, ki je zanje dovolj prostorna...« (Uvod v *Kritiko*, 1859; *podčrtal* E. A.)

Do kraja se zavedam, da danes ta koncept ni več v modi. Neka »neomarksistična« struja, zelo razširjena, jo izrecno zavrača in ji obeša celo grozno ime »ekonomizem«. Kakor trdijo njeni privrženci, razredni boj ni samo neposredno gibalno zgodovine, marveč v *končnem primeru* tudi njena determinanta. Takole pravijo: ker produkcijski družbeni odnosi in vsaka oblast razreda porajajo določeno vrsto razvoja produktivnih sil, ti odnosi ravno določajo te sile, ne pa narobe.

Vendar veliko dam na koncept »paleomarksizma«. Ne zato, ker sem zmožen *dokazati* njegovo utemeljenost. Kadar gre za prve principe pristopa k človeški zgodovini, ni možno *dokazovanje*, vendar ne uvidim, kako bi lahko skušali predvidevati razvoj človeške družbe, če je razredni boj samostojen spremenljivi faktor.

Toda vsaka politična analiza je konec koncev samo poskus predvidevanja in strateško raziskovanje, celo kadar se vprašamo, kaj bi se zgodilo v preteklosti, če bi bili taki ali drugačni pogoji.

To pomeni, da bi bil osebno nesposoben lotiti se teme naše konference, če bi uporabljal »antiekonomistično« stališče, stališče, ki dandanes, tako se zdi, prevladuje v marksistični misli, vsaj v zahodnih deželah.

Razredni boj, ločen od ekonomske infrastrukture družbe, je prav tako nedoločen, kakor so nedoločni postopki kraljev in poglavarjev; sklicevati se na svobodno voljo razredov, da bi razložili zgodovino, pa ni nič manj idealistično kakor sklicevati se na svobodno voljo velikih ljudi.¹

Nemara bi bilo treba popraviti ekscese nekdanjega determinizma. Toda če pridemo do sklepa, da v človeški zgodovini ni zakonov, tedaj zares ne vidim, kaj bi še bilo mogoče reči razen po kronološkem zaporedju obnavljati junaštva voditeljev in strank.

Preden bom povzel sklepe o sedanjih perspektivah »socializma v svetu«, si zategadelj drznem skušati orisati »ekonomistični« profil tega sveta.

Razdelitev na Sever in Jug

Danes je vsestransko priznано, da razvoj in nerazvitost nista samostojna vzporedna pojava, ki ju je mogoče preučevati vsakerega v svojih razmerah, marveč sta organsko in funkcionalno medsebojno povezana pojava.

To je dovolj znano. Manj znana pa je ugotovitev, da je razvoj periferije blokiran ne le s samim obstojem centra in z njegovo rastjo, okrepljeno s sredstvi, ki izvirajo s periferije, marveč da je ta center danes *super* razvit prav v takem sorazmerju, kakor je periferija *ne*-razvita.

Po čem je mogoče meriti ta pretirani ali nezadostni razvoj? Meriti ga je mogoče po stopnji razvoja, s katero lahko obstoječi ekonomski sistem, v tem primeru kapitalistični način proizvodnje, v danih zgodovinskih razmerah določa razvojne stopnje za vse človeštvo.

¹ Opustošenje, ki ga prinaša ta neoidealizem, je bilo mogoče ugotoviti ob diskusijah o dogodkih v Čilu, ko so se marksisti lotili nečesa izrednega, ko so več dni sodelovali v *ad hoc* pogovorih od jutra do večera, ne da bi omenili ekonomske parametre te dežele za tri leta Allendejeve vlade. Ko smo brali poročila s teh pogovorov, beg kapitala in dezinvestiranje, padec proizvodnje, inflacija, brezposelnost itd. niso bili noben problem. Vse se je odigralo v bolj ali manj učinkovitih intrigah CIA in z bolj ali manj nespretnimi političnimi manevri levece da bi pridobila srednje sloje prebivalstva.

To pomeni, da so Združene države Amerike lahko Združene države Amerike in da je Švedska lahko Švedska le zato, ker drugi, se pravi dve milijardi ljudi tretjega sveta, to niso.

To prav tako pomeni, da je sleherni izenačevanje od zgoraj materialno izključeno. Ko bi bil, pač po čudežu, jutri zjutraj uveden po vsem svetu socialistični in bratovski sistem ne glede na tip ali model in ko bi želel integrirati, homogenizirati človeštvo, izenačujoč življenjske standarde, bi moral, da bi bil to dosegel, ne samo razlastiti kapitaliste vsega sveta, temveč tudi oškodovati velike dele delavskih razredov v industrializiranih deželah glede na višino presežne vrednosti, ki si jo ti deli dandanes prisvajajo. Kazno je, da je to dovoljen razlog, da si ti delavski razredi ne želijo takega »socialističnega in bratovskega« sistema in da izražajo nasprotovanje temu bodi z odkritim vključevanjem v obstoječi sistem, kot v Združenih državah Amerike ali v Zvezni republiki Nemčiji, ali pa z zavzemanjem za nacionalne poti v socializem, kot v Franciji ali Italiji.

To ni načelno vprašanje, marveč vprašanje računa. Že nekaj globalnih številk zadošča, da to spoznamo. Leta 1973 je povprečna plača v ZDA znašala okoli 10.500 dolarjev. V vsem kapitalističnem svetu je bilo takrat okoli dve milijardi in šeststo milijonov prebivalcev, se pravi nekaj več kot milijarda aktivnih. Da bi vsi aktivni imeli plačo po ameriških merilih, bi bilo potrebno okoli 11 tisoč milijard dolarjev. Vendar je celoten narodni dohodek v teh deželah leta 1973 znašal komaj 2700 milijard.

To pomeni: celo če bi bil ves dohodek, zaslužen brez vračunanega dela, profita, rent, obresti itd. (vse to so sestavni deli presežne vrednosti), ukinjeni in bi človeštvo sklenilo, da se odslej zadovolji z enostavno reprodukcijo ter bi se tako odreklo vsakršnemu napredku in bi porabilo ves svoj proizvod, v teh predpostavljanih razmerah ne bi moglo dobiti več kot povprečno 2500 dolarjev na leto, torej četrtnino ameriške plače.

Prav to razbija solidarnost med delavskimi razredi centra in periferije. Vse dotlej, dokler so bili vsi delavski razredi izpostavljeni eksploataciji, najsi je bila njena stopnja še tako različna, celo če je eksploatacija pri enem dosegla 90%, pri drugem pa le 10%, jim je bilo do tega, da se združijo in da se z ramo ob rami bojujejo in skupno razlastijo svoje izkoriščevalce, pa čeprav je taka ekspropriacija enim dokaj bolj izboljševala stanje kakor drugim. Toda v trenutku, ko delavci določenih dežel ne dajejo več presežne vrednosti (najsi je še tako majhna), marveč jo *prejemajo*, se položaj zaobrne in stališča med delavskimi razredi postanejo antagonistična.

Marsikdo utegne pomisliti, da je primerjava v dolarjih ali v stopnji presežne vrednosti preveč abstraktna in iluzorna. Naj uporabim neko drugo, fizično primerjavo. Ameriški državljani troši danes veliko množino glavnih surovin. Če bi vsi prebivalci našega planeta šli za njim in bi trošili enako količino na človeka, bi bila vsa znana nahajališča železove rude izčrpana v 40 letih, nahajališča bakra v 8 letih, kositra v 6 letih in nafte v 5,5 letih.

Toda izčrpavanje nahajališč in rezerv ni edini dejavnik, ki preprečuje svetovno izenačevanje od zgoraj. Druga ovira so ekološke meje.

Če se sedanje razvite države še lahko rešujejo svojih odpadkov s tem, da jih odlagajo v morje ali spuščajo v zrak, je to zato, ker to počnejo same; in če njihovi državljani še lahko potujejo brez velikih težav z letali je tako

zato, ker drugi nimajo sredstev za prevažanje z letali in jim prepuščajo privilegij, da obremenjujejo zrak, in tako naprej.

Pri vseh teh računih ne gre za neulovljive in drseče koncepte, za presežno vrednost, kapital itd. ali za računovodske kategorije profita, obrestne mere itd., marveč za potrošek realnih materij. Potemtakem gre za veliko množico prebivalstva, za same delovne ljudi.

Iz tega izhaja, da mimo vsakega drugega ozira in mimo vsakega drugega antagonizma v današnjih objektivnih naravnih in tehnoloških razmerah in v predvidljivi prihodnosti narodi sedanjih bogatih dežel lahko trošijo vse te predmete, ki sestavljajo njihovo materialno blaginjo, do katere jim je, kakor vse kaže, zelo veliko, *samo zato*, ker jih drugi uporabljajo prav malo ali pa sploh ne. Svoje odpadke lahko predelujejo le zato, ker drugi nimajo kaj prida predelovati. Drugače bi bilo ekološko ravnotežje do kraja porušeno.

To je tisto, zaradi česar je antagonizem med centrom in periferijo nepremostljiv, in to spreminja cele delavske razrede določenih dežel v *delavsko aristokracijo na svetu*.

Izvor te »dezintegracije« in mehanizmi njene reprodukcije

Ta delitev sveta na *super* razvit center in *nerazvito* periferijo, ki se medsebojno pogojujeta in sta druga drugi predpostavka, ni teoretična (strukturna) nuja kapitalističnega načina proizvodnje, temveč je le ena izmed njegovih zgodovinskih sprememb.

Marx je pustil v nemar tako delitev, celo izrečno je formuliral svoje pričanje zastran obstoja nasprotne tendence h konvergentnem razvoju različnih delov sveta. Na primer, v uvodu k prvi izdaji *Kapitala* v nemščini je mirno trdil, da »industrijsko bolj razvita dežela kaže manj razviti le podoba njene prihodnosti.« V svojem članku v newyorškem Daily Tribune z dne 8. avgusta 1853 navedeno razlaga, kako bo graditev železnice v Indiji nujno izzvala, pa naj to Anglija hoče ali ne, industrializacijo in razvoj Indije.

Ni imel edino Marx takih pogledov. Vsi teoretiki II. internacionale so bili prepričani, da obstaja zakon o tendenci po izenačevanju stopnje razvoja. Ta zakon se je razodeval: 1. kot posledica tendence upadanja profitne mere, posledica tega pa je zaviranje investicij in zato razširjene reprodukcije napredne dežele, zaviranje, ki omogoča zaostajajoči deželi, da jo dohiti; 2. kot nekakšen mehanizem med seboj povezanih posod, ko zaostalo področje črpa presežna sredstva v obliki kapitala in tehnologije iz razvitih področij na vrhu.

Lenin na tej podlagi vsekakor ni čutil potrebe, da bi vnašal kakšne novosti, ko je pisal v svojem Imperializmu, ... da izvoz kapitala povzroča, da se precej pospeši razvoj dežel, v katere je usmerjen, in da zavira v določeni meri razvoj dežel, iz katerih odteka.

Nihče ni nikoli predvideval sveta, zamrznjenega v vnaprej določen center in periferijo, ki bi se medsebojno reproducirala in ovekovečevala. Stoletna zgodovinska stvarnost se upira takim pogledom. Hranljive snovi so odtekale z vrha in oplajale vzhodje ter nenehoma zmanjševale razdaljo, ki ju je ločila. Neka vrsta lokalne zasičenosti je vsakokrat vračala presežek kapitalistične akumulacije proti nižinam. Z ekonomskega pejzaža je vrh kar naprej izginjal.

Kot opozarja Rosa Luxemburg, so presežki kapitala italijanskih severnih mest financirali v 16. in 17. st. razvoj Nizozemske. Že v 17. in v začetku 18.

st. je nizozemski kapital pripomogel, da se je dvignila Anglija. V 18. in 19. st. je Anglija že končala prvo fazo svoje industrijske revolucije, ko zahodna Evropa svoje sploh še ni začela. Vseeno pa kontinentalna Evropa zavoljo tega ni postala angleška periferija, marveč je tudi sama postala Anglija.

Kaj je to, kar je povzročilo, da se je država, ki je bila na čelu spreveda, tako naglo utrudila in jo pripravilo, da je svoj kapital in svojo tehnologijo prepustila tistim, ki so jo spremljali? To je bila premajhna prožnost notranjega trga, ki je nad določeno točko jemala pogum investicijam. Ta premajhna prožnost je bila posledica relativne konsolidacije plač na ravni, ki je bila zelo blizu strošku za običajno biološko reprodukcijo delovne sile.

Videti je namreč, da vodi kapitalistični sistem neki železni zakon, po katerem nobena država ne more, in nikoli tudi ni mogla, prestopiti določene meje v svojem razvoju, ne da bi poprej povečala svojo neproduktivno porabo, se pravi plače.

V nasprotju s sistemom načrtovanja, v katerem se povečuje sektor, ki proizvaja produkcijska sredstva prav zaradi stagnacije ali celo zaradi nazadovanja sektorja, ki proizvaja potrošne dobrine, pa v sistemu svobodne podjetnosti ekspanzija prvega sektorja ne more daleč naprej brez bolj ali manj vzporedne ekspanzije onega drugega.

Ekspatriacija presežka v obliki izvoza kapitala je potegnila sistem iz zagate. Od tod izvira hkrati tudi, da imamo gornjo mejo razvoja katere koli posebne dežele in centrifugalno silo širjenja napredka.

V drugi polovici 19. st. se je zgodilo nekaj, kar je povzročilo, da je ta konvencionalna marksistična shema nehala odražati stvarnost. To nekaj je bila radikalna sprememba razmerja sil med razredi v naprednih industrializiranih deželah in znotraj institucionalnega okvira buržoazne parlamentarne demokracije, sprememba, ki je odlepila mezdo od močvirja fiziološkega obstanika.

Iz tega se je porodila preobrazba pogojev akumulacije v mednarodnih razsežnostih. Notranji trg v deželah centra je doživel galopirajočo ekspanzijo. Odpravljene so bile vse ovire za kapitalizacijo profita. V nekem smislu je sindikalna akcija delavskega razreda potegnila sistem iz škripe tudi proti svoji volji, s tem, da je rešila protislovje med dvema predhodnima pogojema investiranja: razširjenje notranjega trga — ohranjanje profitne mere.

Razumljivo je, da tega protislovja ne bi bilo mogoče premagati, če ne bi bilo prostrane periferije, ki je lahko ublažila dva neugodna učinka dviganja plač v centru, namreč zviševanje ustreznih cen na eni strani in znižanje svetovne obrestne mere na drugi strani. To operacijo je prevzel mehanizem *neneake menjave*. Tisti trenutek so *centrifugalne sile* širjenja odstopile svoje mesto *centripetalnim* silam »sifoniranja«, ki povečujejo razkorak.

Ta preobrat v dinamiki akumulacije je zlasti očiten ob vihnem razvoju Združenih držav Amerike. V začetku 19. st. so bile ZDA tipično nerazvita dežela, Anglija pa je dosegla že precejšen razvoj. Vseeno pa je bila cena delovne sile takrat v ZDA precej višja kakor v Angliji. Ne le v monetarnem pogledu, ker je bila že dvakrat višja od angleških plač, temveč tudi zaradi nečesar, kar je na neki način eno izmed pozabljenih dejstev ekonomske zgodovine, namreč zaradi nižje kvalitete ameriške delovne sile tistega časa v primerjavi z delovno silo v Evropi nasploh, v Angliji pa še posebej. To pač zato, ker je z izjemo političnih beguncev potekala nekakšna negativna selekcija, kajti najsposobnejši

ljudje v katerem koli poklicu pač niso imeli razloga, da bi se izseljevali iz domače dežele.

Vendar so se Združene države Amerike dobro razvile, še več, na svoji poti so tako napredovale, da so prehiteli kontinentalno Evropo in navsezadnje tudi Anglijo samo. To je bilo mogoče *ne kljub* nenormalno visoki ceni in nizki kakovosti razpoložljive delovne sile — naj se to zdi še tako paradokсно — *marveč prav zaradi tega*. Vzrok za to so take okoliščine, ki so ustvarile dve najmočnejši spodbudi za množičen dotok tujega kapitala: zelo širok trg ob visokih plačah po eni strani in potreba po opreми, s katero bi pri delu varčevali s to dvakrat drago delovno silo, po drugi strani.

Vse to je videti povsem absurdno. Priznati, da sta presežek reproduktivne porabe in slaba kvaliteta delovne sile dejavnika razvoja, pomeni isto, kot če bi trdili, da količina odtečene vode pri ustju reke določa količino vode, ki jo dajejo rečni izviri in pritoki.

Vendar ni pripomba absurdna, temveč stvarnost, ki jo ta pripomba odraža. Že zdavnaj je bilo ugotovljeno, da je ekonomski sistem, v katerem živimo, postavljen na glavo. Če to potemtakem ni navadna retorična figura, lahko samo to tudi pomeni: spodnji tok reke določa njen gornji tok.

V tem pogledu je kapitalistični sistem v nasprotju z vsakim drugim načinom proizvodnje, znanim ali takim, ki si ga zamislimo. V vseh drugih sistemih se proizvaja predvsem po tem, kakšna so razpoložljiva sredstva; potlej pa se troši po obsegu proizvodnje in načinu delitve, ki je bil izbran. V kapitalističnem sistemu nihče ne more začeti proizvodnje, če ne more poprej računati na trg, se pravi, če ni poprej dovoljšnje porabe. V vseh drugih sistemih je poraba rastoča funkcija proizvodnje, medtem ko je akumulacija, to je investiranje, funkcija, ki *zmanjšuje* neproduktivno porabo. V kapitalističnem sistemu je investiranje, to je produktivna poraba, *rastoča* funkcija neproduktivne porabe.

Ti dve inverziji funkcije si prizadevata blokirati sistem. Prva zato, ker ne more biti porabe brez kupne moči, ustvarjene s prejšnjo proizvodnjo in nihče si v tem sistemu ne drzne kaj proizvajati, če ni realne ali pričakovane porabe. Druga zato, ker so investicije in poraba ali, kar je isto, produktivna in neproduktivna poraba dva sestavna dela dane celote, globalni potencial proizvodnje. Kot taki sta med seboj po svoji naravi v *obratnem* sorazmerju, vtem ko jih tisti, ki imajo moč odločanja, niso zmožni obravnavati drugače kot *premo* sorazmerni.

To blokiranje se danes zelo jasno kaže v nekaterih naftnih deželah. Videti je mogoče, da razvoj vendarle ostane blokiran prav zaradi dovoljšnje poprejšnje porabe, tudi če je gordijski voz, *poprejšnja proizvodnja-poprejšnja poraba*, na videz presekan z izrednimi zunanji dohodki, ki padajo z neba brez poprejšnjega povečanja bodisi prve bodisi druge.

Kakšen je videti položaj? Po eni strani imamo deset in deset milijard dolarjev na voljo, po drugi pa velike prazne prostore in več milijonov beduinov. Če preštejemo dobave orožja, instaliranje določenih rafinerij in morebitno nabavo nekaj orjaških tankerjev, to pa so edine možnosti, ki so obstajale poprej in ki so neodvisne od krajevnega trga (lakota po moči upravljavcev po eni ter postranske operacije v zvezi z zunanjim trgov nafta po drugi strani), tedaj smo nekako končali pregled, kaj so sposobne absorbirati te dežele. Vse te operacije konec koncev krijejo le del velikanskih sredstev, za katere gre. Ostanek lahko

najdemo v Švici ali v Londonu, kar je dejavnik zmede v mednarodnem denarnem sistemu, vendar tudi povsem fiktivno bogastvo za lastnike.

Tak zunanji dohodek je namreč mogoče materializirati samo ob realnih vrednostih, najsi že gre za potrošne proizvode ali pa za opremo. Toda na podlagi *sedanjih* dohodkov beduinov noben poslovni človek ne bo investirал v puščavi Arabije v nove proizvode in tudi ne bo gradil tovarn za njih proizvodnjo. Ta vrzel pa je spet vzrok, da se dohodki beduinov kljub velikanskim sredstvom dežele ne morejo povečati. Tako je položaj blokiran.

Samo dva načina sta, da se spodbudijo uvoz in investicije: ali imperativen centralni plan v gornjem toku ali pa trg v dolnjem — ali socialistična ali kapitalistična dinamika. Ker je večina teh dežel zavrnila prvo, jim ostane samo druga, vendar so za drugo prav slabo pripravljene zaradi majhnega obsega svojega trga.

Zatorej se dogaja nekaj nenavadnega. Dolgo časa so bile preveč revne, da bi svojo nafto prodajale po normalni ceni, in ko so nazadnje mogle popraviti ceno z neekonomskimi ukrepi, se zdi, da so preveč revne, da bi to lahko spravile v žep.

Dežela s centralnim načrtovanjem ne bi imela takih problemov. Če bi ji kdaj padle desetine milijard dolarjev z neba, bi jih brez vsakršnih težav spremenila v realne vrednosti. Celo skromnost svojih beduinov bi izkoristila, da bi pospešila svojo akumulacijo ter namenila največji možni del svojih dopolnilnih zaslužkov za to, da bi nabavila in uvedla opremo ter uvažala stroje za gradnjo plavžev, za proizvodnjo jekla, za proizvodnjo bele pločevine (za izdelovanje hladilnikov ali pralnih strojev) za deset ali dvajset let. V tem času pa bi te prehodne operacije preobrazile beduine v industrijske delavce s tolikšnimi plačami, da bi lahko pokupili vse hladilnike ali stroje za pranje perila.

Po tej analizi smo nemara bolje oboroženi, da se spoprimemo z vprašanjem, ki se zastavlja zastran sedanjih perspektiv družbene preobrazbe v dveh delih kapitalističnega sveta: v centru po eni in na periferiji po drugi strani.

1. Socialistična revolucija v »centru«

Dne 2. marca 1923 si je Lenin zastavil vprašanje o usodi revolucije v »centru« in dal na to presenetljiv odgovor:

»... se nam bo posrečilo vzdržati... dokler zahodnoevropske kapitalistične dežele ne dokončajo svojega razvoja v socializem? Vendar ta razvoj ne poteka tako, kakor smo prej pričakovali. Razvoj socializma ne 'dozoreva' v teh deželah enakomerno, temveč sloni na izkoriščanju nekaterih dežel po drugih...«

In brez ene same besede upanja v kakršno koli možnost prihodnje radikalizacije zahodnega »proletariata« sklene, da je edini izhod v zmagi »revolucionarnega in nacionalističnega Vzhoda nad imperialističnim in kontrarevolucionarnim Zahodom«.

Celega pol stoletja pozneje ne vidimo nobenega razloga, da bi to izjavo niansirali. Nasprotno, rečemo lahko: če je leta 1923 potrebna vsa genialnost predvidevanja nekega Lenina, da se odkrije taka tendenca pod nasprotnim videzom relativne intenzifikacije protislovij v povojni Evropi, se pravi v trenutku, ko se je poburžoazenje delavskega razreda šele začelo, moraš biti

danes docela slep, da ne vidiš te »kontrarevolucije«, v katero odkrito vstopajo množice delovnih ljudi Zahoda, ali pa imeti na voljo dobršno dozo mistifikacije, da ne zagledaš tako slabotnih alibijev, kakršni so »evrokomunizem«, »napredna socialna demokracija« ali »socializem brez vzroka«.

Seveda se razredni boj vseeno nadaljuje, razvija pa se lahko le na področju njegovega dejanskega spopadanja, se pravi v svetovnih razsežnostih.

V takih razsežnostih ni nič presenetljivega ali nenavadnega, če obstaja poleg milijarde proletarcev in nekaj deset milijonov kapitalistov *delavska aristokracija* kakšnih stopetdeset milijonov moških in žensk. Po drugi strani pa nič, ne princip in ne znanje, ne implicira, da bi morali biti ti trije razredi simetrično razvrščeni na vsem geografskem prostoru, ki ga zavzema kapitalistični svet. Tako kot ni povsem natančnega razmerja med proletariatom in delavsko aristokracijo v industrijskih predmestjih in stanovanjskih četrtih velikih mest industrializiranih držav, v provincialnih mestih in prestolnici, v tej ali drugi provinci, tako tudi ni nobenega razloga, da bi veljalo drugačno razmerje med posameznimi državami, ki jih ločujejo državne meje. Nobenega protislovja ni v tem, da je v določenih deželah, zlasti južnih, velika množica delovnih ljudi prava proletarska množica, vtem ko je delavska aristokracija le neznatna, v nekaterih drugih, zlasti v severnih, pa je obratno razmerje. In kakor ne moremo računati na nesoglasja med delavci Mayfaira v Londonu in 16. okrožja v Parizu in kapitalisti teh četrti zastran začetka socialistične revolucije, tako tudi ne moremo računati na protislovja med severnoameriškimi ali švicarskimi delavci in njihovimi kapitalisti. Komunistična partija Francije ima prav: diktatura proletariata ni možna, če ni proletariata.²

To ne pomeni, da ni ekonomskega ali celo političnega boja med to »aristokracijo s plačo« in kapitalom v centru. Boj je in je od časa do časa zelo srdit. Ta boj je bil tudi zelo učinkovit. Vse, kar so delavci centra doslej dosegli na področju ekonomskega in socialnega napredka, so dolžni temu boju. Vrh tega je namen tega boja tudi politična oblast, in tudi zastran tega so delavci centra dosegli pomembne uspehe. In res, če opustimo pretirana poenostavljanja o monolitni državi, ki je integralno v službi velikega kapitala, ugotovimo, da v vseh državah centra mimo življenjsko pomembnih vprašanj za sistem, v katerih si veliki kapital kajpada pridržuje zadnjo besedo, obstaja cela cona nedoločnosti, v kateri se dogaja, da razredi, ki so navsezadnje pod dominacijo, tudi lahko naglo zmagajo pri pomembnih, vendar ne tudi odločilnih vprašanjih. Buržoazna demokracija in parlamentarni režim nista zgolj običajna farsa. Lahko bi si celo zamislili, da bo v tej ali drugi državi centra ta ali druga delavska aristokracija nekega dne odločilno premagala obstoječ razred kapitalistov in uvedla kakršen koli poseben sistem, ki bi se morebiti imenoval nacionalni socializem ali kako podobno, ki pa bi bil dejansko *ad hoc* sistem za zagotovitev njene hegemonije.

² Seveda ne bomo trdili, da je Anglija prav toliko integrirana v svetovno gospodarstvo, kolikor je Mayfair v angleško. Toda mednarodna ekonomska integracija napreduje iz dneva v dan in državne meje čedalje manj ustrezajo ekonomskim celotam. Zato je žalostno, da so prav tisti misleci, ki posvečajo toliko pozornosti »internacionalizaciji kapitala«, tako vznemirjeni zaradi ene izmed njenih posledic: »zahodni svet« postaja Mayfair kapitalističnega sveta. Taka preobrazba lahko zoži akcijsko področje določenih revolucionarnih talentov, ki imajo smolo, da stanujejo v Mayfairu, in jim jo pozneje celo zagnusijo; to ne spremeni iz temeljev globalnega dejstva problemov človeštva.

Toda take delne ali »dokončne« zmage nad kapitalom v centru niso obvezno revolucionarne s stališča mednarodnega proletariata. Nasprotno, na splošno se uresničujejo z mehanizmom *neenake menjave*, kar čuti proletariat na svojih plečih. V posebnih primerih, ki so toliko pogostnejši, kolikor bolj se utrjuje delitev sveta na Sever in Jug, prihaja do nasprotja med velikim kapitalom in »aristokracijo s plačo« v centru; delavska »aristokracija« zavzema stališča, ki so odkrito negativna do »tretjega sveta« — in to še preden so se o stališčih izrekle njihove »imperialistične« vlade ali pa celo v nasprotju z njihovimi odločitvami. Primer za to je tudi zadnji švicarski referendum, ki je zavrnil vladin projekt finančne pomoči »tretjemu svetu«. Vse raziskave javnega mnenja kažejo, da bi referendum take vrste dal približno enake rezultate v kateri koli državi centra. So pa še hujši primeri.

Glede na nihanja v dolgotrajnih pogajanjih o Vietnamu in glede na odvisnost med obotavljanjem ameriške vlade po eni strani in manifestacijami v samih ZDA in volilnimi potrebami po drugi strani sem prepričan, da bi bila ta vojna končana leto ali dve prej, kakor se je končala, če ne bi ameriški delavski razred pritiskal, da se vojna nadaljuje.

Čeprav je v samem začetku bila iniciativa za ameriško agresijo na Vietnam v rokah velikega kapitala, pa vse kaže, da si je ta od leta 1969—1970 aktivno prizadeval, da bi se izvlekel iz vojne, sprejemajoč riziko vdora komunizma na Jug. Poleg odpora vietnamskega ljudstva, ki je bil močnejši, kakor so pričakovali, so bili poglobitvi razlogi za tak preobrat: a) svetovno javno mnenje; b) reagiranje liberalcev v ZDA samih in zlasti c) prepričanje, ki je počasi dozorelo, da komunistični Vietnam ne bi avtomatično stopil v enega izmed obeh taborov, kitajskega ali sovjetskega, marveč bi zastopal neodvisno državno politiko.

Ta trenutek postanejo zadeve preciznejše. Ves čas, kar trajajo pogajanja, newyorška borza prisluškuje Parizu. Sistematično, redno, brez kakšne izjeme se vsakokrat, kadar je videti, da so pogajanja o miru blokirana, zaznamuje padec tečajev in vsakokrat, kadar sporočajo agencijska poročila o napredku, se tečaji dvignejo. Vzponi in padci so bili tako številni in njihova vrsta je tako dolga, da si jih ne moremo razložiti z nikakršnim naključjem. Vzročna zveza je nedvomna. Ameriške visoke finance *so hotele* konec vojne.³

Če se časovno vrnemo nekoliko nazaj, bomo našli primer, ki je še značilnejši, da vidimo, kaj je delavski razred zmožen narediti, kadar so ogroženi njegovi lastni privilegiji. Leta 1921 je beli delavski razred južnoafriškega Randa začel *oborožen* upor proti vladi v Pretoriji, z voditelji sindikalne leveice in komunisti na čelu. Parola je bila: »Delovni ljudje vseh dežel, združite se za belo Južno Afriko!« Namen upora je bil strmoglaviti vlado, ki je hotela vsiliti, da bi v rudnikih zaposlovali črne delavce pod podobnimi pogoji kakor belce. Južnoafriški fašistični zgodovinarji poveljujejo ta »proletarski« upor kot datum, ko se je rodil režim apartheida.⁴

³ Prav tako kot »radikal«. V nasprotju s tem se je organiziran delavski razred vztrajno bojeval proti takemu izidu. Ni se mu posrečilo, da bi se mu izognil, vendar se mu je posrečilo, da se je zavlekel.

⁴ Obnašanje protestantskih delavcev Severne Irske, ki je nam bliže, je pravtako značilno. Po reportaži H. Pierra v »Mondu« z dne 30. septembra 1971: »... najostrejši pozivi (zoper katolike) prihajajo od protestantskih delavcev. Osem tisoč delavcev ladjedelnice Hartland je množično defiliralo, zahtevajoč interniranje, pred nekaj tedni pa je velik miting več kot

Iz tega izhaja, da status mezdnih delavcev še ne zadošča, da bi bil socialni boj, četudi množičen, revolucionaren. Engels in Lenin se nista obotavljala in sta v imenu interesov mednarodnega proletariata obsodila tako pravične boje, kakor so bili boji za osvoboditev alžaskega in balkanskega ljudstva. V njunih očeh so bili namreč proti splošnejšemu interesu mednarodnega proletariata zato, ker so pripomogli k zbliževanju med Francijo in carsko Rusijo. Toliko bolj lahko danes pokažemo na negativno naravo bojev delavskih aristokracij centra za utrditev ali povečanje njihovih privilegijev.

*

Edino upanje, ki preostane za bodočo radikalizacijo socialnih bojev v centru, je *ponovna proletarizacija* množic delovnega ljudstva. Dasi je malo verjetna v sedanjih zgodovinskih razmerah, pa ni nemogoča v prihodnosti. Toda sama po sebi je odvisna od akcije periferije.

Čeprav je imela naftna kriza le omejen učinek, nam daje slutiti, kaj bi utegnil biti tak proces ponovne proletarizacije. Takole so se v tem primeru razvijale zadeve. Delavci centra, ki so odklanjali, da bi plačali račun za nafto, in so se v letih 1974 in 1975 potegovali celo za enako povišanje plač, kakor je bilo prejšnja leta, so pospešili zvišanje cen, ki je že potekalo. Prestrašene vlade dežel porabnic nafte so skušale vsaka zase zmanjšati, seveda na škodo drugih, svoj delež pri globalnem primanjkljaju plačilne bilance z deželami proizvajalkami nafte ter so sprejemale deflacijske ukrepe. Ti ukrepi so ves sistem pahnili v krizo in prinesli brezposelnost.

Posledica tega je bila, da so se sekundarni, zelo važni učinki navezali na primarno izgubo, nastalo zaradi zvišanja cen za nafto. V zaokroženih številkah in po najbolj skromnih ocenah (ne da bi računali na primer delno brezposelnost) je bilo leta 1975 v vseh razvitih deželah (to so vse članice OECD razen Portugalske in Turčije) 8 milijonov brezposelnih več, kakor je znašalo letno povprečje v letih 1960—1973. Ker je bil povpreček dodatne vrednosti na aktivnega človeka v teh deželah leta 1975 14.400 dolarjev, znaša izguba notranje produkcije približno 115 milijard dolarjev. To predstavlja dopolnilno osiromašenje, ki je, kakor je videti, pomembnejše od neposrednega osiromašenja, na katero se navezuje, izhaja pa iz razlike v fakturi za nafto, ki je nominalno znašala 70 milijard, realno (če odbijemo reciklirane petrodolarje) pa okoli polovico.

Pa vendar gre za udarec, ki bi ga sistem mogel premagati in ki ga prav zdaj premaguje. Toda to kaže na mehanizme razmnoževanja, ki so v njem in zaradi katerih je do največje mere občutljiv za take avanture.

Predstavljajmo si, da bo deželam proizvajalkam štirih ali petih drugih osnovnih surovin, ki so takoj za nafto najvažnejše, nekega dne uspelo dogovoriti se tako popolno kakor arabskim deželam in da bodo istočasno zvišale cene ter jih pomnožile s tri ali štiri. Predpostavimo poleg tega, da imajo te dežele ustrezno centralno načrtovanje, tako da jim ne bi bilo treba ponovno odstopati del svojih dolarjev razvitim deželam, kakor se je to primerilo nekaterim

25.000 delavcev zahteval, da se terorizem odločneje duši „Dosti je gumastih projektilov,“ je izjavil tovariš Hule. „Odslej jim je potreben svinec. Čete morajo streljati... Po nekaj spopadih take vrste bo problem rešen enkrat za vselej.“ In je pristavil: »Ni možne politične rešitve. Angleži nas zapuščajo, bojevali se bomo proti njim...«

naftnim državam; da to skaljeno ravnotežje povzroči verižno reakcijo multiplikacijskih učinkov, ki spravljajo sistem ne v minikrizo, v kakršni smo pravkar bili, marveč v veliko krizo, kakršna je bila leta 1929, ko v primerjavi z njo ne bi imeli 8 milijonov dodatnih brezposlenih na 300 milijonov aktivnih v deželah OECD, marveč kakšnih 70 ali 80 milijonov. Tedaj bi nastala možnost *ponovne proletarizacije* delavskih aristokracij teh dežel — množične in brutalne — z revolucionarnimi perspektivami, ki jih to prinaša.

II. Perspektive socialistične revolucije na periferiji

Z drugimi besedami formuliran zgoraj navedeni zaključek pomeni, da je socialistična revolucija možna v centru le, če nastopijo dogodki (ki izvirajo s periferije), ki so vzrok, da center preneha biti center. Drugače povedano, *hic et nunc* zaključek je brezpogojno negativen, zato se moramo obrniti k periferiji.

Na podlagi osnovnega postulata zgodovinskega materializma, ki smo ga navedli v uvodu in po katerem situacija ni revolucionarna zaradi stopnje eksploatacije, marveč zaradi objektivne nesposobnosti sistema, da bi razvil produktivne sile, in upoštevajoč marže obstoječega razvoja glede na splošno raven tehničnega znanja sedanjega človeštva, pomeni vprašati se, ali je »tretji svet« zrel za socialistično revolucijo, dejansko vprašati se, ali se »tretji svet« v današnjih razmerah more razvijati po kapitalistični poti ali ne.

Vendar se moramo dobro sporazumeti o dometu tega vprašanja. Kajti če je treba vnovič narediti pot, ki so jo sedanje razvite dežele prehodile od vzpostavitve kapitalističnih produkcijskih odnosov, in sicer v istem tempu, je odgovor na naše vprašanje nesporno pritrdilen. »Tretji svet« se ne le *more* razvijati, marveč se v resnici že razvija, in to z *vseh* stališč, ne sicer v istem, temveč v mnogo hitrejšem tempu, kakor ga je imel vzor kapitalističnega razvoja, se pravi Anglija v 19. stoletju. Pozabljamo pa, da je ta tempo znašal v poprečju komaj 1,38 % na leto in da se s takim tempom nacionalni produkt podvoji vsakih petdeset let, to pa pomeni, da lahko sedanja *poprečna* nerazvita dežela doseže sedanjo srednjo raven razvitih dežel leta 2176.

Naše vprašanje je smiselno potemtakem le, če upoštevamo pospešen razvoj, razvoj dohitevanja. V kapitalističnih produkcijskih odnosih si je tak razvoj mogoče misliti le, če se notranji akumulaciji doda zunanje financiranje. Nastane prvo protislovje: ker je investiranje rastoča funkcija razmerja trga, bi bilo treba pritegniti tuji kapital, povečati njegovo neproduktivno porabo, se pravi ne nasprotovati določenemu povečanju plač, torej dopustiti zmanjšanje notranje akumulacije. Take poti si potemtakem ni mogoče misliti drugače kakor v perspektvi priliva tujega kapitala, dovolj obilnega, da nadomesti *tako* prvotno nezadostnost presežka zaradi nerazvitosti *kakor tudi* svoje dopolnilno zmanjšanje, povzročeno s samo potrebo, da se ta kapital pritegne. Takih kapitalov pa kratko in malo ni.

Če izvezamo Latinsko Ameriko, ki ni najmanj razvito območje (še daleč od tega), in kapitale, angažirane za nafto, ki pomenijo z vseh stališč poseben primer, so skupne »zaloge« neposrednih ameriških investicij v najmanj razvite dežele, se pravi v območje z več kot poldrugo milijardo ljudi, znašale leta 1974 4,2 milijarde dolarjev. V primerjavi z aktivnim prebivalstvom tega območja

(okoli 600 milijonov) nam to dá okoli 7 dolarjev na delovnega človeka, kar je protivrednost enega dobrega vijaka. Če vzamemo vse akumulirane investicije vseh dežel OECD v najmanj razvite dežele, bomo dobili (po najbolj širokosrčnih ocenah) približno 25 dolarjev na aktivnega delavca, če pa vključimo Latino Ameriko in nafto, bomo dobili za celoto akumuliranih svetovnih investicij v ves »tretji svet« splošno povprečje okoli 54 dolarjev kapitala na delavca.

Dobro globalno predstavo, kako daleč vsaksebi so cilji in resničnost, bi dobili, če pomislimo, da znaša v deželah OECD povprečen fiksni medpanožni kapital na delavca 40.000 dolarjev in da zadošča že 30 mož, da spravijo v pogon velikanski tanker, katerega vrednost je sto milijonov dolarjev.

Če pregledamo namesto »zalog« prilive, se vprašanje sploh ne zastavlja več, saj so ti v zadnjih letih negativni, ker umik fondov (repatriacija profita, odškodnine za nacionalizacije, dezinvestiranja različnih vrst itd.) presega nove prispevke. In celo če se ne omejimo le na privatne investicije in če upoštevamo celotno javno pomoč vseh razvitih dežel v vseh njenih oblikah vsemu »tretjemu svetu«, bomo navsezadnje prišli do končnega pozitivnega priliva v smeri center-periferija v znesku približno 2,5 milijard dolarjev na leto ali 2,5 dolarja na delavca.⁵ Toda istega, 1974. leta je znašalo bruto formiranje fiksnega kapitala na delavca 2840 dolarjev v Združenih državah Amerike, 2900 na Japonskem, 3170 v Franciji in 3370 v Nemčiji.

Če upoštevamo, da ni ekonomski razvoj ali razvoj produktivnih sil v končni analizi nič drugega kakor povečanje produktivnosti dela in da je indeks te produktivnosti organski sestavni del kapitala, se pravi količina minulega akumuliranega dela, uporabljenega na enoto živega dela, takoj vidimo, da je računanje na tuje financiranje razvoja »tretjega sveta« dandanes ne le uto-pija, marveč je kratko in malo paranoično.

Ob isti priložnosti je mogoče pretehtati nesmiselnost določenih sedanjih teorij, ki skušajo »blokiranje« razvoja »tretjega sveta« razložiti z množično »agresijo« tujega kapitala. »Tretji svet« je blokiran ne zato, ker je preplavljen s kapitali, temveč zato, ker je bil brez njih. Od prekinitve konec 19. stoletja, o čemer smo govorili, zlasti pa spričo tako imenovane potrošniške družbe po zadnji vojni industrializirane dežele lahko najdejo pri sebi sredstva za spodbujanje svojih investicij. So namreč preveč bogate, da ne bi mogle absorbirati vsega presežka pri sebi in celo del tistega, ki se ustvarja zunaj njih. Periferijo vedno potrebujemo, vendar ne kakor nekoč kot odvod, marveč kot dopolnilno sredstvo, ne da bi periferiji prilivali presežek svojih kapitalov, marveč da bi jih črpali iz nje.

Manj razvite dežele so same po sebi preveč revne, da bi dajale privlačne možnosti za investiranje tujemu kapitalu razen majhnega sektorja zamenjave uvoza. Celó tako revne so, da so prisiljene pošiljati v Švico del lastnega nacionalnega presežka, ker ga nimajo priložnosti investirati doma.

Kakor smo rekli, kapitalizem ne more niti investirati niti proizvajati brez poprejšnjega trga, stvarnega ali predvidenega. V manj razvitih deželah je kapitalistična pot razvoja v glavnem v tem, da se neobstoječi stvarni trg zamenja s predvidenim. Kot tak mora biti ta trg verodostojen. V sedanjih zgodovinskih razmerah ni tak.

⁵ Seveda abstrahiramo petrodolarje, kajti če bi upoštevali tudi te, bi dobili pomembnejši saldo, vendar v drugi smeri: periferija—center.

Ugotavljamo, da razen v določenih primerih ne gre danes noben kapital iz centra proti periferiji v okviru svobodne igre tržnih sil; pritegniti ga je treba s privilegiji. Zato obstajajo vsi ti kodeksi investiranja, ki so sila velikodušni in zaradi katerih se manj razvite dežele prepirajo za tisto malo kapitalov, ki iščejo plasiranje, ter jim dajejo vsakršne privilegije, ki predstavljajo včasih hipoteko za prihodnost.

To ne pomeni, da tak »ekstrovertni« pospešeni razvoj ni več možen za to ali drugo malo državo, če se iz nekih posebnih razlogov koncentrira tu nesorazmeren del razpoložljivih kapitalov. To bo *zato, ker* ga in kolikor ga drugi ne spremljajo na tej poti. Toda sleherni poskus napredovati na široki fronti vsega »tretjega sveta« na poti razvoja s pomočjo integracije mednarodnega trga kapitala, s predpostavko, da je to zaželeno, bi bil vsekakor zaman.

Edina pot, ki preostane »tretjemu svetu« v celoti, je potemtakem socialistična pot, kjer je vol pred plugom zamenjan in kjer stoji svet na nogah, kjer je investiranje tako, kakršno tudi mora biti, v obratnem sorazmerju z neproduktivno porabo, kjer je akumulacija tem hitrejša, čim skromnejši je življenjski standard, podedovan iz preteklosti, in neposredne zahteve prebivalstva, kjer se začena od drugega konca: najprej uvesti bazično težko industrijo, nato industrijo orodnih strojev, potlej industrijo, ki izdeluje specifične stroje, in tako po vrsti navzdol vse do industrije potrošnega blaga, tako da vsaka etapa proizvodnje ustvarja svoj lastni trg, namesto da bi potrebovala spodbudo prej obstoječega trga.

Tedaj lahko upamo, celo s strogo ekonomskega stališča, da bosta popolna mobilizacija notranjih sredstev in racionalizacija proizvodnega napora primer-no zamenjali tistih nekaj drobtin zunanjega financiranja, ki so vse bolj problematične.

G. N. VOLKOV

Delavski razred razvite socialistične družbe in znanstveno-tehnična revolucija

Petindvajseti kongres KPSZ je ugotovil, da je v Sovjetski zvezi »zgrajena razvita socialistična družba, ki postopno prerašča v komunistično družbo«, da se pri nas »oblikuje nova zgodovinska skupnost — sovjetsko ljudstvo, katerega temelj je nerazrušljiva zveza delavskega razreda, kmetov in inteligence, ob vodilni vlogi delavskega razreda«.

V čem se izraža vodilna vloga delavskega razreda v sodobni etapi socialističnega razvoja v ZSSR? Od leta 1960 ima sovjetski delavski razred absolutno večino med zaposlenim prebivalstvom v deželi. Njegovo število stalno

narašča in je znašalo 1975 leta 71,5 milijona ljudi ali več kot 60 odstotkov zaposlenega prebivalstva. Od tega sta dve tretjini delavcev industrijski delavci.

Tako realna dejstva zanikujejo modne antimarksistične teorije o tem, da naj bi znanstveno-tehnična revolucija vodila k zoževanju meja delavskega razreda, ali celo k odpravi delavskega razreda; dejstva govore prav o nasprotnem: znanstveno-tehnični napredek stopnjuje rast delavskega razreda tudi na račun novih poklicev, ki jih ustvarja moderna proizvodnja.

Delavski razred je osnovna proizvodna sila družbe, glavno gibalno ekonomskega in socialnega napredka. Ne samo, da znanstveno-tehnična revolucija ne zmanjšuje tega dejstva, marveč prav nasprotno: omogoča avantgardno vlogo delavskega razreda na vseh področjih življenjske dejavnosti družbe. Na drugi strani delavski razred ni samo objekt učinkovanja znanstveno-tehnične revolucije, marveč se uveljavlja kot njen temeljni subjekt. V socializmu je delavski razred neposredno zainteresiran za pospešen razvoj znanstveno-tehnične revolucije.

Z razvojem znanstveno-tehnične revolucije se dvigata splošna izobrazbena in intelektualna raven delavcev, kar prispeva k rasti njihove delovne in družbene dejavnosti. Danes ima pri nas 68 odstotkov delavcev akademsko ali srednjo (popolno in nepopolno) izobrazbo. Med mlajšimi delavci se povzpne ta odstotek celo do 85 %. Moderni delavec je oborožen z vsestranskim znanjem, je široko razgledan, ima mnogo več izkušenj za vključevanje v socialistično organizacijo dela, v uresničevanje politike partije.

Očitno je, da se socialna kvaliteta delavskega razreda progresivno spreminja in vsebinsko bogati.

Temu naprednemu razredu sedanjosti pripada vodilna vloga v razvoju socialistične demokracije.

V vrstah KPSZ, tega temeljnega člana socialističnega političnega sistema, je 41,6 % delavcev, 58 % od tistih, ki stopajo v njene vrste, je članov delavskega razreda. Med delegati XXV. kongresa KPSZ je bilo 1310 industrijskih delavcev (t. j. več kot četrtina vseh delegatov). V razmerah razvitega socializma komunistična partija, ki zastopa interese vsega ljudstva, ne zgublja svoje razredne narave; po svoji naravi, po svojih ciljih, po vsebini svoje celotne dejavnosti je bila in ostaja partija delavskega razreda.

Vodilni položaji delavskega razreda se krepijo v sovjetih deputatov delovnih ljudi, v ljudskih sodiščih, v družbenih organizacijah, v upravljanju podjetij. V zadnjih desetih letih je delež delavcev v sovjetih deputatov delovnih ljudi precej narasel. Medtem ko je bilo leta 1965 v vseh lokalnih sovjetih v celi državi 28,8 odstotkov deputatov-delavcev, jih je bilo leta 1971 36,5 odstotka in v mestnih sovjetih 56,4 %, in leta 1973 že 39,3 in 59,9 odstotkov. V vrhovni sovjet ZSSR je bilo leta 1974 izvoljenih 498 deputatov-delavcev, kar znaša 32,8 odstotkov skupnega števila deputatov.

Zanimivi so tudi podatki, ki so jih zbrali sociologi med raziskovanjem družbenopolitične aktivnosti delovnih ljudi Urala med leti 1922—1971. Realna udeležba delavcev v uporabi politične informacije je narasla od 44 odstotkov (leta 1922) na 79 odstotkov (leta 1971), v dejavnosti, ki se nanaša na oblikovanje in sprejemanje sklepov, od 65,6 % na 95 %, v praktični družbenopolitični dejavnosti, ki te sklepe uresničuje, pa od 3,3 % na 53 odstotkov. Potemtakem več kot polovica delavcev Urala aktivno sodeluje v upravljanju državnih in družbenih zadev.

Vse širše pritegovanje delovnih ljudi v vodenje gospodarstva je ena izmed osrednjih nalog Komunistične partije Sovjetske zveze. Glede tega se partija ravna po direktivah V. I. Lenina: boriti se za to, da se bo vsak zaveden delovni človek, vsak zaveden delavec »čutil ne samo gospodarja v svoji tovarni, marveč tudi predstavnika države« (V. I. Lenin, Zbrana dela, tom 26, str. 369); socializem ustvarja za to ugodne možnosti.

Udeležba delavcev v upravljanju socialistične ekonomike se ne omejuje le na izpolnjevanje nalog v mejah posamične proizvodnje. To poslanstvo je zastavljeno širše, zlasti če upoštevamo politično vlogo, ki jo imata pri vodenju gospodarstva komunistična partija in sovjetska država. Njuno politiko narekujejo objektivni dejavniki socialno-ekonomskega sistema, ki temelji na družbeni lastnini sredstev za proizvodnjo — predvsem pa jo narekujejo temeljni interesi delovnih ljudi. To politiko oblikujejo predstavniki delovnih ljudi v izvoljenih organih, ob široki udeležbi množic pri obravnavanju velikih načrtov in sklepov. Delavci sodelujejo tudi pri nadzoru izvrševanja teh sklepov. KPSZ spodbuja vse te oblike socialistične demokracije.

Bistvena je vloga partijskih organizacij (ki združujejo milijone delavcev, kolhoznikov, uslužbencev) pri upravljanju gospodarstva. S tem, da uveljavljajo svojo pravico do nadzora nad gospodarsko dejavnostjo podjetja, učinkovito vplivajo na potek proizvodnje. Pri reševanju gospodarskih vprašanj, pri razvijanju socialističnega tekmovanja, množične tehnične ustvarjalnosti, pri krepitvi delovne discipline itn., je izredno pomembna tudi vloga sindikata. Narašča tudi avtoriteta proizvodnih posvetovanj, zborov delavcev. Na teh obravnavajo najbolj pomembna vprašanja v življenju podjetja. Voditelji organizacij in tovarn kot tudi vodilni delavci ministrstev redno poročajo o svojem delu neposredno delavcem.

Hkrati s proizvodnimi vprašanji so v središču pozornosti delovnih kolektivov tudi vprašanja zaščite dela in zboljševanje življenjskih razmer. Delovni kolektivi obravnavajo načrte socialnega razvoja kolektivov.

Revolucija v znanosti in tehniki terja temeljite spremembe stila in metod gospodarske dejavnosti, odločen boj proti dremavosti in rutinerstvu. Partija spodbuja prizadevanja delovnih ljudi na vseh področjih družbene proizvodnje k ustvarjanju takih razmer, ki bi kar se da veliko prispevale k hitrejšemu prodiranju novih idej, in sicer v celotni inovacijski verigi — od iznajdbe do množične proizvodnje, kar je zanesljiva obramba pred zastarevanjem proizvodnje. Na XXV. kongresu KP SZ so posebej poudarili, da je za uspeh znanstveno-tehnične revolucije, za njen pozitiven vpliv na gospodarstvo ter na vsa področja družbenega življenja, nujno treba angažirati vse udeležence družbenega procesa, vse člene gospodarskega mehanizma.

V sedanji etapi stopa človeštvo v tako obdobje razvoja proizvodjalnih sil, ko so funkcije vodenja in upravljanja strojev podrejene opredmetenju. To je obdobje avtomatizacije proizvodnje, ko se postavi delavec poleg neposrednega tehnološkega ciklusa proizvodnje, in ni več njegov glavni agens. Zdaj deluje kot programer, mehanik, operater, tehnolog, konstruktor in končno kot raziskovalec-eksperimentator. Njegove naloge se ob razvoju sodobne tehnike — od polavtomatov do popolne, kompleksne avtomatizacije — vse bolj prenašajo na področje izdelovanja in postavljanja programa kibernetike aparature, na sprejemanje najrazličnejših tehničnih in upravnih odločitev s pomočjo računalnikov, na neprestano modernizacijo opreme in tehnologije, na izpopolnjevanje

sistema upravljanja proizvodnje ter pospeševanje znanstveno-tehničnega napredka v celoti.

Glede na tako prerazdelitev funkcij v sami materialni proizvodnji poslej ne igrajo glavne vloge mišični in gibalni napor človeka, uporaba njegove fizične energije, ampak njegova sposobnost za reševanje zapletenih in skladnih nalog, sposobnost, da išče in najde optimalne variante tehnološkega procesa in organizacijskih struktur, da jih uravnava, nadzoruje in da vztrajno povečuje njihovo učinkovitost. Za to je potrebna vsestranska tehnična in znanstvena usposobljenost, zmožnost, da se ustvarjalno misli in dela. Osebna odgovornost delavca za funkcioniranje proizvodnje narašča, kajti včasih je pod njegovo kontrolo velik kompleks agregatov, tako da se sleherni njegov uspeh pri delu spreminja v veliko gospodarsko korist, napake pa v ogromne ekonomske škode.

Zato duhovni razvoj osebnosti danes postaja dejavnik, ki neposredno in odločilno povečuje proizvodno moč dela, dejavnik, ki mnogokratno povečuje njegovo učinkovitost. Na to je že na predvečer socializma bistro opozoril V. I. Lenin v delu »Nadaljnje naloge sovjetske oblasti« leta 1918 (Zbrana dela, zvezek 36, str. 188). Konkretno socialne raziskave, ki so jih zadnja leta opravili pri nas, v mnogočem razkrivajo tudi to, kako izobrazbena raven delavcev vpliva na njihovo delovno in socialno dejavnost, na povečevanje njihove profesionalne kvalifikacije, na racionalizatorsko in novatorsko ustvarjalnost, na zmožnost, da sprejemajo novo tehniko in v zvezi s tem na spreminjanje profila dela (glej o tem npr. gradivo znanstveno-teoretične konference »Sovjetski delavski razred v razmerah razvite socialistične družbe«, Moskva, 1975).

V buržoaznih državah mnogi raziskovalci izražajo prepričanje, da postaja »vlaganje v človeka«, se pravi v sfero pripravljanja kadrov, v razmerah razvite industrije najbolj koristno področje za vlaganje kapitala. V našem času je postal kapital sposoben, da prav tako intenzivno eksploatira intelekt delavcev in inženirsko-tehničnega osebja, kot je eksploatiral fizično delovno silo. Ti utilitarno-pragmatični motivi in potrebe še posebej razkrivajo vzroke, zakaj se v nekaj zadnjih letih izobrazbena raven prebivalstva poglavitnih kapitalističnih dežel dviga.

Medtem ko so bile za XIX. stoletje in še za prvo polovico XX. stoletja značilne razmere, ko se je zdelo, da se je človek zgubil v hrupnem gigantskem stroju industrije, da je z vrsto svojih funkcij samo eden izmed njegovih vijakov, kolesc, prenosnih jermenov, se je v našem času ta podoba bistveno spremenila: celotna notranja struktura industrije se pod pritiskom znanstveno-tehnične revolucije preusmerja k nekemu središču, ki koordinira, upravlja, postavlja cilj — to središče pa je v bistvu isti delavec, toda delavec, ki ima neprijemno bolj razvito proizvodno silo dela, kot je to fizična moč mišic. S tem lahko pojasnimo tudi kvalitativni preskok v ustvarjalnih zmožnostih modernega delavskega razreda, v porastu njegovih zmožnosti kot ustvarjalca materialnih vrednot.

Toda ta sicer objektivna težnja se v mnogoterih oblikah različno odraža v razmerah nasprotnih socialnih sistemov — socializma in kapitalizma, različno vpliva na položaj delavskega razreda, na stopnjo njegove izobraženosti in na njegov življenjski standard.

V socialistični družbi se ta težnja povsem ujema s programskim ciljem vsestranskega razvoja osebnosti, nastopa kot materialna osnova za uresničenje tega cilja. Uresničevanje zahtev, ki jih pri nas pred sodobnega delavca postav-

lja znanstveno-tehnična revolucija, potemtakem ne zadeva ob kakršnekoli ovire, marveč se uresničuje v celotni državi, in sicer na znanstveni podlagi. Pri tem se vloga delavca v proizvodnji pokriva z vodilno vlogo delavskega razreda v celotnem življenju socialistične družbe. Vodilna vloga delavskega razreda kot graditelja komunizma se krepi v enakem obsegu, kot narašča njegova splošna kultura, izobraženost in njegova politična aktivnost.

V kapitalizmu se izraža omenjena težnja le kot materialni pogoj za spreminjanje položaja delovnega človeka v družbi. Znano je, da je zvečevanje splošnoizobrazbene ravni delavcev in uslužbencev celo v gospodarsko razvitih kapitalističnih državah strogo omejeno na tisti nujni minimum ozko strokovnega znanja, brez katerega se v moderni proizvodnji sploh ne dá shajati.

Znanstveno-tehnična revolucija ima neki vpliv na celotno socialno strukturo družbe. Proces ustvarjanja slehernega novega proizvoda je rezultat usklajenih dejavnosti velikega kolektiva ljudi različnih poklicev in specialnosti, ki rešujejo celotni ciklus različnih nalog: odkrivanje novih lastnosti in zakonitosti materije, njena praktična uporaba in tehnično raziskovanje, konstruiranje in projektiranje, laboratorijska in proizvodna raziskovanja, izpopolnjevanje in oblikovanje tehnologije proizvodnje in končno serijska proizvodnja novih proizvodov. Celotni kolektiv je tako imenovani skupni delovni personal. V teku znanstveno-tehnične revolucije se vanjo neprestano vključujejo novi sloji inženirsko-tehničnih in znanstveno-raziskovalnih delavcev, ki vse tesneje sodelujejo in se vse bolj organsko povezujejo z materialno proizvodnjo, se usmerjajo k modernizaciji opreme, k uvajanju nove tehnike in tehnologije, novih materialov, k izpolnjevanju organizacije proizvodnje.

Povsem razumljivo je, da je neprestano širjenje okvira celotnega delovnega osebja močan dejavnik povečevanja proizvodne sile živega dela ter dejavnik pospešenega tehničnega in ekonomskega napredka.

Proučevanje procesa kvantitativnega spreminjanja celotnega delovnega osebja, spreminjanja, ki ga narekuje znanstveno-tehnična revolucija, bo po našem mnenju omogočilo, da globlje dojamemo zgodovinsko vlogo delavskega razreda v sodobnih razmerah in da do konca razkrijemo buržoazne in revizionistične »teorije« o »deproletarizaciji družbe«, o nastajanju tako imenovanega »srednjega razreda«. (Problem srednjih slojev in marginalnih skupin seveda obstaja, toda to je že tema za posebno razpravo.) V bistvu spreminjanje in večplastna struktura delavskega razreda, ki ju povzroča burni razvoj znanstveno-tehnične revolucije, sploh ne pomeni tega, da proletarijat v kapitalistični družbi ali delavski razred v socialistični družbi »zginjata« ali »se zabrisujeta«, kot smo že ugotovili; nasprotno, delavski razred številčno narašča, dviga se njegova splošnoizobrazbena in poklicna raven; krepi se njegova ekonomska in socialna sila, politična moč, zvečuje se njegova zavest. V razmerah socializma je rast kulturno-tehnične ravni delavskega razreda nujen pogoj za intenzivnejši razvoj celotne družbe.

V sodobnih razmerah vplivajo na napredek materialne proizvodnje celó tisti krogi delavcev, katerih delo poteka v duhovni sferi in ni neposredno usmerjeno k ustvarjanju tehnike in k produkciji materialnih proizvodov. Kot primere naj navedemo veliko armado učiteljev, predavateljev, ljudi, ki širijo in popularizirajo znanje, ki pomagajo oblikovati duhovni svet osebnosti, razvoj njenega intelekta in ustvarjalnih sposobnosti — z vsem tem pa prispevajo k zviševanju kvalifikacije delavcev in k učinkovitosti družbenega dela.

Velik interes za sociologe-raziskovalce kaže na vlogo, ki jo ima v tem procesu znanost. Tu je še mnogo neproučenih problemov. Za temeljite spremembe v proizvodnih silah, ki se zdaj dogajajo, je značilno srečevanje znanosti in tehnike, znanosti in materialne proizvodnje v celoti, spreminjanje znanosti v neposredno proizvodno silo. Proces spreminjanja znanosti v neposredno proizvodno silo se je sicer začel že v času, ko se je pojavila množična strojna proizvodnja in ga je sredi preteklega stoletja obravnaval že Marx. Toda tedaj je ta proces potekal enostransko: znanost je postajala proizvodna sila s tem, da se je utelešala v predmetne dejavnike proizvodnje, medtem ko sami proizvajalci materialnih dobrin, delavci, sploh niso imeli pojma o znanstvenih dosežkih, ki so bili opredmeteni v tehniki.

V razmerah razvitega socializma poteka spreminjanje znanosti v neposredno proizvodno silo zelo intenzivno in vsestransko in se po našem mnenju ne uteleša samo v tehniki, marveč tudi v samih proizvajalcih materialnih dobrin, služi interesom ljudstva, napredku sposobnosti vseh članov družbe. Obnavljanje predmetnih dejavnikov proizvodnje je danes izredno pomembna naloga znanosti. Prav tako pa je očitno, da intenzifikacija proizvodnje ni možna brez hkratnega intelektualnega razvoja človekove osebnosti, brez nepretrganega in intenzivnega zviševanja ravni znanja vseh slojev za delo sposobnega prebivalstva. Sodobna znanost lahko uspešno napreduje, daje nagel in učinkovit prispevek le tedaj, če njeni dosežki niso le last znanstvenikov in konstruktorjev, marveč tudi drugih inženirjev, organizatorjev proizvodnje in kvalificiranih delavcev. Ali ni povsem razumljivo, da terja progresivna in perspektivna pot predmetnega utelešanja znanosti v razmerah socialistične družbe tudi to, da osnove znanosti obvladujejo vsi neposredni proizvajalci materialnih dobrin?

Petindvajseti kongres KPSZ je ponovno poudaril pomembnost problema pospešenega vnašanja dosežkov znanosti in tehnike v proizvodnjo, zmanjševanje odmika med teorijo in prakso. To je eden izmed najostrejših in najbolj pomembnih problemov. Prav tako velik pomen je kongres odmeril tudi problemu, kako delovni ljudje obvladujejo znanstvene dosežke in lahko razvijajo svoje intelektualne in ustvarjalne sposobnosti. Dandanes je tempo tehničnega napredka neposredno odvisen od »intelektualne krepitve«¹ njegovih tvorcev na vseh ravneh. V tem smislu je bilo v Sovjetski zvezi precej storjeno. Tako je na primer KP SZ sprejela ukrepe za napredek ekonomskega izobraževanja delovnih ljudi. Širok sistem takega izobraževanja je nastal na podlagi sklepa 24. kongresa KP SZ. V preteklih petih letih je šlo skozi ta izobraževalni sistem več kot 42 milijonov ljudi. Trenutno je zajetih v uk te vrste šestintrideset milijonov ljudi. »S tem delom je treba nadaljevati«² je dejal na XXV. kongresu tovariš Brežnjev. »Ob nadaljnjem razvijanju ekonomskega izobraževanja se moramo posebej posvetiti temu, da bi to izobraževanje kar največ prispevalo k širjenju najbolj naprednih izkušenj v organizaciji dela, k vnašanju dosežkov znanosti in tehnike v proizvodnjo.« (Materialy XXV S' jezda KP SS, Moskva, 1976, str. 77.)

Kazalec delovne ustvarjalne dejavnosti delavcev je njihova udeležba v racionalizatorski in novatorski dejavnosti. Število predlogov in vpeljanih inovacij in racionalizacij iz leta v leto narašča. V petletnem obdobju (1970—1975) se je število predlogov zvečalo za 500 tisoč, temu ustrezno se je zvečal tudi obseg uveljavljenih novatorskih in racionalizatorskih predlogov. Vrednost prispevka

teh uveljavljenih predlogov je dosegla leta 1975 vsoto 4 milijard in 700 milijonov rubljev. Poudarimo naj, da je po številu novatorskih predlogov ZSSR na prvem mestu na svetu. Vsak šesti predlog v svetu je sovjetski. Živa ustvarjalnost množic delovnih ljudi v razmerah socializma ni le dejavnik povečevanja učinkovitosti proizvodnje, marveč prispeva k temu, da delavski razred spozna tudi svoje socialno poslanstvo, da je namreč neposredni pobudnik znanstveno-tehničnega napredka in tvorec materialno-tehnične osnove komunistične družbe.

V socialistični družbi se borimo za ustvarjalni odnos do dela in smo v tej bitki že precej napredovali. Sovjetski delavec obravnava naloge proizvodnje kot svoje lastne naloge, ne kot nekaj tujega, kar mu je vsiljeno »od zgoraj«; prav zato je zainteresiran za napredek tehnike in tehnologije in tudi sam aktivno prispeva k tehničnemu napredku. Vendar če delavec pri tem mehanično opravlja enake in monotone operacije, potem tako delo zanj ne more biti vir zadovoljstva. Potemtakem samo zavesten in ustvarjalen odnos do dela še ne zadošča. Nujno je, da postane delo tudi po vsebini ustvarjalno, da postane po funkcijah dejavnost, ki je v celoti iskanje in težnja k nekemu cilju — ne pa mehanična in izvršilno enolična dejavnost. Prav v tem smislu spreminja vsebino dela avtomatizacija v svojih razvitih oblikah. Ostro zmanjševanje deleža ročnega dela, kompleksna mehanizacija in avtomatizacija proizvodnje postajajo neizogiben pogoj za ekonomsko rast.

V avtomatizirani proizvodnji delavec ni več samo delček tehničnega sistema, ni podrejen njegovemu ritmu, hitrosti in njegovim funkcijam. Njegova naloga se v razmerah razvoja sodobne tehnike od polavtomata do popolne in kompleksne avtomatizacije vse bolj prenaša k izdelovanju in postavljanju programa kibernetične aparature, k sprejemanju upravljaljskih odločitev s pomočjo računske-strojne tehnike, k neprenehni modernizaciji opreme in tehnologije ter k pospeševanju znanstveno-tehničnega napredka.

Tudi v skupnem kontingentu delavcev materialne proizvodnje prihaja do bistvenih sprememb. V tem številu ne narašča le skupni delež delavcev z visoko kvalifikacijo, marveč tudi delež inženirsko-tehničnega in upravljaljskega osebja.

Zvečevanje zahtev glede intelektualne, raziskovalne, vsebinsko bogatejše strani delovnega procesa je posledica znanstveno-tehnične revolucije, uvajanja sistema kompleksne mehanizacije in avtomatizacije. V naši sociološki literaturi so ta proces poimenovali intelektualizacija proizvodnje. Hkrati tudi samo delo delavca, ki se po kvalifikaciji, kompliciranosti in intelektualnosti približuje delu inženirsko-tehničnega delavca, ustvarja možnosti, da delavec neprestano išče in tudi odkriva nekaj novega (nove možnosti in načine za remont naprav, za izpopolnjevanje tehnike in tehnologije in za njuno upravljanje) in v tem lahko najde tudi svoje zadovoljstvo.

Pri nas si prizadevamo, da bi postalo vsebinsko bogatejše delo pridobitev slehernega člana družbe, ne glede na to, na katerem področju gospodarstva oziroma na katerem delovnem mestu dela. Potemtakem stremimo k temu, da bi se prednosti socialističnega odnosa do dela združevale s tistimi spremembami v vsebini dela, ki jih narekuje znanstveno-tehnična revolucija.

Znanstveno-tehnična revolucija tudi v drugih ozirih prispeva k ustvarjanju najbolj ugodnih okoliščin za razvoj osebnosti. Njeni vplivi pospešujejo spremembe v socialni strukturi družbe. Do polovice tega stoletja je bila v kmetij-

stvu in gozdarstvu ZSSR zaposlena več kot polovica za delo zmožnega prebivalstva, zdaj pa še samo 24 odstotkov; leta 1975 je znašalo število delavcev in uslužbencev več kot 100 milijonov ljudi. Velika večina prebivalstva naše dežele (74 %) živi v mestih, 36 milijonov ljudi se ukvarja pretežno z umskim delom.

Kar se tiče kmečkega prebivalstva, tudi to doživlja nagle spremembe v načinu dela in življenja. Ob uvajanju nove tehnike in novih metod kmetijske proizvodnje se delo vse bolj industrializira in se približuje naravi dela industrijskih delavcev. Vse bolj se zabrisujejo razlike med prebivalstvom mesta in vasi in razlike med delavcem in kolhoznikom glede materialnih prejemkov, ravni izobraženosti, kvalifikacij, načina življenja in kulture. To pomeni, da se sovjetska družba približuje k vse večji socialni istovrstnosti, h dokončni odpravi razrednih mej in pregraj, k ustvarjanju in krepitvi socialno enakih razmer življenja in duhovnega razvoja za vse člane družbe, ne glede na to, v kateri proizvodni sferi delajo.

Odpravljanje bistvenih razlik med umskim in fizičnim delom, med mestom in vasjo je izredno pomemben pogoj za vsestranski in harmoničen razvoj osebnosti.

Toda kljub temu se zastavlja vprašanje, ali bomo lahko ta ideal dosegli v razmerah vse bolj progresivne poklicne delitve dela. Ali ne terja ta naraščajoča večplastnost strukture družbene proizvodnje vse ožje specialiste?

Svojčas je strojna proizvodnja, na kar je opozoril Marx, spremenila delavca v delnega človeka, v »del delnega stroja«, v izvrševalca neke ozke specializirane funkcije. Človeštvo je bilo »razkosano« na umske in fizične delavce, na delovne ljudi v kmetijstvu in industriji. V vsako izmed teh družbenih skupin vnaša delitev dela množico ozkih specialnosti in poklicev.

Ozka specializacija tudi zdaj negativno vpliva na razvoj človekove osebnosti, na človekov odnos do dela. Konkretno sociološke raziskave so pokazale, da ozko specializirano in enolično delo brez vsebinsko bogatejših (ustvarjalnih, raziskovalnih) možnosti bolj kot vse drugo povzroča nezadovoljstvo delavcev (celo bolj kot vprašanje osebnih dohodkov). Najvišji odstotek tistih, ki so zadovoljni s svojim delom, so našli med delavci avtomatiziranega sektorja; raziskovanja A. G. Zdravomislova in V. A. Jadova so pokazala, da terja delo povsod tam, kjer ima bogatejšo vsebino, kjer je »delnost« delavca v nekem smislu odpravljena — ker obvladuje celoten tehnološki proces — ne le njegovo iznajdljivost in tehnične navade, marveč tudi obvladovanje znanosti.

In kakšne perspektive se glede tega odpirajo za bližnjo in daljnjo prihodnost?

V zadnjih desetletjih so se pojavili in postali zelo številni taki poklici, kot so na primer — aparatčiki, galvanisti, kontrolorji in strojniki pri avtomatih, operaterji pri mizah za upravljanje, programerji avtomatskih linij in programerji razvoja, delavci-laboranti itn. Novi poklici so praviloma bolj zahtevni, od delavca ne terjajo le običajnih veščin, marveč tudi širši znanstveno-tehnični pogled v svet, poznavanje osnov sodobne fizike, kemije, tehnologije proizvodnje, energetike, elektronike, kibernetike in teorije upravljanja v tehničnih sistemih. Pa ne samo pogled, marveč tudi — v posebnih proizvodnih situacijah — aktivno obvladovanje teh sistemov. Razen tega tehnika »moralno zastareva«, s tem pa tudi »moralno« zastareva znanje delavcev in specialistov, ki s to tehniko ravnaajo. To znanje se mora — tako kot tehnika — »modernizirati« in

izpopolnjevati, in to s takim tempom, da ne bo le zaostajalo, marveč celo stopalo nekoliko pred novo tehniko.

Poklici te vrste že sami na sebi razmikajo doslej trdne okvire ozke specializiranosti in hkrati z zahtevo po različnih znanjih postavljajo tudi zahtevo po raznolikih sposobnostih, ki so potrebne za reševanje proizvodnih nalog. To so poklici, ki delavcev ne priklepajo več doživljenjsko k opravljanju ene izmed številnih operacij, marveč, nasprotno, terjajo od delavca, da je specialist širšega profila, da se je zmožen naglo preusmeriti v drugo dejavnost in obvladati novo tehniko. Ali ni to prvi korak k zamenjavi ozkih profesionalcev z vse bolj univerzalnimi delavci?

Proces diferenciacije poklicev zdaj poteka na ozadju fundamentalnejših procesov integracije, ki se v vse večjem številu opirajo na eno in isto znanstveno-tehnično podlago in ki se na tej podlagi tudi zbližujejo. In kolikor temeljiteje spoznavajo to podlago, toliko večja je njihova možnost, da obvladujejo celotno skupino istorodnih poklicev, in lažje spreminjajo poklice.

V skladu z razvojem avtomatizacije proizvodnje prehaja delavec od upravljanja s posamičnim instrumentom k upravljanju stroja in k upravljanju celotnega tehnološkega procesa. Kar zadeva upravljanje tehnološkega procesa, opravlja v bistvu funkcijo tehnika in inženirja. Razvita avtomatizacija omogoča človeku funkcijo upravljanja s kompleksom tehnoloških procesov, dokončna avtomatizacija pa funkcijo upravljanja z enotnim avtomatskim sistemom in z njegovim izpopolnjevanjem. Kot rezultat tega procesa se tudi delo tehnikov in proizvodnih inženirjev v celoti vključuje v sfero inženirsko-konstruktorske in znanstvene dejavnosti.

S tem, da se družbena proizvodnja preobraža v materialno-ustvarjalno in predmetno-utelešajočo znanost, bo ustvarjala visoko intelektualne ljudi. Teza, ki jo je postavil marksizem, da proletarijat v toku socialistične revolucije ustvarja pogoje, da odpravlja samega sebe kot razred, se potemtakem tudi realno uresničuje: socializem in komunizem dvigata celotno družbo na raven visoke inteligence in v tem vidi proletarijat svoje zgodovinsko poslanstvo.

Znanstveno-tehnična revolucija v razmerah razvitega socializma ustvarja nove možnosti in pogoje, da opravi proletarijat svojo svetovno-zgodovinsko poslanstvo — ustvarjanje nove komunistične civilizacije.

VLADIMIR BAKARIĆ

O koncepciji združenega dela in dohodka

K besedi sem se priglasil kot še en diskutant o temi »Socialistična družba in vloga delavskega razreda«. Čeprav se je o tej temi v luči jugoslovanske prakse in izkušenj veliko govorilo, bi rad k vsemu povedanemu še kaj dodal, nekaj o motivih nekaterih naših osnovnih odločitev v družbenih preobrazbah in politiki.

Govoril bom izključno o Jugoslaviji, vendar v kontekstu današnjega svetovnega procesa rasti socializma in socialističnih tendenc, pri tem pa edino o sedanjem trenutku. Omejil se bom le na nekaj tem: prva je »Vloga delavskega razreda v naši, jugoslovanski socialistični družbi«. Tudi iz te teme bom vzel le dve podtemi. Prva je najneposredneje povezana s problemom usode in vloge delavskega razreda oziroma proletariata v organizaciji socialistične družbe pri nas in s sedanjim trenutkom reševanja tega problema.

Vse v Jugoslaviji nas ta trenutek zaposluje tisto novo, kar o položaju in vlogi delavskega razreda pri nas pripravlja novi zakon o združenem delu. Nimam namena govoriti o zakonu, vendar bi rad opozoril na pomen njegovih temeljnih določb oziroma na motive, na podlagi katerih je bil sprejet. Ta zakon pomeni nov moment v razvoju samoupravljanja. V marksističnih krogih se razpravlja o razmerju med diktaturo proletariata in procesom odmiranja države. Manj pa je obdelan proces odpravljanja delavskega razreda ali proletariata kot razreda.

Prvi proces se razvija na političnem področju, na področju družbene nadstavbe, drugi pa v sami družbeni osnovi. Ob prvem procesu se ne bom ustavljaj. Govoril pa bom o drugem procesu, kajti prav pri tem nameravam v svojem govoru narediti še en korak k razumevanju preobrazbe delavskega razreda in delovnih ljudi v asociacijo svobodnih proizvajalcev. Namreč v tem smislu, kakor je že bilo povedano, da si delavec kot proizvajalec materialnih sredstev družbe s svojim delom pridobi ne le pravico do deleža v družbenem bogastvu oziroma pravico do sredstev za svoj življenjski standard, temveč tudi pravico, da mnogo bolj neposredno upravlja s sredstvi za celotno družbeno življenje in razvoj, seveda na torišču materialne proizvodnje.

Poglavitna instrumenta tega pristopa sta koncepcija temeljne organizacije združenega dela in koncepcija dohodka. Temeljna organizacija združenega dela omogoča družbeno oceno o družbeni potrebnosti dela te organizacije, se pravi, ali je to delo potrebno, ali v taki količini in ali s tako produktivnostjo. Dohodek združuje tisti del ustvarjenega družbenega bogastva, ki odpade na temeljno organizacijo združenega dela tako za zadovoljevanje osebnega življenjskega standarda kakor tudi za nalogo pri graditvi družbe. Tako ta dohodek ni niti prilagojen niti ni zasnovan na neki »pravičnosti«, temveč je, vsaj po tendenci, zasnovan na potrebah proizvodnje in organizacije družbe in osebnih porabe.

Vsaka proizvodnja ne zahteva enako dragega raziskovanja, enakega stanja izobraženosti družbe, enakega zdravstvenega stanja družbe in podobno. Večja zainteresiranost na ustrezni stopnji stanja družbe ustvarja glede tega tudi večje obveznosti za razvijanje takih stanj.

Osebnih dohodki se — po tendenci — regulirajo po količini porabljenega dela.

To je kajpada le en korak naprej k približevanju asociaciji svobodnih proizvajalcev. Tu se še delo, da uporabim Marxovo raziskovanje, omejuje na abstraktno delo in se meri s svojevrstno obliko zakona vrednosti te vrste blagovne proizvodnje. Tendira k družbenemu knjigovodstvu porabljenega abstraktnega dela. Sploh še ni na vidiku taka organizacija delitve dela za asociacijo svobodnih proizvajalcev, ko bo delitev — naj spet uporabim Marxove termine, zlasti še njegove glose ob branju Milla — pomenila odpravo abstrakt-

nega dela in uvedbo šivanja, krojenja, kovanja in drugih oblik konkretnega dela.

Lahko si zastavimo vprašanje, kaj dobimo s tem, da združeni delavec v svoji delovni organizaciji odloča o stanju in razvoju družbe v materialnem pogledu. To lahko dela tudi drugače. Dobimo to, da se fiksiranje presežne vrednosti začne pretakati v posebno kategorijo. Fiksiranje pa pelje k temu, da delavec sicer odloča o porabi presežka, toda kot občan bolj ali manj na političnem področju, ne pa kot proizvajalec. Fiksiranje tako ustvarja tudi možnost, da nastane nov razred ali sloj družbe, ki bo upravljal to fiksirano presežno vrednost.

Tu se začne taka tendenca uničevati. V ospredju ni torej vprašanje kvantitete v delitvi, marveč družbeni razvoj, da se likvidira možna osnova za novo razredno delitev. Delavski razred sam pa postaja vse bolj združeni proizvajalec, ne pa mezdni delavec.

Še eno možno vprašanje. Jugoslavija si pravzaprav šele ustvarja delavski razred, pa ga že namerava likvidirati kot razred. Ne mislimo, da smo prezgodnji. Višja oblika mora konsumirati elemente nižjega, zato ni razloga, da bi industrializacija ustvarjala mezdne delavce, če lahko ustvarja združene proizvajalce.

Poleg te teme — to je ta druga podtema — bi bilo treba omeniti reševanje nasprotja med umskim in fizičnim delom. O tej temi se je v minulih dneh veliko govorilo. Ocena je bila nekako, da gre za položaj tako imenovanih neproduktivnih delavcev v smislu materialne proizvodnje.

Navezujoč se na Smithove teze pa prek Marxa in globoko v naše stoletje so se usluge tem delavcem izplačevale iz tistega dohodka, ki je bil namenjen porabi, definitivni porabi, ne pa iz tistega dela, ki se je kapitaliziral. Tako so delavci ostali »neproduktivni«. Kapitalist je rezultate znanosti ob teh pogojih dobival zastoj. Plačevali so jih državljani, med njimi tudi kapitalisti. Od takrat se je mnogokaj spremenilo, številna velika podjetja imajo svoje laboratorije in svoje znanstvenike. Stroški njihovega dela gredo v materialne stroške proizvodnje. Alimentirajo se torej ali iz knjigovodske postavke materialnih stroškov ali iz tistega dela dohodka, ki se kapitalizira. Ni pa tako z vsemi neproduktivnimi delavci. Če poiščemo odgovore na probleme socialističnega odnosa do teh dejavnosti pri klasičnih marksizma, bomo našli neko Engelsovo pismo iz leta 1893 ali 1895 (ne morem se natančno spomniti) profesorju Böningkeju (iz Wroclawa, če se ne motim), v katerem pravi, da bo delavski razred najel ljudi znanosti in podobne.

Mi nismo šli po tej poti.

S sistemom svobodne menjave dela in v posebej organiziranih interesnih skupnostih skušamo povezati znanstveno in drugo delo teh tako imenovanih neproduktivnih ljudi z uspehi v materialni proizvodnji oziroma pri ustvarjanju pogojev določene materialne proizvodnje. Tako se začenja uresničevati program sodelovanja v proizvodnji materialnih sredstev na samoupravni osnovi, vendar z oceno uspehov tega sodelovanja, dano v tej proizvodnji sami in v njenih gibanjih. To pomeni, da gre tudi tisti del znanosti in drugih aktivnosti, ki ni šel v materialne izdatke v knjigovodskem smislu besede, v breme dela dohodka, ki se vlaga v reprodukcijo družbe — rekli bi: ki se kapitalizira — in tako šteje v stroške reprodukcije družbe v širšem smislu. Tako se tudi ti, tako imenovani neproduktivni delavci povežejo s proizvodnjo in materialno osnovo

družbe v mnogo neposrednejšem kontaktu in prihajajo v enakopraven položaj pri graditvi asociacije svobodnih proizvajalcev.

Te novosti v procesu razvoja samoupravljanja so že zdaj, v začetku pokazale večjo moč ne le pri ohranjanju socialističnih družbenih odnosov v menjavi na svetovnem trgu, temveč tudi pri iskanju novih poti sodelovanja med deželami z različnimi družbenimi in političnimi sistemi. Vendar o tej temi danes ne bi govoril.

Potlej bi bilo treba povedati nekaj besed o razmerju socialistične dežele Jugoslavije do gibanja neuvrščenosti in implikacij, ki jih to gibanje prinaša tako na političnem kakor na družbenem področju. Mislim, da mi ni treba govoriti o izvoru samega gibanja neuvrščenosti. Naj poudarim le nekaj momentov.

S tem, da bije gibanje bitko za pravico dežel, zlasti dežel, ki so bile pod tujo dominacijo, se bojuje za pravico sleherne dežele, da sama odloča o svoji usodi in svoji razvojni poti. To je bilo torej gibanje dežel, ki so se osvobajale tuje dominacije. Pomenilo je osvobajanje terena za notranje razredne bitke, vendar brez tuje intervencije.

Z malo zlobe bi lahko rekel, da je za razvoj socializma taka bitka za pravico do lastnih odločitev prišla v Evropo. Predvsem imam pri tem v mislih akuten položaj Italije in Francije, vendar ne le njiju.

Taka bitka pomeni boj zoper ustaljeni svetovni red, kakršen je bil pred drugo svetovno vojno in kakršnega si prizadevajo uvesti po vojni. Bitka za pravico do samostojnega odločanja seveda ne rešuje nobenega vprašanja socializma; nasprotno, odpira samo možnosti ali ustvarja najboljše pogoje, da se taka bitka začne. Seveda ima lahko v posameznih primerih reakcionarno naravo, vendar praksa kaže, da je na splošno napredna. Deželam pušča možnosti različnega razvoja, skupno pa jim je, da podirajo obstoječi sistem dominacije.

Iz oblikovanja in razvoja gibanja neuvrščenosti je nastala tudi praksa boja za drugačno razmerje med deželami na ekonomskem področju. Temu po navadi pravimo spopad med razvitimi in nerazvitimi, pa tudi problem »tretjega sveta«.

Najpoprej bi rad poudaril, da ta problem, kakor ga mi razumemo, ni problem ne »tretjega sveta« in ne nerazvitih. To je problem današnjega sveta, in to eden — da tako rečemo — izmed najbolj perečih. Kdor želi imeti kakšno pomembnejšo vlogo v razvoju svetovnih odnosov, mora imeti določeno stališče do tega problema, zakaj to ni le problem praktične dnevne politike. Kot marksisti smo iskali pri klasičnih odgovore tudi na ta vprašanja. Navedel bom — spet po spominu in zato le približno — nekatera Marxova in Engelsova mnenja. V pismu Engelsu pravi Marx, da bo za zahodne razvite dežele problem, kakšen odnos naj imajo do takratnih kolonij, ko bo v Evropi in na Zahodu zmagal socializem, tam pa se kapitalizem še ni izživel. V nekem pismu Kautskemu Engels piše, da socializem v Evropi ne more ohranjati, na primer, Indije kot kolonije, marveč ji mora dati svobodo, da gre svojo pot; da je treba takim deželam dajati pomoč ter jih spodbujati v smeri razvoja k socializmu — tako z lastnim primerom in z drugimi sredstvi.

Mi smo v drugačnem položaju. Kapitalizem se očitno še ni izživel v večini ali vsaj v velikem številu razvitih dežel, tako da ta trenutek tam ni revolucionarnega socialističnega gibanja v resnih razsežnostih. Izživel pa se je v številnih deželah, v katerih ni mogel rešiti tekočih problemov. Samo po sebi

se razume, da v teh deželah ne moreta niti revolucija niti graditev socialističnih odnosov iti po poti, kakršna je bila zamišljena za razvite dežele v prejšnjem stoletju. Za nas se zastavlja vprašanje: ali bomo pustili, da bo ta problem reševal kapitalizem ob ohranitvi sedanjih odnosov ekonomske dominacije ali pa same nerazvite dežele, ali pa bomo iskali kaj tretjega? Če nismo zmožni ponuditi tudi praktične rešitve in se mobilizirati za reševanje tistega, kar je skupno v problemih nerazvitih, pomeni to, da nismo sposobni tudi, da bi bili kot socializem idejno vodilna sila na svetu, to je, da še ni napočil trenutek, ko postane socializem dominanten sistem v bitki za boljše življenje. Vsa svetovna praksa govori nasprotno.

Tudi pri nas smo imeli stihijsko težnjo, da bi se samo čim hitreje razvijali in da bi se čimprej vpisali v klub razvitih. To bi pomenilo, da bi bili nekje pri dnu razvitih in bi se rinili v sistem privilegiranih. Mislili smo, da je pomembnejše odkrivati poti novih odnosov, ki bi pospeševali socialistični razvoj in izolirali monopolistične in podobne tendence kapitalizma.

Do nedavna ta problem sploh ni obstajal, znano pa je bilo, da pomeni socializem podružbljanje proizvodjalnih sredstev, ki so že razvita, drugod pa da to ni mogoče. Zdaj vemo, da obstaja težnja, da se postavljamo po robu obstoječemu gibanju, in težnja, da bi našli nove oblike, ki bi obstoječe težnje trdneje povezovali z naraščanjem socialističnih elementov v vsem svetu.

Ta tendenca ima lahko svoje plime in oseke, vendar mora rasti. Seveda je možen kapitalistični razvoj, ki bi ogrožal pozicijo današnjih razvitih dežel. Možno je manjše ali nekaj večje povezovanje z obstoječimi velikimi družbami, čemur je v prid sedanje stanje, to pa mora pripeljati do spopada z notranjimi silami vsake take družbe.

To, kar je zdaj skupno deželam v razvoju, a ne le njim, je, da se v sistemu odnosov odpravi tisto, kar je izključno v korist razvitih, namreč da bi vire surovin, energijo in podobno pretežno uporabljali razviti, hkrati pa se ne bi razvijali ne trg in ne proizvodjalne sile v tistem delu sveta, od koder se sredstva tega bogastva črpajo. Tudi za razvite utegne imeti ta tendenca velik pomen. Lahko še bolj razmahne razvoj proizvodjalnih sil in njih širjenje po vsem svetu. Seveda pa je ob tem treba obvladati sile, ki želijo iti po poti konserviranja starega in podpiranja novih oblik dominacije.

Mislim, da tudi mi kot socialistična dežela ne bi smeli manjkati v takem procesu. Analiza dosedanjega dela utegne pokazati, da je ta proces na začetku in da še mnogokaj ni pojasnjeno in ne začeto, vse to pa zahteva, da se bolj angažiramo.

To sem navedel, da bi ilustriral motive, ki so nas vodili k določeni politiki. Torej ne zato, da bi zadeve propagiral, marveč zato, da bi nas ljudje bolje razumeli, zato, da bi dobili iz tega zase nauke, kakršni so jim po njihovem mnenju potrebni. In kakor se nočemo vmešavati v notranje zadeve drugih v gibanju neuvrčenosti, tako se tudi na tej ideološki poti ne želimo vsiljevati, marveč želimo najti skupen jezik pri tistih dejanskih konkretnih problemih, ki poganjajo današnji svet v procesu socializma.

Mednarodne razmere in strategija boja za socializem

1. Močno inspirativna diskusija o socializmu v sodobnem svetu, ki te dni poteka pri nas, me je spodbudila, da spregovorim o eni izmed razsežnosti strategije socializma v našem času — o njej je bilo tu sorazmerno malo povedano. Gre za mednarodne politične, ekonomske in socialne razmere ter njihov vpliv na strategijo socializma.

2. Čisto razumljivo je, da nimam namena obdelati vseh relevantnih dejavnikov, pa tudi čas, ki mi je na voljo, ne dopušča, da bi globlje razčlenjeval vse medsebojno povezane in vzročno določene dejavnike, ki vplivajo na sedanjo strategijo socializma.

3. Svet, v katerem živimo, so zajele tako obsežne transformacije, da takih človeštvo v vsej burni zgodovini še ni doživelo.

Temeljni dejavniki, ki izražajo in odsevajo to dramatično presnavljanje sveta, so predvsem: socialistične in antikolonialistične revolucije, ki so zgodovinsko preoblikovale politični zemljevid sveta, pa tudi znanstveno-tehnološka revolucija z vsemi svojimi političnimi, ekonomskimi in socialnimi posledicami.

4. Proces globokih transformacij je zajel vse socialne sisteme: vsi so v procesu iskanja nove ekonomske in socialno-politične organizacije družbe.

Ta proces se ni izognil niti sistemu niti strukturi mednarodnih političnih in ekonomskih odnosov.

Te spremembe izhajajo in temeljijo na spremembah, ki so zajele vse nacionalne skupnosti, vse države v svetu in seveda tudi sistem odnosov med njimi.

5. To, da meščanska civilizacija za svoj obstoj ne najde drugačne alternative, ter to, da prehaja v novo, socialistično civilizacijo, je za sodobno strategijo socializma usodnega pomena.

Prvikrat v zgodovini ima sodobno človeštvo v rokah sredstva za popolno uničenje samega sebe in ta sredstva so nakopičena v dveh najmočnejših industrijskih državah z različnima socialnima sistemoma.

Socialistične sile, pa ne samo te, marveč tudi druge družbene sile so se potemtakem znašle pred izzivom, da se ob dejanski možnosti spopada dveh civilizacij — kapitalistične, ki je v zatonu, in socialistične, ki se poraja — soočijo z nujnostjo miroljubne koeksistence med državami — in to ne glede na različnost ali sorodnost njihovih socialnih sistemov.

Dialektika popuščanja, detenta, je odmrznila tudi ideološka razhajanja med marksisti, med socialisti in socialnimi demokrati ter sploh med silami, ki so ideološko različno naravnane.

Tako razklepanje ideoloških nasprotij mora tudi vnaprej spodbujati popuščanje napetosti ter ustvarjati ugodnejše revolucionarne razmere v svetu.

Seveda pa je samo na sebi razumljivo, da miroljubna koeksistenca ne more izražati ali pomeniti socialnega *status quo*, se pravi, ne more zaustavljati razrednega boja.

Miroljubna koeksistenca je mednarodni politični okvir, v katerem mora poslej potekati razredni boj prav zato, ker prihodnosti človeštva ni moči izpostaviti frontalnemu oboroženemu spopadu med silami kapitalizma in socializma.

Prav tako je razumljivo, da miroljubna koeksistenca ne more biti pravi mednarodni okvir razrednega boja, če je pretežno rezultat dogovarjanja med velikimi silami, ne pa plod dejanske in vsestranske demokratizacije mednarodnih političnih in ekonomskih odnosov.

6. Očitno gre torej za zapletene, protislovne in konfliktne težnje in gibanja, ki niso prehodne narave niti niso teritorialno omejena. Ta gibanja so objektivnega značaja, v bistvu so izraz teženj samega zgodovinskega procesa.

Ta univerzalna težnja je posledica globoke krize kapitalizma in težav v samem razvoju socialistične družbe.

Razlike med interesi posamičnih razredov in narodov so realne in hude. Izražajo se zlasti v različnosti njihovih političnih in ekonomskih interesov.

Kot je zmotno pojmovanje, da je moči protislovja sodobnega sveta odpraviti z enostavnimi in za vse veljavnimi rešitvami — je napačno tudi mnenje, da je mogoče zaustaviti razvoj socializma kot svetovnega procesa in njegovo preraščanje v svetovni sistem.

Pri tem pa ne smemo pozabiti tudi tega, da so vse rešitve za izoblikovanje strategije socializma tu nekje blizu nas, tako rekoč v posesti socialističnih sil, sil revolucije; in samo od njihove subjektivne volje je odvisno, ali jih bodo uveljavile ali ne.

Mnoge dileme oziroma mnoga vprašanja so dejansko že rešena ali pa jih pravkar razčiščujemo. Za mnoga vprašanja pa še ni ustreznih odgovorov, ali pa so odgovori nanje dokaj različni.

7. Za strategijo socializma je pomembna tudi narava krize kapitalizma. Po mnogih znamenjih sodeč je ta kriza prešla meje zgolj ekonomske krize. Ni torej le posledica težav na področju ekonomskega mehanizma, v proizvodnji, v menjavi, delitvi in porabi.

To, kar zdaj označujejo s krizo kapitalizma, očitno ne pelje k ekonomskemu zlomu kapitalizma, kot mislijo nekateri. Nasprotno, obstajajo znamenja, ki kažejo, da kapitalizem še vedno širi meje svoje ekonomske reprodukcije in s tem tudi meje svoje eksistence.

Kriza je v večji meri strukturalna. Nič manj moralna, psihološka. In prav ta druga stran krize lahko pospeši in izostri prvo stran krize. To medsebojno prepletanje in vplivanje obeh strani krize mora postati predmet analize in podlaga za oblikovanje strategije socialističnih sil.

Takó pojmovane krize pa seveda ni mogoče odpraviti v okviru obstoječega sistema in v njem vladajoče strukture družbenih odnosov.

Pri odpravljanju teh težav, kot veste, pade največje breme na pleča delavskega razreda, del prizadevanj pa gre tudi na rovaš same substance kapitalizma. Tu mislimo predvsem na obilico državno-regulacijskih ukrepov in na drugo.

Za strategijo socializma je prav tako pomembno, da je kriza kapitalizma prestopila meje posamičnih držav. Zajela je celotni sistem in strukturo mednarodnih političnih in ekonomskih odnosov, zajela je tudi sistem in mehanizem delovanja svetovnega gospodarstva.

8. Zmaga socializma v industrijsko nerazvitih deželah je bistveno vplivala na metode in sredstva v graditvi socializma.

Ta »nenaklonjenost« zgodovine je prispevala k temu, da se je socializem v socialističnih državah rojeval v hudih težavah, da je zahajal na stranske poti ter občasno doživljal tudi dramatične pretrse.

Občudovanja vreden razvoj materialnih proizvodnih sil pa ni potekal v pravem sorazmerju z oblikovanjem družbeno-ekonomskih odnosov, ki bi ustrezali tem silam in ki naj bi bili po svojem bistvu vse bolj socialistični.

Tudi socializem se je kot vse druge družbe v dosedanji zgodovini človeštva z velikimi težavami otresal svojih lastnih protislovij.

Praksa je pokazala, da v socializem ne prihajajo vsi po eni in edini poti. Marx je izdelal svojo teorijo in filozofijo revolucije, ki predpostavlja, kot vsi vemo, nasilno in mirno pot; poznamo tudi Leninovo teoretično zapuščino o nasilni poti, dalje Mao Ce Tungovo in še več drugih teorij narodnoosvobodilnih socialističnih revolucij.

Praksa je prav tako pokazala, da se boj za graditev socializma uresničuje v okviru različne ekonomske in socialne organizacije družb v socialističnih deželah.

Različne poti so objektivno določene — od ZSSR do Jugoslavije, Tanzanije in drugih dežel.

V takih mednarodnih razmerah pa ni mogoče uresničevati internacionalistične solidarnosti, sodelovanja med socialističnimi silami, delavskim razredom in komunističnimi partijami, če odnosi med njimi ne temeljijo in ne izhajajo iz spoštovanja popolne enakopravnosti, neodvisnosti, suverenosti, nevmešavanja v notranje zadeve drugih, iz odgovornosti pred lastnim delavskim razredom in narodom; ali če niso plod konsenza, do katerega lahko pride na skupnih srečanjih itn.

Tako spoznanje izhaja iz pojmovanja, da socializem kot svetovni proces ni le linearna funkcija ali pa podaljšana roka obstoječih socialističnih držav, marveč je tudi funkcija boja delavskega razreda v kapitalističnih deželah in boja dežel v razvoju za politično in ekonomsko emancipacijo.

9. Razpadanje kolonialnega in polkolonialnega sistema je pripeljalo na svetovno prizorišče množico na novo osvobojenih dežel.

Politični in ekonomski program njihove emancipacije je po svoji vsebini narodnoosvobodilen, vendar je povsod bolj ali manj jasno začrtan tudi program ekonomske in socialne emancipacije.

Proces emancipacije je sila zapleten: boj za osvoboditev iz neokolonializma je prepleten z razrednimi in političnimi protislovji; v okviru tega boja delujejo heterogeni socialni sloji, ki so ponekod izolirani, nepovezani, še premalo izdiferencirani, tako kot je zabrisana tudi socialna struktura starih družb.

In čeprav te dežele same na sebi niso homogene, niti niso politično in ideološko enako naravnane, prihajajo na svetovno prizorišče vsaka s svojim političnim in ekonomskim programom ter se hudo zavzemajo za radikalno spreminjanje mednarodnih političnih in ekonomskih odnosov.

To je eden izmed izredno pomembnih dejavnikov sodobnih revolucionarnih razmer v svetu, močan dejavnik v strategiji socializma. Zato lahko čisto upravičeno trdimo, da je politika neuvrščenosti politični okvir, v katerem poteka dandanes razredni boj v svetovnih razsežnostih — ali, kot je nekdo slikovito dejal, to je področje spopadanja svetov.

10. Za sodobno strategijo socializma niso nič manj pomembni poskusi odpiranja, zbliževanja in sporazumevanja med komunisti, socialisti in socialnimi demokrati v posameznih deželah. Gre za zbliževanje na podlagi konkretnih in možnih področij sodelovanja. To sodelovanje pa ima po svoji vsebini novo kvaliteto. Razlikuje se namreč od političnega okvira ljudske fronte, ki je bila zasnovana na sedmem kongresu kominterne leta 1936.

Težnja k povezovanju med komunisti, socialisti in socialnimi demokrati v posameznih deželah, ko gre za možne točke sodelovanja, daje slutiti, da delavski razred kljub različnim ideološkim usmeritvam ni ravnodušen do svojega družbenega položaja.

Prav tako nesporno je dejstvo, da delavski razred v industrijsko razvitih deželah — kljub relativno visokemu življenjskemu standardu — ni depolitiziran, kot trdijo nekateri socialni demokrati. To dokazuje tudi to, da se vedno bolj usmerja v levo, ne glede na idejno in partijsko pripadnost delavstva.

11. Poudarim naj tudi, da je za oblikovanje strategije socializma v sodobnih razmerah še vedno izredno pomembno tudi nacionalno vprašanje.

Sodobni svetovnozgodovinski proces je neke vrste renesansa nacije, zato bo nacija ostala tudi vnaprej ena odločilnih dejavnikov v družbenoekonomskem razvoju vsake dežele. Njen obstoj bo še dolgo opredeljeval pogoje za boj za socializem.

V razvoju delavskega gibanja so z nacionalnim vprašanjem povezani veliki uspehi — hkrati pa tudi katastrofalni porazi. Nobenih otipljivih znamenj ni, da bo imel odnos med razrednim in nacionalnim v prihodnje drugačen vpliv na strategijo socializma kot doslej. Izkušstvo nas uči, da se taka funkcija nacionalnega vprašanja uresničuje tudi v razmerah, ko je delavski razred sam nosilec razrednega in nacionalnega interesa.

Seveda ne smemo misliti, da je nacija v sodobnih razmerah najbolj popolna oblika družbe, ne smemo je razumeti kot nekakšno hvalnico nacionalizmu, ki bi še naprej — kot je doslej — preplaval delavsko gibanje in socialistične sile, pa najsi je šlo za nacionalizem v njegovi separatistični ali pa v hegemonistični podobi. Tako kot internacionalni interes so tudi nacionalni interes izrabljali v njegovi iracionalni obliki za to, da so z njim prikrivali najrazličnejše druge interese, birokratske, grupaške itn. To potrjuje končno tudi naše izkušstvo.

Toda kljub temu ne smemo spregledati tega, da je bilo nacionalno vprašanje že od nekdaj pomemben dejavnik v boju za socializem. In prav to dejstvo, svetovnozgodovinski pomen nacionalnega vprašanja, nacionalnega interesa, je zgodovinsko-politični okvir, ki je izredno pomemben tudi za strategijo socializma.

12. Ti in njim sorodni dejavniki sestavljajo mednarodne revolucionarne razmere in okvire, ki so pomembni za sodobno strategijo boja delavskega razreda za socializem. Te nove razmere objektivno povzročajo strateške premike in hkrati odsevajo smisel zgodovinskega procesa, v katerega so zajete socialistične sile v svetu ali pa vanj vstopajo.

Seveda se tudi prihodnost ne bo mogla izogniti objektivnim zakonitostim in omejitvam. Tavanja, stranske poti in tudi konflikti bodo med socialističnimi silami še vedno navzoči. Zato je zgodovinska odgovornost marksistov za nadaljnji razvoj revolucionarne marksistične znanosti — kot bogatitve dediščine klasikov marksizma — še toliko večja.

Nove strategije komunističnih partij Italije, Španije, Francije, Belgije, Švedske in drugih — pojmovane kot proces povezovanja demokratičnih preobrazb s socializmom — niso pozicijska vojna, marveč oblika razrednega boja.

Revolucije, ki so doslej potekale po nasilni poti, in tudi tiste, do katerih bo prišlo v prihodnosti, ne smejo biti ravnodušne do prizadevanj dela marksistov in socialističnih sil za graditev novih strategij — biti bi moralo prav narobe.

Neuspeh čilske revolucije ni argument za zanikanje takšnih prizadevanj, kajti do neuspehov je prihajalo tudi pri nasilnih revolucijah.

13. Lakota po socializmu v svetu, zahteve, da bi socializem dejansko lahko izenačili z demokracijo in svobodo, z osvobajanjem človeka, so prebudile in spodbudile marksiste, da se lotevajo iskanja doslej neodkritega, novega, da se odpirajo k medsebojnemu dialogu; da dvigajo dialog iz okvirov izključno citatološke uspavanke, iz teološkega in terminološkega labirinta, ki največkrat ne prispeva kaj prida k boju za iskanje novega in k boju za nujno potrebno medsebojno razumevanje in zблиževanje.

Prepričali smo se lahko, da je odkrit in javen dialog, ki je konstruktiven, tolerant, brez epitetov in kvalifikacij spodrinil pojmovanje o odmrlem, odmirajočem in balzamiranem marksizmu. V iskanju nove strategije socializma izražata marksistična teorija in revolucionarna praksa nemir dialektičnega duha, saj je znano, da živi lahko resnični ustvarjalni marksizem le v razgibanosti dialektični misli.

Seveda se v iskanju pravilnejših in boljših poti boja za socializem in graditev demokratičnega in svobodomiselnega socializma ni bilo mogoče izogniti tudi konfrontacijam znotraj socialističnih sil.

Delitev na konservativne in progresivne sile je sicer realna, vendar pa tudi enostranska, ker v taki poenostavljenosti nikakor ne more izraziti izredno zapletenih problemov, s katerimi se socialistične sile srečujejo v sodobnem svetu.

Pri tem ne smemo nikoli spregledati tega, da bosta marksistična teorija in revolucionarna praksa vedno, tako kot doslej, razpeti med bogastvom dialektičnega duha, socialističnega in univerzalnega, ter tistim, kar je objektivna realnost in nujnost socializma.

Zgodovinske nujnosti same na sebi in zase ni moči razumeti kot nujno »rojstvo v neki porodnišnici«, marveč kot okvir, v katerem se bore in za katerega se bore socialistične sile vsaka po svoje, z različnimi sredstvi in po različnih poteh.

In prav zaradi tega si lahko zastavimo vprašanje: zakaj bi nam zgodovina prizanesla z novimi presenečenji v strategiji socializma?

Ali obstajajo kakršnakoli znamenja za to, da zgodovina nastajanja socializma kot svetovnega procesa ni povezana z različnimi strategijami — v skladu s konkretnimi družbenimi razmerami in v njihovi totaliteti notranjih in mednarodnih okoliščin?

Samoupravljanje in participacija v luči razvoja socializma

Razprave o socializmu kot svetovnem procesu se danes vse odločneje pojavljajo v ospredju v političnih, socioloških in drugih družbenih znanostih. Te razprave se povezujejo z razpravami o krizi sodobnega kapitalizma in več referatov letošnje mednarodne tribune se ukvarja s tem vprašanjem.

Pierre Joye je v svoji današnji drugi intervenciji obravnaval vprašanje samoupravljanja; po njegovem mnenju ima samoupravljanje v razvitih zahodnoevropskih državah perspektivo. Prav tako meni Jean Pierie Chevenement, da je socializem nujno povezan s samoupravljanjem.

Samoupravljanje dobiva realni družbeni položaj v luči razvoja sodobnih produkcijskih sil. Očitno postaja, da nadaljnji razvoj sodobnih produkcijskih sil svetovnih razsežnosti ne more temeljiti na mezdnem položaju delavca (v privatno-kapitalistični obliki ali v državno-kapitalistični obliki), ampak nujno postaja njegova podlaga samoupravni položaj delavca.

Značilno je, da so kapitalistični podjetniki že zelo zgodaj prišli do spoznanja, da je za povečanje produktivnosti dela pomemben položaj delavca v proizvodnji. V tej zvezi v literaturi navajajo znani »Hawthorne Experiment« iz dvajsetih let sedanjega stoletja, v katerem bi lahko, gledano z današnjega vidika, zaznali povezanost med produktivnostjo dela in participacijo delavcev. Posamezni kapitalisti so poskušali na razne načine zainteresirati delavce za povečevanje produktivnosti dela. Ta prizadevanja so se razvila v posebno znanost o tako imenovanih medčloveških odnosih (human relations). Politika medčloveških odnosov je brez dvoma prispevala k temu, da se je produktivnost dela povečala, vendar pa je njen učinek omejen, ker ta politika v ničemer ne spreminja delavčevega družbenoekonomskega položaja.

V teh procesih je vsekakor nova kvaliteta participacija, ki se že dalj časa pojavlja tako v kapitalističnih kot v socialističnih državah.

Razen tega, da v različnih državah označujejo participacijo (soodločanje) delavcev z različnimi termini (imeni) — o teh terminih je govoril prof. Bogdan Denić — moramo opozoriti, da se pojem participacije uporablja predvsem v dvojnem pomenu. Eni označujejo s tem pojmom vse oblike, v katerih delavci sodelujejo pri upravljanju produkcijskih sredstev, in to od najbolj rudimentarnih oblik tega sodelovanja pa do razvitega samoupravljanja v Jugoslaviji. Z drugega stališča pa pojem participacije uporabljajo za opredelitev vseh oblik soudeležbe delavcev pri upravljanju produkcijskih sredstev razen za jugoslovanski sistem samoupravljanja. Kadar govorimo o samoupravljanju v Jugoslaviji in o različnih oblikah participacije delavcev v drugih državah, se nujno postavi vprašanje, ali je mogoče samoupravljanje izenačevati z drugimi oblikami soodločanja delavcev pri upravljanju podjetij.

Vsekakor je odgovor na to vprašanje zelo kompleksen in bi ne mogel biti niti absolutno negativen niti absolutno pozitiven. Ko poudarjamo, da participacija ni isto kot samoupravljanje v jugoslovanskem sistemu, pa s tem

seveda nikakor ne moremo zanikati neke določene povezanosti med oblikami participacije v drugih državah in našim sistemom samoupravljanja. Ta povezanost je očitna, če obravnavamo samoupravljanje in druge oblike sodelovanja delavcev s stališča dolgoročnega zgodovinskega trenda v družbenem razvoju, saj prav ta trend kaže na nujnost razvoja socializma v svetovni proces. Lahko bi torej rekli, da obstoji med samoupravljanjem in participacijo neka določena povezanost v procesu pojavljanja oblik participacije in samoupravljanja, pa tudi s stališča njihove razvojne perspektive, oziroma, točneje, s stališča pričakovanj delavskega razreda.

Tako v oblikah participacije kot v jugoslovanskem sistemu samoupravljanja gre za prizadevanja, da bi uresničili zgodovinski interes delavskega razreda, gre za prizadevanja za družbenoekonomsko osvoboditev dela. V obeh primerih se uveljavljajo elementi zgodovinske zahteve oz. zgodovinskih teženj delavskega razreda, da bi odpravili eksploatacijo in mezdni položaj, tako da bi delavski razred sam upravljal produkcijska sredstva in odločal o pogojih ter rezultatih svojega dela.

To, da gre v obeh procesih za neke določene skupne elemente prav s stališča dolgoročnega zgodovinskega razvoja, s stališča boja delavskega razreda za lastno družbenoekonomsko osvoboditev, se kaže predvsem v tem, da so se posamezne oblike participacije — še bolj pa zahteve po participaciji — pojavljale predvsem v različnih zgodovinskih prelomnih obdobjih. Tako so se prve oblike participacije pojavljale v revolucionarnih procesih po prvi svetovni vojni, med drugo svetovno vojno in tudi v kritičnih obdobjih po drugi svetovni vojni.

V vseh tej procesih in v vseh pojavnih oblikah participacije — ne glede na to, kakšno usodo so te oblike participacije kasneje doživele tako po prvi svetovni vojni kot v novejšem obdobju — je bila v njihovih začetkih navzoča revolucionarna težnja delavskega razreda, da bi s pomočjo raznih oblik participacije oz. sodelovanja pri upravljanju podjetij uresničil svojo družbenoekonomsko osvoboditev. V tem tudi je dejanska revolucionarna kontinuiteta pojavljanja oz. uresničevanja ideje samoupravljanja v dosedanjem razvoju od pariške komune dalje, ko so delavci pred nekaj več kot sto leti prvič v zgodovini vzeli v svoje roke upravljanje produkcijskih sredstev, pa do oblik družbenega samoupravljanja, ki se uresničujejo in razvijajo v sedanji jugoslovanski družbeni praksi.

To pa seveda vsekakor ne pomeni, da lahko različne oblike participacije in jugoslovanski sistem samoupravljanja izenačujemo bodisi v njihovih sistemskih zasnovah bodisi v njihovem praktičnem delovanju. Vsekakor obstaja med participacijo in jugoslovanskim sistemom samoupravljanja bistvena razlika.

Predvsem temelji samoupravljanje v Jugoslaviji na družbeni lastnini produkcijskih sredstev. Tu gre za nov družbenoekonomski položaj delavca, gre za nov odnos delavca do produkcijskih sredstev. Z uvedbo družbene lastnine produkcijskih sredstev je v načelu odpravljen mezdni odnos, in to v obeh zgodovinskih pojavnih oblikah, to je v privatno kapitalistični obliki in tudi v obliki državno etatističnih mezdnih odnosov.

Samoupravljanje v jugoslovanskem sistemu pomeni, da delavci sami upravljajo s proizvodjalnimi sredstvi. Tu nikakor ne gre za sodelovanje delavcev pri upravljanju, tu ne gre za nikakršno obliko soodločanja delavcev v tem

smislu, da bi bili delavci samo eden izmed partnerjev pri upravljanju s produkcijskimi sredstvi.

Samoupravljanje v jugoslovanskem sistemu je temeljni produkcijski odnos, ki je odločujoč in značilen za vse druge družbene odnose. Samoupravljanje v Jugoslaviji ni omejeno samo na podjetja (predvsem pa ne samo na gospodarsko sfero), ampak je postalo celosten družbenoekonomski odnos: na temelju družbenega samoupravljanja je organizirana celotna jugoslovanska družba — od temeljnih organizacij združenega dela (od podjetij) in od krajevnih skupnosti ter občine pa do federacije kot najširše družbenopolitične skupnosti.

Drugače je s participacijo (tako v razmerah kapitalistične lastnine kot v razmerah državno-administrativnega socializma). Tu namreč nimamo opraviti z družbeno lastnino produkcijskih sredstev, zaradi česar samoupravljanje v našem pomenu ni mogoče. V teh razmerah so delavci oziroma delavski razred lahko samo eden izmed partnerjev pri upravljanju s produkcijskimi sredstvi, kar pomeni, da lahko odločajo samo skupaj z drugim partnerjem, bodisi s kapitalistom bodisi z državnim aparatom.

Vsekakor moremo poudariti, da obstoji kvalitativna razlika med kapitalističnimi podjetji in podjetji v državnem socializmu: pri prvih obstoji eksploatatorska kapitalistična lastnina, pri drugih pa je takšna lastnina odpravljena. Toda če govorimo o položaju delavca v proizvodnji, o njegovem odnosu do produkcijskih sredstev, tedaj je tudi delavec v razmerah državnega socializma v bistvu v meznem odnosu: medtem ko je poprej s presežnim delom razpolagal kapitalist, pa zdaj z njim razpolaga država.

Oblike participacije so v nenehnih spopadih bodisi s kapitalističnim bodisi z državno-administrativnim upravljanjem produkcijskih sredstev. Na eni strani te oblike participacije omejuje kapitalistična lastnina, na drugi strani pa etatizem. Zaradi tega so oblike participacije nekakšen kompromis, ki izraža obstoječe razmerje sil med delavskim razredom na eni strani in buržoazijo oz. državnim aparatom na drugi strani.

V kapitalističnih državah sicer dosegajo delavci z različnimi oblikami participacije dokajšnje uspehe. Vendar pa je pri tem treba upoštevati objektivno mejo, do katere se v kapitalizmu participacija lahko razvije, tj., upoštevati moramo kapitalistično lastnino produkcijskih sredstev. Kapitalistični razred sklepa kompromise in »popušča« delavskemu razredu v njegovih zahtevah na ta način, da mu daje različne koncesije, vendar pa samo tako dolgo, dokler ni ogroženo bistvo kapitalističnih produkcijskih odnosov — tj. mezdno delo in razredna eksploatacija meznega dela. Poskusom, da bi prešli to objektivno mejo, se kapitalistični razred upira z vsemi sredstvi ekonomskega in neekonomskega prisiljevanja, vključno s političnim preganjanjem delavskih organizacij in njihovih organizatorjev, pa tudi s fizično likvidacijo svojih razrednih nasprotnikov.

Kolikor delavcem s pomočjo posameznih oblik participacije uspe bistveno vplivati na razpolaganje s presežnim delom, je to po svoji vsebini dejansko socializacija produkcijskih sredstev ne glede na njihovo formalno zunanjo obliko, ker gre dejansko za spreminjanje lastninskih odnosov. Opozorila s tega zornega kota najdemo tudi v sodobni buržoazni doktrini.

Čeprav oblike participacije, kakršne so se razvile doslej v praksi, ne odpravljajo kapitalističnih produkcijskih odnosov in tudi v bistvu ne ogrožajo temeljev teh odnosov, in čeprav jih ne moremo izenačevati z dejanskim siste-

mom samoupravljanja, pa so vendarle pomembne za uresničevanje ideje samoupravljanja, in s tem za razvoj socializma v svetu. S tega vidika bi bil njihov pomen dvojen.

S prvega vidika bi opozorili, da obstoj različnih oblik participacije, ki se razvijajo kljub močnemu odporu, ki izvira zlasti iz kapitalističnega razreda, kaže na to, da je sodelovanje delavcev pri upravljanju s produkcijskimi sredstvi neizbežna nujsost sedanje stopnje v razvoju družbenih odnosov in nujen pogoj za nadaljnji razvoj produkcijskih sil.

Gledano z drugega zornega kota bi opozorili, da so različne oblike participacije nova kvaliteta v razrednem boju delavskega razreda. Ta nova kvaliteta se kaže v tem, da se danes delavski razred več ne zadovoljuje samo s klasičnimi socialnimi zahtevami (bodisi glede višine mezde, bodisi glede zahtev po izboljševanju pogojev dela), ampak postavlja na dnevni red zahtevo po udeležbi v upravljanju podjetij, kar je prvi korak v boju za politično oblast. Na to novo kvaliteto v razredni borbi delavskega razreda opozarja Frank Deppe v svojem referatu, ko govori o krizi sodobnega kapitalizma in o perspektivah delavskega gibanja.

In prav v tem je to, kar je bistveno novo v mednarodnem delavskem gibanju, namreč, da se delavski razred ne zadovoljuje več s klasičnimi socialnimi zahtevami, kakršne je poznala dosedanja zgodovina razrednega boja, ampak da zahteva sodelovanje pri upravljanju s podjetji. Prav to pa upravičuje da govorimo o socializmu kot o svetovnem procesu.

STIPE ŠUVAR

O različnih kvalifikacijah kaj je socializem danes

Tu smo razpravljali o tem, kako deluje socializem v tistih deželah, kjer je politično že zmagal, kot »vzor« za tiste sile v svetu, ki se še bore za politično zmago in za prehod v socializem. Razprava o tem je potemtakem na mestu.

To, kako se razvija socializem v deželah, v katerih je politično že zmagal, seveda močno vpliva na usmerjenost k socializmu povsod po svetu — čeprav se mi zdi, da tovariš Lantoš Šandor iz Budimpešte močno pretirava, ko v svojem referatu navaja, da »zgled obstoječega socializma« — pri čemer se zdi, da misli samo na socializem v ZSSR in v Vzhodni Evropi — »najmočneje vpliva na revolucionarni razvoj sodobnega sveta«.

Predmet sporov, ki ima dejansko veliko praktično in teoretično težo, je že samo vprašanje — kar je navidez presenetljivo — kaj socializem je in kakšen naj bi bil. Tako vprašanje je sinoči postavljaj B. Abrahamsson in tovariš

Tanase je danes zjutraj omenil nujnost, da proučimo samo koncepcijo socializma.

To zares ni zgolj doktrinarno vprašanje, še posebej zato, ker ima velik praktičen pomen — in seveda zaradi tega, ker je socializem, kakor sem že omenil, »vzor«, iz katerega črpajo izkustva; še bolj pa zaradi dilem, kako naj ne utiramo le pota h »graditvi« socializma samega, marveč tudi glede tega, kako naj se približujemo komunizmu!

Tovariš Ruml iz Prage je že v naslovu svojega referata označil socializem za »družbo novega tipa«. Glede tega ni izjema. Mnogi razglašajo socializem za novo družbo. V njem vidijo nekaj dokončnega, nekakšno »samostojno« družbo. Toda Marx nam je pojasnil, da socializem nima svojega lastnega temelja, nima lastnih zakonov reprodukcije. To napako delajo vsi tisti, ki sicer iz različnih zornih kotov socializem opredeljujejo z neko kvalifikacijo, ki ga nujno utesnjuje na en sam njegov vidik, na neko togo »obliko«, na nekaj »zaokroženega« in »popolnega«. Tako so na primer tudi za to »okroglo mizo« uporabljali zelo parcialne in vprašljive pojme: »demokratski socializem« (ki naj bi bil nasprotje »nedemokratskega socializma«), »svobodni socializem« (kot nasprotje »socializma z omejenimi svoboščinami«), »avtentični socializem«, »pluralistični socializem« (kot nasprotje »totalitarnega«, »stalinističnega«, »birokratskega«, »enopartijskega socializma« itn.). Prav tako najdemo v tekstih tovarišev iz vzhodnoevropskih držav — pa tudi v tukajšnjih njihovih referatih — pojme: »resnični socializem« kot nasprotje »navideznega socializma«, »razviti socializem«, »končano prehodno obdobje«, »popolnoma razvita socialistična družba« in tem podobne. Pri tovariših iz Jugoslavije se srečujemo s pojmi, kot so npr. »zgodnji socializem« — bržkone kot nasprotje »zrelega socializma«, »državni ali etatistični socializem«, »samoupravni socializem«. Ne trdim, da so ti pojmi neustrezni, vsekakor imajo neko ideološko politično soznačje, vendar se mi kljub temu zdi, da so v pretežni meri oznake za neki določeni »moment« ali »fazo« v razvoju socializma, kar pa se ne ujema s socializmom kot prehodno družbo. Znano je, da je Marx za socializem uporabljal oznake, da je to »prehodna družba«, »nujna prehodna stopnja k odpravljanju razrednih razlik nasploh«, »obdobje revolucionarne preobrazbe« kapitalistične družbe v komunistično. V opisovanju te »prehodne stopnje« in te »revolucionarne preobrazbe« je šel Marx samo tako daleč, kolikor mu je dovoljevala znanstvena analiza kapitalizma in analiza prvih socialističnih bojev; zato je v *Kritiki gothskega programa* zapisal tudi nam zelo dobro znane besede o »naravi« tega »prehodnega obdobja« ali »prve faze komunizma« (ki mu danes pretežno pravimo socializem): »Družba, s katero imamo tu opraviti, ni komunistična družba, ki se je *razvila* na lastnih temeljih, temveč družba, ki se šele *poraja* iz kapitalistične družbe; ki se je zato v vseh pogledih, ekonomsko, moralno in duhovno, še drže znamenja stare družbe, iz katere izhaja.« Marx opozarja, da se ta družba rodi iz kapitalistične družbe »po dolgih porodnih bolečinah«.

Socializem se torej ne razvija na lastnih »temeljih«, marveč se razvija tako, da prevladuje kapitalistične temelje, iz katerih izrašča, da odstranjuje prirojena znamenja stare družbe ter ustvarja, rojeva in razvija elemente komunistične družbe, družbe, ki bo imela lastne »temelje«. Pot od kapitalistične do komunistične družbe je spet po Marxovih besedah, zapisanih po izkustvu pariške komune, tista pot, na kateri »spontano delovanje naravnih zakonov

kapitala in zemljiške rente« zamenja »spontano delovanje zakona socialne ekonomije svobodnega in združenega dela«. In to je »dolgotrajen proces razvoja v novih razmerah«.

Za nas in za vse tiste, ki se danes bore za prehod v socializem ali »gradijo« socializem, je odločilno tole vprašanje: kako daleč smo v tem »dolgotrajnem procesu razvoja v novih razmerah« že prišli? Ali preprosto rečeno: kako daleč je že prišel socializem?

Ni težko dokazati tega, da se socializem še ni otesel dediščine družbe, iz katere se je porodil, in da je še vedno bliže kapitalističnemu kot pa komunističnemu »temelju«. Če to ugotavljamo, ne zapadamo v pesimizem, vse-kakor pa smo daleč od propagandističnega »uvajanja« komunizma, »stopanja« v komunizem (kot veste, smo že tudi videli, da so določali leta in datume, ko naj bi »stopili« v komunizem, ali so določali datume, do kdaj naj bi zanj ustvarjali »materialno-tehnično osnovo«!).

Predvsem je socializem danes še povsod družba blagovnih proizvajalcev, družba, v kateri obstaja delitev dela, do katere prihaja pretežno samodejno na trgu, obstaja še stara organizacija proizvodnje (»podjetje« in ne »asociacija«) oziroma klasična napoleonska piramida upravljanja v proizvodnji, razcepljenost med potrebnim delom in presežnim delom, odtujenost duhovne komponente dela od materialne komponente, itn.

Obstaja proizvodnja vrednosti, vrednost pa je družbeni odnos, ki ne obstaja zunaj blaga in njegove menjave. Temeljno vprašanje socializma je, kako se približati asociaciji svobodnih proizvajalcev, ki jo je imel Marx za obliko komunizma — in takoj za tem se postavlja drugo vprašanje: kako odpraviti blagovno proizvodnjo in na njej utemeljeno delitev dela, ki odseva razredne razlike?

Sohn-Rethel je tu sprožil zanimivo razpravo o odpravljanju delitve dela na umsko in fizično, delitve, ki seveda ni edina in danes tudi ni več najpomembnejša oblika razredne delitve dela. Povsem pravilno se poteguje za to, naj se v socializmu uveljavi takšna logika proizvodnje, ki bo »plod proizvajalcev samih in katere predpostavka je popolna transformacija znanosti v smislu enotnosti glave in rok«. Tega pa seveda ne moremo doseči, dokler ne odpravimo proizvodnje vrednosti, odtegovanja presežnega dela, države, ki to presežno vrednost na silo »jemlje« in »vrača«.

Kot je pojasnjeval tovariš V. Bakarić, dobiva »proizvod človeškega dela obliko blaga tedaj, kadar ni zavestnega družbenega načrtovanja delitve dela«. Gre za delitev dela v tem smislu, da nekdo proizvaja to, drugi pa ono. Seveda obstaja tudi težnja k planiranju; veliki kapital planira trg in povezuje proizvodnjo s trgov, načrtujejo tudi socialistične dežele, ki so nacionalizirale kapital. Toda na obeh straneh je končni proizvod še vedno blago, in proizvodni odnosi se še vedno kažejo kot odnosi med stvarmi. Proizvodnja še ni dovolj podružbljena.

Nacionalizacija proizvodnje še ni tudi stvarno podružbljenje in nič ne dosežemo s tem, če nacionalizirana sredstva razglasimo za »splošno ljudsko premoženje«, s katerim upravlja »splošna ljudska država«. Stvarno podružbljenje sredstev za proizvodnjo dosežemo tedaj, ko sredstva niso več v lasti ne kapitala ne socialistične države, šele tedaj, ko niso več ločena od delavca-neposrednega proizvajalca, ko ima sleherni delavec vpliv na vsak dejavnik proizvodnje, ko delo ni več abstraktno delo, ko proizvajalec načrtuje delitev

dela, ko presežnega dela ne odtuji jejo več od delavskega razreda, marveč z njim razpolaga delavski razred sam, itn.

Proizvodne sile družbe še niso toliko dozorele, da bi omogočale tako popolno podružbljenost proizvodnih sredstev, vendar moramo zagotavljati, da bo razvoj šel v tej smeri.

Kako? Tako, da se, kot je zapisano v *Komunističnem manifestu*, neprestano krepi »zgodovinska samodejavnost« delavskega razreda in da se izkoristi sleherna zrela priložnost, ki jo rodi razvoj proizvodjalnih sil.

Mi v Jugoslaviji smo se lotili naloge, da ustvarimo družbo združenega dela, ki bo korak v približevanju asociaciji svobodnih proizvajalcev. Pri tem ne gre več za »udeležbo« delavcev pri upravljanju gospodarstva prek proizvodnih posvetovanj, sindikata itn., o čemer je tudi govoril tovariš Volkov iz Moskve, marveč za družbeni okvir in sistem za združevanje dela, za načrtno izvrševanje delitve dela in njegove menjave, da bi s tem odpravili samodejnost trga — četudi sta povezanost proizvodnje s trgom in blagovne proizvodnje s specifičnim delovanjem zakona vrednosti prvi pogoj za razvoj in opravljanje v tem smislu zaenkrat še vedno progresivno zgodovinsko vlogo.

To, kar se je pri nas razvijalo kot delavsko samoupravljanje, je zdaj prišlo do točke, ko se začnja afirmirati združeno delo kot odločujoča silnica, ki je naravnana k asociaciji svobodnih proizvajalcev; nastajajo organizacijske oblike, ki se približujejo tej asociaciji — gre za obliko, ki jo pri nas imenujemo organizacija združenega dela.

Jugoslovanski tovariši so o tem precej razpravljali, zato bi se omejil le na nekaj dodatnih vidikov.

Odločitev za uvedbo socialističnega samoupravljanja okoli leta 1950 je temeljila na dotedanjem zgodovinskem izkustvu socializma — torej na določenem časovnem preseku, v katerem je izkustvo glede samodejavnosti delavskega razreda že močno napredovalo; odločitev je izhajala iz hotenja, da bi se ognili temu, da bi socializem »capljal« na mestu, da bi ostali le pri zamenjavi kapitalistične logike akumulacije z birokratsko logiko akumulacije (o čemer je govoril J. P. Chevenement); da bi se birokratizem in tehnokracija ne usidrila kot osamosvojeni socialni skupini, marveč da ju »likvidiramo« v procesu združevanja delavca in delovnega človeka, ki postajata razredno vse manj ločena, kolikor bolj združujeta in zamenjujeta delo na družbenih sredstvih.

Ko se je začelo leta 1950 uresničevati staro akcijsko geslo delavskega gibanja: tovarne delavcem, nas je navdihovala Marxova analiza Komune in Leninova razčlenba problema države. Tito je dejal, da »ta velika ideja ni stvar neke daljne prihodnosti, marveč je uresničljiva že danes, v prvi fazi graditve socializma« in je dodal, »da začanja država odmirati od trenutka, ko pride proletariat na oblast«, da uvajanje delavskega samoupravljanja »ni prišlo prekmalu, pač pa že z določeno zamudo«, itn.

V prvi fazi je bilo samoupravljanje, kot navaja E. Kardelj, še vedno bolj oblika demokratizacije političnih odnosov. Potem se je razvijalo v smislu »razparceliranosti«, kar je utrjevalo skupinsko lastniške težnje. Pokazala se je realna nevarnost — ki še ni mimo — da se pod krinko delavskega upravljanja širi tehnokratska uzurpacija ter restavrira kapitalski odnos itn. Toda sile samoupravljanja so se strnjevale in na prizorišču je bila zveza komunistov kot — naj uporabim znani Gramscijev izraz — »kolektivni intelektualci«,

vmeščen v delavskem razredu, medtem ko se država postopno — prek delegatskega sistema — postavlja v vlogo »servisa« — za kar smo našli izhodišče in navdih v pariški komuni.

Pri nas torej ne gre niti za »zoževanje« niti za »širjenje« tradicionalne politične demokracije, marveč za tako gibanje h komunizmu, v katerem nastaja oblast proizvajalcev v načinu in odnosih proizvodnje, in sicer prek odpravljanja blagovne proizvodnje, razredne delitve dela itn.

»Socialistična samoupravna družba« ali »družba združenega dela« (kot socializem nasploh) ni »končna« in »samostojna«, marveč se mora usmerjati h komunistični brezrazredni skupnosti; in to je v jugoslovanskih razmerah konkretizirana epohalna težnja, da delavski razred sam sebe osvobaja mezdnihi odnosov in splošne razredne podrejenosti.

To torej nikakor ni »mirna« niti »brezkonfliktna«, »neprotislovna« družba; o protislovjih sta pred menoj govorila tovariša Georgijevski in Bibič; »je šele na začetku svojega konstituiranja in razvoja« in se pojavlja kot faza »prehodne družbe« in »revolucionarne preobrazbe« v smislu definicije klasikov marksizma.

Boj za napredek socialističnega samoupravljanja je razredni boj, kajti še vedno obstajajo tudi oblike odtujevanja viška dela, obstajajo oblike birokratsko-tehnokratskega upravljaljskega monopola, obstajajo neenakopravnosti med ljudmi glede ustvarjanja in delitve dohodka, obstajajo ekonomske in socialne razlike, ki so zasnovane na delitvi po delu (E. Kardelj).

Prav zaradi tega se kaže v naši družbi še vedno potreba po ostrem in svobodnem boju idej. Itn.

Samoupravna organizacija družbe je v tem smislu razvitejša oblika diktature proletariata, kot pa je tista, v kateri celotno družbo vodi delavska država in »delavska« birokracija. V tej organizaciji se krepi vloga delavskega razreda, ki hkrati sebe in celotno družbo naravnava k odpravljanju razredov in k brezrazrednosti. Mimogrede; to je tudi kratek odgovor na vprašanje, ki ga je zjutraj postavil tovariš Kisiku-Boma iz Brazzavilla.

Tako kot se orientacija k socialističnemu samoupravljanju pri nas v Jugoslaviji ni napajala le iz lastnega, »lokalnega« izkustva, tako se tudi vnaprej ne more razvijati brez proučevanja svetovnega izkustva socializma in celo iz izkustva sodobnega kapitalizma, zlasti pa iz razvojnih poti samoupravljanja kjerkoli v svetu. Kakor ne mislimo, da imamo »recept« in »model« za druge dežele, tako tudi ne mislimo, da se od drugih nimamo ničesar naučiti ali da ne moremo od njih ničesar prevzeti.

RADOVAN PAVIČEVIĆ

Država in politika

V knjižni zbirki »Ideje« je leta 1974 izšla zanimiva knjiga dr. Radovana Pavičevića z naslovom »Država i politika«¹. Problemi, ki jih delo obravnava, spadajo v več znanstvenih področij. Glede na ustaljeno klasifikacijo znanstvenih panog lahko ugotovimo, da knjiga posega v sociologijo, teorijo države in prava, politologijo, ustavno pravo, ekonomijo ter še na nekatera mejna področja družboslovja. Na ta način knjiga sicer presega disciplinarno omejenost, toda včasih na račun temeljitosti obdelave dveh tako pomembnih družbenih pojavov, kot sta država ter politika.

Pri opredeljevanju države, prava in politike izhaja avtor knjige iz klasičnega marksističnega pojmovanja teh družbenih pojavov. Izraz politika mu je zato proces usmerjanja družbe prek razredno določene državne oblasti. Ko Pavičević v uvodu prikazuje Aristotelova, Hobsova, Rousseaujeva, Kantova ter Heglova stališča, ostaja zvest tej konceptiji, saj za glavni očitak njihovim pojmovanjem navaja gledanje na državo kot organizacijo v službi splošnih interesov. Pavičević namreč sodi, da država ni potrebna za to, da bi varovala koristi vseh pripadnikov neke globalne družbe, temveč le za to, da brani posebne interese enega dela družbe — vladajočega razreda. Zato odločitvam v praskupnosti odvzema naravo političnih odločitev, ker njihov namen ni bil, da bi varovale določene posebne interese vladajočega družbenega sloja. Trdi, »da se specifičnost države z vsebinske strani kaže v

tem, da je država organizacija za varovanje posebnega razrednega interesa, s formalne pa v tem, da je država iz družbe izločena organizacija, ki razpolaga z najmočnejšim aparatom za fizično prisiljevanje.«² Avtor sicer v nadaljevanju priznava, da moderna država opravlja tudi vrsto zadev v splošnem družbenem interesu, da pa to ni resnično državna funkcija. Država opravlja te dejavnosti le, ker je edina splošna družbena organizacija. Toda tudi pri teh dejavnostih lahko pride do uporabe nasilja, zato Pavičević zavrača Lukićevo stališče, da so specifično državna samo tista opravila, pri katerih prihaja do uporabe državnega nasilja.³ Določeno nasilje ali vsaj grožnja s fizičnim nasiljem sta potrebna tudi pri funkcijah, ki jih izvršuje država kot predstavnik vse družbe (npr. obvezno cepljenje prebivalstva pred nalezljivimi boleznimi). Zavaljo tega je treba pri iskanju specifičnosti države pritegniti interesni aspekt, po katerem je značilna dejavnost klasične, politične države samo tista, ki je v posebnem interesu vladajočega razreda. Vsakršna drugačna aktivnost pa že pripada neki drugi splošni družbeni organizaciji, le da v razmerah razredne družbe tudi te aktivnosti zajema država. Avtor torej ne zanika potrebe po neki splošni organizaciji globalne družbe v prihodnosti, samo da te organizacije ne smemo več imenovati država, saj bo doživela številne kvalitativne spremembe.

Politiko šteje Pavičević za produkt razredne družbe. V razmerah diktature proletariata se prične narava politike spreminjati, ker je takšna oblika države že instrument v rokah večine. Pri tem igra pomembno vlogo komunalni sistem kot oblika diktature proletariata, v kateri politično preneha biti nekaj po-

¹ Radovan Pavičević, n. d., stran 25.

² Dr. Radovan Pavičević, Država i politika, založba Radnička štampa, Beograd 1974, 195 str.

³ Radomir Lukić: Teorija države in prava, Beograd 1953, knjiga I, stran 201.

sebnega v tolikšni meri, kolikor zginjajo razredna nasprotja.⁴ V okviru političnega prihaja do osvoboditve človeka, do njegove emancipacije, prevladujejo pa interesi delavskega razreda, v katerega položaj polagoma stopajo vsi člani družbe.

Najobsežnejše tretje poglavje govori o politični oblasti in avtoriteti. Osnovni problem družbene organizacije je, da zagotovi svobodo posameznikom, ki pa ne žive izolirano, temveč so vključeni v družbo. Pri tem pa ne gre za kako absolutno svobodo in tudi ne za kakršnokoli samovoljo. Svobodo posameznika, oziroma njegovo dezalienacijo projicira avtor v družbenozgodovinsko obdobje komunizma, ko podrejanje posameznikov volje ne bo posledica vsiljevanja posebnih interesov s pomočjo politične oblasti, temveč bo razlog tega podrejanja v avtoriteti združenih proizvajalcev in v sami naravi odločitev. Ob tem organizacija prihodnje komunistične družbe ne bo več »nadomestek za družbenost«, temveč bo postala resnični izraz splošnih družbenih koristi. Glede na avtorjeva izhodišča takšna organizacija nima nič skupnega z državo in politikom. Skupno ugotavljanje splošnih interesov in spoštovanje določenih družbenih norm — brez katerih tudi prihodnja družba ne bo mogla — bo temeljilo na preseganju nasprotja med posameznikom in njegovim rodom, med realno delujočim človekom in njegovim generičnim bistvom.

Razmerje med posameznikom in družbo pojasnjuje Pavičević na podlagi kratkega prikaza različnih teorij, med katerimi so nekatere bolj poudarjale posameznika, druge pa spet družbo. S tem, da izpostavlja marksistično ugotovitev o družbi kot celoti medčloveških odnosov, pojasni človekovo družbenost v komunizmu. Slednjo bo posameznik interioriziral v sebi; vsak individuum bo družba v malem. Posamezniki pa ne bodo sebi zadostni, temveč se bo ob povezovanju v družbeno skupnost vzpostavljala tudi organizacija, avtoriteta ter sklop norma-

tivno oblikovanih obveznosti, čeprav — po Pavičeviću — o državi in pravu v zvezi s komunizmom ne moremo več govoriti. Bistvo politične oblasti je namreč v varovanju posebnih koristi, ki se skušajo predstaviti kot splošne koristi, avtoriteta pa izraža resnično skupne interese, ker je sama družbeni odnos, ki postavlja določene subjekte v položaj, da lahko sprejemajo odločitve, ki jih druge osebe prostovoljno spoštujejo. Prostovoljno podrejanje normativnim odločitvam avtoritete pa temelji prav na tem, da takšne odločitve vsebinsko ustrezajo koristim vseh članov družbe, te koristi pa člani tudi zavestno spoznavajo.

Osrednji del razprave se ukvarja z očrtom prihodnje komunistične družbe. Pri tem avtor ne zapade vse prepogostim simplifikacijam ali celo banalizacijam, ki skušajo prikazati komunistično družbo kot končno doseženi raj ter ljudi v njem kot brezmadežne angele, čiste duhove brez telesa. Z vso znanstveno odgovornostjo v svojih futuroloških predvidevanjih ugotavlja potrebo po splošni družbeni organizaciji, v okviru katere bi združeni ljudje po demokratični poti sprejemali tudi obvezne splošne družbene norme. Pri tem ne izključuje, temveč celo predpostavlja posamezne kršitve teh norm, pa čeprav bo v njih zajet splošni družbeni interes. Toda »po- leg bistvene skladnosti med splošnimi in osebnimi interesi, ostane trajno nasprotje med individualnimi zahtevami in normami, ki formulirajo splošni interes.«⁵ To nasprotje izvira iz razlik v naravi ljudi ter razlik v mestih, ki jih imajo v sistemu delitve dela. Zato bodo morale biti tudi družbene norme v komunistični družbi imperativne narave, za njimi bo morala stati tudi sankcija družbene organizacije, zasnovane na avtoriteti. Seveda pa popolnega soglasja med individualnim ravnanjem in splošno normo ne bo mogoče doseči v vsakem posamičnem primeru, ker bi to med drugim bilo tudi konec družbenega napredka.⁶ Tudi komunistična družba — po Pavičevićem razmišljanju — ne bo vzpostavila popol-

⁴ Radovan Pavičević, n. d., stran 56: »Glede na to je ta (komunalni sistem, op. A. I.) vse manj političen in vse bolj splošno družben.«

⁵ Radovan Pavičević, n. d., stran 92.

⁶ Radovan Pavičević, n. d., stran 94.

ne identitete med splošnim in posamičnim interesom. Splošni interes bo le okvir za oblikovanje osebnih zahtev; splošni interes bodo najbolj izoblikovali združeni ljudje v popolnoma demokratičnem postopku, izhajajoč iz svojih individualnih interesov. Ker pa so zahteve ljudi vedno pred možnostmi družbe — vsebovane v splošnih družbenih normah — bodo norme večkrat kršili, kar bo tudi rodilo potrebo, da se zoper kršitelje uporabljajo sankcije.

Velika večina ljudi bo avtonomne norme sprejemala prostovoljno, še vedno pa bo obstajala družbena manjšina, ki jih bo kršila. Zanimivo je, da Pavičević ohranja demokratično načelo večine tudi za brezrazredno komunistično družbo. Sodi, da je v vsakem demokratičnem družbenem redu nujno, da se volja manjšine podreja volji večine. To načelo naj bi bilo v komunizmu le formalne narave, bilo naj bi tehnična oblika dela, ki bi omogočala najustreznejše rešitve. Upravljanje s stvarmi, ki naj zamenja upravljanje nad ljudmi, ne izključuje slehernega podrejanja individualnih volj, vendar to podrejanje reducira na tehnično naravo. Avtor se plastično izrazi tako, da to podrejanje v komunistični družbi primerja s tem, kako se posamezni glasbeniki v orkestru podrejujejo dirigentu. Če naj orkester skladno in uspešno izvede skladbo, morajo glasbeniki spoštovati dirigentove poteze in ukaze, pri čemer priznavajo, da je takšno podrejanje nujno in koristno za usklajevanje posameznih ravnanj in postopkov. Približno takšno tehnično naravo naj bi podrejanje dobilo tudi v komunistični družbi. Brez slehernega podrejanja pa ne bi v komunizmu, po avtorjevem mnenju, ne bo šlo, ker bi kaj takega vodilo v nenadzorovano samovoljo in anarhizem.

Anarhistom in njihovim teorijam poseveča Pavičević poseben naslov. Bolj podrobno prikaže Proudhonova stališča, posebej glede avtoritete. Ko Pavičević kritizira anarhistično pojmovanje o nepotrebnosti slehernih avtoritet v družbi, se sklicuje na Engelsov članek »O avtoriteti«, kjer Engels opozarja na nujnost, da se individualne volje podrejujejo v celotni sferi produkcije, oziroma na nuj-

nost, da se nekatere zadeve urejajo avtoritarno. Engels navaja za primer, tovarne, železnico, ladje itn., kjer po njegovem neko podrejanje mora ostati ne glede na vrsto družbene ureditve. Sklicujoč se na klasike avtor knjige *Država in politika* prenaša to misel v politično sfero in ponavlja Marxovo misel, da se mora država preobraziti v organizacijo za varstvo splošnih interesov, s čimer preneha biti politična organizacija — »a s tem tudi država«, dodaja Pavičević, čeprav bi morda ob teh spremenjenih razmerah ime »država« lahko tudi ostalo. To seveda ne bi bila več klasična razredna državna organizacija, predstavnica manjšinskega razreda, temveč resnični predstavnik vse družbe. Takšno stanje imenuje Pavičević avtoriteta, ki nadomesti državo.

Ko Pavičević primerja Proudhonova in Marxova stališča do problema federacije samoupravnih komun, prihaja do sklepa, »da samoupravnost komun pri Marxu ni pomenila njihove suverenosti, temveč prostovoljno združevanje po načelu demokratičnega centralizma«.⁷

Po tem načelu bo organizirana celotna družba tudi v brezrazredni epohi — sodi Pavičević, ko interpretira stališči Marxa in Lenina o tem vprašanju.

Ko avtor razmišlja o problemu odmiranja države v socializmu, poudarja, da s prenehanjem razrednih nasprotij preneha tudi potreba po državi kot politični instituciji. Seveda pa ostaja potreba po nekem reprezentantu celotne družbe, ki bo kvalitativno drugačen od klasične države. Pri tem pa ni nujna neka popolna decentralizacija, ker pač vsaka razvita družba pozna niz skupnih zadev, ki jih je treba reševati prek skupnih organov. Sama decentralizacija, ki bi ostala zgolj organizacijski ukrep, pri tem pa ne bi prišlo do stvarnih sprememb v razredni ter ekonomski strukturi družbe, ne bi vodila k odmiranju politične države, povzročila pa bi lahko mnogo škode pri racionalnem usmerjanju družbenih procesov. Avtor navaja primere iz naše prakse, ko so nekateri vsaki centralni funkciji nadeli nalepko etatizma in birokratizma, zaradi česar so pretira-

⁷ Radovan Pavičević, n. d., stran 108.

vali s samostojnostjo komun, njihovim avtarkičnim obnašanjem, liberalističnim obnašanjem posameznih gospodarskih enot itn. Delavski razred mora uveljavljati svojo vodilno vlogo ne samo v posameznih asociacijah, temveč v celotni globalni družbi. Tudi v prihodnosti mora biti zagotovljena »enotnost nacije« (Marx), tudi v samoupravnem komunalnem sistemu. Slednji naj se ne spremeni v mehanično vsoto ožjih asociacij z različnimi, pogosto nasprotnimi zahtevami.

V zvezi z nujnostjo obstoja centralne družbene organizacije se Pavičević bežno dotika še pravnih norm in njihove usode v komunizmu. Nekoliko preveč z levo roko navržena trditev o nujni transformaciji teh norm, kar je verjetno premalo za nekoliko poglobljeno razlago o tem pojavu v prihodnosti. Seveda pa lahko avtor glede tega vprašanja računa na bralčevo analogijo z državo, saj sodi Pavičević v tisto skupino teoretikov, ki pravo v celoti povezujejo z državo.

Zelo dolg splošno filozofski uvod je posvetil avtor poglavju o odnosu med ekonomijo in politiko. Razredno zasnovanost politike pojasnjuje z ekonomskimi determinanti. To dokazuje na primeru moderne kapitalistične države, ki intenzivno posega v gospodarstvo. Vsi njeni ukrepi skušajo ohraniti kapitalizem, čeprav proizvodne sile v vedno večji meri zahtevajo drugačne produkcijske odnose. Prav tako pa mora socialis-

tična država organizirati svojo ekonomsko podlago, ki v glavnem ni mogla nastati v razmerah stare družbe. Vse te ukrepe in posege pa narekujejo proizvodne sile, za katere se tako pokaže, da so osnovna determinanta politike. Seveda pa ima politika relativno samostojnost, ker lahko v danih okvirih pospešuje ali pa zavira ekonomski razvoj.

Zadnje poglavje obravnava odnos med politiko in znanostjo. Avtor predvsem poudarja razredno determiniranost znanosti, izpušča pa še številne druge determinirajoče okoliščine, ki so pomembne zlasti v družbenih znanostih. Nekoliko poenostavljena se zdi tudi trditev, da je znanost na zahodu pač služkinja politike, čeprav je seveda res, da se s socialistično revolucijo odprejo znanosti večje možnosti za objektivno spoznavanje strukture in razvoja družbe. Avtorjeve trditve spodbija dejstvo, da delujejo v meščanskem svetu številni marksisti, ki so seveda tudi znanilci evolucij in revolucij tega sveta. Seveda pa tudi marksistično usmerjeno družboslovje na svoji današnji razvojni stopnji ne more diktirati ukrepov politiki. Politika mora biti relativno samostojna, upošteva pa naj objektivne družbene zakonitosti, ki jih odkriva in razlaga znanost. V prikazovanju teh zakonitosti ter v njihovi uporabi v procesih osvobajanja človeka pa je tudi posebna vrednost in oblika obravnavane knjige.

Marksizam u svetu (Beograd)

št. 7—8/1976

Marksizam o državi: ADOLF BIBIČ: Marksizam, politika, država (ob nekih novjših razpravah o marksističnem pojmovanju države, demokracije in političnih znanosti); NAJDAN PAŠIČ: Aktualnost Leninove »Države in revolucije«; EIKE HENNIG: Napotki za branje »političnih spisov« Marxa in Engelsa (opombe k problemu marksističnega prikaza zgodovine); LOTHAR KÜHLEN: »Izpeljava« in »podvajanje« v novejši marksistični diskusiji o državi; GERT SCHÄFER: Nekateri problemi odnosa med »ekonomsko« in »politično« oblastjo; HAL DRAPER: Marx o demokratskih oblikah upravljanja; HENRI LE FEBVRE: O državi v sodobnem svetu; LUCIO LIBERTINI: Novi avtoritarizem; LUCIO COLETTI: Oblast in demokracija v socialistični družbi; LUCIO MAGRI: Za novi realizem; LIVIO MAITAN: Nujnost revolucionarnega preloma; SKUPINA AVTORJEV: Nekateri problemi ljudovlade (o sodobnem pomenu Leninovega dela »Država in revolucija«; Buržoazna država in delavski razred; Od buržoazne do socialistične državnosti; Demokracija novega tipa; Na poteh h komunističnemu samoupravljanju); *Marksizam o državi in demokraciji:* NORBERTO BOBBIO: Ali obstaja marksistična doktrina o državi?; UMBERTO CERRONI: Ali obstaja marksistična politična znanost; PIETRO INGRAO: Buržoazna demokracija ali stalinizem? Ne: množična demokracija; *Aktualna tema:* R. A. TUZMUHAMEDOV: Neuvrščeno v svetu, ki se spreminja; SAVA ŽIVANOV: Nekateri opombe k članku R. A. Tuzmuhamedova; *Kritika vsakdanjega življenja:* MÄRKUS MARIA, HEGEDÜS ANDRAS: Prosti čas in delitev dela; *Prikazi.*

Opredeljenja, (Sarajevo)

št. 9—10/1976

Aktualni politični trenutek: IVAN BRIGIČ: Idejno-politične naloge v razvoju samoupravnih odnosov in krepitev zveze komunistov na vasi in v kmetijstvu; *Teme:* ĐURO VEKIČ: Človeški faktor in produktivnost dela; HALIL KONJHODŽIČ: Družbeno-ekonomski značaj delovne sile v samoupravni socialistični družbi; MILENA BOŠNJAK: Sociološki vidiki urbanizacije vaških naselij v BiH; ABDURAHMAN TUPARA: Agrarna struktura in produktivna sposobnost individualnih kmečkih gospodarstev v BiH; *Samoupravne pravice in združeno delo:* BRANIMIR LJUBIČIČ: Samoupravne pravice, obveznosti in odgovornost delavcev v združenem delu; ANĐELKO VELJIČ: Pravica do samoupravljanja — temelj vseh samoupravnih pravic delovnih ljudi; BRANISLAVA JOJIČ: Ustavno-pravni status delavca v združenem delu; STOJAN TOMIČ: Politična kultura in politična (samo)zaščita pravic in obveznosti in odgovornost delavca v združenem delu; SRETEN JOVANOVIČ: Samoupravni odnosi v temeljni organizaciji združenega dela; VLADAN SIMIČ: Uresničevanje samoupravljanja v združenem delu prek delegacij in delegatov v skupščinah; HASAN BALIČ: Zaščita družbene lastnine in samoupravljanja prek sodišč združenega dela; LJUBOMIR PRLJETA: Kazensko pravna zaščita samoupravljanja; *Pogledi, prikazi.*

Marksistička misao (Beograd)

št. 1/1977

Tradicijska in sodobnost: NAJDAN PAŠIČ: Odnos med razrednim in nacionalnim v zgodovinski retrospektivi; VLA-

DIMIR JOVIČIĆ: Marksistična valorizacija tradicije in kulturne dediščine; MIRKO MIRKOVIĆ: Opombe o metodološki stvarnosti našega zgodovinopisja; IVAN KOVAČEVIĆ: Vpliv romantizma na razvoj naše etnologije; *Članki in študije*: BRANKO PRIBIČEVIĆ: Mednarodni okviri teorije in prakse socialističnega samoupravljanja v Jugoslaviji; MIRKO ZUROVAC: Ali lahko eksistencialna psihoanaliza pojasni estetsko bistvo umetniškega dela? RADENKO STANIĆ: Možnosti samoupravnega združevanja kmetov; *Razgovor z ustvarjalcem*: Navezanost na tradicijo — prostor za dogmatizem in nacionalizem, (Razgovor MILOŠA JEVTIČA z OSKARJEM DAVIČOM); *Iz politične teorije*: JOVAN ĐORĐEVIĆ: Nastajanje in vpliv samoupravne misli; *Polemika*: LJUBOMIR PALIGORIĆ: Revolucionarni subjekti v odnosih med razvitimi in nerazvitimi deželami; *Prispevek*: ZORAN SLAVUJEVIĆ: Funkcija mita v ustvarjanju Georgesa Sorela; *Pogled*: RADOJICA ZIROJEVIĆ: Samouprava v delih Svetozarja Markovića; *Prevod*: JOSEPH GABEL: Lažna zavest in ideo-

ologija; *Prikazi*; *Tematska bibliografija*: Miti in ideologije v zgodovini in v vsakdanjem življenju.

Naše teme (Zagreb)

št. 6/1976

Članki, razprave: BOGDAN ČOŠIĆ: Zgodovinske meje kapitalizma; MILAN VOJNOVIĆ: Transnacionalne družbe in dežele v razvoju; BLAGOJE MUJOVIĆ: Izobraževanje v sklopu strukturalnih sprememb sodobne jugoslovanske družbe; MIROSLAV KIRINČIĆ: Odločanje delovnih ljudi in občanov v krajevnih skupnostih; *Množični mediji: ideologija in teorija*: RATKO ALEKSA: Zgodovinski čas medijev; JOHN DOWNING: Novejše marksistične ideološke teorije in proučevanje množičnih medijev; *Zveza komunistov in religija*: IVICA RAČAN: Politika zveze komunistov do cerkve in religije; *Pogledi*: ZLATA KNEZOVIĆ: Internacionalni center Sonnenberg; *Prikaz knjig, domačih in tujih revij*.

ŠTEFAN CIGOJ, Obligacije — sistem splošnega obligacijskega prava v teoriji, sodstvu in primerjalnem pravu, Časopisni zavod Uradni list SR Slovenije, Ljubljana 1976, 1234 str.

Kot piše avtor, je knjiga Obligacije napisana za vse tiste, ki se žele ob posameznem problemu (v praksi ali med študijem) seznaniti z razvojem naše pravne teorije in obenem spoznati moderne pravne smeri v svetu. Zaradi tega skuša delo zajeti ob posameznih vprašanih stališče domače sodne in druge pravne prakse in stališča, ki so bila sprejeta v pravni teoriji jugoslovanskih narodov ter prikazati argumente v prid teh stališč in zoper nje. Ker se sporna vprašanja pojavljajo povsod v svetu, skuša knjiga opisati tuje zakonodaje in njihove judikature ter povedati, v kateri

smeri se razvija pravna teorija v tujini. Knjiga opozarja tudi na važnejše rešitve v mednarodnih konvencijah unificirane prava ali v osnutkih takih konvencij. Ker pa se pravo vse bolj izenaka tudi s tem, da se v pravnem prometu uporabljajo tipizirani kontrakti, ki so sprejeli svoje samostojne ureditve pravnih institucij, opozarja knjiga tudi na posebnosti, ki jih najdemo v tipskih kontraktih.

Knjiga je razdeljena na deset poglavij: Uvod v obligacijsko pravo; Vrste obveznosti; Stranke in zastopniki v obligacijskem razmerju; Načela morale in načela neogrožanja terjatve z dolžnikovimi razpolaganji; Nastanek obveznosti; Učinki obveznosti; Prenos obveznosti; Utrditve obveznosti; Spremembe obveznosti; in Prenehanje obveznosti.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

- : DIALEKTICNI materializem in sodobno naravoslovje. (Prev. F. Križanič. Ljubljana, Zavod SRS za šolstvo) 1976. 69+(II) str. (Novi vidiki, 1976/7). — sig. 13.491 — 1976/7.
- : FILOZOFSKE osnove marksizma. Predavanja Politiške šole SKJ »Josip Broz Tito«, Kumrovec 1975—1976. Beograd, Komunist 1976. 227 str. (Prilozi izučavanju marksistične teorije i socijalističke prakse, 1) — sig. II/14.212-1.
- FRANKOVIC Dragutin: Marksistično izobraževanje v šoli. (:Predavanja in prispevki:) Ljubljana, (Zavod SRS za šolstvo) 1976. 105+(II) str. (Novi vidiki, 1976/6) — sig. 13.491-1976/6.
- KRAIGHER Sergej: Marksistična spoznanja so postala vsebina življenja in dela naših ljudi. ... ob promociji za častnega doktorja ljubljanske univerze. Delo, Lj., 18. 2. 1977.
- MIKECIN Vjekoslav: Rušenje dogme. Prilozi kritiki staljinizma i dogmatizma uopće. Zagreb. Školska knjiga 1976. 234 str. (Suvremena misao, 549) — sig. 13.346-549.
- : SVIJET umjetnosti. Marksističke interpretacije. Izbor tekstova i predgovor: Ante Marušić. Zagreb, Školska knjiga 1976. 295 str. (Suvremena misao, 542) — sig. 13.346-542.

II. FILOZOFIJA

- JERMAN Frane: Pogovori o filozofiji. Ljubljana, (Zavod SRS za šolstvo) 1976. 90+(II) str. (Novi vidiki, 1976/5) — sig. 13.491-1976/5.
- SEŠIĆ Bogdan: Razvoj i savremeni problemi filozofije marksizma. 2. dop. izd. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva 1976. 280 str. — sig. II/14.213.
- ZIVADINOVIĆ Petar: Prometejev greh. Ogledi iz istorije filozofije. Beograd, Ideje 1976. 226 str. (Mala edicija Ideja, 10) — sig. I/2756-10.
- KARPE Franz Samuel: Empirična psihologija ali antropologija. Prev. Mirko Hribar. Nosilec raziskave: Ivan Urbančič. (Prev. dela: Empirische Psychologie oder Anthropologie.) Ljubljana, Inštitut za sociologijo in filozofijo 1976. 189 str. (Zgodovina filozofije na Slovenskem, 16) — sig. IV/2065-16.

III. SOCIOLOGIJA

- ADAM Franko: Skupinsko delo z mladino v krajevnih skupnostih. I. del. Ljubljana, Inštitut za sociologijo in filozofijo 1976. (IV) +122 str. f. — sig. IV/2588-1.
- DESPOT Blaženka: Pilodoyer za dokolicu. Beograd, Ideje 1976. 264 str. (Mala edicija Ideja, 9) — sig. I/2756-9.
- GOLOB Matija: Klandestine grupe ruralne provenience. Ljubljana, Inštitut za sociologijo in filozofijo 1976. I. del. loč. pag. — sig. IV/2587-1.
- GRČAR Miša: Slovenska gledališča in njihovi obiskovalci. Ljubljana, Inštitut za sociologijo in filozofijo 1976. 96 str. — sig. IV/2585.
- : ORGANIZACIJA udruženog rada i društvena okolina. Savetovanje sociologa i radnih organizacija. Bor, Sociološko društvo Srbije; Centar za marksističko obrazovanje CK SK Bor 1977. loč. pag. — sig. IV/2591.
- SUSNJIĆ Djuro: Ribari ljudskih duša. Ideja manipulacije i manipulacija idejama. Beograd, Mladost 1976. 215 str. (Velika edicija Ideja, 9) — sig. II/12.972-9.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

- ALAGIĆ Suad: Principi programiranja. 1. izd. Sarajevo, Svjetlost 1976. 214 str. — sig. III/3150.
- : ČLOVEK — DELO — KULTURA. (:Dokumenti o kulturi:). Ljubljana, Komunist 1976. 117 str. — sig. 13.795.
- FOCHT Ivan: Tajna umetnosti. Zagreb, Školska knjiga 1976. 223 str. (Suvremena misao, 558) — sig. 13.346-558.
- KARDELJ Edvard: Nujnost povezovanja znanosti s prakso. Delo, Lj., 18. 2. 1977.
- MARENTIĆ-POŽARNIK Barica: Dejavniki uspešnega učenja. 2. dop. izd. Ljubljana, Filozofska fakulteta 1976. IV+116 str. — sig. 13.803.
- OMAN Ivan: Teorija in praksa poklicnega usmerjanja. Kranj, Moderna organizacija 1976. 416 str. — sig. II/14.190.
- SAGADIN Janez: Objektivna resničnost in razvojnost pedagoških spoznanj v luči materialistične dialektike. Sodobna pedagogika, Lj., 1976, št. 9/10, str. 327—336.

- SETINC Franc: Moralnopolitična in druga merila kadrovske politike v visokem šolstvu. (Avt.): F. Setinc, Izток Winkler. Ljubljana, Komunist 1976. 27 str. — sig. 13.845.
- : ZNANSTVENIK je delavec med delavci. Vloga znanosti in znanstvenikov v socialistični družbi. Okrogla miza. Delo, Lj., 8. jan. 1977.

VI. POLITIČNE VEDE

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

- ALBREHT Roman: Družbeno vzdušje spodbuja k tvornosti. Delo, Lj., 5. febr. 1977.
- DOLANC Stane: Sredi boja za novo, socialistično demokracijo, za človeka. Delo, Lj., 1. febr. 1977.
- DOLANC Stane: Upreti se moramo vsakemu poskusu, ki bi ZK postavil nad sistem, za katerega se je sama borila. Delo, Lj., 31. 12. 1976.
- DJUROVSKI Lazar: Evolucija koncepcije opštine u Jugoslaviji. Beograd, Institut za političke studije FNP 1976. 313 str. — sig. 13.855.
- : DRUŠTVENI plan Jugoslavije za razdoblje od godine 1976. do 1980. Beograd, Službeni list SFRJ 1976. 132 str. — sig. 1/2857.
- KURTOVIĆ Todo: Intervju »Borbie u okviru priprava na XI. kongres ZKJ. 1—5. Delo, Lj., 15. 2.—19. 2. 1977.
- PEČAR Janez: Samoupravno delavsko nadzorstvo in kriminalnost. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, Lj., 1976, št. 4, str. 241—252.
- PETROVIĆ Dušan-Šane: Veliki uspehi družbene samozaščite. Delo, Lj., 27. jan. 1976.
- : SAMOUPRAVLJANJE i razvoj. (Autori: S. Ivanišević, J. Kregar, Ž. Pavić, et al.: Koordinator projekta: Eugen Pusić. Zagreb, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu 1976. 388 str. loč. pag. (Jugoslovska komuna — sig. IV/2590.
- SETINC Franc: Svoboda in demokracija. Delo, Lj., 12. 2. 1977.
- : ZAGOTAVLJANJE pogojev za hitrejši razvoj kmetijstva, uveljavljanje novih družbeno-ekonomskih odnosov in preobrazba vasi v srednjeročnem razvoju 1976—1980. Delo, Lj., 19. jan. 1977.
- : ZAKONSKA zveza in družinska razmerja. Ljubljana, Uradni list SR Slovenije 1976. 134 str. — sig. I/2849.
- : ZDRUŽENO delo in idejnopolitične naloge komunistov. Ljubljana, Komunist 1976. 155 str. (Ovojni naslov: 3. seja CK ZK Jugoslavije. — 6. seja CK ZK Slovenije.) — sig. 13.748.
- ZEČEVIĆ Miodrag: Društvene organizacije i udruženja. Beograd, Institut za političke studije FPN 1976. 165 str. — sig. 13.856.

5. Mednarodni odnosi:

- BAKARIĆ Vladimir: Društvene klase, nacija i socijalizam. Izbor tekstova: Jakov Franić. Zagreb, Školska knjiga 1976. VI+250 str. (Suvremena misao, 537) — sig. 13.346—537.
- RIBIČIĆ Mitja: Za celovite pravice narodnosti je treba storiti še marsikaj. Delo, Lj., 16. febr. 1977.
- : SUKOB s Informbiroom. Priredili Maroje Mihovilović, Mario Bošnjak, Sead Saračević. Zagreb, August Cesarec 1976. 145 str. (Biblioteka Marksizam-Leninizam) — sig. I/2856.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

- BRITOVŠEK Marijan: Lenin in krize v RKP (b) v letih od 1918 do 1921. V: PRISPEVKI IZDG. 1974/1-2, str. 3—49.
- STIPLOVSEK Mirko: Programska in organizacijska prizadevanja slovenskih političnih strank za pridobitev kmečkih množic 1918 do 1920. V: PRISPEVKI IZDG. 1974/1-2, str. 60—84.
- SKERL France: Jugoslovska ideja pri Slovincih v dobi narodnoosvobodilnega boja do 2. zasedanja AVNOJ. V: PRISPEVKI IZDG. 1974/1-2, str. 203—239.
- TARTALJA Smilja: Skrivni krug. Obnova ciklizma u filozofiji istorije. Beograd, Ideje 1976. 190 str. (Velika edicija ideja, 8) — sig. II/12.972-8.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

- : BIBLIOGRAFIJA knjiga, brošura i članaka objavljenih u Jugoslaviji 1920—1941. (O fašizmu). Sastav.: Sonja Dvoržak. V: KOMUNISTI i fašizam. 1976, str. 157—240.
- MITEVIĆ Dušan: Veljko Vlahović. Život i delo. Beograd, Mladost 1976. 223 str.+ (72) pril. Ilustr. (Portreti) — sig. — IV/2583.

B. KNJIGE IZ TUJINE

II. FILOZOFIJA

- WILLMS Bernard: Philosophie die uns angeht. Gütersloch, Bertelsmann Lexikon Vlg. 1975. 321 str. Ilustr. (Aktuellen Wissen) — sig. II/14.194.

III. SOCIOLOGIJA

- BOURNE L. S.: Urban System. Strategies for regulation. A comparison of policies in Britain, Sweden, Australia, and Canada. Oxford, Clarendon Press 1975. XIX+264 str. — sig. II/14.208.

- : **CHILDREN and Language. Readings in early language and socialization.** Ed. by S. Rogers. London, Oxford Univ. Press 1975. IX+346 str. — sig. 13.846.
- : **CHILDREN Away from Home. A source-book of residential treatment.** Ed. by J. K. Whittaker and A. E. Trieschman. With a foreword by G. Konopka. 2. print. Chicago (1974.) (Modern Applications of Social Work) — sig. III/3127.
- : **Les COLLECTIVITES rurales françaises.** Sous la direction de M. Jollivet et H. Mendras: Tom I: Etude comparative de changement social. 1971. 222+(II) str. Tom II: Sociétés paysannes ou lutte de classes au village. 1974. 266+(VI) str. Paris, Collin 1971 — . — sig. II/14.189-1, 2.
- EDMONSTON Barry: **Population distribution in American cities.** Lexington, Lexington Books 1975. XIII+156 str. — sig. II/14.115.
- GRIESE Hartmut M.: **Soziologische Anthropologie und Sozialisations-theorie.** Weinheim-Basel, Beltz Vlg 1976. 256 str. (Beltz Monographien) — sig. 13.851.
- GUSEJNOV G. B.: **Kritika sovremennoj buržaznoj sociologii Irana.** Baku, Elm 1973. 124+(IV) str. — sig. 13.796.
- HAREE R. & P. F. Secord: **The Explanation of Social Behavior.** Oxford, Basil Blackwell 1976. VI+327 str. [A. Blackwell Paperback]. — sig. II/14.203.
- HECHTER Michael: **International Colonialism. The Celtic fringe in British national development 1536—1966.** London, Routledge and Kegan Paul 1975. XVIII+451 str. [International library of ecology] — sig. II/14.193.
- KATZ Elihu & Michael Gurevitch: **The Secularization of Leisure. Culture and communication in Israel.** London, Faber and Faber 1976. 288 str. — sig. II/14.205.
- LEHMANN Albrecht: **Das Leben in einem Arbeitsdorf. Eine empirische Untersuchung über die Lebensverhältnisse von Arbeitern.** Stuttgart, Enke 1976. X+192 str. [Göttinger Abhandlungen zur Soziologie, 23] — sig. II/4739-23.
- LEVIN P. H.: **Government and the planning process. An analysis and appraisal of government decision-making processes with special reference to the launching of new towns and town development schemes.** London, G. Allen and Unwin 1976. 337 str. — sig. II/14.209.
- MORRIS Robert: **Feasible Planning for Social Change.** By —: and R. H. Binstock. With the collaboration of Martin Rein. New York, London, Columbia Univ. Press (1966.) XIII + 169 str. — sig. II/14.206.
- : **SOCIAL Groups in Polish Society.** Ed. by D. Lane and G. Kolankiewicz. (London & Basingstoke 1973.) XVI+380 str. — sig. II/14.195.
- : **THEORETISCHE Ansätze der Kunstsoziologie.** Hrsg. und mit Einleitung versehen von A. Silbermann. Stuttgart, Enke 1976. 183 str. [Kunst und Gesellschaft, 9] — sig. 13.616-9.
- ZALTMANN Gerald & M. A. Chesler, et al.: **Processes and Phenomena of Social Change.** New York, John Wiley and Sons (1973.) XI+463 str. — sig. II/14.116.

IV. PSIHOLOGIJA

FRÖHLICH Pea & Jens Hellmeyer: **Zielgruppenarbeit mit Kindern. Modell Kinderspielklub. Materialien zur Praxis neuer Spielmethoden.** (Köln 1974.) — sig. 13.801.

HOBBS Nicholas: **The Futures of Children. Categories, labels, and their consequences.** Report of the project on classification of exceptional children. 2. print. San Francisco 1975, [The Jossey-Bass behavioral science series] — sig. II/14.153.

KÜHN Wolfgang: **Einführung in die multidimensionale Skalierung.** München-Basel, Ernst Reinhardt 1976. 186 str. [Uni-Taschenbücher, 604] — sig. 13.893-604.

KUNZ Hans: **Grundfragen der psychoanalytischen Anthropologie. Ausgewählte Abhandlungen.** Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1975. 261 str. — sig. II/14.211.

MOUSTAKAS Clark: **Children in Play Therapy.** New York 1973. — sig. II/14.154.

ROSENTHAL Robert: **Experimenter Effects in Behavioral Research.** Enlarg. ed. New York, Irvington Publ. 1976. XIII+500 str. [The Century Psychology series] — sig. III/3137.

SLAVSON S. R. & M. Schiffer: **Group psychotherapies for children. A textbook.** 2. print. New York 1975. — sig. II/14.174.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

HOOKE Berenice Lindgreen: **Research in Educational Planning. Institutions.** [Linköping], Linköping School of Education: Department of Education 1974. 66 str. — sig. IV/2564.

JOHNSON John M.: Doing Field Research. New York, The Free Press; London, Collier MacMillan Publ. 1975. XIII+225 str. — sig. II/14.183.

POLANYI Michael: Scientific Thought and Social Reality. Essays by —, Ed. by Fred Schwartz. New York-London, Academic Press (1974.) 157 str. [Psychological Issues. Monograph, 32. Psychological Issues, vol. 8, no. 4] — sig. II/14.076-32.

ROKEACH Milton: Beliefs, Attitudes and Values. A theory of organization and change. 5. print. San Francisco, Jossey-Bass 1975. XVI+214 str. (The Jossey-Bass Behavioral Science Series) — sig. II/14.162.

SHARP Rachel & Anthony Green: Education and Social Control. A study in progressive primary education. London, Routledge and Kegan Paul 1975. XI+256 str. — sig. II/14.210.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

—: GUIDELINES for the Development of the National Economy of the USSR for 1976—1980. (Osnovnye napravlenija razvitiia narodnogo hozjajstva SSSR na 1976—1980 gody.) A draft prepared by the CPSU Central committee for the 25th congress. Moscow, Novosti Press Agency Publ. House 1976. 110 str. — sig. I/2837.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

EDELSTEIN Alex S.: The Uses of Communication in Decision-Making. A comparative study of Yugoslavia and the United States. New York, Praeger 1974. XIV+270 str. [Prager special studies in international politics and government] — sig. II/14.179.

UDC 141.82(497.1):140.8(-15)

BIBIČ, dr. Adolf: Some Notes on the Problem of Ideology
Teorija in praksa, Ljubljana 1977, Vol. 14, No. 1-2, p. 10-17

The author deals with the topical problems of ideology. Finding the thesis about the end of ideology in the modern political science surpassed, the author puts forward some reasons for the discussion on ideology to be re-introduced. In discussing the relationship between ideology and time, he stresses the »futuristic« significance of the ideological phenomenon. From the contentual point of view the boundary problem of ideology should be solved and a distinction made between ideology in the narrower sense, which is a synonym for perverted consciousness, and ideology in the broader sense, consisting of a systematic set of views which are functional with regard to the interests of a certain group (class) without being necessarily distorted. At the end of his article the author rejects the psychologistic and economic interpretation of ideology as well as Aulhuser's terminological reduction of ideology to »ideological state apparatus«. The weakness of the latter is, according to the author, its terminological neglecting of the socio-economic relations as a factor of the forming of ideological consciousness.

UDC 141.82(497.1):331(100)

PRIBIČEVIĆ, dr. Branko: Developed Capitalist Society, the Working Class and Socialism
Teorija in praksa, Ljubljana 1977, Vol. 14, No. 1-2, p. 93-110

This study is a polemical discussion on the concepts of some representatives of the extreme left and social democracy in the workers' movement as well as on the concepts of some bourgeois theorists who defend, from different aspects, the thesis implying that the working class in developed capitalist countries loses its historical role as the carrier of the revolutionary social change or the thesis implying a total de-radicalisation of the working class. The author does not deny the empirical facts which the advocates of this thesis bring forward to prove its correctness, but doubts the correctness of the far-reaching conclusions resulting from their analyses. The author finds these analyses to be positivistic and lacking the marxist-scientific method which was used by the classics of marxism in their analyses of class relations and enabled them to differentiate the phenomenon from its essence, and to evade voluntaristic subjectivism as well as economic determinism (the theses on de-radicalisation are heavily burdened by this determinism): the class consciousness of the proletariat is determined exclusively by the material position of the working class. The author finds these theses to be inconsistent with the original marxist theory of the revolution.

UDK 141.82(497.1):140.8(—15)

BIBIČ, dr. Adolf: Beleške o problemu ideologije**Teorija in praksa, Ljubljana 1977, let. 14, št. 1—2, str. 10—17**

Avtor obravnava v tem članku nekaj aktualnih problemov ideologije. Ugotavljajoč, da je v sodobni politični znanosti teza o koncu ideologije presežena, navaja nekaj vzrokov za obnovo diskusije o ideologiji. Ko obravnava nato razmerje med ideologijo in časom, poudarja »futuristične« pomen ideološkega fenomena. Z vsebinskega gledišča pa je treba rešiti problem razmejitev ideologije tako, da razlikujemo med ideologijo v ožjem pomenu besede, ki je sinonim za sprevrnjeno zavest, od ideologije v širšem pomenu, ki zajema sistem pogledov, ki so funkcionalni glede na interese določene skupine (razreda), ne da bi bili ob tem nujno popačeni. Pisec na koncu odklanja psihologistično in ekonomistično razlago ideologije, hkrati pa zavrača Althusserovo terminološko redukcijo na »ideološke državne aparate«. Njeno bistveno slabost vidi v tem, da terminološko zanemarlja pomen družbenoekonomskih odnosov kot faktorja oblikovanja ideološke zavesti.

UDK 141.82(497.1):331(100)

PRIBICEVIČ, dr. Branko: Razvita kapitalistična družba, delavski razred in socializem**Teorija in praksa, Ljubljana 1977, let. 14, št. 1—2, str. 93—110**

Avtor v študiji polemizira z nazeri nekaterih predstavnikov skrajne levice in socialne demokracije v delavskem gibanju ter nazeri meščanskih teoretikov, ki iz različnih vidikov zagovarjajo tezo, da zgublja delavski razred v razvitih kapitalističnih deželah lastnosti zgodovinskega nosilca revolucionarne družbene preobrazbe oziroma tezo o popolni deradikalizaciji delavskega razreda. Avtor ne zanika empiričnih dejstev, ki jih te struje navajajo v dokaz pravilnosti svoje teze, pač pa pravilnost daljnosežnih zaključkov, ki iz teh analiz izhajajo. Avtor ugotavlja, da so te analize močno pozitivistično obarvane, da jim manjka tista marksistična znanstvena metoda, ki je pri klasičnih v analizi razrednih odnosov znala vedno ločiti pojav ob bistva, ki se je znala izogniti tako voluntarističnemu subjektivizmu kot ekonomističnemu determinizmu (in teze o deradikalizaciji so močno obremenjene s tem determinizmom): razredno zavest proletariata opredeljuje izključno materialni položaj delavskega razreda. Poleg drugega, ugotavlja avtor, so te teze povsem nezdružljive z izvirno marksistično teorijo revolucije.

Popravek

Na pobudo Ranka Bona, avtorja sestavka O družbenih informacijskih sistemih in samoupravljanju (gl. Teorija in praksa, št. 11/1976) dopolnujemo navedeni sestavek z besedilom, ki je ob redigiranju teksta izpadlo.

Pred točko 1 (str. 1021) vstaviti nov odstavek, ki se glasi:

»Drugje* sem izpostavil, da je razvidnost družbenih razmerij predpogoj neoviranega razvoja socialističnega samoupravljanja.«

K temu odstavku sodi opomba pod črto, ki je bila izpuščena:

* Bon Ranko: Zapis o blagovni produkciji in družbenem planiranju, *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*. Letnik IV, št. 13—14, str. 215—219, junij 1976.

Uredništvo

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Roman Albreht: Uresničevanje zakona o združenem delu

Janko Jeri: Osimski sporazumi

Pavel Vindišar: Socializem, družbene enakosti in neenakosti

Rudi Jakhel: Urbanistično planiranje kot sredstvo dealienacije

Janez Pačar: Družbene spremembe in kriminologije

Bogdan Kavčič: Empirično preučevanje družbene zavesti

Stane Pavlič: Carter — nova ureditev in demokratizacija mednarodnih odnosov

Bengt Abrahamsson: Švedska debata o oblasti mezdnih delavcev